

Ovaj materijal predstavlja svojevrsnu istoriju savremenog ženskog pokreta u Vojvodini, ispričanu kroz svedočenje žena koje su ga gradile. Pominjući teške i lepe trenutke u toj borbi, one pokazuju jednu vrstu ženske moći. Priče ovih žena su neophodni segmenti istorije o vremenu u kojem su delovale. Dokumentacija o aktivizmu žena postaje dobar materijal za studiozno pisanje o novijoj istoriji ženskih ljudskih prava, kontinuitetu ženskog pokreta u Vojvodini od prošlog veka do danas, kao i o moći i mogućnostima žena danas. (Iz recenzije Vere Vasić)

Ova knjiga može postati i uporište za promišljanje pravca u kojem treba preformulisati ili aktualizovati oblike ženskog aktivizma u skladu sa zahtevima i problemima koje novo vreme, novi politički i društveni kontekst postavljaju.

Neka od njih tiču se upravo opstanka i smisla samog „ženskog pokreta“ shvaćenog u najširem smislu: – kako se generisanje mikrostruktura moći u politici i obrazovanju reflektuje na samorazumevanje ženskih inicijativa i formulisanje njihovih budućih akcija i ciljeva; – kako očuvati politički i aktivistički potencijal feminizma unutar sve uspešnije integracije, a time i depolitizacije njegovih postignuća; – kako očuvati ili iznova proizvesti zajedništvo i solidarnost kao bitne odlike ženskog delovanja unutar, različitim strukturama moći raspodeljenog, polja društvenog i političkog?

Da su ova pitanja itekako relevantna može se iščitati i iz svedočenja pojedinih žena koje duboko svesne promenjenih okolnosti, tragaju, ponekad sa strašću, ponekad sa rezignacijom, za novom formom socijalnog pozicioniranja vlastitog aktivizma.

(Iz recenzije Silvije Dražić)

Deset godina Godišnjeg priznanja u oblasti ravnopravnosti polova (2003-2013):
životne priče nagrađenih

Deset godina

Godišnjeg priznanja u oblasti
ravnopravnosti polova
(2003-2013): životne priče
nagrađenih

Deset godina Godišnjeg priznanja u oblasti ravnopravnosti polova (2003-2013): životne priče nagrađenih

Svenka Savić, Marijana Pajvančić, Svetlana Kalačan Aspelund, Fuada Stanković, Milica Ružičić Novković,
Ana Bu, Silvija Kranjc, Radoslava Aralica, Gordana Čomić, Gordana Stojaković,
Marija Gajicki, Slobodanka Markov, Erna Kiš Čisar, Ružica Rudić Vranjić, Kalina Rajović,
Slobodan Josimović, Branka Lazić, Marina Blagojević Hjuson

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

06.05:342.726-055.1/.2(497.113)"2003/2013"

DESET godina Godišnjeg priznanja u oblasti
ravnopravnosti polova (2003-2013) : životne priče nagrađenih
/ [priredile Svenka Savić, Vesna Šijački, Katarina
Krajnović]. - Novi Sad : Zavod za ravnopravnost polova :
Udruženje građana «Ženske studije i istraživanja», 2014
(Novi Sad : Mađar So). - 239 str. : fotogr. ; 24 cm

Tiraž 500. - Bibliografija.

ISBN 978-86-86259-18-9

а) Завод за равноправност полова (Нови Сад) - Годишње
признање - Добитници - 2003-2013

COBISS.SR-ID 289594119

ZAVOD ZA
RAVNOPRAVNOST
POLOVA

Zavod za ravnopravnost polova (2004-2014)
je pokrajinska institucija osnovana kao struč-
no telo, u cilju promovisanja ideje rodne
ravnopravnosti kao najviše vrednosti savre-
menog demokratskog društva.
Delokrug rada Zavoda obuhvata istraživačke
programe i projekte u cilju stvaranja baza
preciznih i aktuelnih podataka o položaju
žena, kao osnove za izradu preporuka za
poboljšanje njihovog položaja; edukativne
programe u cilju povećanja nivoa znanja o
značaju rodne ravnopravnosti i potrebi ugra-
đivanja rodne perspektive u sve društvene
sfere života, kao i promociju koncepta rodne
ravnopravnosti na teritoriji APV i ohrabriranje
lokalnih samouprava da aktivno sprovede
politiku jednakih mogućnosti.

Ženske
studije i
istraživanja
"Mileva Marić
Ajnshtajn"

Udruženje građana obrazuje žene
i muškarce kako bi bolje razumeli
sadašnju podelu prema polu u
domenu obrazovanja, nauke,
umetnosti, religije, tehnologije i
drugih oblasti svakodnevnog života.
Teorijski pritisak je interdisciplinaran,
metod alternativan akademskom,
a stečeno obrazovanje u funkciji
aktivne primene u životu i radu ili
daljem samostalnom istraživačkom
radu. Ukratko, „Ženske studije i istra-
živanja“ su alternativni visokoškolski
obrazovni program namenjen
onima koji žele više da doznaju o
pitanjima društvene uslovljenosti
rodnosti kod nas i u svetu.

...

Deset godina Godišnjeg priznanja u oblasti ravnopravnosti polova (2003-2013): životne priče nagrađenih

Zavod za ravnopravnost polova
i Udruženje građana „Ženske studije i istraživanja“
Novi Sad, 2014.

**Deset godina Godišnjeg priznanja
u oblasti ravnopravnosti polova (2003-2013): životne priče nagrađenih**
Priredile: Svenka Savić, Vesna Šijački, Katarina Krajnović

Edicija: Životne priče

Izdaju: Zavod za ravnopravnost polova
i Udruženje građana „Ženske studije i istraživanja“

Za izdavače: Vesna Šijački i Svenka Savić

Recenzije: Vera Vasić, Silvia Dražić

Novi Sad, 2014.

Tiraž: 500

ISBN 978-86-8625-918-9

Prelom i dizajn korica: Relja Dražić
Štampa: Magyar Szó

Fotografije iz dokumentacije Udruženja građana „Ženske studije i istraživanja“
i iz privatnih arhiva

Zahvaljujemo svim ženama i muškarcima na izuzetnim životnim pričama,
studentkinjama i saradnicama koje su ih zabeležile, recenzentkinjama i svima
drugima koji/je su na bilo koji način doprineli/le da se ova publikacija pojavi.

Sredstva za objavljivanje knjige obezbeđena su u budžetu AP Vojvodine

Sadržaj

Uvod, Vesna Šijački /7

Životne priče nagrađenih

Svenka Savić /11

Marijana Pajvančić /30

Svetlana Kalačan Aspelund /48

Fuada Stanković /61

Milica Ružičić Novković /70

Ana Bu /91

Silvija Kranjc /106

Radoslava Aralica /112

Gordana Čomić /117

Gordana Stojaković /127

Marija Gajicki /140

Slobodanka Markov /153

Erna Kiš Čisar /169

Ružica Rudić Vranić /181

Kalina Rajović /191

Slobodan Josimović /199

Branka Lazić /207

Marina Blagojević Hjuson /220

Pogovor, Svenka Savić, Vesna Šijački, Katarina Krajnović /233

Ukupni dokumentacioni podaci /240

Statua Godišnjeg priznanja u oblasti ravnopravnosti polova koju dodeljuje Pokrajinska Vlada

Zavod za ravnopravnost polova je osnovan kao potpuno avangardna ustanova pre 10 godina, otvorena za vrednosni koncept demokratizacije društva kroz poštovanje osnovnih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti. Kao potpuno nova ustanova i novi koncept, budio je očekivanja u odnosu na očiglednu diskriminaciju žena i njihovo odsustvo sa javne scene. Imao je, dakle, misionarsku ulogu. Zato što je središnja tema počivala na stereotipima i predrasudama o različitim ulogama i kapacitetima žena i muškaraca na bazi proizvoljnih utisaka i procena, opet, žena i muškaraca, ali i javnih politika. Uvreženi vrednosni korpus neargumentovano favorizuje jedan rod na račun drugog. I godinama su nevladine organizacije bez dovoljno podrške, i političke i medijske i šire javnosti, ukazivale na sramni položaj žena i mogućnosti rekonstrukcije takvog statusa. Nakon demokratskih promena sistemski se uspostavljaju institucionalni mehanizmi za ravnopravnost polova u Vojvodini. Pri samom konstituisanju prve demokratske vlade izabrana je članica Izvršnog veća APV zadužena za pitanje položaja žena, a zatim su osnovani Sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, Savet za ravnopravnost polova kao savetodavno telo, Pokrajinski ombudsman i zamenica zadužena za ravnopravnost polova. Izabrana članica Izvršnog veća je Jelica Rajačić Čapaković, prva sekretarka i osvedočena inicijatorica za osnivanje institucionalnih mehanizama i donošenje strateških dokumenata. Svoj veliki politički i životni opus završila je organizujući Javnu raspravu o nacrtu Strategije za borbu protiv nasilja nad ženama i rodno zasnovanog nasilja.

Donošenjem Deklaracije i Odluke o ravnopravnosti polova i osnivanjem Zavoda za ravnopravnost polova 2004. godine zaokružuje se sitem institucionalnih mehanizama na pokrajinskom nivou. Tako je stvoren pravni okvir i otvoren put za ostvarivanje rodne ravnopravnosti na teritoriji AP Vojvodine u sferama koje su u nadležnostima Pokrajine. Trenutak kada institucije stupaju na scenu je ključni za unapređenje politike jednakih mogućnosti i definitivna potvrda liiderske uloge Vojvodine u domenu priznavanja rodnihi politika kao autonomnih.

Sistematizuju se međunarodni dokumenti i konvencije koje garantuju ostvarivanje ekonomskih, političkih, socijalnih i građanskih prava žena. S druge stra-

ne, mapiraju se podaci o položaju žena u različitim sferama javnog života i tako se definišu programski prioriteti. Stekli su se uslovi da podignemo jednu pokrajinsku instituciju koja profilise novu dimenziju za približavanje žena svojim vekovnim idejama i idealima. Sabrala se, još u predizbornoj kampanji 2000. godine, sva dobra energija žena iz akademske i političke zajednice, koja je do danas ostala dosledna u odbrani ženskih ljudskih prava i potreba na ovim prostorima. I to je razlog što Vojvodina prednjači u čitavom regionu u pogledu afirmativnih mera za ranjive grupe žena. Na toj sceni otvoreno su nas dočekale državne institucije, nevladin sektor, međunarodne organizacije, stručnjaci i stručnjakinje. Zajedno smo, korak po korak, programski i sistematično rušili istorijski nasleđene predrasude i stereotipe o negiranju političke i javne uloge žena. Gradile smo nov odnos i pristup ka iskrenom i komplementarnom partnerstvu između žena i muškaraca.

Istraživanja su obeležila početak rada Zavoda i promovisala institucionalni i profesionalni kapacitet i fokus Zavoda na društvene grupe žena koje su marginalizovane. Svrishodnost istraživačkih programa nedvosmislena je, naročito ako preporuke i zaključci decidno ukazuju donosiocima odluka na neophodnost inoviranja postojećih ili donošenje novih progresivnih mera i politika. Prvi veliki istraživački poduhvat posvećen je seoskim ženama u Vojvodini kao izrazito diskriminisanoj i siromašnoj društvenoj grupi, potpuno paradoksalno njihovim sposobnostima i osvedočenim veštinama, naročito u ekonomskom preživljavanju njihovih porodica.

Istraživanje je okupilo više hiljada seoskih žena na okruglim stolovima, fokus grupama, intervjuima i anketama. Prvi put ih je jedna institucija pozvala da iskažu svoje potrebe i mogućnosti, da predstave svoje stvaralačke potencijale. Mi smo zaslužile njihovo poverenje i partnerstvo i to je bila naša mera uspeha i zadovoljstva. Rezultate istraživanja objavili smo u dve knjige i mnogo puta ih promovisale nastojeći da uključimo institucije, medije, stručnu i širu javnost u proces afirmacije seoskih žena kao izuzetno dragocen privredni resurs našeg i svakog društva.

Ovaj istraživački rad, autorke Marine Blagojević i saradnica, doslovno je pomerio standarde i pokrenuo promenu statusa seoskih žena u Vojvodini. Usledile su posebne mere i politike pokrajinskih institucija u cilju unapređenja položaja seoskih žena. Danas, nakon sedam godina od prve ideje i pokretanja Istraživanja, seoske žene su informatički pismene, komuniciraju na društvenim mrežama, sertifikuju svoje proizvode za tržište, stručno se usavršavaju. Očigledno su stekle samopouzdanje, motivisane su za povezivanje i udruživanje, izašle su na tržište sa veštinama i znanjima koja su autentična i primenjiva. Izgradile smo mrežu i bazu ženskih seoskih udruženja, koje trajno svedoče o artikulisanom

ženskom pokretu s početka 21. veka, pokazujući punu zrelost i odgovornost za pozitivne društvene promene.

Zatim je usledilo istraživanje o *prisustvu žena kandidatkinja u medijima tokom predizbornih kampanja za lokalne i pokrajinske izbore 2008. godine* i publikacija *Kandidatkinje*. Logičan nastavak je studija o *Kapacitetima političkih stranaka u Vojvodini za ostvarivanje rodne ravnopravnosti*. Ove godine su aktuelna dva istraživanja. Jedno je o položaju žena u preduzetništvu u Vojvodini, a drugo je posvećeno analizi rada poslanika i poslanica u Skupštini AP Vojvodine iz rodne perspektive.

Važno je istaći da smo radeći sa političarkama i za političarke nastojale da ih okupljamo i povezujemo sa rodnim stručnjakinjama i medijima i tako postavljamo na političku agendu temu roda i preispitivanja rodnih uloga, pokušavajući da odgovorimo kako je moguće ostvariti politička prava žena. Zaključci i preporuke ovih istraživanja bili su ključni za kreiranje posebnih mera na pokrajinskom i lokalnom nivou. Obuke, radionice, izložbe i brojni drugi inspirativni i korisni edukativni i promotivni programi su usledili. Rezultate svih istraživanja i obrazovnih programa štampali smo i objavljivali publikacije dokumentujući tako politike i prakse u deceniji institucionalizacije koncepta rodne ravnopravnosti u Vojvodini.

Pre dve godine Zavod je pokrenuo dve nove edicije: ediciju „Roza Luksemburg“ koja obuhvata doktorske i master radove u oblasti rodne ravnopravnosti sa ciljem da predstavi i afirmiše stručnjake i stručnjakinje u ovoj oblasti i promoviše rodne politike. Do sada su objavljena dva doktorska rada: Gordana Stojaković „Rodna perspektiva u novinama antifašističkog fronta žena 1945-1953“ (2012) i Mirjana Dokmanović „Globalizacija i razvoj zasnovan na ljudskim pravima iz rodne perspektive“ (2012).

Ceneći stvaralački potencijal žena s jedne strane, a sa druge nedovoljnu promociju njihovih radova i dometa, pokrenuta je i edicija „Milena Pavlović Barili“ koja svedoči o prisustvu žena savremenica na društvenoj i umetničkoj sceni, ali i kroz istoriju civilizacije.

Najvredniji rezultati rada Zavoda su saradnice i saradnici koji su odgovarali/e na naše pozive i učestvovali/e u aktivnostima pomerajući standarde rodnih politika u korist žena, a naročito u korist ranjivih grupa žena. Mnoštvo okruglih stolova, fokus grupa, intervjuua, panela, izložbi i promocija stvarali su ambijent i prilike da se upoznajemo i ukrštamo interesovanja i znanja gradeći uvek nove i bolje uslove za unapređenje građanskih prava i sloboda. Možemo zaključiti da smo odgovorno ulagale i verovalle u predstavnice najmlađe generacije feministkinja sa velikim obrazovnim i aktivističkim potencijalom. One su iskoristile ponuđenu šansu izgrađujući svoje i kapacitete Zavoda istovremeno.

Životne priče dobitnica i dobitnika Priznanja istovremeno mogu biti i životna priča Zavoda. Rodonačelnice ideje rodnog koncepta i priznanja su naš kapital i naša arhiva. Životne priče su forma neformalnijeg predstavljanja akterki i aktera rodnih politika nego što se inače obraćaju javnosti. Ovde su zabeleženi njihovi životni i profesionalni putevi koji su fantastično ukrštali njihove ideje i energiju, istrajnost i inovativnost. Ove godine su se ukrstili desetogodišnji jubileji rada Zavoda, ustanovljenja Priznanja i osnivanja Centra za rodne studije na Novosadskom univerzitetu. Čast nam je da objavimo knjigu koja će zauvek sačuvati uspomenu na deceniju najčestitijih i najplemenitijih napora.

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

Rođena sam u službeničkoj porodici na selu: otac je radio u opštini, majka na pošti. Ja sam najmlađa, sestra je samo godinu dana starija od mene, dok je brat četiri godine stariji. U Gospodincima sam provela prvih deset godina detinjstva, a onda smo se 1950. godine preselili u Novi Sad, gde je otac radio kao službenik u „Vodovodu“, majka tu nije radila. Stanovali smo na Podbari (u ulici Jug Bogdana), u jednoj maloj trščari nekoliko godina. Odatle smo se preselili na drugi kraj grada, na Satelit, u vreme kad je on tek nastajao kao naselje (to su one novosagrađene male kuće). Konačno je moj otac kupio jedan mali dvorišni stan u ulici Save Vukovića gde smo se preselili i tu sam provela ostatak mladalačkih godina. Prelazak sa sela u grad, stanovanje van centra u raznim delovima grada, ima svoje dobre i, naravno, loše strane kojih se ja uglavnom više sećam. Po mestu stanovanja sam se uvek osećala kao ‘druga’ u odnosu na drugarice i drugove iz razreda sa kojima sam išla u školu u centru grada.

Kako je teklo Vaše obrazovanje?

Kad smo se doselili u Novi Sad majka je upisala sestru i mene u osnovnu školu „Jovan Popović“ (zgrada u kojoj je sada gimnazija „Isidora Sekulić“ u centru grada). To je velika razdaljina od kuće do škole i za odrasle, a kamoli za dve devojčice od deset i jedanaest godine (pogotovu te ’51. godine prošlog veka, kad nije bilo autobusnog prevoza na ovaj način na koji to danas imamo). Ali moja majka je smatrala

da treba da idemo u dobru školu, a ta je tada bila 'ogledna' škola (danas bismo rekli eksperimentalna), što znači da su uglavnom predavali odabrani nastavnici u dobroj zgradi. To se posle pokazalo kao jako dobra odluka. Majka je uglavnom bila vizionarka i intuitivka, što je pokazivala na mnogo načina. Iste godine me je upisala i u Baletsku školu (tada je bila u zgradi današnjeg Kulturnog centra Novog Sada u Katoličkoj porti), a moju sestru u Muzičku školu da uči violinu. Brat je bio već odrasliji i išao svojim putem, svirao je klarinet i saksofon.

Ne mogu reći da mi je ostalo u dobroj uspomeni školovanje od petog do osmog razreda osnovne škole, mada sam bila odlična učenica. Kada danas gledam fotografije snimljene na kraju godine sa razrednim starešinom, vidim da sam stajala uvek negde sa strane, nikad u centru grupe. Mislim da mi je ta pozicija dobro odgovarala i kasnije u životu.

Osnovnoškolski uzrast u tim završnim razredima povezujem sa mnogo muke, straha, finansijske nesigurnosti cele porodice i veoma mnogo rada: rastava mojih roditelja i život sa sestrom i ocem uz preuzimanje svih domaćih obaveza u malom stambenom prostoru, bio je pre životni izazov nego doba za uživanje. Zapravo sam u tom ogromnom naporu pohađanja dveju državnih škola trošila energiju, vreme, emocije, i sakupljala znanje. Ukratko, kalila se u odrastanju u kontekstu brige za samu sebe od malena i bila jako zauzeta sopstvenim obrazovanjem. U Baletskoj školi smo učili da sviramo klavir svih osam godina, kao obavezno znanje (a za mene koja kod kuće nisam imala instrument to je značilo vrebanje vremena za vežbanje u školi).

U „Zmaj Jovinu” gimnaziju dolazim nakon mog brata i sestre koji su bili veoma dobri učenici, nadovezujem se na njih ali i berem njihove lovorike! Juna 1959. imala sam dve diplome odlične učenice, sestra me je upisala na Filozofski fakultet, na Grupu za južnoslovenske jezike, ali sam samo htela da igram, a fakultet ako baš mora, ako slučajno slomim nogu!

A nogu ste u stvari povredili!

Nažalost da, i to još u srednjoj školi – meniskos prilikom pada sa dvovisinskog razboja! Studirala sam i radila, tačnije izdržavala se jer sam ušla u ansambl Baleta Srpskog narodnog pozorišta 1959. i tu aktivno igrala do 1968. godine. Preokret u osnovnom interesovanju je kad sam se udala 1967, otišla na usavršavanje u Lenjingrad (Petrovgrad) i vratila se da magistriram 1968. i da rodim prvu ćerku. Zapravo sam tada već imala ozbiljnih teškoća sa meniskosom leve noge.

Nauka sada postaje prva.

Jeste, jer sam se zaposlila u novoformiranom Institutu za lingvistiku koji je Vlada AP Vojvodine prepoznala kao korisnu meru za formiranje naučnih kadrova u domenu nauke o jeziku, istorije i hungarologije. Nažalost, rad tri novoformirana samostalna naučna instituta trajao je samo jednu deceniju, jer smo se

.....
:

1978. pripojili Filozofskom fakultetu, što je bila loša odluka za društvene nauke u Pokrajini tada, to sada vidimo.

Diplomirali ste na Odseku za lingvistiku, a doktorirali na Odseku za psihologiju?

Ja sam primer interdisciplinarnog akumuliranja znanja na individualnom nivou! Doktorat sam odbranila na Filozofskom fakultetu u Beogradu, na Odeljenju za psihologiju (1977), mentorka mi je bila feministkinja Vera Smiljanić, a taj period ranih sedamdesetih godina na Filozofskom fakultetu u Beogradu imao je uticaj na ono što će kasnije biti moja osnovna ideološka orijentacija do danas – feministička orijentacija i rad sa grupama koje imaju manju moć u društvu (deca, migranti, žene iz nacionalnih zajednica, posebno iz romske nacionalne zajednice). Vera Smiljanić je imala značajan uticaj na usmeravanje mog interesovanja na istraživanje roda u jeziku.

To je vreme kada u Jugoslaviji tek stasaju naponi za interdisciplinarna istraživanja.

Nakon doktoriranja, godinu dana sam provela u Berkliju (na osnovu Fulbrajtove stipendije) na Odseku za psihologiju kod Dana Slobina, usavršavajući se iz psiholingvistike, posebno razvoja govora dece u različitim kulturnim okruženjima. Taj period je za mene bio presudan u daljem naučnom sazrevanju za pitanja iz psiholingvistike i analize diskursa, ali i postavljanja mreže poznanstava iz tih oblasti (jer su tada kod Slobina bili u istom seminaru Jef Verschueren, Joan Bybee, Yaron Matras, da pomenem samo nekoliko danas poznatih imena u nauci o jeziku). To su ujedno predmeti koje sam uvela u akademsku zajednicu na univerzitetu (sada se ti predmeti predaju na raznim odsecima, bez saznanja o kontinuitetu discipline koje sam uvodila, uz mnogo muke sa srbistima u akademskoj jezičkoj eliti na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu).

Dobro, ali ste danas profesorka emeritus, zahvaljujući tom naporu, pored ostalog!

Izabrana sam za redovnu profesorku psiholingvistike 1989, a za profesorku emeritus 2010. godine. Sada sam koordinatorka Centra za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu gde predajem nekoliko predmeta, između ostalih i Rod i jezik.

Ukratko, kad govorim ove podatke o mom obrazovanju onda vidim da je igra imala veliki uticaj na ono što ću raditi posle u nauci, to je pre svega umetnost davanja maha idejama, a uz to odricanje, disciplina i velika posvećenost onome što je ostvarenje tih ideja.

U kojem tipu zajednice živite?

Sada živim u zajednici sa mladm ćerkom, starija već ima svoju zajednicu. Ali

sam veći deo svog porodičnog života provela kao samohrana majka – jedan od mnogih izazova u životu (što i nije baš naročito lako za žene koje prave profesionalnu karijeru), ali uvek ima mnogo dobrih osoba koje pomažu i to je životna pozicija u kojoj se onda grade ženska prijateljstva.

Da li pripadate nekoj tradicionalnoj verskoj zajednici? Ako da, kojoj?

Pripadam hrišćanskoj.

Da li Vam je u Vašem angažmanu važna vera i verovanje?

Da, veoma. Ali istovremeno je to i moj predmet istraživanja: predajem kurs Religija i rod već dugi niz godina na Centru za rodne studije kod nas, a bila sam gostujuća profesorka za isti kurs i u Centru za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu. To je oblast u kojoj nas tri profesorke u jugoslovenskom regionu (Zilka Spahić Šiljak iz Sarajeva, Rebeka Anić iz Zadra i ja u Novom Sadu) afirmišemo u okviru interdisciplinarnih rodni studija tumačenja o položaju žene, a da pripadamo različitim verskim zajednicama. Uglavnom to činimo analizirajući svete tekstove metodom dekonstrukcije. Napisale smo knjige koje su danas osnovna literatura za navedene kurseve i tako doprinosimo osnivanju ove akademske discipline (negde nazvane feministička teologija).

Da li se nacionalno identifikujete i koliko Vam je to važno?

Nije mi na prvom mestu identifikovanje po naciji, pre se identifikujem po profesiji i regionu u kojem sam odrasla.

Na koji način Vas je oblikovao kontekst u kojem ste odrasli i da li je uticao na Vaš izbor?

U najširem smislu me je oblikovao politički i vrednosni kontekst socijalizma u kojem sam proživela veći deo života, zatim geografski kontekst Vojvodine u kojem sam odrastala i koji na mnogo načina istražujem. Naravno, oblikovao me je kontekst moje profesije, ali je podjednako važan i kontekst feminističkog uobličavanja ideološkog pogleda na svet, koji sam stvarala preko mreže prijateljstava sa drugim angažovanim ženama u Jugoslaviji. Kontekst moje porodice me je formirao u smislu opštih vrednosti, kao što su rad i pomoć drugima. Majka je imala tu sposobnost nepristajanja na odustajanje od vizije (nažalost uvek na svoju štetu). Bilo je jako važno da naši roditelji nisu zahtevali nešto u odnosu na naše izbore kad su u pitanju elementi identiteta. A nas troje smo se držali jedno drugog svo ovo vreme – za mene je bila presudna povezanost sa sestrom koja mi je bila glavni oslonac.

Kako ste Vi sami uticali na svoju porodicu i širu okolinu?

U svojoj porodici sam motor (koji bučno radi i zamara druge, pa često moram

da radim u leri!). Obe ćerke imaju feminističku svest, ali i otklon prema mojoj radikalnosti u tom pogledu (a koja se sa starenjem pojačava). Starija ćerka je doktorirala iz oblasti veterine (samo naizgled nema veze sa feminizmom, ali ima sa ekofeminizmom). Mlađa ćerka je diplomirala glumu na Akademiji umetnosti u Novom Sadu i ide svojim putem u umetnosti. Kad govorimo o uticaju, ne radi se samo o namernom uticaju, više je to preuzimanje poruka iz implicitnog konteksta svakodnevnih akcija (i inače imam životnu devizu: Gde god nađeš zgodno mesto tu drvo posadi).

Šta je za Vas civilno društvo?

To je široko polje mogućnosti delovanja u slobodi i kreativnosti. Ono u fokus stavlja osobu i tu se mogu primeniti sve strategije igre, koja je za mene najvažnija oblik društvenog ponašanja. Zato shvatam civilno društvo kao široko polje (slobode) igre. Ali kod nas je to široko polje slobode, nažalost, dominirano u velikoj meri ili partijama na vlasti ili nekim autoritetima, što onda minimalizuje mogućnost kreativnosti, pa se moraš boriti za parče slobode i uživanja u civilnom radu. Danas su organizacije civilnog društva kod nas uglavnom orijentisane onako kako donatori (strani i domaći) to diktiraju.

Koliko ste godina imali kada ste se uključili u prvu civilnu inicijativu i koja je to bila?

S obzirom na moj vek trajanja do danas – ukupno 75, pa na prikupljeno životno iskustvo i profesionalnu karijeru, danas sam najstarija feministička aktivistkinja u Vojvodini, sa dugim stažom društvenog i civilnog aktivizma*, teško je setiti se prve inicijative. Dok su neke feministkinje u detinjstvu i mladosti imale u biblioteci svojih roditelja hiljade knjiga, a druge detinjstvo i mladost provodile u diplomatskim predstavništvima van zemlje, ja sam takvo iskustvo pretvarala u svoj teorijski okvir i pisanje knjiga, iz uverenja da je *znanje* put izlaska u (bolje) društvo, a manje je to dato nasleđe porodice.

Zato 'uključivanje' u civilnu inicijativu jeste samo još jedan korak u ono što sam i inače radila – uglavnom sam kršila nešto što je uobičajeno shvatanje, ili društveno pravilo, kad je u pitanju školovanje, zasnivanje porodice, rađanje dece, odabiranje verske orijentacije, odabiranje predmeta istraživanja u nauci.

Ali pitanje se ovde odnosi na izgradnju posle devedesete, kada se konstituišu nove državne zajednice.

Kada se jugoslovenski ženski pokret sada uokviruje unutar pojedinačnih držav-

.....
* Pravim vremensku razliku između društvenih inicijativa (to su sve one koje su važile za socijalistički period u Jugoslaviji u kojima sam mnogo učestvovala od rane mladosti), i civilne inicijative koju vezujem za period nestajanja Jugoslavija i života u posebnim državama.

nih granica i kada postaje osnovno pitanje: kako održati kontinuitet, pronalazimo različite oblike povezanosti.

Početkom devedesetih godina sam redovna profesorka koja je već uobličila osnovne obrise karijere i interesovanja, poznatosti u svetu, ali i internalizovala mnogobrojne tehnike i strategije rada sa grupama koje imaju manju moć u društvu, sa širokim krugom poznanstava u zemlji i u svetu. Sa tim znanjem iniciram mnoge akcije, ali su tri osnovne i njima ostajem verna sve vreme.

Jedna je u okviru moje nauke o jeziku: iniciranje i razvijanje teorijske, i mnogo više, praktične primene rodno osetljivog srpskog jezika u službenoj i javnoj upotrebi. Zatim, razvijanje ženskih studija do institucionalizacije na Univerzitetu u Novom Sadu kao rodne studije (za rad sa grupama žena) sa mnogim drugim ženama; formiranje baze podataka 300 životnih priča žena iz Vojvodine iz različitih nacionalnih zajednica kao verni podaci o sećanju žena na ono što su iskusile, uradile, doprinele; posebno, iniciranje i razvijanje nauke o romskoj zajednici (romologije) i u okviru toga posebno mentorski rad sa Romkinjama u dugom vremenskom periodu.

Gordana Stojaković ima običaj da moj rad poredi sa onim što je uradila Savka Subotić početkom 20. veka u Vojvodini, kada je organizovala, povezivala, informisala, bila stožer ukupne ženske problematike tada kod nas. Naravno, imala je iza sebe važnu javnu ličnost Jovana Subotića – ja nikog!

Znači da početak Vaših inicijativa seže dalje od devedesetih godina?

Još početkom sedamdesetih godina, pa u kontinuitetu do devedesetih, u Beogradu sam se družila sa feministkinjama koje su organizovale razne aktivnosti feminističkog usmeravanja (Sonja Drljević, Lepa Mladenović, da pomenem samo dve). Lepa Mladenović je u to vreme studentkinja kod Vere Smiljanić na Odseku za psihologiju Filozofskog fakuleta u Beogradu, gde je Vera meni mentorka za doktorsku disertaciju. Ona nas povezuje svojim aktivnostima oko pitanja psihologije i pola.

Početkom devedesetih, u vreme burnih događanja u Srbiji (koja (ni)je u ratu!), moja saradnja sa ženama u ženskim inicijativama u Beogradu dobija različite oblike saradnje. Već 1991. počinje kontinuirana feminističko-pacifistička saradnja i uzajamna podrška koja traje do danas sa *Ženama u crnom*. Staša Zajović često podseća mlađe generacije da je početkom juna 1990. bila panel diskusija o feminizmu u Novom Sadu, gde je ona govorila o feminističkom pristupu demografskoj politici (zloupotreba reproduktivnih prava u funkciji nadržuće nacionalističko-militarističke politike). Taj panel sam ja organizovala, a u novembru iste godine sam na Filozofskom fakultetu organizovala tribinu na kojoj smo učestvovala: Biljana Kašić i Jasenka Kodrnja iz Zagreba, Staša Zajović iz Beograda i ja, i govorile o feminizmu, ženskoj solidarnosti, reproduktivnim

pravima. Tada je bilo malo publike u auditorijumu, za mnoge je ovaj događaj nepoznat, ali je važno za određenje kontinuiteta saradnje feministkinja u Novom Sadu i Beogradu, ne kao početka, nego kao nastavka nečega što je već trajalo, ali se to nije tako nazivalo.

Od 1991. godine (9. oktobar) se *Žene u crnom* u Beogradu registruju kao nevladina organizacija i pokreću skupove *Međunarodne mreže Žena u crnom/Međunarodna mreža ženske solidarnosti protiv rata*, ukupno deset, od čega su u Novom Sadu bili: 1992, 1993, 2001. (zatim u drugim mestima u Vojvodini: 1995. u Totovom selu i Subotici, 1994, 1996, 1996, 1997, 1998. (u Subotici)). Ovim skupovima su prisustvovalе aktivistkinje iz svih zemalja bivše Jugoslavije, iz evropskih zemalja, iz Afrike, Azije, Latinske Amerike, kao i iz SAD-a, Kanade i Australije. Bila su to mesta sticanja znanja i susreta sa feministkinjama sveta koje imaju profilisan politički karakter (radionice, paneli, performansi, itd.) o sledećim pitanjima: ženski otpor ratu i ratnim zločinima; odnos žena prema rodu/naciji/armiji/domovini; građenje zajedničkih strategija otpora svim vidovima etničke homogenizacije i fundamentalizama; povezanost lokalne, regionalne i globalne militarizacije; zajedničko prožimanje feminističko-antimilitarističkih ideja, principa i praksi; ženska globalna solidarnost; seksualna različitost, itd. Ono što je važno jeste nastojanje organizatorki da znanje stičemo na alternativni način, što znači kroz forme druženja sa ženama koje su se zalagale za ženska prava i u socijalističkom periodu. Tu je važan susret sa Nedom Božinović i nas u Novom Sadu: Gordana Stojaković i mnoge naše studentkinje prisustvuju ovim radionicama i različitim drugim savetovanjima koja su organizovale žene u Beogradu (pre svega *Centar za ženske studije* kojim tada rukovode Sonja Drljević, Jasmina Lukić, Daša Duhaček i Marina Blagojević, koje su bile naše prve predavačice). Na ovaj način formiramo jezgro teorijski obrazovanih aktivistikinja civilnog društva u Novom Sadu i Vojvodini koje čine svoje mreže aktivnosti, a ja sam jedna od najaktivnijih u formiranju tih mreža u Vojvodini (Sonja Drljević u Srbiji). Te aktivnosti, sa jasnom ideološkom osnovom o ravnopravnosti, jednakosti različitih grupa žena u raznim segmentima društva, finansirao je Fond za otvoreno društvo tokom nekoliko godina u okviru svog tzv. ženskog programa*.

Fond je imao presudnu ulogu za izgrađivanje civilnog društva u to vreme u Srbiji.

Tako je. U 1992. godini počeo je da radi Fond u Beogradu, a godinu dana kasnije u Novom Sadu otvorena je kancelarija u kojoj je tada radila Zorana Antonijević, Sara Matijević, Tomislav Žigmanov i neke druge osobe, do danas verne ideji

.....
* Gde je teorijske aktivnosti osmislila Slavica Stojanović, koja će kasnije oformiti Feminističku izdavačku produkciju, sa Jasminom Tešanović i Rekonstrukcija ženski fond sa Ženama u crnom i našim Ženskim studijama u Novom Sadu.

izgrađivanja civilnog društva. Prvi program koji sam radila sa njima je organizacija Srednjoškolskog debatnog kluba (takav je već bio osnovan u Beogradu), a drugi program je bio osnivanje Ženskih studija (zahvaljujući razumevanju važnosti rodniha pitanja direktorke Fonda, Sonje Liht, a kasnije Jadranke Jelinčić). To bih računala kao prvu organizovanu i dugoročnu civilnu aktivnost, nakon raspada Jugoslavije. Iste godine sam takve debatne klubove osnivala po Vojvodini: u Subotici, Zrenjaninu, Vršcu, Kikindi (u proseku 3-4 osobe u svakom mestu rukovode aktivnostima koje ja obučavam), a naše iskustvo smo podelile i sa kolegicom Mirjanom Kristović iz Niša koja je isti program tamo organizovala. Tokom 10 godina postojanja ovih klubova obrazovale su se mnoge devojke i mladići različitih profesionalnih usmerenja i ubeđenja. Od njih su se kasnije formirale mlade političarke i političari, kojima više i ne znamo putanje razvoja (na primer, docent Dejan Sredojević je jedan od uspešnih debatera iz tih generacija koji je sada na mom Odseku za srpski jezik i lingvistiku).

Vođenje je dalje preuzela Dubravka Valić Nedeljković, koja je već tada doktorirala, uz moje mentorstvo, upravo iz iste ove oblasti i nešto kasnije počela da predaje kurs Analiza diskursa na Odseku za žurnalistiku na Filozofskom fakultetu kod nas (osnovan uz veliko zalaganje Vere Vasić, jedne od osnivačica Ženskih studija).

Pominjem imena koja su važna za 'opismenjavanje' teorije u izgradnji civilnog društva, koje će narednih godina institucionalizirati program rodniha studija na Univerzitetu u Novom Sadu i različite druge programe kojima se podstiče sazrevanje građanskog društva kod nas i posebno prepoznavanje važnosti istraživanja roda.

Personalna geneza je važna kad pokazujem koliko je širok krug osoba koje su se na razne načine uključivale u naše teme o interkulturalnosti, rodu, interreligijskim prožimanjima i toleranciji, i tu trajale decenijama, a sve u pravcu izgrađivanja civilnog društva „protiv stihije straha, mržnje i nasilja” (da pozajmim ovde podnaslov *Republike*).

Neke osobe pominju 'psiholingvističke kolokvijume' kao mesto susreta sa idejama građanskog društva.

Moglo bi se to sada tako nazvati! U toj deceniji, od 1990. do 2000. Dubravka Valić Nedeljković, Veronika Mitro i ja smo, zajedno sa mnogim drugim nastavnicima (ukupno 141 iz Novog Sada i regiona), organizovale 124 različita predavanja pod nazivom „Psiholingvistički kolokvijumu” (1994-2004), svake srede u podne na Filozofskom fakultetu, a pod sloganom „imamo pameti nemamo para”. To je bila naša građanska inicijativa fokusirana na sticanje različitih vrsta znanja, kroz diskusije i razmenu mišljenja u funkciji izgrađivanja interdisciplinarnog poimanja nauke, kulture i obrazovanja, rastakanjem ustaljenog stava o nauci

kao objektivnoj istini. Ova aktivnost je ostala u sećanju mnogih kao izuzetno motivaciono sredstvo za razbijanje predrasuda, u pravcu podizanja motivacije za aktivnosti, a protiv neznanja. Tu smo uložile ogromnu energiju, želju da promenimo nešto u sopstvenoj sredini, i verujem da je mnogima u sećanju ostala kao uspešna.

Da li je rad u Udruženju građana „Ženske studije” išao paralelno sa ovim drugim aktivnostima?

Svojom dominantnom aktivnošću smatram rad u oblikovanju onoga što zovemo rodna jednakost, i to od početne civilne aktivnosti registrovanja Udruženja građana „Ženske studije i istraživanja” do institucionalne organizovanosti u obliku Centra za rodne studije na Univerzitetu u Novom Sadu (2003).

Počele smo zajedno Ana Bu i drugih osam žena, od registrovanja Udruženja građana „Ženske studije i istraživanja” (ŽSI) i aktivnostima koje su tome prethodile, da bismo u 2014. godini obeležile 15 godina postojanja Udruženja i deset godina postojanja Centra za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu (kojim sada rukovodim). Ako bismo računale samo tu aktivnost koju sam inicirala, osmišljavala i vodila od 1993. do danas, bila bi dovoljna za ulazak u istoriju ženskog pokreta u Vojvodini na velika vrata! Kroz te obrazovne programe prošlo je više od hiljadu (uglavnom) žena, polovina njih su dobile diplome koje im dalje koriste u profesionalnom radu. To je značajna suma prvobitnog formiranja rodne elite i distribucije znanja o rodnoj ravnopravnosti u Novom Sadu i Pokrajini koja se danas vidi u delovanju raznih političarki, profesorki na fakultetima, u raznim civilnim organizacijama. O samom početku se danas malo zna zato o tome ovde govorim.

Kako je tekao sam početak?

U školskoj 1994/95. godini Fond za otvoreno društvo je finansijski podržao projekat „Apostrof” (vodio ga je Mirko Sebić) u kojem su objedinjene nekolike aktivnosti u vezi sa dekonstrukcijom totalitarnog načina razmišljanja u umetnosti i kulturi. Jedan od tih aspekata je bio predlog Marije Gajicki (koja je tada radila kao novinarka zajedno sa Mirkom Sebićem u *Nezavisnim*), da se u novosadskoj sredini tokom jedne školske godine predstave savremene feminističke ideje koje afirmišu predavačice u Centru za ženske studije u Beogradu, a gde smo nas četiri iz Novog Sada već predavale razne kurseve. Na primer, ja sam i tada tamo predavala Jezik i rod (pol) i bila uključena u formiranje alternativnog, interdisciplinarnog, visokoškolskog obrazovnog programa u Beogradu od 1992. godine. U okviru „Apostrofa” Marija Gajicki je rukovođila tim podprojektom koji je imao Savet, a činile smo ga: Vladislava Felbabov, Vladislava Gordić, Svetlana Tomin i ja – predavačice u Centru za ženske studije u Beogradu tada, i preda-

vačice na Centru za rodne studije UNS sada. Mi smo neka vrsta kontinuiteta u predavačkom iskustvu za rodne studije u Novom Sadu od početka do danas. Naš zadatak u tom Savetu je bio da kreiramo listu gostujućih predavačica i aktivnosti. Ovaj eksperimentalni dvogodišnji program pokazao se vrlo korisnim za novosadsku akademsku sredinu, jer je značajan broj mladih, pre svega studentkinja sa Univerziteta, tražilo ovu vrstu znanja, a upravo se tokom tog perioda pokazalo da postoje i predavačice koje samostalno mogu predavati o raznim pitanjima koja podvodimo pod predmet istraživanja Ženske studije.

Ženska stranka! O njoj se malo zna.

Početkom '91. u Beogradu je osnovana Ženska stranka (ŽEST), u čemu sam takođe učestvovala. U Novom Sadu smo osnovale ogranak: Vesna Štasni, Ivan Kukurović iz Muzeja revolucije (tada), Irina Hardi, novinarka *Ruske slovo* i ja. Ova aktivnost nam se nije posrećila zato što je Ženska stranka kratko trajala u Beogradu (podsećam na ovaj detalj zato što nigde do sada nije zapisana aktivnost te stranke u našem ogranku u Novom Sadu).

Saradnja sa Ekumenskom humanitarnom organizacijom je novo iskustvo.

Novo i dragoceno. Mislim na aktivnosti koje je od 1993. sprovodila Ekumenska humanitarna organizacija (EHO) na uspostavljanju i očuvanju mira, i to sa mladima i sa izbeglim licima, gde je Ana Bu bila jedna od osnivačica, a 1997. suosnivačica Ženskih studija u Novom Sadu. Sarađivale smo uglavnom na izgrađivanju različitih oblika međusobnog upoznavanja i tolerancije sa mladima i imale viziju da 'rata ne bude'.

Te 1996. godine, Ana Bu i ja smo dobile poziv iz Švajcarske da se uključimo u njihov dvogodišnji program Ženskih studija, uz njihove odgovarajuće stipendije. Predavačice su tada bile najpoznatije profesorke za različita pitanja roda, uglavnom iz Švajcarske i Nemačke, a za nas su bila korisna predavanja iz religije i roda, što kod nas niko nije posebno sistematski istraživao. Od tada počinjem time da se bavim sistematski do danas. Odlasci na nastavu u Švajcarsku su bili veoma korisni, a naš završni rad je bio osnivanje ženskih studija u Novom Sadu, što smo uradile 1997. Taj studij sa izuzetnim švajcarskim predavačicama bio je gotovo presudan da se Ana i ja ohrabrimo za (dugu) proceduru registracije udruženja građana. Sa nama su Nada Ler Sofronić, Dubravka Valić Nedeljović, Vera Vasić, Alisa Horak, Ljubica Šugić, Gordana Štasni, Tatjana Perić, Veronika Mitro (od kojih su poslednje dve sada studentkinje na Centru za rodne studije). Želim ovim da naglasim da se akademska elita za pitanja rodne ravnopravnosti u Pokrajini postepeno formirala u dužem vremenskom periodu i da te žene sada rade u državnim institucijama, većina na našem Univerzitetu, neke u široj lokalnoj zajednici. Ukratko, misiju obrazovanja kadrova za rodnu ravnopravnost

obavljala sam u kontinuitetu do danas učeći, povezujući, motivišući, jednostavno pozivajući i druge da se uhvate u kolo.

Ana i ja sarađujemo na razne načine do danas, ja mnogo više u visokoškolskim aktivnostima sa mladima, a Ana u domenu volonterskog projektnog rada i to sa raznim grupama. Ono gde se preplićemo jeste romska populacija, posebno rad sa mladim Romkinjama. Anin rad u EHO je višestruko značajan za razvoj ženskog pokreta u Vojvodini i mi smo je zato predložile za Godišnje priznanje Vlade AP Vojvodine 2005. godine.

Koje su osnovne karakteristike visokoškolskog programa Ženske studije?

Dve su osnovne karakteristike našeg visokoškolskog, alternativnog, interdisciplinarnog programa sa ženama od tada do danas: da se obraćamo ženama iz svih nacionalnih zajednica u Vojvodini, posebno Romkinjama, i da crpimo izvore znanja iz vojvođanskog istorijskog nasleđa feminističkih ideja i aktivnosti, pokušavajući da učvrstimo kontinuitet u istorijskom i aktivističkom kontekstu. Posebna je karakteristika da stečeno znanje ne sme biti elitističko, nego u funkciji primene i rada na 'opismenjavanju' teorije (kako bi to Biljana Kašić rekla).

Da li tu mislite na dugoročni projekat Znamenite žene?

Treba znati da su feminističke ideje u Vojvodini do 1918. godine bile povezane sa internacionalnim idejama Evrope, naravno pre svega u okviru austrougarske monarhije kojoj pripadamo (zajedno sa Slovenijom, Hrvatskom i delovima Bosne i Hercegovine). O tome u kontinuitetu istražuje do danas i objavljuje radove u Ženskim studijama Gordana Stojaković, koja je formirala projekat „Znamenite žene Novog Sada” (2000) i ponudila ga kao model mnogim gradovima u Srbiji, pa danas imamo opise onoga što su radile žene u istoriji u Kikindi, Kragujevcu, Valjevu, Kruševcu, ali i iz Banja Luke i Kotor. Ona od tada do danas na mnogo načina radi u ovoj oblasti i zato smo je predložile za dobijanje Priznanja Vlade APV u 2008. godini.

Gordana Stojaković je ujedno bila u prvoj generaciji polaznica ovog alternativnog programa u Ženskim studijama, potom studentkinja na rodnom studijama na UNS i tu je stekla doktorat iz rodni studija. Ovo je pojedinačan primer kako su se oko Udruženja građana „Ženskih studija” okupljale i obrazovale žene za rodna pitanja i nadalje produžavale svoje obrazovanje u Centru za rodne studije na Univerzitetu u Novom Sadu i tako se postepeno formiralo jezgro obrazovanih aktivistkinja u Vojvodini (a ima ih još koje su sa nama od osnivanja Studija: Veronika Mitro, Dubravka Valić Nedeljković, Vera Vasić, Fuada Stanković, Slobodanka Markov, Tatjana Đurić Kuzmanović, Marijana Pajvančić, Agneš Odri, i naravno Svetlana Tomin, Vladislava Gordić Petković i mnoge druge).

Ženske studije '96. godine najpre rade u eksperimentalnoj godini i onda februara '97. počinjemo sa dvogodišnjim obrazovnim programom koji vodimo

Ana i ja uz Savet od pet članica. Iste godine iniciram osnivanje Ženskih studija u Subotici, gde su se aktivirale žene iz tog grada, pre svega su tu Jasminka Dulić i Mirjana Dokmanović (koja je kasnije doktorirala kod nas na Rodnim studijama i sada je tu predavačica na master programu). U Subotici u Ženskim studijama je tada isto bila i Ruža Rudić Vranić koja je kasnije, zajedno sa još nekoliko aktivistkinja, osnovala svoju organizaciju Femina Creativa za žene preduzetnice, i za svoj rad dobila Priznanje Vlade AP Vojvodine u 2012. godini. Važan je ovaj sled povezivanja i odvajanja u ženskim inicijativama kako bismo razumele na koje su se sve načine održale žene u aktivističkim inicijativama pronalazeći svoj put svo ovo vreme. I kada danas predstavljamo žene koje su dobile Priznanje Vlade AP Vojvodine za razvoj ravnopravnosti polova u Pokrajini, treba da znamo kako su neke pojedinke počinjale svoj aktivistički doprinos u Vojvodini.

Ženske studije su bile (i ostale) rasadnik ženskih inicijativa, obrazovanih kadrova i vizije razvoja ženskog pokreta u Pokrajini.

To jezgro su činile predavačice i mnogobrojne studentkinje koje su se svake godine obnavljale. Pomogle smo osnivanje mnogih organizacija, uglavnom ženskih i romskih na području Vojvodine, zatim širenju specifičnih projekata za žene (a za žene preduzetnice su to uradile Fuada Stanković i Slobodanka Markov, prve predavačice te problematike kod nas u Studijama).

Poznat je Vaš mentorski rad sa Romkinjama, što znamo iz nekoliko objavljenih knjiga.

Ja sam u kontinuitetu ovih 15 godina usavršavala mentorski program sa romskim studentkinjama (uz finansijsku podršku Fonda), koji je danas prepoznat po kvalitetu, iz uverenja da je romskim studentkinjama i studentima potrebna mentorska pomoć na individualnom nivou. Prvu grupu čine one koje su kasnije osnivale nevladine, ženske, romske organizacije (na primer, „MIR” u Staroj Pazovi: Marija Aleksandrović, Jelena Jovanović, Stanka Dimitrov, nešto kasnije u Nišu Refika Mustafić, koja je nažalost rano preminula).

Da li tu ubrajate i Školu romologije?

Druga građanska inicijativa potekla iz Ženskih studija je Škola romologije, koju sa Univerzitetom u Novom Sadu uspešno suorganizujemo već deset godina (2003-2013).

Nabrajala sam inventar aktivnosti, ali one su tekle paralelno. Od tada pa do danas, putujem po raznim ženskim organizacijama i promovišem zalaganja za rodnu ravnopravnost, kao jedan od aspekata civilnog društva. To je ogroman rad na terenu koji je za mene dragoceno iskustvo, od '92. do danas, ne znam ni kako bih ga merila rečima. Možda su neki biseri otišli niz vodu, ali neki su pali na pravo mesto.

.....

Koji su ciljevi civilne inicijative kojoj pripadate?

Ako se sada fokusiram na rad u „Ženske studije i istraživanja” onda je tu glavni cilj bio pružanje sume znanja kojim se dekonstruiše postojeća paradigma o polnim i rodnim razlikama koja je inače u socijalističkom periodu imala dovoljno dobrih rešenja.

To je program visokoškolskog obrazovanja žena koje će stečenim znanjem, teorijskim i metodološkim, uticati da promene stanje nabolje. U početku je program trajao dve godine, što je jako dobro jer smo iste žene mogle edukovati u dužem vremenskom periodu. Kasnije je program skraćen na jednu godinu iz finansijskih razloga. Ukratko, naš rad sa ženama različitog uzrasta, u ŽSI u Vojvodini bio je formiranje obrazovanih kadrova, podučavanje istraživačkim metodama i uključivanjem u razne projekte o ženama, a najveći je prikupljanje životnih priča žena sa područja Vojvodine. U studijama su predavale Fuada Stanković, Danica Todorov, Marijana Pajvančić, Tatjana Đurić Kuzmanović, Vera Vasić, da pomenem ovde samo one koje će potom biti uključene u proces uvođenja rodni studija na Univerzitet u Novom Sadu. Zatim predavačice iz Beograda: Daša Duhaček, Jasmina Lukić, Marina Blagojević, Sonja Drljević, Svetlana Slapšak, Nadeža Četković (Radović), ali i značajan broj predavačica iz inostranstva, naročito naših profesorki koje su karijeru ostvarile u nekom delu sveta gde se bave i rodni pitanjima: Ivana Milojević u Australiji, Vesna Dragolov u SAD, Ana Dević u Engleskoj, da pomenem samo njih tri.

Studije su istovremeno i mesto okupljanja afirmisanih predavačica iz inostranstva kod nas. To je važna aktivnost ako znamo da o tome ne postoji sistematska briga države, odnosno Univerziteta u Novom Sadu.

Bilo je to vreme nesebične razmene znanja i dobre volje tokom jedne decenije, zahvaljujući finansijskoj pomoći Fonda za otvoreno društvo. To nije mala stvar, to je neprocenjiva količina različitih razmena znanja, privatnih udruženja, intimnih ispovesti... Tokom svih tih godina gradile smo Veronika Mitro i ja datoteku životnih priča žena iz Vojvodine, sada ih je preko tristotine, na osnovu kojih studentkinje rodni studija pišu svoje radove.

Koje vrednosti ističete u civilnoj inicijativi čija ste članica?

Slobodu, mudrost i obilje humora! Uočile smo da su nam dva važna smera, jedan je održavanje kontinuiteta, a drugi je pravljenje vizije za budućnost. Na tome mora mnogo da se radi, tu isto ima mnogo nevidljivog rada svih žena uključenih u naše Studije: Veronika Mitro brine o kontinuitetu na mnogo načina: stvaranje dokumentacije, pravljenje knjiga i slično. Tu su još Biljana Stanković, Olivija Tešić, Marijana Čanak, da nabrojim samo neke od njih koje su sa nama sarađivale i svaka pošla svojim putem aktivističkog rada.

U kakvoj je vezi Vaše delovanje sa službenom politikom zajednice u kojoj živite?

Sada je u direktnoj vezi jer je Centar za rodne studije, koji je izronio iz naše građanske inicijative Udruženje građana „Ženske studije i istraživanja”, sada deo redovnog kurikuluma na postdiplomskom i doktorskom programu.

Koje metode delovanja koristite u ostvarivanju ciljeva odnosno vrednosti civilne inicijative?

Različite metode u različito vreme od registrovanja organizacija do danas. U devedesetim smo češće imale otvorenih predavanja, tribina, svega što pokreće širok krug osoba na primanje znanja, neke u saradnji sa institucijama u gradu, a neke samostalno. Održale smo barem jednom nedeljno neko od predavanja u prostoru Tribine mladih (sada je to prostor Kulturnog centra Novog Sada), zatim smo imali naš prostor u centru grada gde smo održavale radonice otvorene za sve koje žele da nam se priključe, dva puta nedeljno, zatim nastupi u medijima. Mnogo, mnogo utrošene pozitivne energije.

Nakon 2000. godine energiju smo usmerile u pravcu institucionalizacije raznih dostignuća: popularizaciju naših ideja, štampanje knjiga, njihovu promociju i distribuciju, mnogo toga.

Kakvu moć imate i stvarate u civilnoj inicijativi?

Moć iskustva i znanja. Budući da sam profesorka emeritus od 2010, moje iskustvo se ceni (dobila sam nekoliko nagrada).

Mogu to da definišem ovako: spoj godina, iskustva, dugog rada sa raznim grupama, pre svega žena, je svojevrsna moć kontinuiteta delovanja. Feminističko znanje koje sam pretočila u knjige isto ima određenu moć (koju, naravno, ne mogu da procenim), jer je izgrađivanje akademske elite osetljivo na rodnu dimenziju i dugi je put, mnogo rada koji se onda pretvori u moć koja je sada zajednička, ona je u moć te zajednice. Trebalo je istrajati tolike godine. Mogu reći da je deo moje moći istrajavanje, pored toga što sam rođena aktivistkinja!

U kakvoj je vezi ta moć s Vašom ulogom u civilnoj inicijativi?

Sada se pokazuje da je možda i značajna. Tu su dominantne crte, upornost i veština opstati. Jedan poznanik ima običaj da kaže da sam ja slična korovu – samo što ga posečeš i misliš nema ga više, a ja opet nešto organizujem i afirmišem... Moja je uloga i moć u tome što sam kontinuitet civilnih inicijativa. Neke su žene bile aktivne u prvih pet-šest godina, pa su nestale. Neke su se sada pojavile, a ja trajem u kontinuitetu što je neka vrsta kvaliteta. Ostala sam u ženskom aktivizmu do sada, iz uverenja da aktivizam treba kombinovati sa teorijom u institucijama sistema, kakav je univerzitet, ali ipak sve držati na kritičkoj distanci i po mogućnosti utkati u to meru humora!

.....
:

U kakvoj je vezi ta moć sa Vama kao ženom?

Žensko iskustvo se mora taložiti u memoriji i sećanju ljudi. Imam dara i energije da sačuvam od zaborava mnoge dogođene stvari u ženskom iskustvu. Čuvanje sećanja žena je sada moja dominantna uloga: zapisivanje životnih priča žena iz Vojvodine bila je pre deceniju i po vizija, danas je realnost – 300 različitih biografija su dokumentovane u našoj datoteci: profesorki univerziteta, žena iz različitih nacionalnih zajednica, najviše Romkinja, žena koje su postigle karijeru u dijaspori, žena sa invaliditetom, žena čije biografije nikada ne bi bile zabeležene da mi to nismo uradile... Mnoge su već objavljene, a neke će tek biti.

Doživljavate li svoju ulogu kao moćnu?

Da. Uloga profesorke na univerzitetu je moćna, uloga osobe koja upravlja organizacijom takođe.

Šta za Vas znači predanost?

Predanost ima koren u radnji *predati* ('nekome nešto') – ne smeš ništa zadržati za sebe! Predanost ima dva kraja: na početku veru da će ishod biti povoljan, i kraj da i posle mnogo uloženog rada, ako stvar ne uspe, mogu ići nanovo istim putem s verom u novo iskustvo! Predanost podrazumeva mrežu drugih i istu stvar zagledanih.

Da li ste pokrenuli još neku građansku inicijativu?

Da. Odnosi se na moje bavljenje jezikom: utemeljivačica sam Letnje škole srpskog jezika i kulture na Univerzitetu u Novom Sadu davne 1994. godine, kada to i nije bilo jednostavno vreme. To je bilo prvi put da su nam došli studenti iz SAD da uče srpski jezik i kulturu, uz embargo i ostale mere. Od tada je uglavnom zadržan taj osnovni koncept rada u Školi koji je potom preuzeo Filozofski fakultet i radi sa uspehom.

Ne verujem da će se naljutiti kolegice iz Crne Gore sa kojima dugi niz godina intenzivno sarađujem, ako citiram samo Ervinu Dabidižinović iz ANI-ME u Kotoru koja je rekla da imam „prosvetiteljsku hodajuću poziciju”, jer u kontinuitetu od 1997. do danas u njihovim Ženskim studijama sa njima zajedno stvaramo naslednice, ali i u drugim delovima regiona.

Neke aktivistkinje pominju Vašu emisiju „Reč nedelje” na Radiju 021.

Na Radiju 021 sam između 1998 i 2004 jednom nedeljno (subotom) imala emisiju Reč nedelje, ukupno oko 263 različitih (uglavnom stranih) reči isplela sam tekst – čitava knjiga! Imala sam mogućnost da prezentujem sopstvenu viziju uloge jezika u razvoju modernog društva, u turbulentno vreme koje je išlo na ruku mojoj mašti.

Ukratko, pokrenula sam mnoge inicijative od kojih većinu još uvek radim, dok sam neke prepustila mlađima u mreži civilnih inicijativa, a neke su zamrle jer su došla nova vremena.

Osećate li se pripadnicom mreže civilnih inicijativa?

Da, i aktivno izgrađujem tu mrežu, jer ona ne postoji mimo nas. Mi smo 2003. godine u Novom Sadu formalizovali Žensku novosadsku mrežu i bile vrlo aktivne u organizovanju raznih javnih akcija, o čemu je sa posebnim entuzijazmom brinula Marija Gajicki. Imali smo podršku prve sekretarke za rodnu ravnopravnost Jelice Rajačić Čapaković, što je tada bilo značajno, ali, nažalost, nakon njene smrti ta mreža više nije imala finansijsku podršku Sekretarijata, kao i neke druge aktivnosti koje je ona uspešno trasirala u Pokrajini. Tek dolazi vreme kada ćemo na novi način valorizovati njen značaj u postavljanju mehanizama za rodnu ravnopravnost u Pokrajini. Ponosna sam što sam zabeležila njenu životnu priču i što smo mogle u Studijama da objavimo knjigu o njoj.

Na koji način donosite odluke o civilnoj inicijativi kojoj pripadate?

Uglavnom pitam ljude za njihova mišljenja (da ne kažem ‘vučem za rukav’), ali odluke donosim uglavnom sama. Sada sam više autoritarna, možda zbog toga što sada imam dosta iskustva i godina i „nemam više vremena”. Iskustvo upravljanja mi pomaže da neke stvari rešim prečicom.

Kako evaluirate rad u inicijativama?

Uobičajeno u feminističkim grupama – posle svake aktivnosti. Šaljem moje radove drugima da čitaju da mi daju primedbe (uvek im se zahvalim u radu), nekoliko među njima čita moje radove u kontinuitetu nekoliko decenija (kao što su Mirjana Jocić i Vera Vasić, Lidija Dmitrijev), pa ih mogu smatrati koautorkama. Neki donatori propisuju vid evaluacije (kao što je pismena, uz podatke iz anonimnih anketa). Medijska prisutnost nam je jedan od kriterija, ili broj objavljenih prikaza naših knjiga.

Da li verujete u uspeh vašeg angažmana?

Da. I nastojim i druge da ubedim da je naš angažman nešto važno, specifično. Dva su uspeha te vere: uvođenje rodno osetljivog jezika u službenu upotrebu danas u Srbiji (u administraciju, medije, obrazovanje) i baza empirijskih podataka iz svakodnevnog života žena Vojvodine koja će dobro poslužiti u konstruisanju nove istorije našeg društva koja računa sa doprinosima žena razvoju.

U kojim konkretnim situacijama odustajete od početne vizije?

Kad neku svoju viziju vidim u pogrešnim rukama drugih.

Kada pristajete na kompromis?

Svakodnevno, da ne kažem stalno.

Kojim se ostvarenjima zadovoljavate, a šta smatrate neuspehom?

Retko nešto smatram potpunim uspehom, jer se od njega uplašim! Doživljavala sam puno neuspeha i oni su mi pomogli da izgradim strategiju 'bujanja korova' – taman ga posečeš, on se ponovo pojavi! Uspeh je hodanje do uspeha.

Šta smatrate svojim najvećim ličnom dobitkom u angažmanu?

Pročišćavanje svesti o tome dokle mi dosežu mogućnosti i veliko zadovoljstvo u osećanju slobode (čitaj uživanja) imam u aktivnositma...

Da li možete da izdvojite jedan od događaja vezanih uz Vaš angažman koji je proizveo ličnu frustraciju ili kada ste se osećali sasvim nemoćnom?

Ima toga više. Kad sam shvatila da je univerzitet jedna troma i umirena, umrtvljena institucija (mada bi trebalo da bude mesto nemira). U takvim situacijama uglavnom mnogo psujem!

Šta smatrate ključnim preprekama u Vašem radu u civilnoj inicijativi?

Upliv političkih stranaka na vlasti u politike rodne ravnopravnosti.

Šta smatrate ličnim ograničenjima u radu?

Starenje.

Koliko su Vam važni emotivni odnosi s drugim aktivistkinjama i aktivistima civilnih inicijativa i zašto?

Pozitivni emocionalni odnosi su osnov dobrog uspeha svake aktivnosti, ali se dobro nosim i sa lošim odnosima, ako mi je važan cilj koji treba da ostvarimo. Neke od nas imaju emocionalnu inteligenciju, druge je kroz aktivistički rad stižu. Moj zadatak je da povežujem i usmeravam jedne sa drugima i tako izbegavamo moguće konflikte.

Da li je rad u civilnoj inicijativi ujedno i Vaša profesija, ili je to volonterski rad?

To je i jedno i drugo.

Da li Vas Vaš angažman u odnosu na druge žene čini različitom?

Veoma, ali sam oduvek bila različita, od kad sam dobila krsno (lično) ime! Na sreću, niko nema takvo ime, na žalost, uvek moram da ga sričem pri diktiranju! Ako si drugačija, moraš da sričeš!

Kako ohrabrujete i podstičete svoje saradnice?

Na mnogo načina, uključujući i ljutnju! Moj je zadatak da motivišem sve žene, posebno studentkinje da se priključe našim aktivnostima, i to mislim da radim dobro. Imam dar za podsticanje drugih (Staša Zajović bi rekla da sam zavodnica!). I to činim na razne načine, a poslednjih godina sam to uobličila u jedan oblik mentorskog rada zasnovan, uglavnom, na individualnom radu sa studentkinjama, ili u radu sa malim grupama i timovima.

Čemu ili kome je ovaj angažman otpor?

Neznanju i glupostima. Kad se fokusirate u životu da vam je sloboda najvažnija, onda na svakom koraku nalazite prepreku u tome. Ako sebi odredite da je u osnovi svega u životu igra, onda vidite koliko ima neodigranih igara ili netalesovanih igrača.

Smatrate li se feministkinjom? Ako da, šta to Vama znači?

Naravno da se smatram. Eva Bahovec, naša predavačica iz Ljubljane, ima običaj da kaže da je feminizam subverzivno znanje koje se suprotstavljalo vladajućim idejama, i nastoji da preoblikuje 'zvaničnu spoznaju'. Feminizam nužno dekonstruiše postojeće teorijske paradigme (u mom slučaju to je shvatanje da je jezičko znanje univerzalno). Ono što učimo u feminističkom pristupu jeste kako primeniti subverzivne tehnike. U mom slučaju se radi o dekonstruisanju onoga što nauka o jeziku kod nas (pre svega srbistika, ali i druge grane) uči da jezik jeste. Ako se zalažemo za preoblikovanje rodni i drugih obrazaca, onda moramo poći od jezika, jer su oni utisnuti u jezičku upotrebu. U našem primeru to jeste politički angažman, jer su sva jezička pitanja nužno politička. Predstoji nam reartikulacija političnosti feminizma, kako bi Biljana Kašić to definisala danas.

Koje pitanje smatrate važnim, a nismo ga postavili?

Osnivanje Centra za rodne studije na Univerzitetu u Novom Sadu, u kojem sam učestvovala zajedno sa drugima. Moram posebno da naglasim, kada je rektorka bila Fuada Stanković, dogodio se značajan pomak u akademskom afirmisanju pitanja roda, ali nedovoljan. Potrebno je izgraditi kadrove koji će 'opismeniti' teoriju u praksi. Do sada su titulu doktora rodni studija kod nas u Centru dobile ukupno osam studentkinja: Jelisaveta Blagojević, Mirjana Dokmanović, Zilka Spahić Šiljak, Gordana Stojaković, Silvia Dražić, Nina Bosankić, Natalija Petrić, Nataša Kostadinović, Jelena Milinović, a ukupno je 16 odobrenih tema (i do kraja 2015. verovatno i odbranih). Sve su aktivne u radu na primeni stečenog znanja u praksi u svojim lokalnim sredinama (u Vojvodini, Sarajevu, Banja Luci).

Zatim je dodeljeno 20 titula master rodni studija: Tatjana Radojević, Ivana Inđin, Senka Domović Bulut, Draga Gajić, Ana Savić, Slađana Marić, Sanja Ko-

jić Mladenov, Radoslava Aralica, Milica Nikolić Rašković, Milesa Milinković, Ljubomir Delević, Ankica Dragin, Milana Ljubisavljević, Monika Buja, Višnja Vujin, Dijana Gajić, Violeta Momčilović, Ksenija Pele Kričković, Maja Branković Đundić, Dragan Božanić (još su 4 master rada prijavljena i čekaju odbranu). Ukupno je kroz ovaj visokoškolski program prošlo više od 150 žena (i tri muškarca) tokom deset godina postojanja Centra (2003-2013). Nije mnogo, a nije ni malo!

Nekoliko doktorskih teza su objavljene i deo su obavezne literature u kurikulumu na raznim fakultetima i univerzitetima u zemlji (Mirjane Dokmanović i Gordane Stojaković u Novom Sadu, Zilke Spahić Šiljak u Sarajevu, Jelisavete Blagojević u Beogradu). To ne znači da je o rodnoj ravnopravnosti promenjena svest u okviru samog univerziteta do sada. To samo znači da se veoma mnogo trudimo da stvorimo obrazovanu elitu za rodna pitanja u Pokrajini i u regionu. Izgrađivanje elite u rodnim pitanjima preduslov je izgrađivanja strategija za razvoj društva. Mnogo posla nas još čeka, jer postojeće institucije nedovoljno prepoznaju važnost obrazovanih kadrova za rodna pitanja u svojim zajednicama. U tom pogledu na nivou UNS treba da postoji kancelarija za rodnu ravnopravnost, kao što postoji na raznim univerzitetima u zemljama članicama EU. Prvo važno pitanje je da li je obrazovanje za rodnu ravnopravnost koje smo tokom ovih decenija 'posejale' promenilo žene koje su u poziciji moći (na primer, koje su rektorke, dekanke, ili direktorke važnih istraživačkih institucija). Očigledno je da one još uvek ponavljaju patrijarhalni model rukovođenja koji već postoji u institucijama koje mi određujemo kao 'muške'.

Promena svesti o rodu je više od promene šajkače šeširom – to je hodanje go-loglav!

Recite nam nešto o sebi.

Rođena sam u Subotici 1946. godine. Radni vek provela sam na Pravnom fakultetu u Novom Sadu gde sam predavala Ustavno pravo, Izorno pravo, Parlamentarno pravo i Ustavnosudsku zaštitu ljudskih prava. Sada sam na Fakultetu za evropske pravno-političke studije u Novom Sadu gde predajem Ustavno pravo, Izorno pravo i Parlamentarno pravo. Odnedavno sam dekanica na tom fakultetu.

Šta možete reći o svom obrazovanju?

Prva tri razreda osnovne završila sam u Subotici. Tada su se moji roditelji preselili u Novi Sad gde sam nastavila školovanje u školi „Đorđe Natošević“. Nastavila sam školovanje u gimnaziji „Zmaj Jovan Jovanović“, jednoj od najpoznatijih novosadskih gimnazija. Imala sam dobre profesore. Pavica Mrzović je bila moja razredna starešina u osnovnoj školi. Predavala je nemački jezik. Meni je držala časove i privatno. Ta žena je imala ogromnu pozitivnu energiju: dođe na čas koji nam je privatno držala, malo štrika, pa radi sa nama, pa ostavi štrikeraj, sedne za klavir, odsvira Lorelaj, a moja sestra Tanja i ja otpevamo to, ona se spakuje, sedne na bicikl i ode dalje. Profesor Vener mi je predavao istoriju. Sećam se njegove: –Nemoj ti meni, klase, rase, mase, nego kaži šta je bilo... Sjajna profesorica bila je i Jelena Anastasovska. Predavala mi je filozofiju u gimnaziji.

Kada sam maturirala bila sam pred dilemom, da li da studiram ono što najviše želim – sociologiju,

.....

ili da budem racionalna – da ostanem u Novom Sadu kod roditelja i studiram nešto slično, a ne baš ono što jako želim. Na moj izbor presudno je uticao profesor Nikola Gaćeša. Bio je veoma dobar profesor. Predavao je sociologiju. Zainteresovo me je za ovu oblast. Sociologija daje opšti pogled na društvo, i ta širina je privlačna. Ali to je značilo da se mora otići u Beograd, jer u Novom Sadu tada nisu postojale studije sociologije. Prevagnuo je racionalni momenat. Ostala sam u Novom Sadu i studirala pravo. Nisam morala da brinem o stvarima kao što su smeštaj, gde ću se hraniti, da li ću putovati dugo do fakulteta, s kraja na kraj Beograda. Bila sam kod roditelja i to je sve bilo rešeno. Diplomirala sam na Pravnom fakultetu školske 1969/70. godine. Poslediplomske studije nastavila sam na Pravnom fakultetu u Beogradu. Tada nije bilo postdiplomskih na Pravnom u Novom Sadu, ali i da je bilo, ja bih nastavila na drugom fakultetu, jer smatram da nije najbolje da se poslediplomske studije završavaju na fakultetu na kome ste diplomirali i na kome radite kao asistent. Treba čuti i druge profesore, steći znanja i na drugom fakultetu. Upisala sam poslediplomske studije na Pravnom fakultetu u Beogradu, završila magistarske studije 1974. godine i doktorirala 1977. godine. Imala sam tada 31 godinu.

Završila sam i muzičku školu „Isidor Bajić” – klavirski odsek. Tamo sam, takode, imala sjajnog profesora solfeđa – Ilju Vrsajkova. Davao nam je mogućnost da komponujemo na tekstove naših pesnika. Vrhunac našeg rada sa njim bilo je naše sviranje u Novosadskoj filharmoniji, i to Šuberta – bubnjeve, što je neobično za devojčicu. Dirigovao je Rudolf Bruči, kasnije profesor na Novosadskom univerzitetu. Ako sada slušate snimak Šubertove „Nedovršene simfonije” u izvođenju Novosadske filharmonije, čućete da je tu sviralo petoro dece uzrasta između dvanaest i petnaest godina, devojčice i dečaci. Uglavnom smo svirali udaraljke. Bavila sam se i gimnastikom i bila sam državna reprezentativka Srbije! Bavila sam se i plivanjem. To je najkraće. Mogu da kažem da i danas plivam. Pre dve godine plivala sam maraton na Tisi od tri i po kilometra i bila šesta! Eto, to je najkraće o mom obrazovanju.

U kojem tipu zajednice živite?

Bila sam u braku sa suprugom Franjom Pajvančićem. Nažalost, bolest ga je prebrano otrgla od nas. Imam dvoje dece, starijeg sina Vladimira i mlađu ćerku Anu. To nisam birala, a ispalo je sjajno jer smo jako želeli ćerku i to nam se ispunilo. Sada živim u zajednici sa svojim školskim drugom iz gimnazije, Vasom Vrtipraškim.

Pripadate li nekoj tradicionalnoj verskoj zajednici? Ako da, kojoj? Ako ne, postoji li neka duhovna zajednica kojom se inspirišete?

Ja sam ateistkinja. Naravno da uvek postoji neki duhovni izvor inspiracije. To

nužno ne mora biti neka organizovana duhovna zajednica. Duhovna inspiracija se može naći u mnogo drugih izvora i mislim da ja to nalazim.

Da li Vam je u Vašem angažmanu važna vera i verovanje?

U izvesnom smislu da, u širem kontekstu. Naravno da čovek, ukoliko želi neki duži angažman, društveni, kulturni ili neki drugi, mora da veruje u ideju za koju se bori. U tom smislu naravno da postoje ideje za koje sam bila spremna da se angažujem i još uvek sam spremna da to činim u okviru svojih moći, kapaciteta, znanja i struke. Vrednosti u koje verujem kao što su na primer, ljudska sloboda, ravnopravnost ili odgovornost, javno zastupam, i nastojim da se lično angažujem kako bi one postale i naša stvarnost.

Da li se nacionalno identifikujete i koliko Vam je to važno?

Ja sam, pre svega, građanka, a onda sam, sticajem okolnosti, i pripadnica određene nacije. Identifikujem se sa područjem na kome živim. To sam oduvek činila. Na popisima sam se izjašnjavala kao Jugoslovenka. Jugoslavije više nema. U ovim okolnostima ja sam Vojvođanka.

Na koji Vas je način oblikovao kontekst u kojem ste odrasli i da li je on uticao na Vaš izbor?

Krenućemo od porodice i onoga što sam iz porodice ponela. Imali smo običaj da kažemo, sad to govorim i svojoj deci i unukama, da je za odrastanje važno da imate Kinder Stube („dečiju sobu”), dakle, da u porodici steknete osnovno vaspitanje, izgradite i prihvatite sistem vrednosti, jednom rečju kulturni kontekst koji nosite iz porodice. Ja sam imala „dečiju sobu”. I moja deca i unučice imaju „dečiju sobu”. Na mene je, pre svega, uticalo to okruženje. U kući je postojao ravnopravan odnos između roditelja i dece. Nije bilo hijerarhije, nepoverenja, straha Roditelji su se sa nama konsultovali o mnogim važnim pitanjima. To je bilo vreme kada nije bilo mnogo novca u kući: šta će da se kupi, šta je prioritet, a šta može da sačeka. Dugo i ozbiljno razmatrali smo šta će biti naš izbor za studije, šta su prednosti ili manjkavosti naših izbora. Postojali su i neki prioriteti i oni nisu smeli biti zapostavljeni. Na primer, ja sam volela da idem na gimnastiku, da idem na plivanje, da se družim sa drugaricama, ali su moji roditelji tražili da završim muzičku školu, jer dete treba da bude muzički pismeno. To je bila njihova želja i ja sam to poštovala. Žurila sam da odvežbam klavir, da bih mogla da idem na nešto drugo. Da bih mogla da činim šta sam volela, sat sam uvek navijala malo unapred kako bi vežbanje trajalo kraće. Moj tata je često govorio „naš sat ne valja, stalno žuri”, pa je tu skazaljku vraćao na pravo vreme. Nikada nije posumnjao da ja pomeram skazaljke, da je to moja „mala prevara”. Kasnije sam shvatila da je želja mojih roditelja imala smisla i ne kajem se što sam završila

muzičku školu. Ponekad prebiram po dirkama samo za sebe, svirala sam svojoj deci, sada ponešto odsviram unukama.

Mislim da je moja majka odigrala veliku ulogu i imala uticaja na odluku o izboru struke kojom ću se celog života baviti. Ona je takođe bila profesorka na jednoj Višoj školi u Novom Sadu. Studirala je, uz posao koji je radila i nas dve, kada smo bile sasvim male devojčice. Nije joj bilo lako. Diplomirala je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu. Ona me je podržavala u ideji da ostanem na fakultetu. Već na prvoj godini studija napravila sam konačan izbor uže oblasti kojom želim da se bavim. To je bilo Ustavno pravo. Tačno sam znala na kom predmetu želim da budem, uopšte nije bilo lutanja. Ustavno pravo je najbliže sociologiji, to je ona grana prava gde se u suštini pozitiviraju vrednosti na kojima počiva jedna zajednica i postaju deo pravnog poretka. Ustav je svojevrsan društveni sporazum – ugovor između građana i države. U njemu su zapisana pravila koja su spremni da prihvate i poštuju građani i građanke, kao i vlast, pravila o tome kako u jednoj organizovanoj zajednici obezbediti slobodu za individuu. To je civilizacijsko pitanje. Ustavno pravo mi je predavao akademik Aleksandar Fira. Tokom studija uradila sam nekoliko naučnih radova za koje sam bila nagrađivana nagradom Univerziteta u Novom Sadu. Želela sam da radim na fakultetu. Bila sam odlična studentkinja. Nakon diplomiranja, 1969. godine, upisala sam poslediplomske studije na Pravnom fakultetu u Beogradu. Za asistentkinju na predmetu Ustavno pravo birana sam 1970. godine.

Ne bih htela da izostavim još nešto, što u današnjem kontekstu mnogi prećutkuju. To je moj politički angažman i deo mog života koji ne želim da sakrивam. Bila sam članica Saveza komunista (SK). U tu organizaciju ušla sam svojom voljom na četvrtoj godini studija. Smatrala sam da su ideje koje on zastupa u osnovi dobre, da i sama delim te vrednosti (na primer, socijalna sigurnost, jednaka naknada za jednak rad, ravnopravnost žena i muškaraca, poštovanje različitosti). Danas se vraćamo na neke od ideja iz tih vremena. Govorimo o njima kao o nečemu što je novo. Na primer, danas se zalažemo za kvote na listama za manje zastupljeni pol, tada se kvota za manje zastupljeni pol nazivala ključ. Mera je bila ista. Imala je za cilj da poveća zastupljenost žena u različitim institucijama i njihovim organima. Samo je naziv bio drugi. I „ključ” je imao konkretan efekat. U sazivu Skupštine AP Vojvodine, na primer, koji je prethodio prvim višestranačkim izborima bilo je 28% žena. To je bio opšte prihvaćen princip. On se poštovao i davao je rezultat. Sve do danas taj procenat zastupljenosti žena u Skupštini AP Vojvodine nije dostignut. Rekla sam o tom vremenu dovoljno, za mene su ti principi bili legitimni i smatrala sam da se za takve ideje treba boriti. Birana sam u Pokrajinski komitet SK Vojvodine i Centralni komitet Saveza komunista Srbije (CK SK Srbije) u više navrata. Jedno vreme bila sam i direktorka

Marksističkog centra Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Vojvodine. Čudno mi je kad me poneko i sada pita da li sam to bila ja. Tada odgovorim: – Da, bila sam i jesam marksista. Treba samo poznavati Marksovo učenje, a ne samo njegove različite interpretacije. Marksizam u društvenim naukama ima svoje mesto. To se ne može poreći ili prećutati.

Krajem osamdesetih godina održana je osma sednica CK SK Srbije. Sledila je „jogurt revolucija”, pa „događanje naroda”. Vojvodina je izgubila autonomiju. Tada sam bila članica Centralnog komiteta SK Srbije. Možda da ispričam jedan detalj sa Osme sednice. Sednica je trajala tri dana. Na jednoj od pauza u restoranu u kojem smo ručali, za velikim stolom za kojim je bilo osam mesta sedeo je sam Buca Pavlović. Sela sam za taj sto. On je rekao: Hvala ti što si mi se pridružila. Odgovorila sam: – Znaš Buco, za razliku od nekih, ja znam da je za mene ovo politički kraj. Ne znam samo kada će to da bude, ali znam da će da se desi. I nemam problem da sednem za sto sa tobom. Znala sam da će, pre ili kasnije, svako od nas podneti neke terete te sednice. Nisam znala u kojoj formi će se to dogoditi. Da li ću izgubiti posao, biti isključena iz stranke, ili nešto drugo, to nisam znala. Pokrenuo se talas nacionalizma. Mnogi članovi stranke kojoj smo pripadali, i ja lično, to nismo prihvatili. Nas je trebalo skloniti, nije se samo znalo ko će to da uradi i na koji način. Direktivu da me isključe nisu poslušali ni u mesnoj organizaciji partije niti u partijskoj organizaciji Fakulteta. Uputili su mi drugarsku kritiku. Učinio je to Opštinski komitet. Na sednicu nisam otišla, jer je moja majka iznenada preminula prethodnog dana. Zatražili su tada od mene da dostavim umrlicu kao dokaz o razlogu odsustvovanja. To je prevršilo meru. Sa tim ljudima, nikakav kontakt, nikada, do kraja svog života neću imati.

Društveni angažman sam nastavila. Za svakoga ko želi društveni angažman i da aktivno radi na prihvatanju vrednosti koje smatra važnim za pojedinca i zajednicu, civilno društvo pruža široke mogućnosti. Nije nužno članstvo u političkoj stranci da bi se delovalo u društvu, pa i u političkom prostoru, ili doprinosilo promociji i unapređenju vrednosti koje smatrate važnim, ili izražavao lični stav prema nekom događaju, okolnostima ili procesu. Može se legitimno raditi na tome bilo gde, ako se želi, ako postoji motiv i snaga ili jednostavno potreba ili želja za društvenim angažmanom. Podsticaj za to daju vrednosti koje su pokretači za angažman. Te vrednosti su civilizacijske, neka vrsta „deset Božijih zapovesti”. I ateista to treba da prihvati, jer su to vrednosti (nemoj ubiti, nemoj krasti...) koje svako ljudsko biće treba da poštuje spram drugog (slobodu izbora, slobodu misli i savesti). Za sve to vreme dok sam bila članica Saveza komunista odlazila sam kod moje najbolje drugarice Zlatice Grujić koja je iz familije pravoslavnog sveštenika, čika Voje Stoje. U toj familiji poštuju se verski običaji. Kod Zlatice sam odlazila na slave, jer uvažavam i poštujem njeno versko opredeljenje. Moja

deca odlazila su kod nje na uskršnji doručak i dobijala uskršnja šarena jaja. Oni su znali da se u našoj kući jaja ne farbaju, da se u Zlatinoj kući jaja farbaju, da se Zlati čestita Uskrs i da se kod nje tada ide. Ona je kod mene dolazila, kako je govorila, na „Sveti dvadeset deveti”. Laž je tvrditi da komunisti to nisu smeli da čine. Smeli su. Nije postojala nikakva prepreka za tako šta.

I da dodam još nešto. Nisam imala nikakve materijalne ili bilo kakve druge koristi od članstva u Savezu komunista. U poslu sam napredovala zato što sam radila i moj rad su u referatima za izbor u zvanje vrednovali moje kolege profesori, članovi komisije koji nisu bili i članovi stranke kojoj sam pripadala. Nisam dobila stan. Kupila sam ga. Deo novca bio je od kuće moje bake koja je prodana, deo od kredita koji sam dugo otplaćivala. I danas živim u tom stanu, na Limanu na XII spratu. I dobro se osećam, jer mi niko ništa nije poklonio.

U Skupštini Vojvodine sam vodila volonterski Odbor za društvene delatnosti. Imala sam platu na Fakultetu, a radila sam i na Fakultetu i u Skupštini. Možda je nekima to bilo neobično. Nisam koristila funkciju na kojoj sam bila, a koja mi je možda mogla „pomoći” da ne živim u malom stanu na dvanaestom spratu već u boljim uslovima. Sve vreme sam bila zaposlena na Fakultetu, a u politici sam nastojala da se angažujem samo u oblastima koje su mi profesionalno bile bliske. Za mene je struka bila osnovni kriterijum za angažman. U Marksističkom centru se radilo na istraživačkim projektima, organizovane su tribine, odvijao se obrazovni rad, izlazio je stručni časopis i različite publikacije, kadrovski je to bio jedan od jačih centara u zemlji.

Kako ste uticali na svoju porodicu i širu okolinu?

Uticala sam i na roditelje i na širu okolinu. I moja mlađa sestra Tatjana, koja je profesorka na Medicinskom fakultetu, bile smo jednom rečju dobra deca. Ja sam povremeno dizala pobunu kada sam smatrala da sam u pravu, a moji roditelji ne.

Uticala sam i na drugove i drugarice. Imam veoma dobre prijateljske odnose sa mnogo meni dragih ljudi iz škole, muzičke škole, sa plivanja, sa studija..... Možda nije dobro da kažem o sebi, ali može neka od mojih koleginica da kaže, bila sam jedan od onih dobrih đaka – uradim domaći, a onda sam ostale „terala” da oni rade: “Nado, hajde napiši domaći”, a ona je tako volela da se igra. Kada svi beže iz škole, bežala sam i ja. Nisam se izdvajala. Bila sam prosek. Družili smo se svi, zajedno idemo na svetkovine, u bioskop, pozorište, ili na izlete. Nisam sedela kod kuće i samo učila, dok drugi žive društveni život. Gde svi Turci, tu i mali Muja! Očuvali smo do danas dobre odnose.

Bila sam naporna za svoju porodicu! Da objasnim bliže. Isteram svoje. Ne svađam se, nisam prznica, ne kažnjavam, nisam kažnjavala svoju decu. Nastojala sam da od malih nogu kod svoje dece razvijem samostalnost. Kada po mom

mišljenju stvari počnu da klize u pogrešnom pravcu, kada se ne radi dovoljno već lenčari, dignem pobunu. Nisam obasipala decu poklonima. Ako su nešto poželili da imaju nastojala sam da tome i sami doprinesu. Vladimir, na primer, kaže: „Želeo bih da imam bicikl”. Kažem može, ali skupi ti pola novca! I to je bilo bez izuzetka. Shvatili su da moraju i sami nešto učiniti.

Samostalni su, dobri, odgovorni. Kada su donosili važne odluke konsultovali su me, ali moje mišljenje nije uvek bilo presudno. Evo kako je to bilo. Ana je upisala pravo, delom možda pod mojim uticajem, delom i zato što je deo njenih drugarica upisalo taj fakultet. Završila je treću godinu sa visokim prosekom. I onda je otišla i konkurisala na prijemni na Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju. Samo mi je rekla. Ne mogu da studiram pravo, smorilo me! Konkurisala sam na sociologiju. Prva na listi... Sada je Ana asistentkinja na istoj toj grupi – sociologiji grada i sociologiji sela. Priprema doktorat. To je bio njen izbor i nije pogrešila. Voli posao kojim se bavi, a to je nešto veoma važno, jer nema gore stvari od toga da ceo radni vek radite na poslu koji ne volite.

Šta je za Vas civilno društvo?

To je veliki prostor u kome svaki pojedinac, građanka, građanin može da nađe mesta za društveni angažman, a da taj angažman nije nužno i uvek politički angažman. Civilno društvo je pokazatelj građanstva i demokratije u državi. Tamo gde postoje građani i građanke, tamo postoji i civilno društvo. Govorim ljudima, građanima i građankama koji su svesni svojih interesa, ciljeva, potreba, a koji žele da se angažuju, da te interese, potrebe i ciljeve aktivno sprovedu. I da pronalaze način kako da to čine. Civilno društvo je i organizovana kritička javnost. Organizovana utoliko što povezuje ljude koji prihvataju i dele zajedničke vrednosti, koji žele da nešto promene u društvu i spremni su da se aktivno i neposredno angažuju na promenama, između ostalog i tako što će kritički gledati pogrešne poteze vlasti, javno o tome govoriti i zahtevati od vlasti da uvaži legitimne interese i potrebe građana, koji ne moraju biti samo politički interesi. To mogu biti različiti interesi. Granicu između politike i civiliteta je nekad teško povući. Postoje organizacije u civilnom društvu koje su veoma blizu politici. Na primer, antiratni pokreti su blizu politici. Ali postoje i druga interesovanja udaljena od politike. Takve organizacije okupljaju ljude različitih preokupacija, one koji vole da pecaju, bave se filatelijom, planinarenjem... oni nalaze način da deluju na tim područjima. Tako se postaje građanin, to je prostor slobode. Civilno društvo je prostor slobode, ono izvan njega je prostor u kome deluje država. I tamo važe neka druga pravila.

Nastanak i razvoj civilnog društva je proces. Oduvek je postojao neki oblik interesnog organizovanja pojedinaca. Kritička dimenzija prema vlasti je uvek postojala. Ali u modernom smislu ovi pokreti nastaju sa modernom državom.

.....

To je XIX vek, možda XX, pre toga ipak ne. Danas je ova vrsta kritičke javnosti i kontrole vlasti od strane građana važna pretpostavka i činilac demokratije.

Koliko ste godina imali kada ste se uključili u prvu civilnu inicijativu i koja je to bila?

Ako pod civilnim društvom razumemo da je sve ono što je okupljanje oko nekih zajedničkih vrednosti i ideala, onda je to vrlo rano. Recimo, društvo za telesno vaspitanje „Partizan” je civilna organizacija ljudi koji vole da se bave sportom. To je bilo kada sam bila mala. Tada se to nije tako zvalo. Nazivale su se društvenim organizacijama, udruženjima i slično. Najvažniji vid mog angažmana je uključivanje u studentske proteste '96. godine. Pre toga, tu i tamo, priključila sam se ponekoj konkretnoj akciji ili sam delovala preko strukovnih udruženja – na primer, Jugoslovensko udruženje za ustavno pravo. Zašto baš studentski protest 1996. godine? To je bila situacija u kojoj me je zbolela nepravda. Želela sam nešto da učinim da se takve stvari ne ponove. Dakle, nepravda je kada nekom ukradu glas, nepravda je kada ne uvažavaju građanke i građane i glas koji su dali, jer glas je jedina moć koju oni istinski poseduju. Podsticaj za to je došao od mojih studenata koji su me pitali da li hoću da ih podržim. Pisala sam i javno govorila o izbornoj krađi. Smatrala sam da o tome treba javno da govorim, zbog posla kojim se bavim, zbog nauke i predmeta koji predajem studentima, i pitanja o kojima u radovima pišem. Oni su to čitali i rekli: – Profesorka, da li biste nas podržali u nastojanju da formiramo Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), da uđete u Savet tog Centra, da nam pomognete? Prihvatila sam to i delovala sam u toj velikoj organizaciji. Bila sam inicijatorica i jedna od osnivačica te organizacije. Bilo nas je malo na samom početku. Odлучili smo se da nadgledamo izbore, da ne dozvolimo više krađu glasova, da bar nešto učinimo za demokratski proces. Govorili su nam da smo naivni i pitali nas: – Kako ćete vas desetak da nadgledate izbore? Organizacija je vremenom porasla i okupljala je više od dvadeset hiljada volontera. I nije bio problem nadgledati izborni proces. Sve, dakle, može. Ako imate dobru ideju, ako znate kako se to radi, ako umete da okupite i motivišete ljude različitih godina, profesija (od profesora univerziteta, penzionera, medicinskih sestara, mladih ljudi, mašinovođa...), i spremni ste da radite i delite svoje znanje sa njima, onda se može uspeti! Mi smo, na primer, tačno znali koji mašinovođa je naš volonter koji donosi zapisnike naših posmatrača, kojim vozom stiže. To je prva velika stvar u kojoj sam učestvovala. Nastojala sam da u tim aktivnostima koristim svoje stručno znanje, da pomognem, tako što to profesionalno radim.

Drugi veliki angažman je deo civilnog sektora koji deluje na području ženskih ljudskih prava, i rodne ravnopravnosti. Šta sam tu činila? Opet je tu u prvom redu bila struka. U više navrata, na više skupova, razgovarale smo o tome da

žena ima malo u politici, da ih je malo na mestima odlučivanja i da same nešto moramo učiniti, kako bi se naš glas čuo i naši interesi poštovali. Ako nema žena na mestima odlučivanja, njihove potrebe se neće prepoznavati, a o njihovim interesima će se malo voditi računa. I stvari će teći kako teku, a ne teku u dobrom pravcu. Nešto se moralo menjati kako bi se stvari pomakle unapred. Prvi angažman je bio rad na kvotama za izborne liste. Na decembarskim izborima 2000. godine postojala je šansa da se o tome povede ozbiljniji razgovor. Do tada je to bila individualna aktivnost koju niko nije uzimao u obzir, a tada su postojali izgledi da se o tome povede računa i legitimni zahtevi žena za većom participacijom u političkom životu uzmu u obzir. Mnogo je koraka trebalo napraviti da bi se stvari promenile. Uspele smo. Danas u Srbiji postoje zakonske kvote. U Narodnoj skupštini je preko 80 narodnih poslanica, u skupštinama opština je najmanje 30% odbornica. Odnedavno u Narodnoj skupštini deluje Ženska parlamentarna grupa.

Radila sam sa kandidatkinjama za lokalne izbore. Bila je to svojevrsna škola za odbornice u skupštinama lokalnih zajednica. Mnoge žene koje su prošle obuku i danas kažu: – Naučile smo kako možemo aktivno sudelovati u radu lokalne skupštine, kakve su procedure odlučivanja, koja prava imamo kao odbornice.... Nastavila sam da radim sa ženama okupljenim oko grupe koju smo nazvale Grupa za unapređenje parlamentarne kulture. Program je realizovan u više od sto gradova Srbije. Učesnice su bile žene izabrane u lokalne skupštine: odbornice, žene iz političkih stranaka za koje se očekivalo da bi mogle biti kandidatkinje za odbornice ili poslanice kako bi, kada budu izabrane, mogle odgovorno da rade taj posao, jer imaju znanja o tome kako se to radi.

Radila sam i na pripremi Odluke o pokrajinskom ombudsmanu. Moj predlog da jedan od ombudsmanovih zamenika bude zadužen za ravnopravnost polova je prihvaćen. Sa zadovoljstvom mogu da konstatujem da u Vojvodini od 2003. godine postoji institucija ombudsmana, kao i da jedan od zamenika zadužen za oblast ravnopravnosti polova koji doprinosi da se pravo na ravnopravnost polova i u praksi poštuje. Uvek, dakle, može nešto da se uradi na izgradnji demokratskih institucija, ako postoji jasan cilj i ako se radi na tome da on bude dostignut. Nisam pred sebe postavila neki nedostižni cilj. Radila sam na ostvarivanju dostižnih ciljeva. Korak po korak. I bila sam zadovoljna.

Da povežem period između '89. i '96. godine. Krajem osamdesetih godina imala sam i zdravstvenih problema. Operisala sam kičmu. Gotovo godinu dana je trajao oporavak. A potom sam se vratila na posao. Prostor u kome sam mogla da delujem tih godina bio je uzak. Javno delovanje za mene tada nije bilo moguće. To je bio period kada su me ljudi izbegavali. Prelazili su ulicu da izbegnu susret sa mnom. Izuzetak su bili malobrojni prijatelji sa kojima se družim, koji-

ma nije smetalo da se sreću i druže sa, kako se tada (a neretko i sada) govorilo, „autonomašima”. Sretala sam veoma uzak krug ljudi sa kojima sam ostala prijateljski vezana. Pored nastave na Fakultetu, održala sam u to vreme nekoliko predavanja na Ženskim studijama. Svenka Savić je bila jedna od retkih osoba koja me je zvala za saradnju. Pozvao me je i moj kolega Vlada Goati, da napišemo knjigu zajedno. Bila sam iznenađena njegovim pozivom i pitala sam ga: –Vlado, šta ti to treba da u ovo vreme objavljuješ knjigu sa mnom? Odgovorio je kratko: – I ti si mene ranije zvala na skupove, kada niko drugi nije hteo da me zove. Naša zajednička knjiga „Jugoslavija na prekretnici – od monizma do građanskog rata”, objavljena je 1991. godine. Pripremala sam udžbenik „Ustavno pravo”. Objavljen je 1993. godine. Pripremala sam građu za udžbenik „Izborno pravo”. U to vreme to je bila oblast prava kojom se kod nas niko nije bavio. Monografiju „Izbori – pravila i proračuni” objavila sam 1997. godine, a udžbenik „Izborno pravo” 1999. godine. Danas slovim za ekspertkinju u jednoj zanimljivoj i slabo istraživanoj oblasti prava u nas. Danas je Izborno pravo predmet koji se izučava na nekoliko Pravnih fakulteta. Tokom toga perioda nisam bila prisutna u široj javnosti. Ne znam da li bi se neke novine odlučile tada da objave neki razgovor sa mnom. Danas više nije tako. Naprotiv.

S kojom motivacijom ste se priključili toj inicijativi?

Da sprečimo krađu glasova i izborimo se za poštene, slobodne i fer izbore.

Koji su ciljevi inicijative kojoj pripadate?

Najšire, to su demokratija, ljudska prava, posebno rodna ravnopravnost na čijem ostvarivanju aktivno i intenzivno radim proteklih petnaest godina, novi Ustav koji će počivati na konsenzusu o osnovnim vrednostima na kojima počiva zajednica. Jednom rečju to su oblasti važne za ljudsku slobodu u okviru političke zajednice.

Koje vrednosti promovirate u civilnoj inicijativi čija ste članica?

Delujem aktivno u više civilnih inicijativa. Izdvojila bih dve. Najpre to su ljudska prava, posebno oblast rodne ravnopravnosti. U toj oblasti zalažem se za izgradnju i podizanje kapaciteta institucija koje deluju na unapređenju rodne ravnopravnosti i za različite vidove podrške ženama koje su spremne da se uključe i deluju u političkom životu, na njihovom osposobljavanju za aktivno učešće u političkim procesima, posebno u procesu donošenja društvenih odluka. Za to nisu dovoljne samo želje već su potrebna i znanja. Druga oblast je ustavni sistem, preciznije rad na projektima za Ustav Srbije. Bila sam članica nekoliko ekspertskih grupa koje su iznele svoje poglede na Ustav Srbije, njegovu koncepciju i sadržaj. Ideje, za koje sam se zalagala u radu na projektima Ustava bile su

uvažavanje standarda ljudskih prava i čvrste garancije za njihovo ostvarivanje i zaštitu, kao i odgovornost vlasti i delovanje vlasti u granicama prava. To znači da pravo obavezuje prvenstveno vlast koja ga kreira, a ne samo građane. A da bi vlast delovala u granicama prava, ona mora biti ograničena, podelom na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, uz jasno propisane kompetencije i odgovornosti svake od njih. To uključuje i podelu vlasti na vertikalnom nivou – decentralizaciju kao izvorno pravo građana i građanki na lokalnu samoupravu i samoupravu na regionalnom ili drugom nivou. To su neke najopštije vrednosti za koje ću se zalagati uvek u ustavnom konceptu.

To su bili pokušaji da se utiče na pisce Ustava. U tome se nije uspeo. Usvojen je Ustav koji ima bezbroj manjkavosti. U komentaru Ustava Srbije, objavljenom 2007. godine o tome sam opširno kritički pisala.

U kakvoj je vezi Vaše delovanje sa službenom politikom zajednice u kojoj živite?

U direktnoj vezi nije, ali u indirektnoj jeste. Do oktobra 2000. godine nikakve veze nije bilo sa službenom politikom. Naprotiv, to je bilo „rizično” delovanje. Vrednosti kao što su ljudska prava, slobodni i demokratski izbori, ustav, kao i rodna ravnopravnost su vrednosti koje bi tadašnja vlast bila spremna da prihvati. To se kasnije ipak promenilo. Postoje ograničene mogućnosti da se deluje na vlast. Zadržala sam kritičnost prema politici i vlasti, slobodno iznosim zamerke na određene poteze vlasti. Dakle, ima ponekad zajedničkih aktivnosti (na primer usvajanje Akcionog plana za primenu rezolucije 1325 Saveta bezbednosti UN o ženama u sektoru bezbednosti), ima i razumevanja, ali i nerazumevanja i nespremnosti da se civilne inicijative prihvate (na primer protivljenje uvođenju rodni kvota u izbornom zakonodavstvu). Ponekad ima razloga da se podrži neki potez vlasti, ali i situacija u kojima je neophodno otvoreno suprotstavljanje, ili distanciranje.

Koje metode delovanja koristite u ostvarivanju ciljeva odnosno vrednosti civilne inicijative?

Prva stvar je javni nastup. Javnosti treba saopštiti ideje za koje se zalažete, stav koji zastupate. Drugo, svakom poslu i angažmanu pristupam profesionalno. To podiže značaj i validnost angažmana. Koristim razne metode. Na jedan način se broje glasovi, na drugi način se analiziraju dokumenti ili vode kampanje.

Kakvu moć imate i stvarate u civilnoj inicijativi?

Nemamo veliku moć. Ne stoji nam na raspolaganju moć kojom raspolaže vlast. Ali može se delovati u javnosti. Ta moć leži u podršci građana i građanki sa kojima nas povezuju iste vrednosti. U civilnom sektoru na civilnim inicijativama angažovano je puno ljudi na ovaj ili onaj način. To je već samo po sebi moć. Ako

ste profesionalni i odgovorni, ako se vide konkretni rezultati vašeg delovanja, javnost to prepoznaje i uvažava. Tada i onaj kome je predlog ili inicijativa upućena to zna, jer se u javnosti o tome govori. To je posredni uticaj. Moć građana okupljenih oko nekog programa svaka mudra vlast mora da respektuje.

U kakvoj je vezi ta moć s Vašom ulogom u civilnoj inicijativi?

Oslonac mog delovanja bila je struka. Znanje je moj ulog. Radiću na promociji vrednosti za koje se zalažem kada me pozovu, kada zatraže pomoć pa i kada to ne traže, ali ja mislim da je potrebno. Profesionalno znanje ne držim za sebe, nego ga prenosim i podstičem druge da budu aktivni i kreativni. To jeste moć i uloga u kojoj sebe nalazim u civilnim inicijativama.

U kakvoj je vezi ta moć sa Vama kao ženom?

Kada je profesija u pitanju pol kome pripadate nije važan. Prinuđeni su da vas uvažavaju bez obzira da li ste žena ili muškarac. Ponekad ima i nerazumevanja i treba strpljenja i takta da se neke stvari objasne. Evo primer. Naišla sam na nerazumevanje kod kolega sa kojima sam radila na jednom od modela Ustava. Smatrala sam da Ustav mora izraziti ravnopravnost polova i jezikom kojim je pisan. Jezik ne bi smeo biti diskriminatoran, jer se Ustav odnosi ne samo na građane već i na građanke. Nisam htela da popustim. Podržao me je kolega Nenad Dimitrijević, a drugi su rekli: – Pa, dobro! Uz malo truda i argumenata predlog je prihvaćen.

Volite li se u ulozi koju imate u civilnoj inicijativi kojoj pripadate?

Da. Osećam se jako dobro.

Doživljavate li svoju ulogu kao moćnu?

Ne bih rekla da posedujem moć. Barem ne institucionalnu. Imam osećaj da me uvažavaju. Možda to i jeste moć.

Šta za Vas znači predanost?

To je kada odeš na posao, radiš, pa dođeš kući i nastaviš da radiš, uveče pročitaš neko lepo štivo i još malo radiš, pa legneš i probudi te neka dilema vezana za ono na čemu radiš, a koju nisi uspela da razrešiš. Ne „zaključam pamet” niti interesovanje za problem na kome radim kada izađem u dva sata s posla.

Jeste li Vi sami pokrenuli neku od inicijativa? Recite nam nešto o tome.

Bila sam jedna od inicijatorki da se u izbornu zakonodavstvo uvrste kvote za manje zastupljeni pol. Posle više od decenije upornog angažmana na ovom pitanju kvote su danas deo izbornog zakonodavstva. Radila sam na seriji televizijskih emisija obrazovnog programa o biračkom pravu. Bila sam urednica jedne edicije knjiga koje je CeSID izdao.

Jeste li menjali civilne inicijative u kojima ste angažovani?

Prostor mog delovanja je podsticanje građanki i građana da neposredno učestvuju u javnom životu, da učestvuju u vršenju javne vlasti, da samostalno odlučuju, da slobodno biraju, da kreiraju socijalni i politički ambijent prema potrebama, dakle podsticanje građanskih inicijativa u oblasti ljudskih prava. To je dovoljno širok prostor i nema potrebe za promenom angažmana.

Jeste li solidarni sa drugim inicijativama?

Da, podržim ih kada se radi o vrednostima koje prihvatam. Pomenuću jedan primer. Radilo se o ženi iz jedne od afričkih zemalja kojoj je pretilo da bude kamenovana jer je počinila preljubu. Apel da se spreči je išao preko interneta. Svaki potpis na apelu za spas te žene bio je važan. Mnogo ljudi i žena ga je potpisalo. Jedan dan sam gledala televiziju i javljeno je da kazna nad tom ženom nije izvršena. Bila sam srećna. Spašen je jedan život.

Osećate li se pripadnicom mreže civilnih inicijativa?

Da.

Na koji način donosite odluke o civilnoj inicijativi kojoj pripadate?

U svakoj civilnoj inicijativi važni su dobra podela rada, dobra organizacija posla, profesionalnost, uzajamno poverenje i poštovanje. U CeSID-u, na primer, ako se radi o matematici to radi kolega Lučić, ako se radi o organizaciji poslova u Vojvodini to radi Galja Tomčanji, itd. Ja se neću mešati u poslove koje oni rade. Ako se radi o pravnom pitanju, pitaće mene i niko se neće mešati u ono što kažem. Dakle, podela posla, poverenje, dogovor. Ništa neće biti dobro urađeno, ako svi sve rade.

Da li učestvujete u donošenju odluka?

Da, pre svega u kreiranju programa, ciljeva, aktivnosti na kojima će se raditi.

Na čemu se temelje modeli komunikacije u vašoj civilnoj inicijativi?

Dnevno se komunicira preko mejling liste. Povremeno se srećemo na sastancima, tribinama, okruglim stolovima... Različiti su oblici i forme komunikacije.

Kako evaluirate rad u vašoj inicijativi?

Vrednuje se ishod i rezultat angažmana. Na primer, rezultati na polju rodne ravnopravnosti su zakonsko regulisanje ove oblasti koja do sada nije bila regulisana, u okviru institucija ustanovljeni su mehanizmi koji se bave rodnom ravnopравnošću, ustanovljene su kvote za manje zastupljeni pol i one su dale efekat, usvojen je nacionalni plan za ostvarivanje rodne ravnopravnosti u Narodnoj skupštini formirana je Ženska parlamentarna grupa. Ili kada se radi o izborima,

CeSID saopštava rezultate na jedan sat od zatvaranja biračkih mesta i da nema grešku veću od 0,02 posto. To je rezultat i nikada nije bilo greške. One ne smeju da se dese. Ako se dese, više vas nema.

Smatrate li čin učestvovanja u civilnoj inicijativi hrabrošću?

Do 2000. godine to jeste bilo hrabro. Od tada to nije hrabrost, nego normalna stvar. Ja sam to radila zato što je cilj bio važan, a sve drugo ne. Mnogi su „hrabrost” naplatili, a nisu bili hrabri.

Kako se osećate dok sarađujete sa muškarcima?

Nemam nikakvih problema.

Da li je u vašoj inicijativi moć vezana za pol/rod?

Mislim da ne, u nekima od organizacija u kojima delujem na čelu su žene, u nekima muškarci. To je civilnom sektoru manji problem, veći je problem u politici, ili ja bar nisam osetila to kao problem.

Koju energiju unose žene u inicijativu čija ste članica?

Veliku. Ja to pozdravljam i cenim. One preuzmu na sebe veliku odgovornost i mnogo poslova.

Verujete li u uspeh Vašeg angažmana?

Verujem. Sve zavisi od toga šta ste postavili kao cilj. Često je potreban uporan rad, ali i strpljenje da se cilj dostigne. I uvek se na stvari može gledati sa dobre ili loše strane. Uvek možete imati neku zamerku ili kritiku. Ali morate biti realni, sagledati okolnosti u kojima se deluje, mogućnosti i domete.

U kojim konkretno situacijama odustajete od početne vizije?

Teško odustanem, ali vodim računa da li je vizija ostvariva i šta prihvatam. Dakle, ne prihvatam sve.

Kada pristajete na kompromis?

Kompromis je nužnost i ima pozitivan predznak, iako se često može čuti da je kompromis „truli”, ili „neprincipijelni”. Uz njega se dodaje atribut koji menja njegovu prirodu, ili ga obesmišljava. Kompromis je normalna stvar za komunikaciju između ljudi u bilo kojoj zajednici (braku, školi, poslu), jer je pretpostavka zajednice prihvatanje nekih zajedničkih pravila koja vam se ne moraju uvek svideti. Ako želite da živite u zajednici, okruženi drugim osobama to je nužnost. A na vama je izbor da li želite da budete deo zajednice ili ne. Kada ne pristajem na kompromis? Granicu do koje sam spremna na kompromise čine vrednosti koje prihvatam i poštujem. Ne pristajem na kompromis kada on ugrožava neku od tih vrednosti.

Kojim se ostvarenjima zadovoljavate, a šta smatrate neuspehom?

Neuspeh je kada u ono što radim uložim mnogo energije, snage i vremena, a rezultata nema. Znači nešto nisam valjano uradila kada je rezultat izostao. Na primer, davno smo radili na novelama izbornog zakonodavstva koji uvažava standarde slobodnih i fer izbora, ponudili parlamentu, odneli poslanicima, zagovarali ideju, sakupljali potpise za njega, ali nije prošlo. Sve što god je moglo da se učini, učinjeno je, a rezultata nema. To je neuspeh.

Šta smatrate svojim ličnim najvećim dobitkom u angažmanu?

Mogućnost javnog delovanja. Da slobodno iznesem svoj stav o pitanju koje smatram važnim, da aktivno delujem kao građanka jedne zajednice, da me pri tom ne vezuju okviri u koji vas stavlja, na primer, politička stranka.

Možete li izdvojiti jedan od događaja vezanih uz Vaš angažman koji je proizveo ličnu frustraciju ili kada ste se osećali posve nemoćnom?

Na primer, način na koji je donet i posebno sadržaj aktuelnog Ustava Srbije.

Šta smatrate ključnim preprekama u Vašem radu u civilnoj inicijativi?

Nemam dovoljno vremena za sve što bih želela da uradim. To ponekad stvara osećaj nezadovoljstva što ne stižete nešto da uradite uprkos tome što bi bilo i korisno i dobro.

Šta smatrate ličnim ograničenjima u radu?

Vreme koje nedostaje i usklađivanje profesionalnog i javnog angažmana sa privatnim životom. Imam decu, unučice, prijatelje i prijateljice. Želim i da se odmorim, da leto provedem na Dunavu, da otputujem na more.

Koliko su Vam važni emocionalni odnosi sa drugim aktivistkinjama i aktivistima civilnih inicijativa i zašto?

To je važno. Pre svega mislim na uzajamno poverenje. To je oslonac i kada je lepo i kada loše krene.

Da li je rad u civilnoj inicijativi ujedno i Vaša profesija, ili je to volonterski rad?

To je volonterski rad, ali je u njega moguće uneti i profesionalnu dimenziju. Svoja profesionalna znanja nastojim da prenesem u civilni sektor.

Kakav se pomak dogodio u Vašem ličnom životu angažmanom u civilnoj inicijativi?

Nije velika promena. Našla sam prostor u kome sam se i ranije kretala. To je kontakt sa mladima, sa građanima, u raznim vrstama škola, na seminarima, edukacijama, to je odlika i profesije kojom se bavim. To je prostor javnog delovanja, da

se promeni nešto u društvu, da u tom društvu tebi, tvojim najbližima, ali i svima drugima bude dobro. Uradiću sve što mogu da moja deca i unuke ostanu ovde kao da žive u demokratskoj zemlji. Na tome treba raditi i u civilnom društvu. Ne mora to biti neposredan politički angažman u političkoj stranci.

Da li Vas Vaš angažman u odnosu na druge žene čini različitom? Ako da, kako to objašnjavate?

Ne mislim da me čini različitom. Ima mnogo žena koje veoma uspešno rade na ovom polju.

Kako ohrabrujete i podstičete svoje saradnice i saradnike odnosno članove i članice inicijative / grupe /organizacije?

Uvažavam posao koji rade, način na koji rade, nastojim da omogućim njihovo usavršavanje, pišem preporuke za različite škole, seminare i druge oblike edukacije, pohvalim ih za uspešan posao, ali uputim i kritiku.

Čemu je, ili kome, ovaj angažman otpor?

Pre septembarskih izbora 2000. godine to je bila aktivnost velikog broja ljudi okupljenih i oko stranaka tadašnje opozicije, ali i u civilnom sektoru, na promeni ukupne društvene klime u zemlji. Nisu to bili samo izbori, iako su oni bili povod, jer se u društvu ništa specijalno ne događa ako se vlast smeni na izborima. Naučili smo, dakle, da je vlast smenjiva na izborima. Tu jednostavnu činjenicu ljudi u demokratskom svetu naučili su pre dva veka. Pitali ste me čemu otpor? Pružićete otpor kada je ugrožena neka od vrednosti koju uvažavate i za čije se ostvarenje borite. Ako je vaš cilj, ili vrednost za koju se zalažete, očuvanje mira, tada je na vama da učestvujete u antiratnom protestu, da budete tamo ili pošaljete pismo podrške.

Postoji li za Vas ženska politika?

Ne mislim da postoji ženska politika, ali u politici postoji ženski ugao gledanja. Pokažimo to na primeru. Ulazimo u proces nimalo lakih i ozbiljnih promena ekonomskih, privrednih, socijalnih... Donedavno, naročito u vreme socijalizma, efektivno smo koristili neka prava po standardima višim od evropskih standarda, na primer, plaćeno porodiljsko odsustvo, zaštitu na radu. Pitanje je kako se oni mogu očuvati u uslovima tako krupnih promena. Kada je o ovim pravima reč, ženski pristup je da se bore za očuvanje stečenih prava kojima prethodi ugrožavanje, redukcija pa i uskraćivanje pozivom na standarde razvijenog sveta.

Koja su pitanja za Vas prioriteta u ženskoj politici?

U ovom trenutku to su najvažnija egzistencijalna pitanja, zapošljavanje i podsticajne mere na tom polju. Na primer, poreske olakšice za poslodavce koji zapo-

šljavaju žensku radnu snagu ili podignu obdanište u fabrici i slično. To su i posebne mere koje bi povećale učešće žena u politici, kao na primer više sredstava za izbornu kampanju ako stranka na listi ima više od 30% žena i slično. Velike su mogućnosti i prostor delovanja.

Smatrate li sebe feministkinjom? Ako da, šta to Vama znači? Ako ne, zašto?

Ne smatram se feministkinjom u najužem smislu. Pripadam pokretu za rodnu ravnopravnost. I to smatram dovoljnim.

Kako sebe predstavljate u javnosti?

Javnosti predstavljam svoj profesionalni rad. Privatni život je moja privatna stvar. Javnost tu nema pristup.

Kako zamišljate percepciju o sebi u javnosti?

Teško mogu da odgovorim na ovo pitanje. Ali ponešto saznam o tome kako me drugi vide u javnosti. Najčešće su to poznanici i prijatelji. Kažu da su pročitali nešto u novinama, ili čuli za izjavu koju sam dala. Govore pohvalno. Valjda kritički deo zadržavaju za sebe, jer ljudi se teško odlučuju da vas javno kritikuju i skrenu pažnju na propust ili grešku. Kao vrlinu ističu razumljiv i jasan govor („jednostavno predstavljáš komplikovano pitanje i zato volim da te slušam“). Dakle, jasna misao saopštena jednostavnim rečima, razumljivo predstavljanje i obrazlaganje ideje je nešto što na ljude ostavlja utisak.

Volite li sebe?

Naravno.

Možete li se imaginirati za dvadeset godina?

Ne verujem da ću to vreme doživeti.

Koje pitanje smatrate važnim, a nismo ga postavile?

Na primer, kako sve postižete? To je pitanje koje se generalno postavlja ženama. Muškarcima se ne postavlja. Ali nas obično pitaju kako kombinujemo javni angažman i privatni život.

Ključ za rešenje je dobro rasporediti vreme. Kada sam umorna, ili imam mnogo posla, ukradem od sebe deo vremena „da skupim snagu“, da za trenutak pobegnem od onoga što me čeka. Sednem za klavir i za svoju dušu odsviram ponešto. Potom sa više snage mogu da radim dalje. Ili, provedem dva sata na Štrandu*, umesto da sedim kod kuće, uhvatim se za glavu i mislim kako ću, ne ide mi... Odem, promenim nešto, vratim se nazad i tada sve funkcioniše. Ne drugujem sa ljudima sa kojima radim. Posao koji radim i svoje slobodne trenut-

.....
* Novosadska plaža.

ke u privatnom životu strogo razdvajam. Ako ono malo vremena što imate za sebe, potrošite na druženje sa ljudima sa kojima stalno radite, tada se privatnost i posao povežu i nema načina da se ni za trenutak izađe iz zatvorenog kruga u kome si stalno. Znači, radim sa kolegama dok sam na poslu, a družim se sa drugarima iz škole, sa plivačima sa kojima sam trenirala, ili sa onima sa kojima me povezuje vreme provedeno u muzičkoj školi, jednom rečju sa prijateljima koji dolaze u moju kuću i nemaju nikakve veze sa poslom koji radim.

Deo uspeha dugujem svojoj porodici u kojoj sam uvek nailazila na razumevanje za svoj angažman. To podrazumeva i brigu o deci i podelu poslova u kući i mnogo toga još.

Kako ste se osećali za vreme ovog intervjua?

Sa Svenkom Savić se uvek osećam dobro, pa i kada se ne razumemo najbolje. To je prijateljstvo.

Biste li Vi nas nešto pitali?

Pre jednu deceniju pitala bih da li ste razmišljali da se napravi baza podataka o „moćnim” ženama. Danas je to pitanje izlišno, jer takva baza podataka postoji. Na njenom formiranju aktivno radi „Ženska vlada” koja promoviše stručni i ekspertski potencijal žena čije smo članice obe.

Dobili ste Priznanje Vlade Vojvodine 2004. godine. Šta Vam znači to Priznanje?

Za mene priznanje koje sam dobila za aktivnosti u oblasti unapređenja ravnopravnosti polova jeste veliko priznanje. Veliko jer je to jedno od retkih priznanja (moglo bi se reći da je u našim prilikama izuzetak) koje se dodeljuje za delovanje u jednoj po svemu izuzetno značajnoj oblasti jer je u pitanju osnovno ljudsko pravo – pravo na ravnopravnost. Veliko priznanje je i zato što je upravo u Vojvodini ustanovljeno ovo priznanje, u kojoj je mnogo učinjeno u proteklih deset godina na unapređenju ravnopravnosti žena i muškaraca, i što ga dodeljuju organi autonomne pokrajine, što govori da su i pokrajinske institucije prepoznale značaj ove oblasti.

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

Odrasla sam u patrijarhalnoj porodici sa veoma strogom majkom, rođenom u Kninu, i ocem iz Ruskog Sela u Vojvodini. Otac mi je nedostajao, jer je često službeno bio odsutan. Majka je imala strog sistem vaspitanja sa puno restrikcija i očekivanja, pa onda i strogih kazni. Imam nežna sećanja na očevu majku, koju smatram pravom feministkinjom! Ona je bila snažna, mudra, ali istovremeno i veoma nežna žena – pravi „šef” u kući, dok je deda bio divan, ali bolešljiv i uglavnom sve prepuštao njoj. Ona je vodila računa o finansijama, organizovala, i dobrim delom sama izvršavala razne poslove uključujući i teranje zaprežnih kola i ostalo... Drage su mi uspomene na zimske večeri uz paorsku peć i bajke koje mi je baka pričala pred spavanje na rumunskom jeziku (otuda i znam rumunski sve do danas). Glavna ličnost u svim tim pričama bila je devojčica koja je uvek uspevala da nadmudri svoju braću, ili da na neki način pobedi dečake iz komšiluka. Tek mnogo godina kasnije, shvatila sam da je baka izmišljala sve te priče i da je to bio njen način da me podrži i pokaže koliko voli što sam devojčica. Pravila je najbolju pitu sa višnjama na svetu. Bile smo veoma bliske sve do njene smrti.

Šta možeš da kažeš o svom školovanju i obrazovanju?

Osnovnu školu i gimnaziju sam završila u Kikindi.

Studirala sam marketing na Višoj ekonomskoj školi u Novom Sadu (diplomski mi je izmakao). Kad pogledam poslove koje sam radila u svom dosadašnjem profesionalnom radu, bila sam u poslovima marketinga – promocija, organizacija i prodaja. U tome sam veoma dobra i to doživljam kao svoju profesiju.

Da li si menjala posao?

Da. Nekoliko puta. Pre svega, zahvaljujući političkim previranjima i mom političkom angažovanju devedesetih godina, a potom i zbog ličnih odluka. Najduže, četrnaest godina, od 1978. do 1992. radila sam u Livnici Kikinda. Poslednjih godina radila sam u odeljenju za marketing i ekonomsku propagandu (tada se to tako zvalo), na poslovima organizacije domaćih i inostranih sajмова i na izradi promotivnih materijala. Takođe sam bila zadužena za odnose sa medijima. Zbog političkog delovanja u Reformistima Jugoslavije (a potom u Građanskom savezu Srbije), ostala sam bez posla.

Od 2000-2005. godine radila sam u SO Kikinda u Službi za odnose sa javnošću, kao šefica protokola i osoba zadužena za komunikaciju sa zbratimljenim gradovima u inostranstvu.

Potom sam bila direktorka i koordinatorka programa u ženskoj nevladinoj organizaciji „Centar za podršku ženama”, čije je sedište u Kikindi. To je vreme kada u Kikindi postoji već nekoliko nevladinih ženskih organizacija sa kojima sarađujemo.

Tokom 2007. i 2008. godine sam bila izvršna direktorka norveške kompanije Montenegro-Scandinavian group u Crnoj Gori (Herceg Novi). Poslednjih nekoliko godina sam vlasnica privatne firme „Lanasta” u Norveškoj i suvlasnica u jednoj srpskoj firmi u Novom Sadu, kao i suvlasnica norveško-srpske firme u Norveškoj. Istovremeno, već nekoliko godina radim i kao saradnica „Centra za mir” u Narviku. Angažovana sam na prevođenju dokumenata iz Vojnog arhiva Srbije na norveški jezik. Reč je o velikom istorijskom istraživanju koje baca novo svetlo na zločine počinjene u logorima na severu Norveške tokom Drugog svetskog rata. Ogroman posao, obimna građa, ali istovremeno i prilika da doprinesem utvrđivanju činjenica o ljudima sa prostora Srbije i bivše Jugoslavije koji su stradali u logorima smrti.

U kojoj profesionalnoj ulozi si se najbolje snašla i osećala?

Volim kreativne i organizacione poslove. Izazovi i stres su moje prirodno okruženje. Sva moja radna mesta tražila su kreativnost i inovativnost. Dobro sam se na njima osećala, a i snalazila.

Ko čini tvoju porodicu?

Moj sin iz prvog braka i moj drugi suprug. Nažalost, oba roditelja su mi umrla u

roku od godinu dana. Otac 2005. a majka 2006. godine. Sada sam u drugom braku sa Norvežaninom, magistrom sociologije, koji radi kao direktor Narvik Centra (bivši Centar za mir). Upoznali smo se kroz saradnju zbratimljenih gradova i realizovali smo zajedno nekoliko važnih projekata. Pomenuću samo jedan od njih, za kojim mislim da je veoma važan za mlade u Srbiji, a to je program EU *Youth in action*. U okviru tog projekta, uključili smo devojke i mladiće u međunarodne kampove i 2006. godine otpočeli sa praksom razmene volontera (EVS – Evropski volenterski servis). Na taj način omogućili smo značajnom broju mladih ljudi da žive (od tri meseca do godinu dana) i volontiraju u nekoj od zemalja Evrope kao i da mlade ljude iz Evrope dovedemo u Srbiju. Princip na kojem smo insistirali bio je da svaka grupa učesnika u projektima mora da bude rodno senzitivna i da ima jednak broj mladića i devojaka.

Da li Te ispunjava Tvoja partnerska veza?

Ono što je dragoceno u našem odnosu jeste sposobnost da razgovaramo, da čujemo i vidimo jedno drugo. Takođe delimo interesovanja za politiku, muziku, sport i ljubav prema putovanjima. Obaveze i odgovornosti raspoređujemo partnerski. On je čovek sa kojim se još uvek smejem.

Da li Te zadovoljava podela partnerskih poslova i uloga?

U našoj porodici nema striktnih podela poslova i uloga. Moj suprug često kuva ili to radimo zajedno, gotovo uvek pere posuđe. Često ispegla i moje košulje, zajedno radimo u bašti. Okrećili smo celu kuću zajedno. Dakle, mi smo, pre svega, partneri u svemu što radimo. Takođe sarađujemo i profesionalno.

Za sve što radim imam punu podršku svog supruga. On je inspirativan i podsticajan. Kroz profesionalnu saradnju smo se i upoznali. Moram naglasiti da on pokazuje poštovanje i divljenje za moj politički i građanski aktivizam. Jednako tako je ponosan i na moj profesionalni rad danas.

Šta je presudno uticalo na Tvoj feministički i građanski aktivizam?

Moram priznati da su to bili izbori 2000. godine. Ta neverovatna energija koju su pokrenule žene iz civilnog sektora bila je zadivljujuća. Sasvim sam sigurna da su žene iz civilnog sektora značajno doprinele pobedi demokratske opozicije na tim istorijskim izborima.

Koji su ključni događaji koji su uticali na Tvoje presudne odluke?

Do pojave Miloševića nisam bila zainteresovana za aktivno učešće u politici i javnom životu. Imala sam posao koji me je ispunjavao, porodicu, prijatelje, druga interesovanja. Gazimestan je bio okidač za odluku da ustanem i aktivno se borim za vrednosti u koje verujem. Odlučila sam da to bude kroz delovanje u političkoj partiji. Tako je sve počelo. Potom, na raznim seminarima u kojima sam

učestvovala, upoznala sam puno žena iz političkih partija, kao i sjajne žene iz civilnog sektora. Otvorile su se mnoge teme o kojima do tada nisam razmišljala.

Koji je Tvoj najsrećniji/najuspešniji period do sada?

Profesionalno najuspešnijim, svakako, smatram godine saradnje sa Marijom Srdić, u periodu 2000-2008. godine. Naša sinergija je proizvodila dobre rezultate, a i javna priznanja su stizala. Da li je to i najsrećniji period? Nisam sigurna. Pre je to bio hod po mukama, rogovska borba za svaki metar prostora koji smo osvajale u borbi za ženska ljudska prava i politike jednakih mogućnosti. Ljudi u našoj kulturi, nažalost, ne poštuju tuđi rad i ne podnose tuđe uspehe. Bilo kako bilo, priznanja su stizala. Skupština opštine Kikinda je bila prva opština u Srbiji i Crnoj Gori koja je dobila Nagradu za toleranciju Misije OSCE* (još smo bili jedna država). Nagrada je bila dodeljena za rezultate koje smo Marija i ja, naša Kancelarija za rodnu ravnopravnost u Opštini Kikinda postizale u oblasti rodne ravnopravnosti i politika jednakih mogućnosti. Dalje, zahvaljujući našem upornom i kontinuiranom radu i podršci sjajnog muškog saveznika, Duška Radakovića (koji je tada bio predsednik Opštine), Kikinda je bila prva opština u Srbiji koja je uspostavila dva institucionalna oblika delovanja u oblasti ravnopravnosti polova – Kancelariju za rodnu ravnopravnost (u okviru Opštinske uprave) i Savet za ravnopravnost polova, kao radno telo Skupštine. U tim godinama (2002-2004) to je bilo gotovo revolucionarno. U Opštinu je stiglo i Priznanje Vlade APV za doprinos u oblasti rodne ravnopravnosti.

Ono što mi je jednako važno, jesu susreti sa nepoznatim ženama na ulici, koje su me u prolazu pozdravljale, ponekad grlile i davale podršku za ono što radimo. Dakle, postale smo vidljive u svojoj sredini. U istom periodu, u okviru profesionalnih zaduženja na poslovima međunarodne saradnje, koordinirala sam i projekat Regionalne deponije koji je dobio značajnu donaciju Norveške Vlade za realizaciju prve faze. Da. To je bio period izazova, borbe, neodustajanja, prijateljstva, osvajanja slobode i konačno, dobrih rezultata i priznanja.

Najgori perod u životu i podsećanje na krizne periode?

Devedesete su tamni vilajet za većinu građana Srbije. Godine teskobe, nemaštine, straha, izolacije, bombardovanja...Moj sin je imao osam godina kada je sve počelo, a 2000. je bio maturant u gimnaziji. Skoro ništa mu nisam mogla pružiti u tom tako važnom periodu detinjstva i odrastanja. Zbog političkog aktivizma, često sam bila odsutna, pa je uskraćenost postalo stalno agregatno stanje moje duše. Da, da ne zaboravim jedan užasno mučan i ružan period kroz koji smo Marija i ja prošle zajedno, a dogodio se posle demokratskih promena (to nam je

.....
* Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (engl. OEBS – Organization for Security and Co-operation in Europe).

obema palo izuzetno teško). Lični antagonizmi, sitne pakosti i krucijalno nerazumevanje važnosti tema kojima smo se bavile, doveo nas je do tačke mobinga. Gotovo je došlo do toga da ostanemo bez posla. Sećam se kako je bilo važno što smo imale jedna drugu. A onda je stigla nagrada OSCE-a, pa smo umesto otkaza dobile aplauze i zagrljaje od istih onih koji su nam pripremali rešenje o otkazu...

Da li si ispunila očekivanja iz detinjstva i mladosti?

Nažalost, nisam. Puno je tu subjektivnih i objektivnih okolnosti koje su uticale na donošenje nekih pogrešnih odluka. Neke takve odluke sam sebi davno oprostila. Neke nisam. I ne znam da li ću.

Gde danas živiš?

Danas živim u Norveškoj, u gradu Narviku. A pomalo i u Novom Sadu.

Kako je došlo do te odluke da se otisneš u Evropu?

Moj drugi suprug je Norvežanin, pa je izmeštanje u tu zemlju logična posledica naše odluke da 2007. započnemo zajednički život tamo.

Kako funkcioniše ženski civilni sektor u Norveškoj?

Već sam pomenula da u Norveškoj „ženske teme” odavno nisu u fokusu kao što su u Srbiji. Civilni sektor se u velikoj meri bavi ekološkim temama, globalnim zagrevanjem, antiglobalizacijom, nuklearnim razoružavanjem....

Kakvu podršku ima civilni sektor u Norveškoj?

Ako su teme kojima se bave od opšteg interesa, dobrim delom se finansiraju iz budžeta (nacionalnog, regionalnih i lokalnih), a ostatak sredstava pribavljaju iz donacija za programske projekte, i to iz domaćih i međunarodnih izvora.

Kakvu podršku ima ženski civilni sektor u Srbiji?

Ponovila bih – nije lako biti žena u Srbiji. Još teže je biti žena koja hoće da menja stvari u korist žena. Promene koje žene hoće da ostvare u Srbiji su na dobrobit oba roda, odnosno društva u celini. Zato je važno da se žene iz civilnog sektora i žene iz politike još jače povežu i deluju zajedno. Jednako je važno da mobilišu što više muških saveznika, jer suštinske promene neće biti moguće bez učešća muškaraca. Takođe, smatram da treba raditi na tome da se već postignute pozitivne promene primenjuju u praksi, a ne da ostanu na nivou nametnute kozmetike, što je, bojim se, trenutna situacija. Dakle, borci i borkinje za ženska ljudska prava napred! Ostali stoj!

Da li možeš da nabrojiš prednosti života u Norveškoj?

Norveška je bogata zemlja u kojoj je demokratija viševjekovna tekovina. Norveš-

.....

ko društvo je istovremeno i liberalno i socijaldemokratsko. U ovoj zemlji gotovo besprekorno funkcionišu institucije sistema i svaki oblik različitosti se poštuje. Crkva je državna institucija, a opet, potpuno odvojena od politike. Priroda je sačuvana i nebesna. Može li se više očekivati od jednog društva i jedne zemlje?

Da li ima sličnosti sa životom u Srbiji?

Zavisi šta stavimo u prvi plan poređenja. Svakako je priroda u Srbiji lepa, naravno drugačija. U Srbiji je siromašno društvo, u kome vladaju konzervativne i patrijarhalne vrednosti, njome upravljaju političke oligarhije, a ne zakoni i institucije sistema. Drugojačijost je sramota i kao takva neprihvatljiva. Mi smo sekularna država u kojoj se crkva otvoreno meša u politički život i za to ima podršku političkih elita. Razlike su suštinske i ogromne.

Koje su loše strane života tamo?

Vrlo primetan stepen samodovoljnosti, nedostatak empatije, ksenofobija koja je odlično prikrivena, ali je prisutna. Nacionalizam je takode vrlo prisutan. Dakle, oni su nacionalisti, ali rekla bih – nisu šovinisti. Mašu svojim zastavama na svakom koraku i u svakoj prilici. Velika većina norveških građana ne želi u Evropsku uniju. Daleko češće kupuju domaće proizvode i ako su lošijeg kvaliteta i puno skuplji od uvezenih. Takvih primera ima bezbroj. Dalje, imaju mnogo restrikcija koje meni smetaju. Pomeniću samo jednu, od najbesmislenijih. Zabranjeno je koristiti parfem kada ideš lekaru! Zamisli! Navodno su mnogi alergični na mirise. Konačno, klima je surova. Živimo u polarnom krugu, što znači – tri meseca potpuni dan, tri meseca potpuna noć, sa dva prelazna perioda između tih ekstrema. To nije lako za osobe (poput mene) koje su se u srednjim godinama života doselili u ovaj predeo na severu Evrope.

Da li bi opet isto izabrala?

Teško je odgovoriti na to pitanje sa da ili ne. Ali, eto da budem kratka – bih.

Skandinavске zemlje su za nas primer dobre prakse ostvarenih rodних politika. Da li je u svakodnevnom životu to očigledno?

Rodna ravnopravnost i politike jednakih mogućnosti odavno nisu „goruća” tema u ovoj zemlji jer su ravnopravnost žena i muškaraca praksa i realitet. I to se može videti u svakom segmentu života.

Šta možeš da nam preneseš kao primer dobre prakse?

Usled velikih razlika između Srbije i Norveške teško je istaći nešto kao primer dobre prakse, što se odmah može preslikati. Da pomenem neke. U Norveškoj danas ne postoje kvote (postojale su pre više decenija), ali u poslednjih pola veka žene su zastupljene u državnom i u lokalnim parlamentima sa 40-45%. U pret-

hodnom i ovom sazivu 47% ministarskih mesta pripalo je ženama. Pomenuću samo neka ministarstva na čijem čelu su bile i jesu žene: Ministarstvo finansija, pravde, odbrane, policije, privrede, državne bezbednosti... U ovom sazivu Norvežani imaju premijerku. Takođe, u mnogim opštinama su imenovane gradonačelnice. Od sedam parlamentarnih stranaka, četiri imaju liderke. Predsednice upravnih odbora u nekim najmoćnijim državnim firmama su žene. Uvedene su kvote u upravnim odborima kompanija koje su u vlasništvu države. U svakom upravnom odboru manje zastupljeni pol mora biti zastupljen sa 40%. Osoba za koju Norvežani kažu da je bila najmoćnija u vreme Stoltenbergove vlade, jeste bivša predsednica državnog sindikata.

Norveška državna protestantska crkva u svojoj hijerarhiji, kao najviše telo ima biskupat koji sačinjava 12 biskupa i biskupkinja i jedna nadbiskupkinja. U ovom trenutku u tom telu sede četiri biskupkinje i žena je na najvišoj poziciji – nadbiskupkinja. Pre nje, takođe je žena imala poziciju nadbiskupkinje, a pri tom je bila i javno deklarirana lezbejka. Zaista, lista primera dobre prakse je beskonačna. Legalizovani su istopolni brakovi. Naravno, ništa se od ovoga nije dogodilo preko noći, a danas su žene ravnopravne sa muškarcima u svakom segmentu javnog, privatnog i političkog života.

Koliko se razlikuje odnos poslodavaca u odnosu na zaposlene?

Norveška je zemlja socijalne pravde i poštovanja ljudskih prava u pravom smislu te reči. Hijerarhije nisu izražene i uzajamno poštovanje je prisutno u radnom okruženju. Slučajevi mobinga su vrlo retki, a i kada ih ima, statistika kaže da su češće žene, nego muškarci na liderskim pozicijama moberke (sasvim drugačije nego u Srbiji). Osim toga, postoje stroge zakonske sankcije za učinjeni mobing i kršenje radnih prava zaposlenih.

Kakav je položaj žena na tržištu rada u zemlji u kojoj živiš?

Stopa nezaposlenosti, gotovo da ne postoji. Svi koji žele da rade mogu da nađu posao u skladu sa svojim obrazovanjem i svojim realnim znanjem i sposobnostima. Šta više, Norveška poslednjih godina ima potrebu za uvozom radne snage, što je gotovo jedinstvena situacija u Evropi. Žene su ekonomski nezavisne. Prisutne su u svim profesijama i na svim pozicijama. Zauzimaju važne pozicije u društvu, ostvaruju značajna ekonomska primanja, uvažene su i poštovane. Žene su potpuno, u svakom smislu i u svim segmentima ravnopravne sa muškarcima. Socijalna briga, posebno za porodicu i decu je izuzetna. Mislim, najuzornija u evropskim razmerama. U Norveškoj nema siromaštva.

Kako je regulisana i kako se primenjuje antidiskriminaciona politika?

Postoji set antidiskriminacionih zakona koji se svi striktno primenjuju u praksi.

Da li žene imaju slobodno vreme i kako ga provode?

Žene imaju jednako slobodnog vremena kao i muškarci pošto ne postoji podela na muške i ženske poslove. Zaista postoji partnerski odnos u svemu, što ženi ostavlja dovoljno slobodnog vremena. Mladi očeви su uključeni u podizanje i vaspitavanje dece ravnopravno sa ženama. Najnovija statistika kaže da 97% Norvežana prisustvuje poraću svojih partnerki, a preko 60% njih koristi zakonom dato pravo da drugu polovinu (6 meseci) porodiljskog odsustva provede uz svoju bebu. Muškarci podjednako koriste pravo na bolovanje u slučajevima kada su deca bolesna. Za svu decu su obezbeđena mesta u vrtićima i predškolskim ustanovama (standard je jedan/na vaspitač/ica na šestoro dece), a postoji i zakonska obaveza da sve osnovne škole obezbede produženi boravak za svu decu. Norvežanke svoje slobodno vreme rado koriste u prirodi u svim vremenskim uslovima. Rado putuju.

Da li su prisutni rodni stereotipi i predrasude, i u kojoj meri?

Stereotipi u društvu uvek postoje, samo se odnose na razne stvari. U Norveškoj su smanjeni rodni stereotipi i predrasude jer se u obrazovnom sistemu o tome vodi računa od malena – na razbijanju rodni stereotipa i predrasuda radi se strateški i sistematski još od predškolskog uzrasta (slikovnice, igraonice...), pa preko osnovnog i srednjoškolskog obrazovnog sistema jer njihov obrazovni program uključuje razbijanje rodni stereotipa i predrasuda.

Da li si lako prihvatila život u novoj sredini?

Moram priznati da mi je u početku bilo jako teško. A da budem iskrena, još uvek se nisam sasvim adaptirala (i ne znam da li ću), iako u Norveškoj živim već sedam godina.

Kada sam otišla iz Srbije imala sam preko 50 godina. Počinjati u tim godinama sve ispočetka, nije ni malo lako. Učiti novi jezik, prilagođavati se novoj kulturi, običajima, boriti se za nove pozicije, sve to troši energiju koja je već dobrim delom potrošena. Osim toga, neposredno pred izmeštanje u Norvešku, umrla su mi oba roditelja u roku od godinu dana, sin je ostao u Srbiji, nekoliko dragocenih prijatelja takođe...

Surova klima. Da. Nije lako. No, jezik sam savladala, a i bavim se poslovima koji mi ostavljaju dovoljno prostora da često dolazim u Srbiju. Pokušavam da uživam u prednostima koje život u dve tako različite zemlje pruža. A takvih prednosti, sasvim sigurno, ima.

Kako provodiš slobodno vreme, vikende, godišnji odmor?

Kada sam u Norveškoj, slobodno vreme provodim uglavnom prateći šta se dešava u Srbiji, slušam muziku, čitam (trenutno pokušavam da čitam Hamsuna

na norveškom), gledam filmove, kad je vreme lepo idem u šetnju. Suprug i ja uživamo u putovanjima i često putujemo. Imamo vikendicu i tamo provedemo po neki vikend u najlepšim delovima godine.

Kada si počela da se zanimaš za civilni sektor?

Kao što sam već rekla, važnost uloge civilnog sektora sam prepoznala na seminarima na kojima sam učestvovala pre demokratskih promena, sa pozicije aktivistkinje Građanskog saveza, dakle političarke. Tada sam shvatila da je saradnja žena političarki i žena iz civilnog sektora nužan preduslov za stvarnu demokratizaciju društva, a posebno kada je reč o postizanju napretka na polju ravnopravnosti polova. Takođe, uočila sam da postoji određen stepen nepoverenja ove dve grupacije, pa i određeni antagonizam. Kasnije, jedan od mojih ciljeva bio je da doprinesem boljoj saradnji i razumevanju žena iz ova dva sektora, jer sam bila i u jednoj i u drugo ulozi. Više je nego jasno da civilni sektor okuplja stručnjakinje, ekspertkinje, žene na terenu, aktivistkinje, a da su političarke, tj. njihove pozicije u parlamentu, vladi, ministarstvima – instrument. One su te koje dobre predloge organizacija civilnog društva mogu uvesti u skupštinsku proceduru, lobirati, pridobiti muške saveznike i doprineti usvajanju zakona koji su dobri i za žene i za čitavo društvo.

Ko su Tvoje prve saradnice/i u NVO?

Moja prva saradnica je, svakako, Marija Srdić, potom Biljana Stepanov, Mila Melank, prof. Marijana Pajvančić, prof. Svenka Savić i mnoge druge sjajne žene. Teško je sada pobrojati sva njihova imena. Prošle su godine od kada nisam aktivna u NVO* sektoru.

Koji su Tvoji aktivistički motivi?

Želela sam da aktivno doprinesem eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama i postizanju principa rodne ravnopravnosti, kao jednog od ključnih principa u izgradnji modernog, demokratskog i pravednog društva.

Da li je to bio volonterski rad?

U početku je rad u NVO bio volonterski, ali smo izgrađujući kapacitete organizacije (Centar za podršku ženama) stigle i do toga da rad bude profesionalan, jer smo se prijavljivale za finansijska sredstva kod raznih donatora.

Kako i koliko su građanske inicijative i NVO rad uticale na Tvoj lični život?

Naravno da je moj angažman u civilnom sektoru značajno uticao na moj lični život. Moram reći i u pozitivnom i u negativno smislu. Pre svega rad u NVO sektoru doprineo je razvitku mog pogleda na svet. Učila sam, menjala nasledene

.....
* Nevladine organizacije

patrijarhalne stavove, suočavala se sa ličnim zapitanostima i dilemama. Donosi-la odluke. No, moja posvećenost radu u NVO sektoru je podrazumevala i česta i duga odsustva iz porodice, jer najčešće nema striktnog radnog vremena, radni dan je mogao trajati i 12 sati. Bilo je dana kada smo Marija i ja gotovo spavale u Centru*. Nedostajanje je postala dvosmerna ulica između mog sina i mene. I to mi i danas teško pada, kad o tome mislim.

Da li si dobila očekivani benefit?

Pre svega, moram reći da sam bila realistična u očekivanjima, pa su tako izostala razočarenja. Proces demokratizacije i osvajanje slobode je dug i mukotrpan. I najmanji pomak je veliki dobitak. Centar je u prvoj deceniji rada postao vidljiv i respektabilan i to ne samo u lokalnoj zajednici, nego i u regionu. Znajući da sam bila jedna od osnivačica i utemeljivačica misije i vizije koje Centar razvija je za mene dovoljan benefit. Takođe, činjenica da je Centar posle mog odlaska nastavio da se razvija i postao jedan od vodećih NVO u Srbiji koja afirmiše i neguje žensko liderstvo, žensko preduzetništvo, afirmiše borbu protiv svakog oblika nasilja nad ženama i tako doprinosi razvitku modernog, demokratskog društva, je moja najveća nagrada.

Šta je Tvoj civilni aktivizam doneo Tebi, a šta je doneo zajednici?

Moj civilni aktivizam me je pre svega naučio strpljenju i umeću da se radujem najmanjim pomacima. Ispekla sam veštinu neodustajanja, stekla leaderske veštine koje pre svega podrazumevaju odgovornost za sebe i druge. Sve mi to danas koristi u privatnom poslu kojim se bavim. Razgovori sa drugim ženama inicirali su moje unutrašnje dijaloge koji su proizveli neke važne životne odluke koje sam kasnije donela. Upoznala sam neke neverovatne žene i neke sjajne muškarce. Bila sam deo energije koja je menjala Srbiju.

Da li si imala podršku porodice i bliskog okruženja za civilne inicijative?

Nije mi lako da odgovorim na ovo pitanje. U vreme kada sam bila aktivistkinja, živela sam u prvom braku. Suprug me nije ometao, otac me je podržavao, a majka je smatrala da trošim previše vremena van kuće i da se ne bavim dovoljno svojim sinom.

Da li Te je civilni rad izdvojio iz dotadašnjeg okruženja?

U početku sam dobijala etikete – frustrirana, neispunjena, agresivna i neke koje nisu primerene da se ovde pomenu. Kasnije je sve više, pre svega žena, ali i muškaraca prepoznalo da su teme kojima se bavimo važne. Teško je u Srbiji biti žena koja hoće javno da menja stereotipe i razbija predrasude.

.....
* Centar za podršku ženama

Šta je bio vaš motiv i ideja prilikom osnivanja Kancelarije za ravnopravnost polova u Kikindi 2002. godine?

Osnivanje Kancelarije je bila aktivnost u okviru pilot projekta „Gender Focal Points” koji je Misija OSCE sprovodila u 15 opština Srbije, od 2002. do 2005. godine. Cilj ovog značajnog projekta bio je da se prvi put na lokalnom nivou imenuju i za rad na polju rodne ravnopravnosti osposobe „lica ovlašćena za rodnu ravnopravnost” (mehanizmi za rodnu ravnopravnost i politike jednakih mogućnosti u lokalnim samoupravama). Marija Srdić i ja smo, od nekoliko modela koji su nam u okviru projekta predstavljeni kao mogući, prepoznale da je pokretanje Kancelarije za našu opštinu najbolji i najefikasniji model. Kasnije se uspostavilo da smo donele dobru odluku.

Koje teme i oblasti je obuhvatala Kancelarija?

Naš rad u prvoj godini bio je okrenut edukaciji u zajednici (posebno sa ženama), podizanju vidljivosti tema u medijima, promovisanju vrednosti rodne ravnopravnosti. Takođe, prvi put smo prikupljale podatke o muškarcima i ženama i formirale rodno osetljivu statistiku u našoj opštini. Bilo je puno otpora saradnji u institucijama na ovom zadatku. Tražili smo od njih ono što niko do tada nije.

Poseban zadatak je bio rad sa ženama u političkim partijama i njihova senzibilizacija na rodne teme. Nastojale smo da za takve aktivnosti pribavimo podršku, pa nas je tokom 2004. godine pored OSCE-a podržao i Fond za otvoreno društvo i (tadašnji) Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, posebno Jelica Rajačić Čapaković. Te godine je naša Kancelarija, kao najaktivnija u Srbiji, uspjela da inicira osnivanje tela za rodnu ravnopravnost u svim opštinama Severnobanatskog okruga. Bio je to zaista vredan rezultat.

Uključile smo se i u projekte prekogranične saradnje koje su tada sprovodile *Vojvođanka* – regionalna ženska inicijativa, Građanski parlament i druge NVO. Temu rodne ravnopravnosti za dve godine smo uspele da podignemo visoko na listi prioriteta u našoj Opštini u Kikindi. Aktivnosti su podržavane i finansijski – iz budžeta opštine, što u to vreme ni u jednoj drugoj sredini nije bio slučaj (a kako čujem i sada je retkost).

Koje vrednosti je promovisala Kancelarija?

Ideje jednakosti, poštovanja ljudskih prava, prihvatanja različitosti, ideje solidarnosti i brige za one koji su u našem društvu najranjiviji.

Da li Te je kancelarija osnažila i dodatno usmerila?

Program obuke koji nam je OSCE omogućio trajao je pola godine. Bio je izuzetan. Sa nama su radili izuzetni stručnjaci i stručnjakinje iz različitih oblasti. Sticali smo znanja iz oblasti ljudskih prava, istorije ženskog pokreta, delovanja

unutar institucija, učili o procedurama, prvi put čule za rodno budžetiranje, urođnjavanje politika.... Razvijale smo veštine timskog rada, lobiranja, debato-
vanja, javnog nastupa. Takođe, i veštine upravljanja i planiranja. To me je i osna-
žilo i obogatilo.

Da li ste okupile sugrađanke oko ideja i vrednosti Kancelarije?

To je možda bio naš ključni adut u zajednici – žene su razumele, prihvatile, a
onda i podržavale to što radimo. Kancelarija je imala dan u nedelji kada smo se
sretale sa sugrađankama. Rešavale smo i životne, goruće probleme. Treba reći
da je to bilo vreme (2002-2004) kada je nasilje u porodici po prvi put inkrimini-
sano kao krivično delo. Takođe, vreme masovnog ostajanja žena bez posla u pri-
vatizaciji kikinjskih društvenih preduzeća (Trikotaža, Prima, Hemik...). U tim
okolnostima od nas se očekivao i savet i konkretna pomoć. Mi smo davale sve
od sebe da ispunimo očekivanja žena. Pomagale smo im u „sudaru“ sa sistemom
i procedurama u Centru za socijalni rad, upravi, policiji, ali smo uvek tragale i
za onim rešenjima koja probleme otklanjaju sistemski... Smatrale smo da je to
naš prevashodni zadatak.

Da li ste imale podršku u Opštini?

Uslov za pristupanje projektu „Gender Focal Points” je bio Sporazum između
OSCE i Opštine Kikinda. U startu je sve bilo politički podržano, dočekano s
odobravanjem. Kikindom su tada upravljale stranke okupljene u DOS-u, de-
mokratski orijentisane. Ipak, kada smo mi iz Kancelarije počele da zahtevamo
promene, insistiramo na novim modelima rada, na standardima... više nije bilo
tako lako, ni tako dobrodošlo to što radimo. Bilo je puno otpora, naročito u
Opštinskoj upravi.

Kada, kako i zašto je Kancelarija prestala sa radom?

Kancelarija je prestala sa radom početkom 2005. godine. Praktično, dolaskom
Srpske radikalne stranke na vlast u Opštini Kikinda, nakon septembarskih izbo-
ra 2004. Prvo je u izmenama i dopunama Statuta i Poslovnika o radu Skupštine
„iščezao” Savet za ravnopravnost polova, a potom je i sistematizacija radnih
mesta u Upravi toliko promenjena da naša zaduženja iz ove oblasti u njoj više
nisu ni postojala.

Šta je za Tebe značilo Priznanje Vlade Vojvodine za doprinos Kancelarije 2004. godine?

Priznanje je došlo od Izvršnog veća, ali smo ga doživele kao priznanje od žene
koju smo posebno poštovali i koja je snažno podržala naš rad i našu Kancelari-
ju, od Jelice Rajajić Čapaković. Takođe, Priznanje nam je omogućilo da konač-
no, u svom radnom okruženju, budemo prihvaćene kao osobe koje rade važan i

za celu zajednicu koristan posao.

Kako uopšte posmatraš priznanja, a pogotovo za ženski rad?

Pokrajinsko priznanje je bilo, a koliko znam i danas je, jedino koje se u Srbiji dodeljuje za rezultate na polju unapređenja položaja žena i rodne ravnopravnosti od 2003. godine, dakle novog je datuma. Zato je ono posebno važno. Imajući u vidu da su žene posvećene ovom teškom poslu, nagradu svih ovih godina dobijaju upravo žene. Kada se setim ko su sve dobitnice Priznanja, vidim da sam u najboljem mogućem društvu. Mada, smatram da je važno da i muškarci rade sa nama na istom zadatku. Zato se radujem da konačno ima i muškaraca koji su zaslužili Priznanje.

Da li se osećaš feministkinjom?

Uvek se predstavljam kao feministkinja, već nekoliko godina nisam aktivna u feminističkim inicijativama, sada sam na poziciji one koja prati, podržava i pridružuje se kad god je u prilici.

Rodila sam se u Sarajevu 1942. godine. Moj otac Fuad Midžić je, pošto je kao komunista odveden u logor u Jasenovcu i nakon godinu dana uspeo da se spasi, poginuo na dan oslobođenja Sarajeva 1945. godine. Odrasla sam sa majkom Dževahirom i mladom sestrom Almom. U Sarajevu sam živela do 1966. godine kada sam se preselila u Novi Sad gde sam izabrana za asistentkinju za predmet Politička ekonomija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu. Kao redovna profesorka Osnova ekonomije i preduzetništva, penzionisala sam se 2009. godine.

Obrazovanje

Tata je diplomirao tehnologiju na Sveučilištu u Zagrebu. Mama je pre rata završila Učiteljsku školu, zatim Višu pedagošku školu i kasnije diplomirala istoriju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Najveći deo profesionalne karijere provela je kao profesor u gimnaziji.

Od malih nogu majka nas je slala da nešto učimo: sa sedam godina počela sam da privatno učim engleski, francuski i nemački kod jedne stare gospođe. Probala sam sva tri jezika i zadržala se na engleskom (kasnije sam izabrala i nemački). Majka je plaćala sve te časove u veoma siromašna vremena.

Već sa četrnaest godina sam prvi put otišla u Englesku. To je za mene bilo veliko iskustvo u pravom trenutku. Pedesetih godina prošlog veka postojala je razmena sa Laburističkom partijom iz Engleske.

Deca palih boraca odlazila su u posetu porodicama u Engleskoj. Imala sam sreću da budem izabrana. Mesec dana sam živela u predgrađu Londona u radničkoj porodici. Išla sam u radničku školu gde sam prvi put shvatila kako su se naše škole razlikovale od engleskih. Sa četrnaest godina se učila vrlo jednostavna matematika – mi smo imali mnogo napredniji program. Interesantno iskustvo su bili i časovi veronauke. Najveća pažnja je posvećivana sportskim aktivnostima. Ovaj boravak mi je najviše koristio zbog usavršavanja jezika.

Inače, uvek sam bila dobra učenica, nisam bila od onih „vukovaca”, imala sam uglavnom sve petice, iz matematike obično četvorku. Od malih nogu sam imala mnoga interesovanja. Uz gimnaziju sam paralelno završila i nižu mizičku školu. Interesovao me je društveni rad – sa sedamnaest godina sam postala član Saveza komunista Jugoslavije. Trenirala sam rukomet i stoni tenis.

Nakon mature bila sam u dilemi šta da studiram. Dvoulmila sam se između elektrotehnike koju sam htela da upišem, da bih sebi dokazala da mogu čak i to da studiram, mada me to nikad nije privlačilo, i engleskog jezika koji sam obožavala. Na kraju sam izabrala srednje rešenje – upisala sam se na Pravni fakultet u Sarajevu. Nisam još bila sigurna šta bih volela da radim u životu i činilo mi se da obrazovanje na fakultetu društvenih nauka otvara više mogućnosti za izbor budućeg zanimanja. To se potvrdilo kao tačno.

Već na prvoj godini sam shvatila da ne želim da budem pravница i da me mnogo više interesuju sociologija, filozofija, ekonomija... Diplomirala sam u julu 1965. Od januara 1966. sve do penzionisanja radila sam na Pravnom fakultetu u Novom Sadu.

Magistrirala sam ekonomiju na Pravnom fakultetu u Beogradu (*Odnos američkog institucionalizma i marksizma*). Doktorirala sam na Ekonomskom fakultetu u Beogradu (*Neoklasični model samoupravne privrede*).

Sredinom osamdesetih je počeo moj interes za preduzetništvo. Uključila sam se u jugoslovenski projekt za podsticanje razvoja „male privrede”. U početku se još nije koristio termin preduzetništvo, da bi se u vreme Vlade Ante Markovića osnovala savezna Agencija za mala i srednja preduzeća i preduzetništvo i agencije u republikama i pokrajinama. U to vreme učestvovala sam u Tempus projektu *Postdiplomske studije iz preduzetništva* sa kolegama iz Slovenije, Holandije, Škotske i Španije. I ova iskustva su probudila moj interes za preduzetništvo koje je postepeno postajalo i akademska i naučna disciplina. Tako sam 1989. godine objavila skromnu knjigu *Preduzetnička ekonomija*. Kasnije sam napisala više radova iz ove oblasti i knjigu *Preduzetništvo – nove metode i tehnike*. U nekoliko radova bavila sam se preduzetničkim univerzitetima. Za vreme boravka u Americi ranih devedesetih pored ostalog sam predavala i kurs *Preduzetništvo u centralnoj i istočnoj Evropi*.

Najvećim dostignućem u ovoj oblasti smatram osnivanje UNESCO katedre za studije preduzetništva na Univerzitetu u Novom Sadu čiji sam bila prvi šef. Učestvovala sam u razvijanju i pokretanju interdisciplinarnih regionalnih master studija iz preduzetništva na engleskom jeziku na kojima je ove godine upisana četvrta generacija.

U mom obrazovanju ključnu ulogu je imalo međunarodno iskustvo. Neposredno nakon diplomiranja imala sam priliku da provedem šest nedelja u Americi. Kao mlada asistentkinja boravila sam tri meseca na Ekonomskom fakultetu Cambridge University. U ranim osamdesetim sam provela godinu dana na Cornell University kao Fulbrajtove stipendista. Takođe sam bila gostujuća profesorka na University of California Berkeley i Boise State University – Idaho gde sam 1993, 1994. i 1995. godine vodila nekoliko kurseva na dodiplomskim i postdiplomskim studijama. Učestvovala sam na mnogo međunarodnih konferencija, pored ostalog nekoliko puta na svetskoj konferenciji žena rektora u Kini. Takođe sam bila član nekoliko međunarodnih asocijacija i dugoročnih projekata. Bila sam član i predsedavajući Jugoslovensko-američkog odbora za naučnu i tehnološku saradnju. Već deset godina učestvujem u eksternoj evaluaciji evropskih univerziteta u organizaciji Evropske asocijacije univerziteta (EUA).

Brak i porodica

Udala sam se u 24. godini za Dragišu Stankovića i do danas (48 godina) smo u braku. Imamo dva sina – Sašu i Nikolu. Saša sa suprugom živi u Novom Sadu, a mlađi sin Nikola, nakon deset godina života u Americi, poslednjih deset godina živi u Kini. Sada radi u Šangaju, oženjen je Kineskinjom Lili i imamo unuku Maju.

Verovanje i ideali

Moji roditelji su odrasli u muslimanskoj kulturnoj tradiciji. Pradede po ocu bio je Reis ul Ulema, vrhovni poglavar Islamske zajednice BiH, a deda tuzlanski muftija. Otac je kao student u Zagrebu postao komunista i nakon njegove pogibije majka nas je vaspitavala na njegovim idealima. Ateista sam. Cenim pravo svakog pojedinca da bira u šta će verovati.

Komunistički ideali na kojima sam odrasla su me podstakli da veoma rano postanem društveno angažovana. Potrebu za društvenim aktivizmom i stalnom željom da „menjam svet” oko sebe verovatno sam nasledila od svog oca.

Uz studije sam bila dosta angažovana u Centralnom komitetu Saveza socijalističke omladine BiH. A 1962. godine predala sam štafetu Titu za Dan mladosti u ime svih mladih Jugoslavije. Tada je to bila velika čast i priznanje.

Rano sam počela da se bavim društvenim radom i vrlo brzo shvatila koliko ima jalovosti, birokratizma, osrednjih sposobnosti kod ljudi u raznim komite-

tima. Kad sam diplomirala i odlučila da postdiplomske studije nastavim u Beogradu, čvrsto sam rešila da smanjim svoj društveni angažman. Nadala sam se da će to biti lako jer me tamo nisu poznavali. Međutim, to nisam uspela. Nisam mogla da ne učestvujem u zbivanjima oko sebe. Bila sam članica Univerzitetskog komiteta Saveza komunista, Pokrajinskog i Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije.

Od kada sam počela da radim kao asistent na Političkoj ekonomiji na Pravnom fakultetu u Novom Sadu (1966), pa sve do odlaska u penziju, opravdanje za svoju aktivnost u Savezu komunista što mi je oduzimalo mnogo vremena (a bavila sam se naukom i bila majka dvoje dece), nalazila sam u ubeđenju da se samo iznutra, kao član Partije, mogu menjati stvari u društvu, ali i u samoj Partiji. U to sam verovala sve do napuštanja Saveza komunista neposredno pre nego što je Slobodan Milošević pretvorio Savez komunista u Socijalističku partiju Srbije. Za vreme Miloševićeve vladavine podržavala sam i učestvovala u aktivnostima opozicije. U dva navrata bila sam član Odbora za podršku studentskim protestima na Univerzitetu u Novom Sadu.

Kao ekonomista uverila sam se da se socijalistička privreda pokazala inferiornom u odnosu na otvorenu tržišnu privredu. Iako su jugoslovenski ekonomisti u poslednjim decenijama pokušavali da daju doprinos razvoju nekog „trećeg” ekonomskog puta kombinacijom samoupravljanja i tržišne privrede – pokazalo se da je glavna prepreka bila u jednopartijskom sistemu. Komunistička partija nije bila u stanju da se odrekne monopola moći i svi reformski pokušaji u pravcu tržišne privrede su se pokazali neuspešnim. Privatno vlasništvo i sloboda privatne inicijative nisu bili kompatibilni sa vladavinom jedne partije i njenim insistiranjem na društvenom vlasništvu. Ekonomska kriza u osamdesetim je potvrdila granice socijalističkog ekonomskog modela. Bez dobre ekonomije nisu se mogle ostvarivati napredne ideje socijalizma.

Sada smo u kapitalizmu, iako izgleda da u tranziciji još mnogi veruju da je moguć povratak u socijalističku privredu. Tranzicija je kontradiktorna i teška i traje dugo. Ono što me najviše danas razočarava jeste nedostatak javne, stručne i kritičke rasprave o aktuelnim ekonomskim problemima i putevima njihovog prevazilaženja. Postoje različiti oblici kapitalizma, a mi još posle više od dve decenije tranzicije ne znamo kuda idemo....Paradoksalno izgleda da je, naročito u poslednjoj deceniji pre pada Berlinskog zida, u Jugoslaviji ekonomska i šira javnost bili aktivnija u traženju najboljeg puta za budućnost zemlje nego što je to slučaj danas u Srbiji, a izgleda i u regionu.

Nacionalna i etnička pripadnost

Nakon Drugog svetskog rata, u Bosni i Hercegovini se moglo slobodno opredeljavati za srpsku ili hrvatsku nacionalnost, ili biti neopredeljen i podrazumevalo

.....
:

se da su se religiozni Muslimani tako izjašnjavali. Pošto nismo bili religiozni, a mama se rodila u Pljevljima, a tata u Tuzli (iako mu je u vreme studija u ličnoj karti pisalo da je Hrvat), mama je odlučila da se mi izjašnjavamo kao Srbi.

Izjašnjavala sam se kao Srpkinja (a mogla sam jednako da se izjašnjavam i kao Hrvatica, ili Makedonka jer mi to nije bilo važno) sve do popisa stanovništva 1990. kada je biti Srbin dobilo sasvim drugačije značenje. Izjasnila sam se tada kao Jugoslovenka prvi put. Danas sam državljanka Srbije, a kada hoću da se uopšte etnički opredeljujem najbliže bi mi bilo da kažem da sam poreklom Bosanka.

Rektorka

Kada me je Vlada Republike Srbije u februaru 2002. imenovala za rektorku Univerziteta u Novom Sadu (UNS) shvatila sam da je to bio najlepší poklon i priznanje koje sam dobila za sav moj rad i trud.

Uvek sam volela svoj Univerzitet. Mnoga iskustva koja sam stekla na svetskim univerzitetima želela sam da primenim i na svoj Univerzitet. Ali nije išlo. Većina nije videla ta druga iskustva i nije ih interesovalo na kakvom su univerzitetu. Za one koji su bili duboko posvećeni svojoj nauci i davali sjajne rezultate imam razumevanja – nisu želeli da troše vreme na univerzitetske stvari. Sve je stvar afiniteta i izbora. Ali najveći kočničari svake promene bili su oni osrednji i u nastavi i u nauci koji su mislili samo na vlastiti interes i plašili se svake promene koja bio mogla da ugrozi njihov uhodani ritam otaljavanja poslova.

Znala sam da rektorski položaj nosi moć i da može da se utiče na promene. Tako sam s puno entuzijazma i preduzetničke motivacije krenula da podstičem sve ono na UNS što sam znala da je dobro i progresivno. Nastojala sam da motivišem kolegice i kolege, koji ranije nisu bili uključeni u aktivnosti na Univerzitetu, da zajednički reformišemo naš Univerzitet. U dva kratka mandata (tada je mandat rektora trajao 2+2 godine, za drugi mandat izabrana sam na demokratskim izborima i dobila ubedljivu podršku organa UNS) trudila sam se da ostavim trag. Imala sam veliku slobodu kao rektorka. Prvi put smo imali potpunu autonomiju univerziteta, sami smo donosili svoj statut i birali rektora (ranije smo za to morali da dobijemo saglasnost Skupštine Vojvodine). Osnovali smo Centralnu biblioteku UNS (naš Univerzitet jedini nije imao univerzitetsku biblioteku), Evropske studije na engleskom jeziku, od UNESCO*-a smo dobili predlog da se uključimo u njihovu mrežu univerzitetskih katedri sa našom Katedrom za studije preduzetništva. U tom periodu je osnovan Centar za rodne studije na nivou Univerziteta, pokrenute su postdiplomske studije menadžmenta u obrazovanju. U vreme mog mandata proširili smo administraciju Univerziteta i zaposlili grupu mladih obrazovanih saradnica/ka. Srbija je u tom periodu

.....
* Engl. UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization / Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu, utemeljena 1945. godine.

potpisala svoje učešće u Bolonjskom procesu.

Glavni prioritet mi je bio da naš Univerzitet otvorimo prema svetu, da naši studenti i nastavnici posle mnogo godina mogu da putuju na strane univerzitete i da dovodimo svetske stručnjake i strane studente na naš Univerzitet. Započeli smo saradnju sa velikim brojem univerziteta, počeli rad na mnogim projektima. U svemu tome, najdraži projekt mi je bio uključivanje našeg Univerziteta u projekt CAMPUS EUROPAE u kojem smo da danas ostali jedini predstavnici iz regiona. A 2002. godine smo se odazvali pozivu Evropske asocijacije univerziteta (EUA) da organizujemo eksternu evaluaciju Univerziteta što je obavljeno zajedno sa ostalim univerzitetima u Srbiji. Prvi put smo napravili samoevaluaciju, a izveštaj tima evaluatora je sadržavao veoma korisne preporuke za dalje reforme našeg Univerziteta.

Civilni sektor

Pošto sam u mladosti bila veoma društveno angažovana u okviru omladinske organizacije, a kasnije i u Savezu komunista, nisam imala potrebu, niti je postojao nevladin sektor u današnjem smislu gde bih se dodatno angažovala.

Moj angažman u civilnom sektoru započeo je za vreme Miloševićevog režima kada se ništa smisljeno i kreativno nije moglo raditi na Univerzitetu. Za takav angažman su se opredelile mnoge moje kolege na univerzitetima u Srbiji, pa je nevladin sektor u tim godinama okupljao veoma obrazovane, motivisane članove i članice, što je bio svojevrsni presedan.

Učestvovala sam u mnogim inicijativama civilnog društva kao što su na primer bile Alternativne studije u Novom Sadu. Odazivala sam se na pozive nevladinih organizacija i držala predavanja i seminare iz moje struke po celoj Srbiji, učestvovala na konferencijama i okruglim stolovima.

Tokom 1988. godine sa nekoliko kolega osnovala sam nevladinu organizaciju *Centar za preduzeće, preduzetništvo i menadžment* zbog toga što na Univerzitetu nisam mogla da pokrenem nikakvu inicijativu iz oblasti preduzetništva. Doduše, u ranim osamdesetim sam uspela da se u spisak izbornih predmeta za studente Pravnog fakulteta uključi i predmet *Preduzetništvo i menadžment*. Pored *Osnova ekonomije* taj predmet sam predavala do odlaska u penziju 2009. godine. Taj se predmet više ne nalazi na spisku opcionih predmeta na Pravnom fakultetu, nažalost.

Dosta sam sarađivala sa nevladinim organizacijama koje su se bavile ženama (Žene u crnom, Žene na delu...)

Ženska politika i priznanje

Tokom 1998. u okviru *Centra za preduzetništvo* pokrenuli smo projekat *Vojvođanska inicijativa za samozapošljavanje žena* uz finansijsku podršku američke

organizacije STAR. Pošle smo od te premise da su naše žene uglavnom obrazovane. To je bio resurs za naše suočavanje sa krizom i siromaštvom. Živele smo u društvenom sistemu u kome je veliki broj žena imao sigurno radno mesto. Onda je došlo do ratova, krize, tranzicije. Trebalo je usvojiti drugačije životne obrasce, naučiti da živiš sa neizvesnošću, da se snalaziš i pre svega ne očekuješ da neko drugi reši tvoj problem. Interesantno je koliko obrazovanih žena nije imalo smelosti da iskoristi svoja znanja. Prosto im je trebalo uliti samopouzdanje, kao da su čekale da im neko kaže: – Ti to možeš!

Tražili smo iskustva u svetu. Pronašla sam zanimljive tekstove o samozapošljavanju žena na engleskom jeziku. Na primer, bilo je interesantno iskustvo Inicijative iz San Franciska. U Kaliforniji su posle jedne reforme socijalnog sistema mnoge neudate i nezaposlene majke ostale bez socijalne pomoći. One ranije nisu radile i trebalo ih je osposobiti da se uklope u svet rada. Reč je o bogatijoj zemlji, ali i o ženama koje ni iz daleka nemaju takvo obrazovanje kao žene za koje smo spremale edukativne programe. Zajedničko im je bilo to što nikad nisu radile u svetu biznisa. Važna stvar je bila postupnost. Trebalo je žene postupno uvesti u svet preduzetništva, dati im dovoljno uputa i informacija kako da pokrenu vlastiti posao. Tako je nastao naš priručnik „Pet koraka do biznis plana” koji je bio baziran na iskustvu Kalifornijske inicijative, ali adaptiran za naše žene. Samopouzdanje se sticalo kroz upoznavanje pravila po kojima svet biznisa funkcioniše.

Susrela sam sjajne žene, neverovatno preduzimljive, vredne, spremne da permanentno uče. Strateška prednost žena je njihova spremnost da rade u timu, da pronađu svoje mesto u timu. U tome su u proseku žene znatno bolje od muškaraca. Žene su odlične u komunikaciji, umeju da rade sa ljudima, da čuju drugog i da adekvatno odreaguju. To su prednosti koje im je donelo njihovo istorijsko iskustvo. A, baš te osobine su osobine dobrih preduzetnika.

Primetila sam da dosta žena, i kad su već sasvim spremne da krenu u sopstveni posao okleva. Žene nisu hazarderi (mnogo ređe nego muškarci se kockaju), one se dobro preračunavaju pre nego što donesu odluku. A biznis podrazumeva i određenu dozu rizika. Sklona sam da ovu raširenu osobinu kod žena tumačim kao pojačanu odgovornost za sve one koje bi njena odluka mogla dovesti u nepraviliku. Prema jednom švajcarskom istraživanju, žene ulaze u poslovne rizike podjednako kao i muškarci. Ali treba imati u vidu da je reč o znatno uređenijim ekonomskim odnosima koje ne karakteriše ovolika količina nepredvidivih okolnosti.

Treninge smo počele u Subotici, pa su kroz edukacije prošle žene u Vojvodini, Beogradu i drugim gradovima u Srbiji. Održali smo i trening u Skopju za Albanke sa Kosova zajedno sa ženama iz Makedonije. Pošle bismo od ideje koju

žena ima, šta misli da bi mogla da radi, na koga može da se osloni, odnosno šta su njene prednosti, šta nedostaci i gde sagledava tačke potpore.

Nisam sigurna da je edukacija bila dovoljna da žene ozbiljno uđu u svet preduzetništva. Sve to nisu pratile dostupne i realne kreditne linije. Zatim iskustva koja međunarodne organizacije imaju sa podupiranjem ženskog malog biznisa u Šri Lanci, na Filipinima ili u Indiji nisu primenljiva u Srbiji. Tamo su žene počinjale biznis sa sto dolara. Ovde sa sto dolara ne možete otpočeti nikakav posao. Ako hoćemo da žene ozbiljno uđu u svet biznisa moraju se ponuditi dobri programi, kreditne linije koje taj biznis može da izdrži i državna potpora dok mali biznis ne uzme maha. Mi kao društvo moramo znati kuda idemo i u kojim oblastima ima smisla ulaziti u konkurentne odnose na tržištu. Ovde ne možemo proizvesti jeftiniju garderobu od one koja stiže iz Kine. Dakle, ako ulazimo u proizvodnju garderobe, onda to može biti nešto što nema na tržištu tako konkurentne suparnike (uvek je za to najbolji primer bilo Sirogojno sa svojim fantastičnim svuda u svetu odlično prodavanim džemperima a taj posao je vodila žena). Potrebni su makro uvidi da bi se pozicionirao mikrobiznis. Čitavoj Evropi se izmiče proizvodnja mnogih artikala, a povećava se udeo usluga, turizma, kulturno-umetničkih aktivnosti. Treba razmišljati u skladu sa razvojnim prioritetima regije i kontinenta kome pripadamo. Sa zadovoljstvom pratim nove ženske projekte podržane od Evropske unije i Zavoda za ravnopravnost polova Vojvodine koji prevazilaze tradicionalne „ženske” poslove. Sve je danas ipak bolje nego kada smo počinjale s našim projektom.

Novi Sad i Vojvodina su uvek prednjačili, imali najviše sluha za moderno. Bio je red da smanjimo razmak koji nas odvaja od razvijenog sveta. Rodne studije su već dve decenije uobičajena akademska disciplina. U to sam se uverila za vreme boravka na najboljim američkim univerzitetima. I znatno manje razvijene zemlje od nas profitiraju od uvođenja rodne perspektive u obrazovanje, zaključno sa univerzitetskim. Zato sam kao rektorka podržala institucionalizaciju rodni studija na Univerzitetu u Novom Sadu koje je pokrenula i osmislila profesorka Svenka Savić. Pokazalo se da postoji veliki interes za ove studije kao i da imamo kritičnu masu nastavnog osoblja koji se mogu nositi sa izazovima ovih za nas novih studija.

Priznanje za rodnu ravnopravnost

U dugoj radnoj karijeri dobijala sam priznanja za svoj rad ali ovo, za unapređenje položaja žena, mi je posebno drago jer koliko se tiče mene lično, toliko se odnosi i na napore velikog broja žena koje su u poslednjih dvadesetak godina osnovala i učestvovala u radu mnogih ženskih nevladinih organizacija, kao i u zasnivanju predmeta rodni studija na Univerzitetu u Novom Sadu. Dakle, smisao ove nagrade je učešće u projektima koji su unapređivali položaj žena u

.....
:

našem društvu, Imam osećanje da je moja generacija imala ozbiljniju podršku na planu rodne ravnopravnosti. I mi smo morale da se izborimo za pozicije u društvu i u profesijama, ali opšta klima je išla na ruku našim individualnim naporima. Danas je ženama neuporedivo teže. Ne treba da se zavaravamo kada danas vidimo žene na mnogim važnim položajima. One su ipak izuzetak. Ogroman broj žena nije imao tu šansu. I one su te kojima treba posebna podrška. U surovim uslovima poratne tranzicije najveće breme nose upravo žene. Vreme krize i siromaštva nikada nije naklonjeno ženama.

Rodila sam se 1978. godine u Novom Sadu. Moja porodica je živela u Žablju. Živeli smo u kući tatinih roditelja, a kad sam imala dve godine, preselili smo se u novu kuću koju su mama i tata sa dedom i babom napravili. Moja mama se osam godina lečila od steriliteta i svi su bili srećni kad sam se rodila. Te večeri kad sam se rodila bila je važna utakmica fudbalske reprezentacije Jugoslavije sa Špancima i ta utakmica je zanela lekara, koji je trebalo da porodi mamu i još jednu ženu, i on je njih zaboravio na porođajnom stolu. Dečak kojeg je rodila druga porodilja nije imao nikakvo oštećenje, a ja sam ostala bez kiseonika.

Da li je to kod mene prouzrokovalo oštećenje ili nešto drugo – ne zna se. Moja mama i pokojna baba tvrde da sam se do šestog meseca razvijala normalno, dok nisam primila neku vakcinu. Posle toga su počeli da primećuju različite znake promena na meni. Kad su me prvi put odveli kod lekara, rečeno im je: šta vi hoćete, da vam dete prohoda sa šest meseci. Tako da ono što je možda trebalo da se uradi ranije, zakasnilo je sigurno nekoliko godina.

Onda smo proveli godinu dana u Institutu za majku i dete u Novom Sadu, a posle dve godine u Institutu za cerebralnu paralizu i neurološka oboljenja u Beogradu u Ulici Dragiše Mišovića. Tamo sam prošla kroz prvu rehabilitaciju. U četvrtoj godini sam prvi put otišla u Kanjižu. Tamo sam pro-

vela nekoliko meseci. Posle toga, u leto, odveli su me u Vela Luku na Korčuli, a vratila sam se sledećeg avgusta pred početak školske godine.

Boravak u Vela Luci je bio za mene jako neobičan doživljaj. Provela sam devet meseci u mestu gde je možda moja mama uspela da postane majka. Tamo sam upoznala ljude koji su mami i tati tada pomogli i postali im prijatelji.

Tamo sam naučila da pišem i čitam i latinicu i ćirilicu. Sa mnom je najpre bio tata, a onda mama i sestra, tri leta zaredom. Mentalitet tog naroda mi je odgovarao i želela sam da se tamo preselimo. Tamo sam išla u zabavište i pročitala sam, između šeste i osme godine, jako puno knjiga za decu. Taj osećaj za jezik i za književnost potiče od tada.

Druga stvar koju pamtim jesu međuljudski odnosi. Mi smo stvarno imali sreću da se upoznamo s različitim ljudima i u Vela Luci i u Kanjiži gde sam s tatom odlazila zimi, i ono što nam je svima bilo zajedničko jeste da smo imali sličnu životnu priču. Većina tih ljudi na život nije gledala kroz kuknjavu, nego su ga intenzivno živeli, naročito Dalmatinci. Meni je uspomena na to i danas jedan od izvora energije. A u Kanjiži sam upoznala prve od svojih najboljih prijatelja i učitelja.

Na kraju smo ipak odlučili da se vratimo u Žabalj jer smo tamo imali kuću.

Da li si jedinica?

Ja sam odrastala sa tri sestre: sa svojom rođenom sestrom Majom, koja je šesnaest meseci mlađa od mene, i sa mojim dvema sestrama od tetke koje su se kasnije rodile: jedna je tri godine mlađa od mene, druga sedam. One su živеле iznad nas u istoj kući, pošto su moji tetka i teča došli u našu kuću i ostali narednih dvadeset devet godina. To je donelo mnogo lepog, jer smo imali zajedničku sudbinu, ali i porodične sukobe oko imovine. Donelo je i mnogo teškoća mojim roditeljima i nekih drugih stvari koje su se tek pre dve godine počele rešavati. Kod babe i dede smo odrastale sa sestrama od druge tetke, mamine sestre. Po godinama, bile smo jedna za drugom. Maja se sa mladom sestrom odlično slagala, a starija mi je bila uzor i stalno sam pokušavala da imam njenu pažnju.

Kakvi su bili Tvoji odnosi s porodicom?

Ja svoje oštećenje uopšte nisam primećivala. Išla sam svugde kuda je išla i moja porodica. Bila sam ravnopravna i najglasnija u kući u kojoj niko nije bio tih, ali sam bila jako usamljena. Smetalo mi je to što, na primer, moje sestre idu da se igraju, i kada sam ja s njima, to njih mnogo usporava, ili što su im mama ili tetka govorile kako da se igraju sa mnom. Igrale smo se svega i svačega, ali sam stalno imala osećaj da smetam, i bila sam različita, jer sam volela da čitam i učim. Čak je između mene i Maje, koja je bila sa nama u većini rehabilitacionih centara, bila jako teška komunikacija. To je obeležilo njeno detinjstvo. S jedne strane bilo mi je drago zato što je uspela da upozna taj svet, a s druge strane sam se osećala

krivom zato što ona mora kroz sve to da prolazi sa mnom, jer to nije bio njen izbor, a i ona sama je to izražavala. Teško je doživljavala to što mama toliko pažnje posvećuje meni, misleći da je pažnja prema njoj manja. Kad idemo u školu, mama me gura, a ona mora da sedi ili meni u krilu ili da stoji na točkovima, jer – zašto mama gura mene, a ne gura nju? I dok nije krenula u školu, ona je bila sa mnom u razredu za vreme odmora.

Tata me je predstavljao kao genija, kao nekog ko je čudo i očekivao je da budem u svemu najbolja. Mislim da mu je to trebalo kao satisfakcija što se razlikujem od drugih. S maminom mamom sam imala zdrav odnos. Ona je sa mnom bila direktna. Nikad ništa nije krila. Ona je volela da priča i svaki put je imala neku novu priču. Od nje sam puno naučila.

Da li si išla u redovnu osnovnu školu?

Da. Završila sam je u Žablju. Kad je trebalo da krenem u školu, direktor škole je učiteljicama saopštio da moji roditelji hoće mene da upišu u školu, ali da ja *nisam za školu jer nemam glavu*. Da li je to mislio metaforički ili stvarno, pojava nemam. Uglavnom, nijedna učiteljica nije htela ni da čuje da krenem u njen razred. Međutim, žena jednog tatinog kolege je bila učiteljica i tata je otišao kod nje, jer je ona te godine uzimala novu generaciju. Ja sam tada sedela i pisala, ona je došla i zatekla me kako pišem, progovorila je sa mnom dve-tri rečenice i rekla preda mnom: Ona ide u moj razred! I tako sam krenula u prvi razred sa svom drugom decom. Pre mene, niko ko je koristio kolica nije išao u tu školu!

Vi ste bili jedina učenica sa invaliditetom?

Htela sam da ispričam jednu situaciju kada sam se prvi put srela sa diskriminacijom, a da sam je prepoznala. U Žablju imamo odeljenje specijalne škole koje se nalazi u dvorištu redovne škole i u to odeljenje idu deca sa mentalnim invaliditetom. Sa nama je u redovnu školu išao jedan naš drug nekih pola godine i onda je odjednom nestao. I sad, deca ne razmišljaju o tome šta se dešava. Tek nakon nekoliko godina, jednom prilikom kada smo imali fizičko u toj zgradi, ja sam ga srela i bila sam šokirana. On je, u stvari, bio prebačen u to odeljenje zato što je procenjeno da nije za redovnu školu. Nama pre toga nije rečeno gde on ide i zašto, i šta će biti s njim. Ja danas mislim da to uopšte nije moralo biti tako. U petom razredu smo dobili svoju učionicu da se ne bismo selili. Učionica je bila pored WC. Posle mesec dana nastavnici nisu hteli da dolaze na čas jer je u učionici smrdelo. Posle toga smo se za svaki predmet selili od učionice do učionice. Moji drugovi su mene lepo svaki dan nosili pet-šest puta gore-dole i to pet minuta pre nego što zvoni da im se ne bi skraćivao odmor, tako da su nama časovi trajali četrdeset minuta, ili već kad su skraćeni još manje, ali smo razvili lepu solidarnost. Ja sam sa njima imala odličnu komunikaciju. U jednom

trenutku oni su mi bili važniji od najuže porodice. S drugaricama je otprilike isto kao sa sestrama. Htela sam da doprem do njih, ali sam se osećala usamljeno u njihovom društvu. Družila sam se sa dvema drugaricama tako što su one uglavnom dolazile kod mene.

Prema većini ljudi oko sebe imala sam duboko osećanje, ali nismo pripadali istom svetu. Ne zbog mog fizičkog oštećenja, nego zbog toga što ja tamo nisam imala s kim da pričam.

Kasnije nije bilo većih problema u školi?

Što se tiče same škole, sve je išlo bez problema. Istina, nikad nisam imala skroz odličan uspeh, ali sam tamo gde je trebalo povezivati stvari i zaključivati, imala sve najbolje ocene i rezultate. Bilo mi je komplikovano, na primer, sa predmetom iz tehničkog, ali mi je tata samo jedan rad nacrtao, a sve ostale sam sama i uvek sam imala ocenu pet, samo zbog toga što sam sve radila sama. Bilo je situacija, za koje sad ne znam da li su bile afirmativne ili diskriminatorne, na primer, kad je moj razred išao u ciglanu da vidi kako izgleda proces proizvodnje cigle, ja sam ostala u učionici – zbog stepenica. Nastavnik me je pitao šta želim da radim, a ja sam mu rekla: – Samo vi idite, ja ću napisati pesmu. Iz ove perspektive verovatno ne bih tako postupila, ali je to meni u tom momentu bilo rešenje koje je činilo da se osećam dobro.

A šta bi danas uradila?

Danas bih, u stvari, otišla tamo i našla neki način da uđem sa drugovima, organizovala bih to tako što bih pozvala fabriku da me dvojica-trojica zaposlenih sačekaju, jer moji drugovi nisu odgovorni što zgrada nije pristupačna, a rukovodstvo i zaposleni jesu. Time bih prenela poruku i školi da ubuduće treba tako da se ponaša kad su u pitanju učenici sa invaliditetom. Zato što znam šta su mi prava.

Ipak su postojali problemi u školi?

Meni su veliki problem predstavljali prvi i drugi razred, zato što sam neke stvari već bila pohvatala od odraslih i iz knjiga koje sam pročitala. Mnogo sam se družila s odraslima i to je možda bio moj najveći životni problem što sam htela da budem kao odrasli tokom odrastanja. U stvari, imala sam dva paralelna sveta: jedan sa ljudima, a drugi sama sa sobom i s knjigama. To je trajalo do gimnazije. Moram naglasiti da su nastavnica srpskog jezika iz osnovne škole, Dubravka Milojković, i njen muž Radomir jako uticali na moj životni put, na moje obrazovanje i na moj izbor zanimanja. Oni su me u suštini naučili vrednostima.

Da li se još nešto dešavalo, osim škole?

U Hong Kongu se održavala Olimpijada sposobnosti u 1991. godine. Nas sed-

moro iz Srbije, na inicijativu profesora doktora Koste Savića, koji je tada radio na rehabilitaciji Dečje bolnice u Novom Sadu, a kasnije kao načelnik izgradio novu zgradu rehabilitacije, predstavljali smo našu zemlju. Ja sam bila u kategoriji primenjenih umetnosti, napisala sam monodramu „Jugoslavija, moja zemlja”. Tad sam se jako loše osećala, zato što se ceo taj svet u kome sam do tada živela raspadao. Zahvaljujući rehabilitaciji, proputovala sam celu zemlju i upoznala mnoge ljude, a sada se sve to raspada! Putovali smo Beograd – Kopenhagen – Bangkok, iz Bangkoka u Hong Kong, pa iz Hong Konga u Singapur, da bismo došli u Beograd, jer zbog ovih čuda što su počela da se dešavaju kod nas, nisu postojale direktne avionske linije. Tamo je '91. postojala mapa pristupačnih mesta za korisnike kolica. Postojala su pristupačna vozila. To su za mene bile važne nove informacije: da svet može biti drugačiji. Kad sam to videla, prvi put sam se uplašila za svoj život. Ne za budućnost, nego za sam život. Tada nisam znala da su SAD, Velika Britanija i još nekoliko zemalja već imale nacionalne zakone o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom, ili su radile na njima.

I onda dolazi gimnazija.

Upisala sam gimnaziju '93. u Sremskim Karlovcima. Tamo sam i živela te četiri godine. Prvo sam polagala prijemni u Gimnaziji „Isidora Sekulić” u Novom Sadu, jer su moji roditelji mislili da će im biti jednostavnije zbog prevoza iz Žablja, ali nisam položila matematiku na prijemnom. Tako sam otišla u Karlovce. Stanovala sam privatno kod jedne bake kojoj smo plaćali i za to da mi pomogne sve što mi treba. Ona se snašla, a i ja, naravno. Dobro je kod mene što se snalazim u svakoj situaciji, što sam uspela i od onoga što nije bilo dobro da napravim dobro. Odmah prvog dana po dolasku u Karlovce, upoznala sam Elviru, moju najbolju drugaricu, s kojom sam živela dve godine.

U razredu su Te učenici dobro primili?

Imala sam super razred, ali podeljen na dve grupe: jedni su lupali u šerpe i bili u protestima '95/96. a drugi su pratili savremene tokove. A ja sam bila na granici između ta dva sveta i sve do četvrtog razreda nisam se usudila da pređem na stranu koja mi je po vrednostima i temperamentu više odgovarala – lupanje u šerpe!

Karlovačka gimnazija nam je obezbedila učionicu u prizemlju u daktilo kabinetu. Imali smo svoj kutak po kome smo se razlikovali od drugih u školi, što je imalo i dobrih i loših strana. Imala sam u svemu tome odlične uslove za pisanje. U periodu između 1995. i 2000. objavila sam tri knjige pesama i prevela autobiografski roman „Moja leva noga” irskog pisca i slikara Kristija Brauna koji je objavljen 2011. godine.

Šta se dešava posle srednje škole?

Htela sam, u stvari, da studiram engleski jezik još prilikom upisa u srednju školu, ali sam odmah po dolasku u gimnaziju shvatila da mogu da učim srpski jezik. Da bih učila engleski, morala bih da odem negde gde se on govori, a u ono ratno vreme za odlazak je bilo malo izgleda.

Tada sam počela intenzivno da radim. Puno sam čitala, pratila šta se događa s jezikom. Na republičkom takmičenju u četvrtom razredu gimnazije osvojila sam treće mesto, tako da sam studije srpskog jezika upisala bez prijemnog ispita. Najviše me je tada interesovalo poreklo (etimologija) reči.

Da li je u okruženju Fakulteta bilo prepreka?

Ne mogu nigde da uđem, ali sam na to bila naviknuta. Svoje potrebe redukovala sam još u osnovnoj školi, i idem u WC ujutru i uveče. I to je i sad tako. Možda je ključan momenat došao negde na trećoj godini, kada smo se prvi put sreli sa Analizom diskursa koju je predavala profesorka Svenka Savić. Tada je govorila o raznim oblicima diskriminacije u društvu, najviše o rodnoj. Navela je primer da je u javnim objektima raspored toaleta takav da žena duže hoda do odredišta. Meni je mnogo značilo da saznam da ono što je meni teško u svakodnevici nije zato što ja tu nešto „ne mogu”. Počela sam da se osvešćujem. Mama i ja smo išle ulicom i naišle na visoku bankinu i njoj je bilo jako teško da me spusti preko nje. Tada mi se u glavi pojavila rečenica : Tebi ovde nije mesto! I tu su počele stvari da se odmotavaju.

Gde stanuješ za vreme studiranja u Novom Sadu?

U studentskom domu, gde je sa mnom živela i moja mama. Prvih nekoliko meseci, dok nije adaptirana soba u domu, živele smo u stanu kod tetke i svaki dan smo išle peške do Fakulteta, jer nije bilo pristupačnog saobraćaja. Useljenje u sobu smo izdejstvovala praktično silom, tako što je moja mama jednog dana, nakon dva i po meseca, direktoru Studentskog centra rekla: Ako to sad ne završite, ja ću se useliti u Vaš stan!

Život u domu je za moju mamu bila velika žrtva, jer je bila odvojena od drugih članova porodice, od svoje druge ćerke i muža. S druge strane, moj tata nije želeo da se iz Žablja preseli u Novi Sad, da menja svoju životnu okolinu, pa je dom bio kompromis, ali je u moj život uneo nešto neverovatno.

Da li si tada bili jedina osoba s invaliditetom u tom okruženju?

Da, u početku, prve tri-četiri godine, sve do bombardovanja '99. kad sam bila u Žablju, učila sam uz sveću i odatle polagala ispite i nesanica mi je bila jako veliki problem. Dvaput sam samo u početku sišla u podrum, jer kad sam provela jednu noć s kupusom u podrumu, rekla sam sebi: Više neću! U to vreme je moj

kolega i prijatelj Goran Milovac planirao da upiše studije. Bio je ispitni rok dok su rušeni oni mostovi u Novom Sadu. I ja sam, iako sam znala da jako slabo stojimo sa gorivom, ipak došla u grad i izašla na ispit, samo zato da bih proverila da li Goran ima pravo da polaže prijemni ispit ili nema, s obzirom na to da je četiri godine kasnio s tim zbog obavezne rehabilitacije.

To su bili neki počeci Tvog aktivizma?

Može se reći. Zapravo, tokom bombardovanja je u jednom momentu bila bombardovana klinika koja se nalazi u dvorištu Zavoda za cerebralnu paralizu u Beogradu, u kojem tokom godine borave deca čiji roditelji nisu u mogućnosti da budu sa njima, ili su ih tu prosto ostavili. Bombardovani su i mostovi u neposrednoj blizini udruženja osoba sa invaliditetom na Limanu u Novom Sadu. Ja sam onda napisala pismo predsednici grčke asocijacije za cerebralnu paralizu, gospođi Dafni Ikonomu, koju sam upoznala 1996. godine u letnjem kampu za osobe s invaliditetom u Atini. U pismu sam napisala da deca stradaju i da se u opasnost dovode osobe koje ne mogu da biraju gde će biti. Ona je objavila pismo u jednom atinskom časopisu i poslala ga u Međunarodno društvo za cerebralnu paralizu, jer je jedino to mogla uraditi u tom trenutku. Posle toga zvala me je da dođem na konferenciju o umetnosti osoba sa invaliditetom u Atinu. Tamo sam išla sa koleginicom Milicom Bracić '99. godine u novembru, kao predstavница Univerziteta u Novom Sadu. Pola karte je platio Univerzitet, pola moj fakultet. Obecala sam tadašnjem prodekanu za finansije da ću vratiti sve što meni bude vraćeno – tako je i bilo, a profesor me je gledao začuđeno kad sam došla da vratim novac.

Tako sam stekla poverenje ljudi na Fakultetu, što su mi bile dve važne stvari da bih dalje mogla da radim na poboljšanju položaja studenata sa invaliditetom. Sve svoje uspehe u vezi sa tim postigla sam zahvaljujući tome što meni nije mogao niko ništa da zameri. Bila sam jedna od pet-šest najboljih studenata na Fakultetu i predstavljala sam Univerzitet na nekoliko mesta. Gde god sam otvorila vrata, nešto sam donela i Univerzitetu i organizaciji. Redovno sam plaćala dom i sve ostalo. Zato smo imali otvorena vrata da guramo dalje.

U Atini sam predstavila rad na temu „*Prostor u književnom delu hendikepiranih ljudi*” za koji sam 2000. godine dobila treću Brankovu nagradu Matice srpske za studentski seminarski rad. Prethodne godine sam odbranila rad o prostoru u božićnim i koledarskim pesmama, a profesorka Ljiljana Pešikan-Ljuštanić, koja je tada radila recenziju moje poslednje knjige pesama, rekla mi je da živim u svetu između dva uha, što mi je dalo inspiraciju za rad. On je bio važan baš zbog toga što sam uočila da je prostor nešto što utiče na život osoba s invaliditetom. Tamo sam imala priliku da vidim ne samo rehabilitacijski pristup temi, nego umetnički i naučnoistraživački. Bila sam najmlađa među predavačima i

.....

jedina osoba s invaliditetom. Kada je 2002. godine prvih hiljadu žena nominovano za Nobelovu nagradu za mir, gospođa Ikonomu me je zamolila da napišem preporuku za nju, što sam sa zadovoljstvom i učinila.

A kad sam se vratila u naše Društvo za cerebralnu paralizu, koje sam tada tamo predstavila, i donela im izveštaj, oni su me zamolili da pogledam nešto što su oni napisali. Meni je to bilo toliko strašno – nivo na kojem je to bilo napisano i nivo udruženja uopšte: pristup deci, ljudima, kuknjava, alkohol, duvan, nepriступaćan prostor!!! Tada sam shvatila da bih jako puno vremena potrošila da to popravim. Sada je situacija znatno drugačija jer je u Udruženju počelo da radi nekoliko mladih ljudi kojima su poznate tendencije pokreta osoba sa invaliditetom i socijalni pristup invalidnosti u svetu i menjaju ih koliko je u njihovoj moći, s tim što je još uvek prisutno previše kompromisa tamo gde ne bi trebalo da ih bude.

Ima li tome rešenja?

Pozvali mene i Gorana Milovca u Letnju školu za mlade intelektualce ili studente sa invaliditetom na Srebrnom jezeru 2000. godine, koju je organizovala francuska humanitarna organizacija Handicap International. Moj prvi aktivistički poduhvat je bio: zvati direktora Doma zdravlja u Žablju i pitati ga da li može da obezbedi kola hitne pomoći Goranu i meni i našim personalnim asistentima, kao jedino dostupno vozilo u to vreme. U toj Letnjoj školi su nas učili samospoznaji, o tome kako se pišu projekti, šta bi se sve moglo uraditi kod kuće. Sve sam ja to nekako znala, ali ne strukturirano i sistematizovano. Tu sam upoznala i Tanju Stojić-Petković, koja je sa nekoliko kolega radila na formiranju savetovališta „Živeti uspravno“, za psihosocijalnu podršku osobama sa invaliditetom. Savetovalište je u narednih nekoliko meseci u Novom Sadu, Beogradu, Valjevu i Leskovcu otvorila Handicap International. U Letnjoj školi sam upoznala i svog muža.

Šta se dešavalo posle Letnje škole?

Dobila sam stipendiju Kraljevine Norveške među prvih hiljadu najboljih studenata. Moja mama je pala dok smo bili u Letnjoj školi. Propala je kroz rešetku na kanalu za auto u garaži, izgubila je ravnotežu i to joj je bila prva moždana kriza. Ipak, mi smo nastavile da živimo u studentskom domu, i jedne večeri joj je jako pozlilo. Uspela sam da dovičem moje docimerke, jer su mobilni telefoni bili još luksuz u to vreme, nismo imali para za to. One su otišle s mamom u bolnicu, a ja sam tada shvatila da ona više ne može biti sa mnom.

Bila sam jedno vreme u Žablju, a onda je Elvira bila nekoliko dana sa mnom, uskakala je i Milica, uskakale su docimerke i moja profesorica latinskog iz gimnazije. Tih dana mi je stvarno bilo da ne mogu da vam opišem koliko komplikovano. Predložila sam mojoj docimerki Zoki da mi asistira, s tim da ja to njoj

platim. Zoka je rekla da ona može da mi pomogne, ali da ne dolazi u obzir da joj to platim.

Osobe s invaliditetom imaju pravo na nadoknadu za tuđu negu i pomoć. To država obezbeđuje da bi mogao biti angažovan član porodice ili neko drugi da obavlja onaj deo posla koji osoba s invaliditetom ne može sama da uradi. Dobijala sam sumu u vrednosti današnjih pedeset evra sve do 2007, dok se nisam zaposlila.

Pitala sam i drugu docimerku, Ivanu, da li bi mogla da bude sa mnom. Tada sam već imala iskustvo od tri nedelje suživota sa drugaricama i jako mi je bilo teško zato što nisam znala kako će one da reaguju kad zatražim konkretnu pomoć, a i žao vam je prosto da ih angažujete jer znate šta one u datom momentu imaju da rade, pa redukujete svoje potrebe. Kao što sam pre redukovala potrebu da idem u toalet zato što nigde nije bilo pristupačnog kupatila, tako i sad: pa ne moram baš sad da se istuširam, ovo ili ono da uradim, mogu posle. I to tako u nedogled! Tri nedelje je kratak period, ali trebalo je i narednih ko zna koliko nedelja, meseci tako da živim. I zato sam Ivanu pitala da mi asistira.. Gubila je pravo na sobu u domu pošto nije dala uslov, obnovila je godinu, pa je imala vremena, a ja sam svakako imala pravo na dva kreveta. Bilo je komplikovano u tom smislu što smo živele u malom prostoru, bez skoro ikakve privatnosti. U početku joj nisam plaćala za rad, ali sam kupovala stvari koje smo obe koristile. Ona je bila prva asistentkinja u Novom Sadu angažovana uz koliko–toliko poštovanja principa samostalnog života, ali tada nisam ni znala da je to – to.

U to vreme se osniva Savetovalište za psihosocijalnu podršku. To je bilo u septembru 2000. godine. Savetovalište je bilo novina u gradu. Njegova svrha bila je da informiše organizacije o trenutnim tendencijama u pokretu, da ih poveže, inicira zajedničke aktivnosti i projekte i pruži podršku odraslim pojedincima i našim porodicama. Poseban deo rada bile su obuke za zaposlene u lokalnim ustanovama na koje su osobe sa invaliditetom upućene. Februara 2002. godine, uz podršku organizacije Handicap International, nas desetero, članovi tadašnjeg tima i ja, osnovali smo Centar „Živeti uspravno”. Koleginica Tanja Stojšić-Petković bila je prva predsednica. U periodu 2000-2003. godine kada je finansiranje projekta psihosocijalne podrške prekinuto, Savetovalište i Centar imali su oko petsto korisnika na obukama, kroz savetodavni rad koji se odvijao u kancelariji i u kući korisnika. Tadašnja potpredsednica Centra, dr Božana Injac, sprovela je 2003. prvo istraživanje o socijalnoj distanci Novosađana prema osobama sa invaliditetom, čiji su rezultati bili poražavajući.

Kako je došlo do osnivanja Novosadskog udruženja studenata sa invaliditetom?

Klima u državi je 2000. godine bila takva da se osećalo da idete napred. I osećali

.....
.....
.....

ste da niste sami i na Univerzitetu i uopšte. Tih dana su kod mene došli dvoje kolega iz Savetovališta da me pitaju da li možemo da ostvarimo saradnju na jednom njihovom projektu u vezi sa položajem mladih s invaliditetom u sedam evropskih zemalja. Bila im je potrebna neka omladinska organizacija koja bi im bila partner u tome. Ja nisam znala nikog u Vojvodini ko je na tome radio i onda sam pomislila da na Univerzitetu sigurno ima i studenata i studentkinja koji ne čuju i ne vide, da mi udružimo sve njih u jednu organizaciju. I tako smo krenuli u osnivanje udruženja studenata. Nismo znali da je u to vreme u Beogradu već formirano udruženje. Čim smo saznali za to, stupili smo u kontakt s njima.

Udruženje u Beogradu je formirano nekoliko meseci ranije i bio je plan da se formira i udruženje u Nišu i Kragujevcu i da se stvori mreža. I stvarno je tako i urađeno. Međutim, većina naših članova su bili studenti, kojima je cilj bio da završe fakultet i da dalje rade na polju koje su izabrali. U beogradskom udruženju su razmišljali projektno i išli su ka karijeri kroz studije. To im je bila odskočna daska za dalje.

Pristali smo da učestvujemo u njihovim aktivnostima, smatrala sam da činimo nešto dobro. Međutim, oni su za izveštaj donatoru tražili podatke o tome na kojim smo medijima učestvovali. Ja sam posle naučila da to tako treba, da je to bilo u redu, ali u tom momentu smo se pobunili jer nam to niko ranije nije rekao. Ja sam u tu priču ušla čistim srcem u želji da se jedna ideja u koju sam verovala proširi, tako su došle i moje kolege koje danas rade i samostalno i ovde, zajedno sa mnom i na nekim drugim mestima u ovoj oblasti. Sem toga, kad smo se suočili sa budžetom i videli koliko je novca predviđeno za njihov rad, a koliko za naš, ostali smo zabezeknuti.

U jednom trenutku jedan od naših osnivača je rekao da stavlja veto. Zahvalna sam mu što je to uradio, jer smo tada krenuli svojim putem, radili i postali prepoznatljivi u svojoj sredini. Danas dve organizacije sarađuju na ostvarivanju interesa svih studenata u Srbiji i razmenjuju informacije, kao dve škole.

Sa kakvim ste se problemima suočavali u Udruženju?

Mi smo polako adaptirali sobe u studentskom domu i između ostalog smo želeli da adaptiramo i toaletne prostorije i još ponešto na Filozofskom fakultetu koji je imao lift i bio je povezan sa Pravnim fakultetom. Na ova dva fakulteta bilo je najviše studenata sa invaliditetom. Kroz vrata između Pravnog i Filozofskog moglo je da se prođe samo pod uslovom da dobijete dozvolu i jednog i drugog portira. Onda smo uspostavili sistem da student koji polaže na Pravnom fakultetu najavi svoj dolazak portiru Filozofskog, on se dogovori sa portirom Pravnog, pa se ta vrata otključaju da se preko lifta na Filozofskom studenti popnu do gore i tako uđu na gornje spratove Pravnog koji nije imao lift.

Jedno vreme su studenti sa invaliditetom polagali ispite kod nas u kancelariji,

a ne sa ostalim studentima, pa sam onda ja rekla da je to diskriminacija i da je institucija dužna da obezbedi uslove našim studentima da mogu ući u učionice i druge prostorije. Postojala je razlika između studenata koji su završili redovnu osnovnu i srednju školu, i koji su želeli da polažu sa svojim kolegama, i onih koji su išli u specijalne škole, među njima je najviše bilo onih sa cerebralnom paralizom koji su završili u Podgorici specijalnu školu, pravno-birotehničkog smera i mahom svi upisivali Pravni fakultet. Oni su želeli da polažu u posebnim uslovima, u kancelariji. Mi smo prisustvovali njihovim ispitima, i tu sam se prvi put suočila i sa razlikom u nivou znanja. A davno su mi pričali o toj specijalnoj školi i to su meni bile tako strašne stvari. Jedna drugarica koja je tamo završila krojački smer, za četiri godine školovanja nijednom nije sela za šivaću mašinu!!!

Koja su značajna postignuća Udruženja u tom periodu?

U početku smo pet meseci radili u mojoj studentskoj sobi, nismo imali kancelariju. Kancelariju smo tek kasnije dobili, zahvaljujući rektorki Fuadi Stanković i profesoru Srđanu Šarkiću, dekanu Pravnog fakulteta. Imali smo veliku podršku Fakulteta tehničkih nauka i Filozofskog fakulteta. Tek sam onda shvatila koliko je studenata sa invaliditetom studiralo, ali da se oni uopšte nisu viđali zato što nisu dolazili na nastavu jer nisu imali odgovarajuću podršku da dođu, ili da prate predavanja.

Značajno je da je gotovo u samom početku našeg rada Ministarstvo obrazovanja obezbedilo stipendije studentima s invaliditetom, i većina fakulteta nas je oslobodila troškova studiranja, bez obzira na uspeh na fakultetu (jedan vid afirmativnih mera). To je bilo zato što je u to vreme još uvek sve bilo nepristupačno za studente sa invaliditetom, još uvek nije postojala nikakva služba na Univerzitetu, pa se tom materijalnom nadoknadom pokrivala ili personalna asistencija i prevoz ili neki drugi troškovi studiranja studenata sa invaliditetom.

Organizovali smo konferenciju o reformi visokog obrazovanja studenata sa invaliditetom i dve škole znakovnog jezika, radili smo na pristupačnosti terena, inicirali rekonstrukciju raskrsnica i prilaza zgradama u Kampusu – to je obavio Zavod za izgradnju grada, organizovali različite obuke. Sklopili smo sporazum sa Mrežom evropskog koncepta pristupačnosti da se prevede na srpski uputstvo, mada smo novac za to obezbedili tek dve hiljade sedme i objavili ga zajedno sa Centrom. Napisali smo projekat „Hoću da pridem kad siđem”, koji je predvideo da se napravi analiza stanja pristupačnosti Kampusu, ali se o tome tek danas razmišlja. Ja sam tada mislila da su arhitektonske prepreke najveći problem, dok nisam shvatila da se studenti sa invaliditetom suočavaju sa predrasudama i sa komunikacijskom nepristupačnošću; nijedna informacija nije dostupna, studenti sa oštećenjem sluha ne mogu da prate nastavu na znakovnom jeziku, ne poznaju jezik, ne mogu da prate nastavu ako profesor stoji okrenut licem prema

tabli, studenti sa oštećenjem vida nemaju adekvatnu literaturu... i tako dalje.

Uradili ste dosta i na jezičkim pitanjima koja se tiču invalidnosti.

Kopkao nas je termin *hendikep*, koji se nalazio u nazivu Udruženja jer nije odgovarao tadašnjim i sadašnjim tendencijama u pokretu. Jedan od prvih skupova koji smo organizovali bila je tribina u okviru Psiholingvističkog kolokvijuma na Filozofskom fakultetu, koju je vodila profesorka Svenka Savić. Organizovale smo diskusiju, zajedno sa ženama iz Organizacije „... Iz kruga” iz Beograda koja radi na prevenciji nasilja i zaštiti prava žena sa invaliditetom. Tema je bila terminologija invalidnosti, u koju smo uključili i rodni aspekt i vidljivost žena sa invaliditetom u jeziku. To mi je bio zadatak u okviru obuke za jačanje žena u pokretu osoba sa invaliditetom koju su one organizovale i na kojoj sam se upoznala sa istorijatom pokreta za prava žena i podacima o dvostrukoj diskriminaciji žena sa invaliditetom. I to diskriminaciji od strane muškaraca koji nisu osobe sa invaliditetom i onih koji jesu, i od strane žena koje ne pripadaju zajednici osoba sa invaliditetom, kao i o oblicima nasilja i zanemarivanja koje najčešće prati izostanak asistencije, nepristupačnost mesta boravka, nemogućnost komunikacije i zadovoljenja osnovnih potreba.

Koliko dugo ste bili predsednica Udruženja?

Predsednica sam bila do 2003. godine. Između 2003. i 2004. koordinaciju je preuzeo moj kolega Miodrag Počuč, sada najveći poznavalac pristupačnosti u Srbiji, a ja sam prikupljala sredstva za projekte i radila na strateškom okviru.

Kada ste prešli u Centar „Živeti uspravno” i koju ste ulogu u njemu imali?

U novembru 2004. godine izabrana sam za predsednicu Centra, koji se već dve godine nakon isteka finansiranja od strane organizacije Handicap International, suočavao sa problemom finansiranja, jer se u Gradu smatralo da imamo stalni priliv novca sa strane. Mnogi su nas tretirali kao strane plaćenike. Ni danas nije mnogo drugačija situacija.

Radila sam paralelno na dva projekta: za Udruženje studenata sa mladima na polju vršnjačke edukacije u sferi zaštite reproduktivnog zdravlja i na kampanji za smanjenje socijalne distance prema osobama s invaliditetom u Vojvodini. Objavili smo šestojezični Priručnik o osnovama invalidnosti i organizovali Okrugli sto o jednakosti pripadnika/ca marginalizovnih grupa u javnom govoru. Cilj je bio da sagledamo da li postoje uslovi da napravimo zajednički kodeks politički korektnog govora o manjinskim grupama. Okupili smo ljude koji su se bavili pravima žena, pripadnika/ca seksualnih manjina, osoba s invaliditetom i Roma. Organizovali smo skup u saradnji sa nekoliko uspešnih nevladinih organizacija u Novom Sadu: Ekumenskom humanitarnom organizacijom, udruže-

njem studenata sa Pokrajinskim ombudsmanom, Ženskim studijama i Centrom za samostalni život invalida Srbije. Meni je bilo važno to što smo uspjeli da sve njih okupimo na jednom mestu. Ono što je mene porazilo bio je set paralelnih monologa. Ja sam 2002. godine bila u Ljubljani i tamo sam imala prilike da vidim na koji način funkcionišu ljudi koji zajedno o tome razgovaraju. Oni su još 2001. godine imali kodeks koji je urađen u saradnji organizacija civilnog društva i sa nacionalnom televizijom. Sve u svemu, zaključak Okruglog stola bio je da bi bilo dobro da svaka grupa napravi svoj registar i da se definišu zajednička platforma i principi, za koje će se svi zajedno zalagati. Dobila sam komentar jedne od liderki pokreta kako u ovom momentu nije dobro da mi radimo zajedničku knjigu sa ljudima koji su pripadnici seksualnih manjina, jer to može da utiče na naš društveni položaj. Od 2004. godine skupljam snagu da se suočim s tim i uradim svoj rad iz psiholingvistike koji bi trebalo da se zasniva na rezultatima do kojih smo došli na ovom skupu. Zahvaljujući rezultatima i uticaju ovog projekta i doslednoj upotrebi politički korektnog govora u svim njegovim dokumentima i izdanjima, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova dodelio je Centru nagradu za doprinos ravnopravnosti polova i politici jednakih mogućnosti za 2004. godinu.

Šta se događalo nakon toga?

U toku 2005. i 2006. organizovali smo različite obuke o socijalnom pristupu invalidnosti i obuke za osobe sa invaliditetom. 2007. pokrenuli smo Program za pristupačnost i dizajn za sve u okviru koga su organizovana dva međunarodna skupa na temu „Čovek i okruženje” i pristupačnost u turizmu, Centar je bio suorganizator skupova o urbanom saobraćaju sa Fakultetom tehničkih nauka nekoliko godina unazad, postali smo članica Evropskog koncepta pristupačnosti i Evropskog instituta za dizajn invalidnosti 2008-2011. Organizovali smo svakodnevni prevoz dece predškolskog uzrasta, učenika i zaposlenih u vrtiće, škole, na fakultete i na posao. Iz ovoga je proistekao pilot dispečarskog centra koji sada funkcioniše pri Forumu mladih sa invaliditetom. Novembra 2008. u saradnji sa Centrom za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije i Udruženjem studenata pokrenuli smo servis personalnih asistenata u Novom Sadu, najpre za troje studenata, a od jula za još deset društveno aktivnih građanki sa invaliditetom. Servis nije prekidan od tada, ali funkcioniše uz velike teškoće zbog toga što se sve vreme sufinansira kroz konkurse i javne pozive za projekte i neizvestan je broj korisnika kao i dužina procedure odobravanja. Do sada, uglavnom je Grad Novi Sad odobravao za maksimalno pet asistenata na godišnjem nivou, a potrebe su minimalno četiri do pet puta veće. Uslugu je do sada koristilo osamnaestoro korisnika, od kojih četrnaest žena. Od jula 2013. godine uslugu iz finansijskih razloga koristimo samo nas četiri. Od rezultata gradskog

konkursa koji treba da budu objavljeni u toku ovog meseca zavisice da li ćemo moći da je organizujemo bez prekidanja ili ne. Za ovih pet godina osobama koje koriste uslugu promenio se način života, nekoliko njih je završilo željenu školu, radilo ili obavljalo javne poslove. Jedna koleginica je završila osnovnu školu za odrasle nakon dvadeset godina pauze usled administrativnog propusta i nedostatka podrške da živi samostalno. Brojni donatori iz privatnog i javnog sektora, pojedinci i predstavnici i predstavnice Centra ličnim ulaganjima doprineli su da usluga opstane, ali se u ovom trenutku čini da alternativnih izvora više nema i da je neophodno što pre izmeniti lokalne odluke o socijalnoj zaštiti da se usluge za samostalni život uvedu u redovan sistem budžetiranja na nivou grada, za šta od maja prošle godine, usvajanjem republičkog pravilnika o minimalnim standardima, postoje formalni uslovi. Zahvaljujući radu u ovoj oblasti, Centar za samostalni život predložio je 2011. da ga predstavljam u Odboru Evropske mreže za samostalni život. Na prošlogodišnjoj Skupštini sam ponovo izabrana. 2009. godine, na predlog Centra i na moju preporuku, kolega Miško Šekularac, sadašnji potpredsednik Centra, imenovan je za vršioca dužnosti direktora Doma za decu i omladinu ometenu u razvoju u Veterniku. Bio je prinuđen da se nakon šest meseci ostavkom povuče sa tog mesta zbog spoljašnjih i unutrašnjih pritisaka i zahteva. Za to vreme predložio je plan transformacije ustanove, ukazao na elemente ugrožavanja bezbednosti, prava i finansijskih zloupotreba, i počeo sa svojim timom da radi na njihovom uklanjanju. O ovome sada više ne bih ništa rekla jer će signal za političku spremnost za stvarnu transformaciju i ukidanje ovog vida podrške biti usvajanje i izmene gradskih i opštinskih odluka kojima će se odrediti prioritet ulaganja u usluge za samostalni život i usluge namenjene porodici s decom. Dokle god sve zainteresovane strane, na šta nas obavezuju i Konvencija i usvojeni zakoni, ne budu na isti način razumeli svrhu stvaranja uslova za samostalni život svih osoba sa invaliditetom, počevši od ostvarivanja prava na izbor u skladu sa članom 19 Konvencije, o stvarnoj transformaciji ne možemo govoriti. Ono što se sada dešava, pre svega na lokalnom nivou, jesu milimetarski koraci napred i uporni pokušaji da se ustaljena praksa uklopi u novi obrazac na koji smo se obavezali međunarodnim ugovorima.

Nakon usvajanja Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, nas dvoje smo pri Centru pokrenuli vršnjačko savetovalište za decu i mlade sa invaliditetom, naše roditelje i staratelje koje je jedino u ovom delu Evrope. Savetovalište je uticalo na promenu pristupa životu 25 mladih i mlađih ljudi, doprinelo je da upišu fakultet, počnu da rade ili se aktiviraju u pokretu za prava osoba sa invaliditetom i LGBT osoba, pošto je jedan segment rada savetovališta do kraja prošle godine bio posvećen delu unapređenja položaja mladih iz višestruko marginalizovanih zajednica, 22 dece upisano je u redovne vrtiće i škole, u 13 vr-

tića i škola u Okrugu od 2010. do 2013. Organizovana je pedagoška asistencija, koju smo takođe iz finansijskih razloga i zbog nedovoljne spremnosti roditelja da učestvuju u prikupljanju sredstava, bili prinuđeni da prekinemo nakon što je Grad uveo uslugu pratioca deci u Odluku o socijalnoj zaštiti. Pre neki dan sam saznala da su roditelji jednu devojčicu, nakon što je pedagoška asistentkinja odlučila da ne radi više, upisali u specijalnu školu jer im je tako bilo lakše. To me je porazilo i dovelo do toga da se zapitam šta je još potrebno da se dogodi da počnemo da sprečavamo neodgovornost prema ljudskom životu od pojedinca, porodice pa do sistema. Po meni je to najveći problem sa kojim se Srbija u poslednjih dvadesetpet godina suočava. Na poziv prof. emerite Svenke Savić, koleginica Biljana Radusin i ja smo, u ime Centra, bile deo tima Univerziteta u Novom Sadu na TEMPUS projektu „Jednak pristup za sve – osnaživanje socijalne dimenzije u cilju jačanja evropskog pristupa visokog obrazovanja” koji sprovodi Univerzitet u Novom Sadu u partnerstvu sa Univerzitetima u Beogradu, Novom Pazaru i Nišu. Povukla sam se iz tima 2012. godine zbog nedosledne primene pristupa „Ništa o nama bez nas”. Profesorka, Bilja i ja nastavile smo mentorski rad sa grupom učenica romske nacionalnosti i učenica sa invaliditetom, kojoj se priključio jedan učenik. Mentorski rad obuhvatio je period pripreme za upis i prvu godinu studija. Drugu godinu je upisalo šest studentkinja, od ukupno deset koje su te godine upisale studije. Učenik koji se priključio grupi samostalno je ove godine upisao studije. Nažalost, Centar trenutno nema ljudskih i finansijskih kapaciteta da dalje prati njihov rad. Jedino što sam sigurna da smo im dale informacije kako u kojoj situaciji treba da postupe. Prošlog meseca, iz finansijskih razloga, ugašen je Program za pristupačnost što je takođe strašno s obzirom da je za ovih sedam godina, pored međunarodne saradnje, njegov tim inicirao donošenje strategija i lokalnih planova pristupačnosti u jedanaest lokalnih samouprava u Vojvodini. Takođe je i uticao na usvajanje i izmenu državnih dokumenata u oblasti planiranja, izgradnje, saobraćaja i nacionalnog pravilnika o pristupačnosti. Rad savetovališta sveden je na iskustvenu podršku mladima. Rad sa decom i roditeljima trenutno ne organizujemo, ne samo iz finansijskih razloga već i zbog primetne tendencije vraćanja prilika u period pre usvajanja Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. Pored toga, uprkos radu na edukaciji roditelja, većina njih traži „lekarski” savet i „lek” za izlaz iz situacije, čemu ni na koji način ne bismo smeli da doprinesemo. Trenutni cilj je da grupa mladih ljudi svesna sebe i svog identiteta postane vidljiva u javnosti i da primer na kom god polju se pronasla.

Kako su za to vreme tekle Vaše studije?

Sve se prilično odrazilo i na moje studije, jer nisam mogla da pratim i dešavanja u Udruženju i nastavu.

.....

Diplomirala sam 2002. godine sa neka dva meseca zakašnjenja u odnosu na apsolventski staž, sa radom na temu „Jezik u funkciji nediskriminacije – prilog standardizaciji terminologije u oblasti invalidnosti” kod profesorke Svenke Savić. Počela sam da se interesujem za ovu temu 2000. godine. Na svakom koraku sam primećivala da me ljudi posmatraju kao bolesnika i aseksualno biće, što se manifestovalo u rečima koje su koristili. Shvatila sam da imam puno posla, pa sam počela da se bavim tim pitanjima. I stalno se komplikovalo pitanje odnosa između termina *invaliditet* i termina *hendikep*, jer su jedni insistirali na jednom, a drugi na drugom, i postojala je argumentacija na obe strane. Tek 2008. u proleće, nakon usvajanja Međunarodne konvencije o pravima osoba s invaliditetom, ova dilema je u našem jeziku postala rešiva pošto je definicija iz Konvencije konačno razlučila ova dva koncepta.

Specijalizirala sam 2003. godine sa „Terminološkim rečnikom invalidnosti” pod mentorstvom profesorke Vere Vasić. To je bio prvi rečnik u domaćoj leksikografiji u kojem se uz značenje daje i preporuka za upotrebu određenog termina. Taj bi rečnik trebalo inovirati zbog novina u poslednjih pet godina, a i zato što su meni tada jedini dostupni izvori bili medicinski i defektološki rečnici, koji su u priličnoj meri irelevantni s obzirom na sadašnji trenutak u razvoju ljudskih prava koja invaliditet izvlače iz medicinskog konteksta i stavljaju ga u neku drugu ravan.

Shvatila sam da me leksikologija i leksikografija zanimaju i da je to ono što može da se primeni u praksi. Tako sam odbranila stručni rad o parametru polnosti u deminutivima i augmentativima koji određuju svojinske odnose. U međuvremenu je objavljeno nekoliko mojih tekstova u stručnim časopisima.

2003. sam upisala magistarske studije i relativno brzo položila sve ispite. Ostao mi je još magistarski rad, koji bi trebalo da odbranim do oktobra 2014. godine. Završila sam uvod i metodološki deo, ali me je, pored brojnih životnih okolnosti i komplikacija poslovne prirode u vezi sa obezbeđivanjem sredstava da bi se održale usluge koje Centar pruža, od 2009. na ovamo mučilo pitanje razrešenja terminološkog niza koji bi ukazao na realnu situaciju sa kojom se osobe sa oštećenjima suočavaju jer se ona iz pojma *invaliditet* ne spoznaje. U zimu 2009. pročitala sam tri teksta o onesposobljavajućem predstavljanju osoba sa oštećenjem u medijima, o dizabilizmu – pojmu koji ukazuje na različite postupke uskraćivanja mogućnosti, onesposobljavanja i ometanja osoba sa oštećenjima usled uverenja da mi vredimo manje od ljudi koji nemaju oštećenja. Upoznala sam se i sa podacima i primerima primoravanja roditelja na abortus u slučaju da se prenatalnim pretragama otkrije da će majka roditi dete sa oštećenjem. U to vreme sam boravila u zgradi Nacionalne asocijacije za cerebralnu paralizu Grčke i svakodnevno viđala dokaze svega što sam pročitala. To je za

mene bio veliki šok. Odlučila sam da se ova tri teksta britanskih autora prevedu i objave u zajedničkoj knjizi u čijem sam uvodu navela da je neophodna promena pristupa terminologiji i pronalasku adekvatnog termina koji bi ukazivao na onesposobljavanje, ometanje, uskraćivanje. U knjizi je termin *disabled person* dosledno preveden izrazom *onesposobljavana osoba*. Objavljena je novembra 2012. godine. Knjiga, čije su izdavanje podržali Ministarstvo kulture i Grad Novi Sad, nije dovela do javne rasprave, što sam ja mislila da hoće. Mislim da je to pre svega zato što su ljudu u to vreme već prestali da čitaju i reaguju na informacije koje primaju, jer je egzistencijalni momenat sve drugo potisnuo u drugi plan i reakcija bilo koje vrste već duže vreme izostaje.

Partnerstvo Centra i Novosadske novinarske škole, zajedno sa Toson univerzitetom iz Merilenda i Husman centrom za odrasle osobe sa autizmom koji deluje pri njemu, na temu upotrebe društvenih medija za predstavljanje interesa osoba sa invaliditetom, izabrani su među 19 partnerstava iz zemalja u razvoju i SAD-a za učešće u Programu jačanja partnerstva za inkluzivne zajednice (kojim uz podršku Biroa za obrazovanje i kulturu Stejt Department rukovodi Mobility International USA). Zahvaljujući studijskoj poseti SAD-u u novembru prošle godine imala sam priliku da pogledam dokumentarni film „Životi vredni življenja” u režiji Erika Njudela, koji prati istorijat pokreta osoba sa invaliditetom u Americi i njegov doprinos razvoju građanskih prava. U sklopu projekta koji smo nakon posete bili u obavezi da realizujemo, predložila sam da se film prikaže ovde sa prevodom, polazeći od preporuke profesorke Vere Vasić da idem primer po primer i pratim njegovo značenje, i zahvaljujući uvidu u kontekst odlučila da termin *disability* prevedem terminom *onesposobljenost*, termin *disabled person/people* i *person/people with disabilities* terminom *onesposobljena osoba/osobe*, svuda gde je kontekst ukazivao na identitet, a reč *disability* rečju *oštećenje* ili izrazom *smanjena sposobnost* u kontekstima koji ukazuju na trajnu ličnu karakteristiku. Ove terminološko razrešenje ne mora da bude konačno i potrebna je rasprava, ali mi imenovanje pojave omogućuje da završim rad. Bila sam pet godina zakočena.

Da li ste bili politički angažovani?

Radili smo obuku političkih partija o osnovama invalidnosti i u to vreme je bila pokrenuta inicijativa za bojkot novog Ustava. Moje kolege i ja odlazimo na skup koji su organizovali Liga socijaldemokrata i Liberalno demokratska partija, pre svega zbog toga da vidimo sa Čedom Jovanovićem zašto se ljudi iz njegove stranke nisu odazvali na obuku. Ja sam mu rekla koliko je važno da dođu na obuku. I on je rekao da nema problema. Posle dve nedelje zvali su mog kolegu koji je koordinirao projektom, da pitaju da li bi se neko iz Centra kandidovao za nestranačkog poslanika na listi koalicije. Ja sam odmah rekla da hoću, bez mno-

.....

go razmišljanja. Osećala sam da ta grupa ljudi može nešto u Srbiji da promeni i da ja sa svojim iskustvom mogu tu da doprinesem. Dobro bi bilo i osobama s invaliditetom a negde dobro možda i meni, možda može da mi promeni neke stvari u životu. Bio je dogovor da budem jedna od deset kandidata koji će biti poslanici, međutim nije tako bilo.

Šta sada mislite o svemu tome?

Imala sam velikih problema. Dogodio se raskol u timu Centra, vrlo malo njih je podržalo moje nastojanje da se u pitanja statusa osoba sa invaliditetom uključim i političkim angažmanom. Još dvoje kolega iz pokreta je nakon toga kandidovano za poslanike. Ja sam tamo bila u svoje ime, ali je Čeda Jovanović na jednoj konvenciji rekao: Bili smo u Novom Sadu, upoznali smo Centar „Živeti uspravno” i oni su na našoj listi. Kolege su se žalile da su osetili da su ugroženi. Jedni su otišli, nisu više želeli da učestvuju ni u jednom delu priče, i rekli su mi da je moja stvar to što želim da se borim, a da oni to prosto ne mogu! Dvoje kolega je ubrzo nakon toga formiralo organizaciju „...Iz kruga – Vojvodina”. Ja to sada mogu racionalno da sagledam: postoji problem kada vi, a smatram da imam, imate viziju, možda druge ljude ne vidite dovoljno, odnosno, ne vidite njihove potrebe. Meni je nekad to što radim važnije od samih ljudi, i vrlo često ne vidim saradnike/ce, jer smatram da smo u istom i da ulažemo istu energiju u istu stvar, a neki put se jednostavno ljudi u tome guše. Ono što mi je drago jeste da je moja kandidatura doprinela tome, makar malo, da liberalna opcija bude prisutna i doprinese radu parlamenta, i tome da se deo mojih kolega aktivira politički i da Srbija na međunarodnom nivou na ovom polju bude prepoznata kao primer. Vreme u kome sada živimo pokazuje da je potreban mnogo veći rad i ulaganje na nivou pojedinca da bi se određene tendencije održale. Nedostaje nam strateško razmišljanje i predviđanje svakog koraka da bi ono na čemu radimo ostalo na putanji.

Da li svaku situaciju domislite do kraja?

Vrlo često mi se to dešava i to je možda jedna od mojih mana. Ipak, suština cele priče je u sledećem: da neke od tih situacija nisam pokrenula, promene se nikad ne bi, odnosno, ne bi se još uvek, desile. Naši korisnici su sada za sve ovo što mi radimo spremni, ali naša društvena zajednica još uvek nije. Svesna sam da imam još možda deset, dvadeset, trideset godina da radim, a da smo mi tek sada na početku i želim da to ubrzam i vrlo često mi se u tom svemu dešavaju spektakli ove vrste. A pri tom mi je strašno što su tragovi promena najčešće nedovoljno vidljivi. Kroz istu situaciju prolaze i mnoge druge organizacije. To me brine jer smo se uvukli u sebe i svako gleda samo svoj posao. Ako uopšte gleda posao. A jako puno posla imamo.

Meni je jako važno da položaj naše zajednice bude dobar, da okruženje bude pristupačno, da imamo usluge koje omogućavaju samostalni život u mestu i okolnostima koje osoba sama izabere i podršku ljudi sa sličnim iskustvom, sve drugo vidim kao neracionalno trošenje sredstava, što je globalni problem i najveći kada je ova oblast u pitanju. Svoje oštećenje posmatram samo kao jednu od svojih karakteristika i ono mi nije najdominantnije, jer sam njega svesna samo kad mi treba pomoć da ustanem iz kreveta i dok ne sednem u kolica. Sve posle toga je nešto drugo. Ali sam postupaka onesposobljavanja i ometajućih momenta svesna čim izađem iz kuće i pokušam nešto da uradim, i to me identitetski povezuje sa drugim osobama koje trpe postupke onesposobljavanja i ometanja zato što imaju neko oštećenje, oboljenje ili smanjenje sposobnosti. A morala sam se mnogih svojih ideja i želja u vezi sa profesijom odreći – jer nemam vremena. Moj muž, moj tata, mama je umrla pre tri godine, i mnogi moji prijatelji smatraju da treba da se bavim naukom i da je to ono što je moj životni put i da tu mogu najviše da doprinesem. A ja razmišljam o tome na taj način da sutra može da se desi da meni samoj zatreba neka od usluga koje ne postoje ovde, i šta ja tada da radim? A sa druge strane, ako može neka druga zemlja – što ne može i Srbija. I drugo, šta ako ja i odem, što mi isto savetuju, odem negde gde je sve sređeno i tamo iskoristim svoj potencijal da uradim nešto dobro – da li da to bude u nauci ili u Pokretu?! Mada sve više razmišljam da odem na jedan kraći period da se usredsredim na suštinu jer mi je glava zatrpana detaljima koje vidim svuda oko sebe iz raznih oblasti, a koji bi trebalo da budu drugačiji. Globalno postoji problem smanjenja davanja za usluge za samostalni život i atmosfera otuđenosti nije samo kod nas prisutna, mada je ovde takva da mi se ponekad čini da se može telom dotaći, i to mora da se menja ako hoćemo bilo šta da uradimo.

Šta bi bila Vaša poruka ženama sa invaliditetom?

U ovom trenutku najveći problem u vezi sa položajem osoba sa invaliditetom jeste to što odluke umesto nas i o onome što nama treba odrađuju neki drugi ljudi, pre svega, razni „-olozi“, koji su dobili diplome i odlučili da se bave time da pomažu drugima. Od želje da pomognu, oni najvećim delom odmažu.

Potrebne su nam osobe sa invaliditetom, žene i muškarci koji će aktivno doprinositi društvu. Potrebni su nam stručnjaci i stručnjakinje sa invaliditetom širom zemlje koji će moći oblast invalidnosti i nivo svesti o njoj da dovedu do nečeg višeg. U svetu, na univerzitetima, postoje odseci koji se bave ovom temom sa aspekta socijalnog modela, a mi smo dozvolili, i to je jedan od mojih možda najvećih propusta na Univerzitetu u Novom Sadu, da na Medicinskom fakultetu bude formiran Odsek za invalidnost, čiju politiku, sadržaj i kurikulum, kreiraju defektolozi i lekari. Oni nam jesu potrebni, ali samo za lečenje i rehabilitaciju, kao savetnici/e i sugrađani/ke, a sam život ima mnogo drugih aspekata. Imamo

.....

puno znanja, ali jako malo ljudi koji to znanje mogu da prenesu i šire ponosni na to što jesu. Sa druge strane, problema i zamki je jako puno, zato što se priča terminološki usvaja, a suštinski, naročito na lokalnom nivou, još uvek je dominantan medicinski model i najugroženije su osobe koje ne komuniciraju verbalno. Od 2005. do sada, usvojeni su zakoni u oblasti obrazovanja, zapošljavanja, socijalne zaštite, gradnje i drugi antidiskriminacioni zakoni koji su usklađeni sa Međunarodnom konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom. Godina usvajanja Konvencije donela je brojne promene i doprinela jedinstvu većeg dela pokreta i spremnost na puno učešće u iniciranju i donošenju zakona. U ovom delu pokret je i danas najaktivniji, ali nam nedostaju kapaciteti za praćenje sprovođenja. Nedostaje i stalna obuka kadrova koji bi mogli da odgovore na potrebe za obukom donosilaca odluka i zaposlenih u lokalnim ustanovama čija se struktura stalno menja usled političkih dešavanja. Jako je malo osoba sa invaliditetom zaposleno u javnom sektoru. Od 2006. do 2012. koleginica Gordana Rajkov, predsednica Centra za samostalni život, predstavljala je interese pokreta u Parlamentu, u nekoliko opština imamo ili smo imali odbornike/ce sa invaliditetom, formiraju se saveti i kancelarije za osobe sa invaliditetom na lokalnom nivou, i to je sve dobro. Predstoji rad na promeni fokusa sa osobe koja je sama po sebi nosilac problema na postupke društva koji stvaraju probleme. To ćemo postići uspostavljanjem politike, ako tako mogu da kažem, jednakih očekivanja prema svima kada je u pitanju doprinos društvu, a to je suština procesa socijalne inkluzije. Trenutno je sve moguće jer postoje zakoni, ono što se iz dana u dan sve više odliva jeste vera da bilo šta može da se promeni, da pojedinac može na nešto da utiče i spremnost da se bilo šta uradi ili održi. Plaši me, ukoliko hitno nešto ne preduzmemo u pravcu vraćanja poverenja u život, da će deo pripadnika društvenih grupa čiji životi zavise od dinamike i načina sprovođenja zakona, među kojima su fizički najugroženiji deo zajednice osoba sa invaliditetom, dece i starijih osoba kojima je za samostalno i uopšte življenje potrebno prisustvo drugih ljudi – biti ugroženo. Ovo govorim s punom odgovornošću, jer smo se 31. 12. 2013. godine nas četiri, koje iz porodičnih i drugih razoga nemamo drugi izbor, našle u situaciji, i još uvek smo u njoj, da ne znamo da li je opasnije da nastavimo s uslugom i potencijalno ugrozimo zaposlene asistente i njihove porodice ili da odustanemo od nje i ugrozimo vlastiti život. Novca za oblast socijalne zaštite u Srbiji, pa i u drugim, shodno prilikama i raspoloživim donatorskim sredstvima iz inostranstva, ima dovoljno. Problem je što se i na strateškom i na pojedinačnom nivou još uvek više ulaže u ustanove, dnevne centre i boravke, posebne obrazovne, sportske i druge izolativne oblike podrške, a usluge koje omogućavaju život u okruženju koji osoba izabere i nezavisnost od stručne podrške, sem koliko i gde je nužna, još uvek se ne prepoznaje kao jedini održiv koncept

koji omogućava doprinos društvu. Dok to pokret ne stavi na dnevni red svih instanci koji svojim odlukama utiču na naš život i ne uzmemo puno učešće u njihovom radu, u svakom momentu svesni na šta nas obavezuje Konvencija i međunarodni pravac u kome pokret deluje, ne možemo očekivati kontinuitet i institucionalno pamćenje niti promene posle kojih nema nazad u suštinskom i političkom smislu ma kakve ekonomske prilike bile.

Recite nam nešto o svom detinjstvu.

Rođena sam 1946. godine i u mojoj krštenici je kao mesto rođenja naveden logor u Pančevu. Diplomirala sam na Filozofskom fakultetu, na Odseku za nemački jezik. Poslednjih 20 godina sam radila u jednoj nevladinoj organizaciji – Ekumenskoj humanitarnoj organizaciji (EHO) u Novom Sadu i Priznanje Vlade APV za rodnu ravnopravnost sam dobila za doprinos jačanju ženskih organizacija i civilnog sektora. Nedavno sam napunila 67 godina. U penziji sam već dve godine, nakon 40 godina radnog staža.

Šta možete reći o svom obrazovanju?

Školovanje sam započela na mađarskom jeziku. Mađarski je bio treći jezik koji sam naučila, nakon nemačkog i srpskog. Naučila sam ga za nekoliko nedelja nakon prelaska u Zrenjanin gde smo živeli u tada čisto mađarskom naselju koje je početkom 20. veka osnovao moj deda, želeći da tu naseli siromašne Mađare iz okolnih sela. Naselje je po njemu nazvano „Mičkei telep”. U naselju je postojao vrtić i išla sam najpre u taj vrtić, zatim u osnovnu školu „Vuk Karadžić” u centru Zrenjanina. Iz te škole pamtim profesora mađarskog jezika, Davida Andraša, koji je tu započeo karijeru, a uspešno je nastavio u Novom Sadu na Filozofskom fakultetu na katedri koju je suorganizovao za profesore koji predaju srpski jezik u odeljenjima na mađarskom jeziku.

Kad sam završila osnovnu školu i dva razreda gimnazije na mađarskom jeziku, prešla sam u odeljenje na srpskom nastavnom jeziku. Bila je to moja odluka: htela sam da vidim da li i u tom odeljenju mogu da budem odlična učenica. U početku mi je bilo teško, najviše zbog stručnih izraza, ali sam se relativno brzo navikla i bila na kraju godine i tu odlična učenica. Ta odluka mi je sigurna pomogla na studijama, gde je nastavni jezik bio srpski.

U gimnaziji „Koča Kolarov” imali smo sjajne profesore, neki od starijih profesora su bili „budimpeštanski đaci”, a tu je bio i profesor sociologije, Milivoje Davidović koji je svojim idejama nadahnuo mnoge buduće studente šezdesetih. Nakon gimnazije sam upisala Građevinski fakultet u Beogradu. Studirala sam tamo dve godine, zatim se udala i došla u Novi Sad i time prekinula te studije, pa sam se upisala u Novom Sadu na Filozofski fakultet: Odsek za nemački jezik i književnost. Moji omiljeni predmeti su bili književnost i metodika koju je predavala profesorka Pavica Mrazović. Studije sam završila kao studentkinja generacije – diplomirala sam u prvom roku, u junu 1971. godine. Moj stariji sin, Lorant, rodio se kada sam bila na drugoj godini studija.

U kom tipu zajednice živite?

U bračnom – u oktobru 2014. moj muž Ištvan i ja proslavićemo 47 godina braka. Imamo dva sina, dve snaje i četvero unučadi.

Da li pripadate nekoj tradicionalnoj verskoj zajednici?

Dolazim iz nacionalno i verski mešovite porodice. Moj otac je bio Mađar, rimokatoličke veroispovesti, a mama je Nemica, protestantske, luteranske vere, dok je porodica njene majke pripadala nemačkoj reformatskoj crkvi. Ja sam dobila katoličko versko obrazovanje: krštena sam u katoličkoj crkvi, išla sam na prvu pričest u osmoj godini, krizmana u desetoj... Odlazila sam redovno na veronauku, i znanja i vrednosti koja sam tu stekla su deo mog vrednosnog sistema i obrazovanja. Veći deo svog radnog veka provela sam u Ekumenskoj humanitarnoj organizaciji koju su osnovala verske zajednice u Vojvodini.

Da li Vam je u Vašem angažmanu važna vera i verovanje?

Radila sam skoro 20 godina u ekumenskoj organizaciji. Vera i verovanje su važni za mene, ali hrišćanske vrednosti i život u skladu sa tim vrednostima su mi još važnije.

Da li se nacionalno identifikujete i koliko Vam je to važno?

Moji koreni su i nemački i mađarski. Ovi interkulturalni, interkonfesionalni koreni i porodice iz kojih potičem su mi važne i uvek sam ih smatrala svojim bogatstvom. Nikada se nisam osećala diskriminisanom zbog manjinske pripadnosti, za mene je to uvek bila moja snaga i predstavljalo je izazov – uvek kada

je trebalo da uradim nešto bolje ili više. Zbog nacionalne pripadnosti se nikada nisam osećala ni manje ni više vrednom, to je jednostavno deo mojih identiteta.

Na koji način Vas je oblikovao kontekst u kojem ste odrastali i da li je on uticao na Vaš izbor?

Oblikovali su me porodica u kojoj su me od malena učili samostalnosti i odgovornosti, gde sam rano naučila kako moram uporno i teško raditi, ako želim da stvorim nešto. Zatim, oblikovali su me knjige koje sam čitala i volela, ali mnogo više uslovi u kojima sam odrasla: čekanje u dugačkom redu za hleb koji se dobijao na tačkice – to je jedna od mojih prvih uspomena iz detinjstva. Tih pedesetih godina smo bili siromašni, ali nismo bili nesrećni zbog toga, jer su svi oko nas bili jednako siromašni. Druga stvar koju pamtim odnosi se na 1951. godinu, kada smo mama i ja posetile tetku koja je tada živela u izbegličkom logoru u Lincu. Tetka je 1947. uspela da pobegne sa ćerkom iz logora u Gakovu, gde smo se nalazile i ja i moja mama, koja je odlučila da ostane. Stariji članovi mamine porodice su uglavnom stradali u Knićaninu, ostali su napustili zemlju početkom pedesetih godina. Tetka je preko Mađarske, gde je stigla teško bolesna i gde je provela šest meseci u jednoj bolnici u Budimpešti, krajem 1947. stigla u Austriju gde se sreća sa mužem koga nije videla od 1944. godine. Iz Linca je ostalo sećanje na drvene barake, na izbeglice iz raznih delova Istočne Evrope i na njihovu tugu za izgubljenim domom...

Kako ste Vi sami uticali na svoju porodicu i širu okolinu?

Mislim da su porodica i moje okruženje više uticali na mene, nego ja na njih. Ako sam uticala, to je bilo primerom. Više činjenjem (ili nečinjenjem), a manje pričama.

Šta je za Vas civilno društvo?

To je demokratsko društvo, u kome se poštuje dostojanstvo ljudi, njihova sloboda i prava, pre svega pravo na različitost. A deo toga su i organizacije civilnog društva.

Koliko ste godina imali kada ste se uključili u prvu civilnu inicijativu i koja je to bila?

Imala sam 47 godina te 1993. kada smo osnovali nevladinu organizaciju Eku-menska humanitarna organizacija (EHO), u kojoj sam radila do odlaska u penziju. Ako sada pogledam unazad, mislim da nije bila slučajnost što sam se pro-našla u organizaciji civilnog društva. Još u osnovnoj školi i u gimnaziji sam uvek bila aktivna i na čelu onih koji žele nešto da urade ili da promene.

U projektnom birou „Neimara”, gde sam bila zadužena za stručno prevođe-nje, bila sam angažovana u Sindikatu, i onda su me pitali da li hoću da budem

član Partije, što sam prihvatila. Bila sam i partijski sekretar u jednom mandatu. Mislila sam da možda kroz partijski rad mogu da promenim neke stvari u koje verujem. Naravno da je to bila samo iluzija. Završila sam i jednogodišnju pokrajinsku političku školu, koja je imala dobar program i odlične predavače, uglavnom profesore sa Univerziteta u Novom Sadu. Ali kad su počele diskusije po organizacijama oko različitih „izama” i gluposti oko *Golubnjače**, rešila sam da izađem iz članstva. Nema dugaćak partijski staž, ali ga se i ne stidim. Ušla sam u članstvo govoreći da je lako stajati sa strane i kritikovati, hajde da vidimo da li možemo nešto da promenimo. A ono što sam uspela jeste da se konfrontiram sa Opštinskim komitetom: kada su izbacili iz partijske organizacije jednog kolegu zato što se suprotstavio tzv. demokratskom centralizmu, ja sam uspela da ga vratim u Partiju! Mislim da sam i u Sindikatu i u Partiji uvek zastupala nečija prava. I onda su došle devedesete, ja sam još uvek radila u projektnom birou gde je radio i Karolj Bereš kao projektant elektrike. On je istovremeno bio sveštenik u Reformatorskoj crkvi i zemaljski predsednik Reformatorske crkve (što je najviša necrkvena funkcija u Reformatorskoj crkvi). On je dobio ponudu 1992. od Švajcarske međucrkvene pomoći (HEKS) da u Novom Sadu osnuje crkvenu humanitarnu organizaciju i HEKS je praktično realizovao inicijativu Svetskog saveta crkava kojem je bio potreban pouzdan lokalni, nevladin partner (nakon loših iskustava sa državom) za podelu humanitarne pomoći izbeglim i prognanim licima sa teritorije bivše Jugoslavije i građanima Vojvodine koje je pogodila hiperinflacija, a onda i sankcije i siromaštvo. Karolj Bereš me pozvao da mu se priključim i zajedno radimo u novoformiranoj organizaciji. Moram da kažem da sam dugo razmišljala pre nego što sam potvrdno odgovorila: nisam se osećala dovoljno kompetentnom, ništa nisam znala o civilnom sektoru ni o crkvenim organizacijama. Onda smo u iznajmljenoj kancelariji od deset kvadratnih metara počeli da radimo i da stvaramo nešto što nismo pretpostavljali da će trajati toliko dugo, niti da će izrasti u jednu od najvećih organizacija civilnog društva u Novom Sadu i Vojvodini. I pošto smo znali da ništa ne znamo, učili smo jako mnogo. HEKS je godinu dana pre nas osnovao Mađarsku ekumensku humanitarnu organizaciju, ali tamo su poslali jednu svoju saradnicu koja je šest meseci obučavala osoblje sistemima i procedurama, učila ih kako se pišu projekti i izveštaji. Isto je to bilo planirano i za nas, ali to nikada nije ostvareno, pa smo mi bili potpuno samouki. Kada sam se nekoliko godina kasnije prijavila za jednogodišnju obuku za trenera za upravljanje nevladinim organizacijama i projektima, moja osnovna motivacija je bila da ono što sam naučila primenim u mojoj organizaciji, a zatim želja da drugima olakšam i ubrzam taj proces učenja i osposobljavanja za rad u civilnom

.....
* *Golubnjača* – drama Jovana Radulovića, izvedena 1982. godine u režiji Dejana Mijača u Srpskom narodnom pozorištu u Novom Sadu. Predstava je podelila intelektualnu javnost i izazvala brojne diskusije.

sektoru. Tako sam od 1998. članica Tima TRI* i od tada sam održala oko 300 treninga kroz koje je prošlo nekoliko hiljada aktivista nevladinih organizacija. Moja „ekspertiza” su pisanje projekata, strateško planiranje i prikupljanje sredstava.

Sa kojom motivacijom ste se priključili toj inicijativi?

To je bio sklop više motiva, ne samo jedan. Najpre je to bio osećaj nemoći i straha u ono vreme mržnje i ratova na ovim prostorima – to je bio osećaj koji smo manje-više delili svi mi koji smo bespomoćno gledali kako se ruše mostovi među našim zajednicama i slušali sve glasnjiji govor mržnje. A tu je bio i strah od apatije iz koje se rodila želja da učinim nešto, da se ne bih pretvorila u rezigniranog posmatrača. Zbog toga što je moj mlađi sin (koji je 1993. služio redovan vojni rok u JNA), sa svojom jedinicom tajno prebačen u Bosnu, u vreme kada je Milošević tvrdio na naše vojske tamo više nema. Treći razlog je bio prinudni odmor, na koji su me poslali u „Neimaru”, jer zbog sankcija nije bilo prevodilačkih poslova. Kao poslednji, ali ne i najmanje važan motiv, navela bih izazov koji je sve ovo predstavljalo za mene jer, kao što sam već napomenula, niko od nas nije znao kako jedna nevladina organizacija, uz to crkvena, treba i može da radi u našim uslovima.

Koji su ciljevi civilne inicijative kojoj pripadate?

Mi smo osnovani kao specifična organizacija civilnog društva – kao humanitarna organizacija protestantskih crkava koja radi na izgradnji mira i na pomirenju. To smo kasnije proširili sa izgradnjom civilnog društva, dijakonijom (crkvenim socijalnim radom), tako da su ciljevi EHO-a sada definisani u četiri osnovne oblasti: (1) Doprinos razvoju civilnog društva kroz zastupanje prava, socijalnu inkluziju i razvijanje potencijala ranjivih grupa; (2) Doprinos razvoju inovativnih usluga i njihovom uključivanju u postojeći sistem socijalne zaštite kroz izgradnju sopstvenih kapaciteta i partnerstvo sa svim zainteresovanim grupama; (3) Poboljšanje saradnje među etničkim i verskim zajednicama u zemlji i regionu kroz informisanje, javno zastupanje, partnerstvo, razvoj interkulturalnosti, uspostavljanje dijaloga i zajedničke aktivnosti na izgradnji mira i pomirenja; (4) Održavanje kapaciteta organizacije za pružanje brze, efikasne i profesionalne humanitarne pomoći.

Koje vrednosti promovirate u civilnoj inicijativi čija ste članica?

Vrednosti koje promoviramo zastupljene su i u ciljevima, a sa druge strane ti ciljevi doprinose njihovom ostvarivanju. To su, pre svega, poštovanje ljudskih prava, ekumenska saradnja, dijakonija (tj. socijalni rad crkava), mir i pomirenje,

.....
* Tim TRI je grupa od 21 NVO trenera/ica, čija je misija podrška i doprinos izgradnji stabilnog civilnog društva kroz Trening – Razvoj – Informisanje.

jednake mogućnosti, solidarnost, očuvanje životne sredine, rodna ravnopravnost, održivi razvoj, socijalna inkluzija i participacija.

U kakvoj je vezi Vaše delovanje sa službenom politikom zajednice u kojoj živite?

Danas je naše delovanje potpuno usklađeno sa našim zakonima, propisima i strategijama u oblastima našeg rada: borbe protiv siromaštva, integracije Roma i Romkinja, izbeglica i povratnika na osnovu sporazuma o readmisiji, inkluzije osoba sa invaliditetom i sl. i doprinose njihovom ostvarivanju, što je i osnova našeg partnerstva sa institucijama. Do 2000. godine je bilo sasvim drugačije – smatrali su nas sumnjivom, pa čak i subverzivnom organizacijom i trudili se da nam otežaju rad gde god su mogli.

Koje metode delovanja koristite u ostvarivanju ciljeva odnosno vrednosti civilne inicijative?

Ovo je dobro pitanje, jer nije važan samo cilj, već i način na koji ga postizete. Ne možete, na primer, da se zalažete za izgradnju demokratskog društva, a u organizaciji primenjujete autokratske načine rukovođenja. EHO svoje ciljeve ostvaruje kroz svoje projektne aktivnosti, a u tim projektima primenjuje metode i pristupe koji su povezani sa njenim vrednostima, a to su: pristup zasnovan na ljudskim pravima, participacija onih sa kojima (i za koje) se radi, umrežavanje i partnerstvo, fleksibilnost, holistički pristup i naravno integrisanje rodne ravnopravnosti i očuvanja čovekove okoline u sve faze projekta.

Kakvu moć imate i stvarate u civilnoj inicijativi?

U EHO-u je moć bila povezana sa moralnim i stručnim autoritetom: sa znanjem, radom, idejama. Ako sam je imala, ona je bila u sferi inovacija, kreativnosti i planiranja – mogla sam da utičem na naše ciljeve, načine rada, programe i da učestvujem u njihovom ostvarivanju.

Rad u civilnoj inicijativi u toku devedesetih nikada nisam gledala kroz prizmu moći, već sam je uvek smatrala odličnim izazovom i privilegijom. Raditi u organizaciji koja ljudima daje materijalnu pomoć, ali i nadu jer kroz svoj rad promoviše mir, toleranciju i solidarnost, bila je zaista privilegija. Civilni sektor je devedesetih bio širok prostor slobode u kome ste mogli da se zalažete za mir i evropske vrednosti i da uradite nešto pozitivno. Mislim da se ne ceni dovoljno doprinos ovog sektora društvu (naročito rad mirovnih i ženskih organizacija) promenama koje su nastupile krajem poslednje decenije prošlog veka. One su zapravo temelj onoga što danas vidimo u institucijama sistema.

Da li taj temelj možete definisati?

Teško mi je da u kontekstu civilnih inicijativa definišem moć i ne volim tu reč, jer je moja generacija iskusila zloupotrebu moći. Ako moć shvatim kao moguć-

.....
:

nost da utičem na stvari i da ih pokrećem u dobrom pravcu, a to je upravo ono što nam civilne inicijative omogućuju, onda je to nešto što prihvatam. Znanje i obrazovanje su za mene jedina moć i zato smatram da je edukacija od ključnog značaja za društvo i sektor, ali je važno i prenošenje i podela znanja i iskustva, što opet zahteva solidarnost. Zato treninge smatram tako važnim delom mog rada.

U kakvoj je vezi ta moć sa Vašom ulogom u civilnoj inicijativi?

Ako u nekoj civilnoj inicijativi postoji kultura moći i ako je ta moć nešto određuje i bitno, bojim se da u toj organizaciji nešto nije u redu. Nije moć, ali važno je da pomenem, direktan i indirektan uticaj naše organizacije na nevladin sektor i na pomoć koju smo pružili u njenoj izgradnji i jačanju – kroz naše projekte, dobru praksu, ideje koje smo zastupali, metode koje smo primenjivali, vrednosti koje smo zastupali. Tu bih pomenula naš Fond za male projekte, iz kojeg smo podržali preko 300 projekata iz Vojvodine, koji su se bavili različitim temama – obrazovanjem Roma i Romkinja, izgradnjom mira, rodnom ravnopravnošću, zaštitom čovekove okoline, osobama sa invaliditetom, ženskim i manjinskim pravima itd. Pored donacija za projekte, u okviru Fonda su organizovani treninzi o pisanju projekata, upravljanju projektima i prikupljanju sredstava: kroz te treninge je prošlo preko 700 osoba koje su stekle potrebna znanja i veštine za rad u NVO. Ove obuke i podrška projektima su sigurno doprineli razvoju i održivosti civilnih inicijativa, ne samo u Vojvodini.

U kakvoj je vezi ta moć s Vama kao ženom?

Mislim da mi, žene, drugačije doživljavamo moć i koristimo je drugačije. Mene lično moć više odbija, nego privlači.

Da li volite sebe u ulozi koju imate u civilnoj inicijativi kojoj pripadate?

Kako kad. Kada vidite da se vaše ideje ostvaruju, da nešto menjate, osećate se dobro. Ali ima i frustracija, kada, na primer, saradnici ne shvataju ili zloupotrebe vaše ideje, ili kada vidite da saradnici ne dele vaš entuzijazam, kada otaljavaju svoje poslove, ne izvršavaju obaveze...

Da li doživljavate svoju ulogu kao moćnu?

Ne. Mislim da je opasno svako poistovećivanje sa ulogom/funkcijom koju vam daje organizacija ili institucija. To se naročito odnosi na humanitarne organizacije – zato smo u etičkom kodeksu EHO još na početku rada zapisali da svoj položaj, niti pomoć koju delimo, nikada ne smemo koristiti za ličnu promociju ili materijalnu korist.

Šta za Vas znači predanost?

Shvatam predanost kao predanost poslu, ideji i ljudima sa kojima radim.

Da li ste Vi pokrenuli neku od inicijativa?

Jesam, mnoge... Jedna sam od osnivačica Udruženja „Ženskih studija i istraživanja” u Novom Sadu 1997. i od tada sam angažovana u njoj na mnogo načina: najpre kao predsednica Saveta, potom kao realizatorka mnogih konkretnih aktivnosti sa studentkinjama Studija i saradnica na mnogim drugim aktivnostima koje je mreža ženskih organizacija u Novom Sadu preduzimala. Saradnja sa Svenkom Savić, razvoj Studija, naročito njen uticaj na razvoj ženskog pokreta u Vojvodini, je nešto što mi je izuzetno značajno i na to sam veoma ponosna.

Jačanje sektora i osnivanje nevladinih organizacija je bila aktivnost mnogih EHO projekata, koja je uključivala edukaciju o strateškom planiranju i osnivanju NVO*, pomoć u pisanju strateškog plana i statuta, registraciji (ili preregistraciji NVO) kao i pokrivanje troškova registracije udruženja. Ja sam uglavnom tu bila inicijatorka jer je na taj način EHO učestvovao u osnivanju desetak NVO u Vojvodini, među njima i nekoliko romskih i ženskih organizacija, uključujući i Udruženje „Ženske studije i istraživanja” na početku njihovog rada. Ono što je važno jeste da sve te građanske aktivnosti i danas traju.

Da li ste menjali civilne inicijative u kojima ste angažovani?

Ne, od 1993. do penzionisanja sam bila zaposlena u Ekumenskoj humanitarnoj organizaciji, ali sam volonterski bila angažovana i u mnogim drugim organizacijama dugi niz godina, pa i sada, kao što su „Ženske studije i istraživanja”, „Građanske inicijative”, „Fond za razvoj neprofitnog sektora” i BCIF** (sada fondacija „Trag”) gde sam već šest godina članica Odbora za dodelu grantova.

Da li ste solidarni sa drugim inicijativama?

Jesam, smatram da je solidarnost uopšte jedna od vrednosti koja se u našem društvu ne ceni dovoljno. Premalo je solidarnosti među nama ženama, ali i među ženskim organizacijama. Mnogo je tu rivalstva i egoizma, a mnoge ženske organizacije su to samo po imenu – njihova kultura i metode rada se uopšte ne razlikuju od drugih.

Da li se osećate pripadnicom mreže civilnih inicijativa?

Da, apsolutno. Umrežavanje, stvaranje koalicija su jako važne aktivnosti, naročito ako želimo da sprovedemo neke promene... Imamo nekoliko dobrih primera koji pokazuju šta sve mreže i žene mogu ako se udruže. Tu mislim pre svega na učešće žena u procesu donošenja važnih zakona koji se bave diskriminacijom, nasiljem nad ženama, participaciji u izborima i sl.

.....
* Skraćenica od nevladine organizacije.

** Balkanski fond za lokalne inicijative.

Na koji način donosite odluke o civilnoj inicijativi kojoj pripadate?

Imamo Upravni odbor koji donosi najvažnije odluke, zatim redovne sastanke koordinatora projekata.

Da li Vi učestvujete u donošenju odluka?

Da, ali sam naučila koliko je važan sam proces donošenja odluke, izbor načina donošenja odluke i uključivanje svih u ranoj fazi formulisanja i pripreme predloga odluke. Ako ne uključite ljude u proces donošenja odluke, neće biti motivisani da je izvršavaju.

Na čemu se temelje modeli komunikacije u Vašoj civilnoj inicijativi?

Na jasnom i otvorenom toku informacija i pravu na blagovremenu i istinitu informaciju.

Kako evaluirate rad u Vašoj inicijativi?

Imamo razrađene procedure interne i eksterne evaluacije. Interna evaluacija se radi i na nivou projekata, organizacije i pojedinaca.

Da li smatrate čin učestvovanja u civilnoj inicijativi hrabrošću? Ako da, zašto?

U toku devedesetih godina prošlog veka, kada smo tek počinjali naš rad, on jeste bio čin hrabrosti u mirovnim organizacijama i organizacijama manjinskih crkava. U junu 1994. je podmetnuto oružje u humanitarnu pošiljku koju smo primili iz Nemačke. Svi mediji su brujali o tome, a mi smo čekali da nas uhapsu, ali se ništa nije desilo. Vlastima je u tom trenutku (to se desilo u vreme kada je Američki kongres doneo odluku o ukidanju embarga na uvoz oružja u Bosnu i Hercegovinu) trebao samo povod za medijsku kampanju protiv crkvenih humanitarnih organizacija, inostrane pomoći, 'stranih plaćenika' itd... Bilo je naravno i prisluškivanja i praćenja i sumnjičenja. Nije bilo jednostavno raditi za vreme NATO bombardovanja – naša kancelarija nijedan dan nije bila zatvorena, a već krajem marta smo primili prve izbeglice sa Kosova. Istovremeno smo sa listom „Nezavisni” organizovali kampanju protiv rata i razaranja. U toku te kampanje smo štampali i poslali, ili podelili, preko 300.000 razglednica sa slikama srušenih novosadskih mostova i porukom „Pozdrav iz Novog Sada gde Dunav teče iznad mostova”.

Bila je potrebna hrabrost da bi se 1994. godine napisao i realizovao projekat kojim smo preko Islamske zajednice u Novom Sadu pomogli izbegle Muslimane iz Istočne Bosne, ili da bi se primila i delila pomoć za nemačku nacionalnu manjinu u Vojvodini, slala humanitarna pomoć za Kosovo ili Sandžak. Od 1993. do Dejtonskog sporazuma krajem 1995. godine, svake srede u Novom Sadu organizovane su interreligijske „Molitve za mir”, uvek u različitim crkvama u kojima su

učestvovala sve novosadske verske zajednice, uključujući i islamsku. U to vreme su to bile jedine interreligijske molitve za mir u bivšoj Jugoslaviji i mi okupljeni, koji smo se molili za mir, osećali smo se ponekad kao prvi hrišćani u rimskim katakombama.

Kako se osećate dok sarađujete sa muškarcima?

Imam dva sina i mlađeg brata, studirala sam dve godine na 'muškom' fakultetu, radila sam u građevinskom preduzeću u kojem su muški radnici dominantna populacija. Kada sarađujem sa nekim, uopšte ne razmišljam o rodno/polnim razlikama, jer kvalitet saradnje po meni ne zavisi od toga.

Da li je u Vašoj inicijativi moć vezana za pol/rod?

Nije, nego za znanje, sposobnosti i liderske kvalitete.

Koju energiju žene unose u civilnu inicijativu čija ste članica?

Ekumenska humanitarna organizacija nije ženska organizacija, ali u njoj rade većinom žene. Njih karakteriše: upornost, istrajnost, tolerancija, fleksibilnost, razumevanje, ljubav. Ne bih mogla da zamislim moju organizaciju bez ovoliko žena (više od 70% zaposlenih i 80% rukovodilaca su žene). To nije posledica neke određene politike – kod izbora osoblja smo u ženama jednostavno prepoznali kvalitete i vrednosti koje smo tražili. Inače, poznata je činjenica da je u humanitarnom i volonterskom radu više žena.

Verujete li u uspeh svog angažmana?

Da, mislim da smo neke stvari uspeli da uradimo. Razvili smo svoju organizaciju i pri tome smo pomogli i mnogim drugim organizacijama. Osam godina smo imali takozvani Fond za male projekte, namenjen onim NVO koje nemaju pristup velikim donatorima. Pomagali smo im davanjem malih grantova, ali i kroz treninge. To je jedan od ciljeva naše organizacije: da jačamo ceo sektor.

U kojim konkretnim situacijama odustajete od početne vizije?

Od vizija nisam odustajala, ali sam menjala neke metode rada i kratkoročne ciljeve, naročito ako bih videla da nemam podršku ni potrebne uslove za njihovo ostvarivanje.

Kada pristajete na kompromis?

Kompromisi su u životu neophodni i spremna sam za njih, uvek kada je to potrebno, pod uslovom da se to ne kosi sa mojim vrednostima i da ne ugrožava nečija prava. Fleksibilna sam, ne mislim da sam uvek u pravu, ili da postoji samo jedna istina. Uvek sam spremna da priznam ako nisam u pravu. Ali, imala sam sreću da radim poslove u koje sam verovala i koje sam volela – tako da je kompromisa bilo češće u privatnom životu nego u poslu.

.....
:

Kojim se ostvarenjima zadovoljavate, a šta smatrate neuspehom?

Uspeh su zadovoljni korisnici i partneri, posao urađen na vreme i kvalitetno. Uspeh je kada nešto pokrenete, promenite... Neuspeh je sve ostalo.

Šta smatrate svojim najvećim ličnim dobitkom u angažmanu?

Vraćam se ponovo na to, kako je bila privilegija raditi dobre stvari sa dobrim ljudima. Zato bih kao prvi dobitak navela izuzetne ljude koje sam upoznala radeći u EHO-u. Kao drugi dobitak navela bih znanje koje sam stekla radeći, a treći dobitak je što sam radeći u EHO-u bolje upoznala sebe. Shvatila sam da svi mi imamo neku prikrivenu snagu koje nismo ni svesni, dok nam nije neophodna. Jedna od mojih veština koju sam otkrila radeći u NVO je veština prikupljanja sredstava, popularnog fandrejzinga. Privatno ne umem da tražim, ali sam bila veoma uspešna u prikupljanju sredstava za EHO. Naravno da je lakše tražiti sredstva za druge, naročito za dobre ciljeve, pa ipak mislim da su neke moje osobine, kao što su upornost i istrajnost, kao i dobra komunikacija doprinele izgradnji te veštine.

Izdvojite jedan od događaja u vezi sa Vašim angažmanom koji je proizveo ličnu frustraciju.

Toga je bilo više. Svaki susret sa našom birokratijom i administracijom, posebno sa carinom u toku devedesetih, proizvodio je neverovatne frustracije. Njihov stav, predrasude, nerazumevanje za civilni sektor, neefikasnost... Rad sa našom birokratijom me uopšte strašno obeshrabruje.

Šta smatrate ključnim preprekama u Vašem radu u civilnoj inicijativi?

Na nivou sektora prepreke su ono što se podrazumeva pod 'političkom voljom', koju bih opisala kao nespremnost ove vlasti da udruženja građana (NVO) prihvati kao partnere, kao deo civilnog društva i da im obezbedi bar minimum sredstava za rad. Neverovatne su predrasude (uglavnom kao posledica neznanja) koje u društvu, naročito u vladinom sektoru postoje prema civilnom sektoru. Prepreke se nalaze i u samom civilnom sektoru: ponekad ni on nije dovoljno transparentan niti spreman na saradnju. Često kažemo da NVO „jedu svoju decu“, misleći pri tome na sve teškoće, stres, osporavanja, sumnjičenja, predrasude, egzistencijalnu nesigurnost, ponekad otvoreno neprijateljstvo i sve ostale izazove sa kojima se suočavaju oni koji rade u NVO. To je verovatno jedan od razloga, zašto ljudi iz nevladinog sektora prelaze u vladin sektor, zašto je tako malo ljudi zaposleno u NVO, posebno u ženskim nevladinim organizacijama, zašto ne traju i zašto su njihovi prihodi tako mali.

Šta smatrate ličnim ograničenjima u radu?

Mislim da uvek preuzimam više poslova nego što bi trebalo. Nisam naučila da ih delegiram.

Koliko su Vam važni emocionalni odnosi sa drugim aktivistkinjama i aktivistima?

Drugarstvo, međusobno poštovanje i podrška su od ključnog značaja za održivost i funkcionisanje nevladinog sektora. Civilni sektor je zasnovan na vrednostima i mi se prepoznavamo po vrednostima koje delimo. Lično najviše cenim nesebične ljude, koji su spremni da pomognu drugima, da dele sa drugima (znanje, informacije...) i kojima je važna promena, a ne lična promocija i karijera.

Da li je rad u civilnoj inicijativi ujedno i Vaša profesija, ili je to volonterski rad?
Profesija.

Kakav pomak se dogodio u Vašem ličnom životu angažmanom u civilnoj inicijativi?

Pre sam mogla da razdvojim posao od ličnog života i vremenski i prostorno. Dok sam radila u EHO-u, čini se da ličnog života uopšte nisam imala, nisam imala ni nedelje, ni praznike, posao sam donosila kući da ga završavam. Ali bila sam sve vreme svesna gubitaka i dobitaka.

Da li osećate i spoznajete sopstvenu promenu?

Posao u NVO me naučio da bolje organizujem svoje vreme i rad. Mislim da sam postala efikasnija i bolje komuniciram sa okruženjem nego ranije. I imam više razumevanja za sve i svakog. Imala sam u EHO-u i „sindrom osnivača” i u velikoj meri sam se identifikovala sa organizacijom – ona je postala moje „drugo ja” i još uvek govorim o EHO-u u prvom licu množine. Ali, bio je to moj izbor, znala sam da gubim deo svog ličnog života (žao mi je što nisam imala više vremena za svoju porodicu) ali sam istovremeno kao svaki „osnivač” uživala u razvoju i rastu organizacije. Kada sam pre dve godine otišla u penziju, ostavila sam organizaciju koja je, nadam se, održiva: koja im 40 stalno zaposlenih saradnika, sopstveni poslovni prostor od hiljadudvesto metara kvadratnih, donatore koje smo uspele da „sačuvamo” 20 godina, projekte koji traju.

Kako se sa njome nosite?

Prilagođavam se i prihvatam stvari. Stalno izgrađujem ili menjam neke svoje unutrašnje odbrambene mehanizme, koji mi pomažu da se nosim sa stresom, frustracijama i depresijom. Imam svoju porodicu i svoje prostore „slobode”. To su šetnje i dobre knjige...

Da li Vas Vaš angažman u odnosu na druge žene čini različitom?

Češće sam tražila i otkrivala sličnosti nego razlike. Ne prepoznavam „različitost” vezanu za angažman ili neku poziciju.

Kako ohrabrujete i podstičete svoje saradnice i saradnike, odnosno članice i članove inicijative/grupe/organizacije?

Pre svega osnaživanjem i primerom. I opet bih pomenula značaj učenja i stalnog usavršavanja – to je uvek prvi korak ka osnaživanju.

Čemu je i/ili kome ovakav angažman otpor?

Bio je to otpor onom sistemu, koji je pao. Danas, to vidim kao otpor neaktivnosti, nezainteresovanosti, inertnosti, neradu, naročito u javnom sektoru. Trebaće nam mnogo vremena da se to promeni.

Postoji li za Vas ženska politika?

Ženska politika za mene ima negativnu konotaciju, jer se kod nas najčešće svodi na žene koje su „poslušni vojnici” određene političke stranke. Postoje naravno ženska pitanja, ali za mene su ona pitanja za celo društvo, jer odgovore na njih ne možemo pronaći izolovano.

Koja su pitanja za Vas prioriteta u ženskoj politici?

Za mene je važno pitanje prava na obrazovanje, na rad, na pomoć u domaćinstvu i u podizanju dece, pravo na pomoć kod nege starih i bolesnih – jednom rečju pravo na dostojanstven život. Imamo brojne strategije koje promovišu ova prava, ali ne i sredstva za njihovo ostvarivanje. Žene u Srbiji su najveće žrtve osiromašenja društva i tranzicije i mislim da se prioriteta tema ženske politike zato može formulisati kao „žena i siromaštvo”.

Postoji li za Vas ženska zajednica i da li joj pripadate?

Ako se pod ženskom zajednicom podrazumeva solidarnost koja bi trebalo da povezuje sve nas, bez obzira na razlike, onda joj pripadam.

Smatrate li se feministkinjom? Ako da, šta to Vama znači? Ako ne, zašto?

Da. Uvek sam se osećala kao feministkinja, kao samostalna, samosvesna žena koja u svemu treba da ima ista prava i mogućnosti kao i muškarci. Danas, sa ovim životnim iskustvom, ipak mi je teže da opišem šta mi feminizam znači. Ima toliko feminizama, žensko pitanje je toliko složeno, a meni se čini da ponekad tražimo suviše jednostavne odgovore. Mislim da su jako važna ženska prava, rodna ravnopravnost, borba protiv nasilja nad ženama, i sve ono za šta se izborio drugi talas feminizma, ali treba otići dalje. I ne dopada mi se kada žene posmatraju sebe isključivo kao žrtve – patrijarhata i sistema.

Kako sebe predstavljate u javnosti?

Predstavljam se samo ako moram (kao sada). Uvek sam više volela da radim nego da pričam (naročito o sebi).

Kako zamišljate percepciju o sebi u javnosti?

Volela bih da me okruženje vidi kao predstavnicu pozitivnih promena koje je nevladin sektor doneo ovom društvu.

Volite li sebe?

Samokritična sam i perfekcionista i retko zadovoljna sobom – uvek mislim da sam mogla bolje i više. Ali sa godinama sam naučila da prihvatim sebe sa svim svojim greškama.

Možete li se zamisliti za dvadeset godina?

Pre godinu dana bih odgovorila da ne razmišljam o tome. Ali, moja mama je već godinu dana u stacionaru Gerontološkog centra i sve više razmišljam o tome, kako je biti bolestan i star u Srbiji i uopšte kakav je kvalitet života starih ljudi danas kod nas i u svetu.

Koje pitanje smatrate važnim, a nismo ga postavile?

Mislim da je važno da kažem nešto o nominaciji za Nobelovu nagradu za mir, koja je prethodila dodeli Priznanja za ravnopravnost polova Vlade AP Vojvodine i o samom Priznanju.

Projekat „1000 žena za Nobelovu nagradu za mir” pokrenula je švajcarska parlamentarka Ruth Gaby-Vermot sa ciljem da se 2005. za ovu nagradu predloži 1000 žena iz celog sveta. Ona je putujući po svetu i podsećajući izbegličke kampove i krizna žarišta sretala mnoge žene koje su se pod teškim uslovima borile za mir i ponovnu izgradnju – obezbeđujući ljudima lekove i hranu, krov nad glavom. One su se borile protiv nepravde i nasilja, ali je njihov rad najčešće bio nevidljiv i nepriзнat. Ovaj projekat je imao za cilj da promeni to stanje. Broj 1000 je izabran kao simbol onih malih koraka koje treba preduzeti da bi se mir izgradio. Tim koordinatorci je posebno bio angažovan na pronalaženju anonimnih, običnih žena, koje nemaju nikakvu funkciju, najčešće nisu vidljive, ne dobijaju priznanja za svoj rad, ali su direktno i aktivno uključene u izgradnju mira u svojoj zajednici. U oktobru 2004. izabrano je 1000 žena na osnovu strogih kriterijuma. Svaka od nominovanih morala je da ispunjava sledeće kriterijume: da primenjuje aktivne, nenasilne metode u konfliktnim situacijama i u svom radu protiv nepravde i nejednakosti, da je njen rad održiv i da traje više godina, da svojim radom pruža primer, pre svega hrabrosti i odgovornosti, da njen interes nije politički niti lični, već da je to izgradnja mira, da je njen rad transparentan i zasnovan na toleranciji i da radi sa ljudima različitog porekla, ne praveći razliku među njima. Projekat „1000 žena za Nobelovu nagradu za mir” je promovisao nov koncept mira, po kome mir nije samo odsustvo rata, konflikta i nasilja, već je to dostojanstven i kvalitetan život za sve članove društva. Dostojanstven život znači, pre svega, postojanje i poštovanje

univerzalnih ljudskih prava, lične sigurnosti ljudi, ekonomsko blagostanje i ostalih osnovnih vrednosti. Iz Srbije je bilo predloženo 150 žena, a odabrano je šest (pet iz Srbije i jedna sa Kosova). EHO i ja smo nominovani zbog naših mirovnih, ali i humanitarnih aktivnosti, koje su doprinosile izgradnji mira i pomirenju.

I zaista je 2005. bila dobra prilika da se ponovo nominuje ne jedna, nego hiljadu žena, i da se preko tih hiljadu žena oda priznanje svim ženama koje se zalažu za mir. Međutim, Nobelovu nagradu za mir je te 2005. godine dobila Međunarodna agencija za atomsku energiju!

Moja nominacija za Nobelovu nagradu za mir bila je povezana sa Priznanjem za ravnopravnost polova, koje dodeljuje Vlada AP Vojvodine, zato što je novi koncept mira blizak poštovanju ljudskih prava, pa i ženske i rodne ravnopravnosti.

Ja sam četvrta osoba koja je dobila to priznanje i istovremeno i prva aktivistkinja iz nevladinog sektora (pre mene su to priznanje dobile tri profesorke Univerziteta u Novom Sadu: Svenka Savić, Marijana Pajvančić i Fuada Stanković). Za nagradu sam predložena kao saradnica Ekumenske humanitarne organizacije, i primila sam je kao priznanje svim saradnicama i saradnicima EHO-a, njenim volonterima i projektima kojima smo promovisali ljudska, manjinska i ženska prava. Da pomenem neke važnije projekte* u čijem sam pokretanju ili realizovanju učestvovala: to su Psihosocijalno savetovalište, Dijakonijski centar i Volonterski centar – svi ti projekti su bili zasnovani na dobrovoljnom radu žena. U okviru Psihosocijalnog savetovališta smo 1995. i 1996. pod nazivom „Žene, rat i izbeglištvo” uradili istraživanje položaja žena – izbeglica, zatim i istraživanje pod nazivom „Žene u senci rata” koje se bavilo promenama u životima vojvodanskih žena. Volonterski centar je 2001. pokrenuo kampanju pod nazivom „Volonter, zašto da ne” koja je umnogome doprinela promovisanju volonterstva i pojavi mnogih sličnih akcija i organizacija u Vojvodini.

Zatim su tu projekti Romskog resursnog centra i Resursnog centra za osobe sa invaliditetom (OSI) koji se zalažu za ostvarivanje različitih prava Roma i OSI kao i Fond za male projekte koji je podržavao NVO i njihove aktiviste – bili su to pionirski projekti koji su doprineli razvoju celog sektora u Vojvodini.

Ako bih na kraju htela da rezimiram svoje iskustvo u nevladinom sektoru, ono što je bilo važno za mene i za naše partnere, uradila bih to kroz sledeće ključne reči:

- učenje, jer bez stalnog učenja i obrazovanja nema napretka;
- deljenje, jer je u društvu sa ograničenim resursima izuzetno važno deliti sa drugima znanje, iskustvo, informacije, materijalna dobra;
- ljudska prava, jer bez njihovog poštovanja nema dostojanstvenog života.

.....
* Na sajtu www.ehons.org ima više informacija o projektima.

Uspomene na porodicu i detinjstvo.

Rođena sam u Sarajevu 1959. godine, juna meseca u 5 minuta do ponoći. Moje detinjstvo obeležava život deteta u porodici vojnog lica: majke Jelisavete rođene Somborke i oca Ivana poreklom sa Pakuka (Donja Pištena), koji se stručno usavršavao u Skoplju, a vojnu karijeru otpočeo u Somboru gde se venčao sa mojom majkom. Prve godine braka proveli smo u Sarajevu (u naselju Rajlovac). Živeli smo u zgradama koje su se zvale „Kolonija Franjo Kluz”. U Sarajevu se rodio i moj brat Slaven, i tamo smo živeli do moje pete godine. Taj period života pamtim po livadama, poljskom cveću, brdu gde smo svakog dana odlazili po mleko kod mlekarice Anđe. Sama sam naučila da dubim na glavi, pravim most, špagu, ‘ciganski’ točak i time uveseljavala gledaoce – stanare susednih stanova i zgrada.

Potom smo živeli kraće periode u Zadru, Puli, Brežicama, a moja majka, vezana za Sombor, uticala je na mog oca da posle moje pete godine živimo u Somboru stalno. Na život u novom ambijentu teško sam se navikavala, budući da se sve razlikovalo od onoga na šta sam navikla. U Somboru sam završila osnovnu školu, pa gimnaziju, kada je moj otac dobio prekomandu i moja porodica se seli za Beograd.

Po odlasku mog oca u penziju majka nas ponovo vraća u Sombor, grad za koji sam i ja emotivno vezana (mislim da ne mogu da živim u nekom drugom gradu). Moja porodica se puno selila. Menjali

smo gradove tako da sam živela u 25 kuća i stanova, te nemam uspomena samo na jedan grad. Često sam bila pitana: –Ko si ti? Zbunjivalo ih je moje slovenačko poreklo, Sarajevo kao grad rođenja, vojvođanski naglasak, te sam rano naučila da na sve to dam jedan odgovor: –Ja sam dete vojnog lica! Otac Slovenac, majka Mađarica nemačkog porekla, kćerka je po ocu Mađarica, otac njenog deteta Slovak, jedino mi je dečko Srbin. A, ja sam i dalje dete vojnog lica. Danas živim sa majkom, a sa nama više nisu moj brat i otac.

Visoko obrazovanje ste stekli isto van Sombora?

Po završetku gimnazije u Somboru odlazim u Beograd gde završavam Fakultet političkih nauka i stičem zvanje diplomirana socijalna radnica. Takođe sam pohađala specijalističke studije pri istom fakultetu u oblasti Socijalne rehabilitacije i resocijalizacija ličnosti sa grupnim radom, a u okviru Instituta za mentalno zdravlje.

Nakon diplome slede brak i porodica?

Udala sam se po završetku fakulteta za slikara (Zoltana Radića) sa kojim imam kćerku Čilu koja ima 28 godina, udata je i ima kćerku Mašu staru 3 godine koja je moja jedina unuka. Posle 10 godina braka sam se razvela, više godina unazad sam u krajnje neformalnoj vezi sa partnerom sa kojim sam uspela da organizujem život u kome delimo zajedničke trenutke, provodeći svaki vikend na Dunavu gde imam vikendicu i manji brod. Raduje me da sam u ovim godinama uspela da pronađem pravu ravnotežu i donosim kvalitetnije odluke u odnosu na period mladosti.

U čemu je privlačnost profesije socijalne radnice?

Zanimala me je filozofija, sociologija, antropologija, psihologija, pravo, ekonomija, i srodne oblasti iz društvenih nauka koje sam mogla da dobijem obrazujući se za svoje zanimanje. Rano zanimanje za socijalne pojave i dešavanja i želja da imam aktivan odnos prema svetu oko sebe, kao i vera da stvari mogu da se menjaju, uticale su na moje profesionalno opredeljenje.

Da li ste ponosni na svoj feministički i građanski aktivizam?

Da, jesam. Ideje feminizma su mi postale bliske od moje petnaeste godine, kada sam počela da čitam feminističku literaturu (od Simon de Bovar preko Erike Jang, Slavenke Drakulić i drugih autorki). Ti su mi tekstovi dali osećaj samouverenosti, zadovoljstvo polnom pripadnošću, da se bavim i nekim aktivnostima koje nisu bile tipične za žene (padobranstvo), zalagala sam se vidljivost žena i usmerila socijalnu zaštitu u Somboru u tom pravcu što su bila očekivanja tima stručnjakinja i stručnjaka sa kojim radim u centru. Krajem devedesetih godina prošog veka sam se aktivno uključila u promenu sistema putem građanskog ak-

tivizma podržavajući sve građanske inicijative, a posebno sarađujući sa ženskim udruženjima koje su me vrlo često pozivale na svoje skupove kao predstavnicu institucije u kojoj se u praksi primenjuju svi standardi u vezi sa rodnom ravno-pravnošću.

Profesionalni angažman u Centru za socijalni rad grada Sombor?

Zaposlena sam u CSR – punih dvanaest godina sam na funkciji direktorke, a pre toga sam radila u savetovaštu za bračne i porodične odnose kao jedne od službi centra. Izvestan period radila sam kao profesorka psihologije i predmeta Ustav i prava građana u tri somborske srednje škole.

Kako je CSR grada Sombora postao primer dobre prakse u oblasti borbe protiv nasilja nad ženama?

Još 2002. godine smo u stalnim kontaktima sa vodećim ženskim NVO u gradu, prepoznajemo ozbiljnost problema nasilja u porodici kao i činjenicu da institucije sistema ne prepoznaju ovaj problem, niti imaju odgovor. To je bio period kada nasilje u porodici nije bilo krivično delo, jer ondašnji zakon o porodici nije prepoznavao problema nasilja u porodici, od strane policije je evidentirano kao remećenje javnog reda i mira (JRM). Razmenom podataka sa policijom pomenute godine dolazimo do informacije da se kod njih godišnje prijavi oko 100 slučajeva nasilja u porodici, to jest narušavanja JRM što ostaje samo podatak za njih. Donosimo odluku da ti podaci budu istovremeno i podaci CSR za šta Policijska uprava u Somboru dobija odobrenje od svog Ministarstva. Reagujući na svaki prijavljeni slučaj nasilja u porodici od strane stručnih radnica/ka počinjemo same sa policijom da gradimo procedure, standarde, učimo jedni od drugih, informišemo se na sve moguće načine, uvodimo dostupnost usluga našeg centra 24 sata svakog dana u sedmici (uneto kao obaveza u Zakon o socijalnoj zaštiti 2011. godine). Postojeći mehanizam dovodi do povećanog broja prijavljivanja nasilja u porodici u trenutku kada žene shvataju da ima smisla nasilje prijaviti jer institucije brzo i efikasno reaguju. Zastupamo stav da svaka žrtva ima pravo da bude zaštićena od nesaradnje i neefikasnosti institucija. Poslednjih godina zdravstvo, tužilaštvo i sud prihvataju uhodan ritam saradnje pa bismo u ovom trenutku zaista mogli ustvrditi da imamo sveobuhvatan i brz sistem zaštite. Naše iskustvo je predstavljalo pre desetak godina apsolutnu novinu. Počele su da nas promovišu i organizuju da i druge sredine i institucije budu informisane o „somborskom modelu”, posebno ženske NVO, a najviše Autonomni ženski centar, OEBS, Pokrajinski sekretarijata za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova, resorna Ministarstva, resorni odbori Skupštine Republike Srbije, međunarodne organizacije i mnogi drugi.

Da li je 'somborski model' vodeći i u drugim oblastima zaštite ženskih ljudskih prava?

Model je postao osnova za naše učešće u izradi pokrajinskih strategija za zaštitu od nasilja u porodici, kao i u realizaciji ciljeva strategija putem projekta finansiranog od UN fonda za podršku žena. Krajem prošle godine u partnerstvu sa Fondom B92, Smart kolektivom, Sigurna kuća u Somboru među 16 država sveta dobija projekat od strane UN koji će obezbediti ekonomsko osnaživanje i zapošljavanje žena, razvoj socijalnog preduzetništva osnivanjem Agencije, te izgradnjom plastenika i edukacijama žena žrtava nasilja. Predviđeno je da se proizvodi organsko povrće, koje će po projektu biti brendirano i omogućiti da se uz ekonomsku podršku i strogu kontrolu pravila uzgoja, raširi mreža plastenika i u drugim sredinama.

Recite nešto o podršci Grada i okruženja u kojem radite.

Grad Sombor je od početka podržavao Centar stvarajući klimu u kojoj su nove ideje u sferi socijalne zaštite postale moguće. Podržavao je zapošljavanje stručnih radnika na teret gradskog budžeta, prilagođavao opštinske odluke u ostvarivanju ciljeva Reforme socijalne zaštite, i u gradu smo postali autoritet koji ljudi cene, što smo prepoznali kao netipično za centre za socijalni rad. Dobili smo velik javni prostor posebno medijski da javnost učinimo osjetljivom za potrebe socijalno slabih, a posebno žene koje su pored nasilja, pogođene siromaštvom i nekonkurentnošću na tržištu rada. Zbog našeg doprinosa i podrške grada odlučeno je da se putem Fonda B92, Izvšnog veća AP Vojvodine, Grada Sombora i Centra izgradi Sigurna kuća, koja zadovoljava potrebe našeg okruga.

Saradnja sa drugim CSR u oblastima zaštite ženskih prava i sloboda je dobra?

Smatram da nas centri prihvataju kao liderke promena u ovoj oblasti, da nam veruju i često traže da im pomognemo prilikom razvijanja sopstvenih kapaciteta, posebno zaštite žena. Mi smo uspeli da pored raznih vidova podrške budemo solidarni sa ženama iz drugih opština, te da usluge naše Sigurne kuće, posebno prvih mesec dana, bude besplatne kako bi centri lako doneli odluku o ovoj vrsti zaštite.

Opišite tim i kapacitete CSR.

U našem Centru zaposleno je 39 osoba, od koji 27 finansira Ministarstvo, a ostale grad. Centar ima pet organizacionih jedinica u okviru kojih se nalazi i Služba zaštite odraslih i stariji, dece i mladih, pravna služba, savetovalište za bračne i porodične odnose, sigurna kuća, služba koordinacije, izgradnje i razvoja lokalnih usluga. Službe su povezane posebnom ekipom angažovanom na nasilju u porodici, a čine je voditelji slučajeva specijalizovani za nasilje u porodici, pravnik,

supervizor, domaćice i menadžer Sigurne kuće kao i interventni tim.

Koji su Vaši principi rada u CSR?

Uvek liderka, nikad šefica! Poštovanje zaposlenih, sloboda u radu, gde su odgovornost, efikasnost i stručnost u prvom planu. Sloboda zaposlenih da sami kreiraju radno vreme, dinamiku i dnevne aktivnosti. Podsticanje liderstva kod zaposlenih kolega i koleginica. Velika pokretljivost u okviru postojećih mesta. Stvaranje kolektiva koji će biti nezavisan od mene, ili bilo kod pojedinca, posebnom negom i pažljivim odabirom mladih stručnjaka.

Da li imate podršku porodice i bliskog okruženja za Vašu misiju?

U svojoj porodici sam od malena usmerena ka univerzalnim ljudskim vrednostima, prihvatala realnost života, odnosno imala hrabrost da upoznam sebe i vidim lepo u ljudima.

Da li Vas je ovaj posao osnažio i dodatno usmerio?

Moje samo opredeljenje ka ovom zanimanju, za mnoge neatraktivnim, nešto u šta porodica ne treba da ulaže novac i da podstiče takvu vrstu obrazovanja, činilo me je drugačijom od ostalih. To je jedina oblast za koju je normalno, i javno, reći „socijala” što upućuje na činjenicu da su korisnici i pružaoci usluga jedno te isto odnosno margina društva. Ta pozicija vas neminovno osnaži ukoliko vas pre toga ne slomi.

Kako procenjujete mogućnosti unapređenja i rada institucija CSR u oblasti zaštite žena od nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja?

Centri predstavljaju sistem, dakle, državu, preko kojih građani, a posebno žene žrtve nasilja u porodici, grade poverenje prema institucijama. Nažalost, često se može prepoznati da nasilnik kontroliše institucije na način na koji kontroliše žrtvu. Centri imaju moć da zajedno sa drugim institucijama zaustave nasilje. I, to treba da koriste.

Koji su prioriteti danas za Vas presudni u pogledu položaja žena na javnoj i političkoj sceni?

Žene na javnoj i političkoj sceni svojim delovanjem treba da pokažu daleko više solidarnosti sa ženama.

Šta je za Vas značilo Priznanje Vlade AP Vojvodine?

Da trud, rad, odgovornost i iskrena vera u izgradnju sistema zaštite žena od nasilja u porodici predstavlja vrednost samim tim što je i dobila priznanje. Svakako je to i znak da sam na dobrom putu.

Kako uopšte doživljavate priznanja, a pogotovo za ženski rad?

Ja nikada pre toga nisam dobila ovakvu vrstu priznanja, osećala sam se zaista ponosno i lično dirnuta činjenicom da mi neko javno odaje priznanje. Posebno za područje angažovanja u oblasti ženskog rada, gde mi nije poznato da se ženama za takve uspehe odaje priznanje.

Verovanja i ideali.

Ja, stvarno, verujem u dobro. Da u životu ljudi postoji ravnoteža u davanju i dobijanju. Verujem da dobro pobedi zlo!

Ko Vas je predložio za nagradu?

Centar za socijalni rad grada Sombor je predložio tadašnji odbornik Skupštine grada Sombora Vladimir Kuzmanov.

Kako su mediji propratili dobijanje Priznanja?

Propraćeno je u vidu saopštenja u lokalnim elektronskim medijima, a u lokalnim novinama i sa intervjuom. Prijalo mi je da je nagrada koju sam dobila u ime Centra za socijalni rad za mnoge u mom gradu bila očekivana.

Da li je priznanje promenilo nešto u praksi Centra za socijalni rad?

Dobili smo potvrdu da smo ugledna institucija u našoj oblasti u Pokrajini, i da to treba da negujemo i čuvamo.

Koje uspomene pamтите na porodicu i detinjstvo?

Rođena sam u Kikindi, gde sam živela do svoje šeste godine. Nakon toga smo se preselili u Zrenjanin, gde sam krenula u osnovnu školu. Imam dve sestre, jednu stariju, jednu mlađu, a ja sam ono „srednje dete” u porodicama sa troje dece. U Kikindi sam išla sa starijom sestrom u OŠ „Vuk Karadžić” na časove plivanja. Negde u suterenu škole nalazio se bazen gde smo uveče posle škole imale časove plivanja. Ja sam dolazila u školu i sedela sa sestrom u klupi, pratila nastavu sa tri godine starijom decom i čekala plivanje. Sećam se igara sa društvom iz zgrade. Nas tri sestre smo uvek bile zajedno i zajedno se igrale sa ostalom decom. U sećanju su mi letovanja sa roditeljima, odlasci kod rođaka na selo... jednom rečju sretno detinjstvo.

Koje su uspomene povezane sa obrazovanjem?

Nikada nisam imala teškoća u učenju i školovanju, ni u osnovnoj, ni u srednjoj, a ni na fakultetu. Diplomirala sam na Odeljenju za filozofiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a stepen master Rodnih studija sam stekla na ACIMSI Centru za rodne studije Univerzitet u Novom Sadu 2013. godine. Na rodnim studijama se dobija sistematsko znanje iz različitih disciplina koje se bave pitanjima prava, odgovornosti, političke kompetencije. Moj master rad se odnosi na preduzetnice u Vojvodini „Doprinos rodnih studija kritičkom promišljanju preduzetništva žena u Srbiji danas”, a mentorka mi je bila

.....
.....
.....

Slobodanka Markov. Ja sam jedna od 20 studentkinja koje su do danas dobile stepen master rodni studija – to je jedina institucija u Srbiji u kojoj se stiče ovo zvanje. Znanje stečeno na studijama pomaže mi u radu sa učenicima u školi, gde predajem filozofiju, u radu sa ženama u nevladinom sektoru jer se dobija teorijsko znanje koje se onda u praksi može realizovati na različite načine, ja ga primenjujem u srednjoškolskom obrazovanju.

Da li je danas, nakon deset godina postojanja Centra za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu, dovoljna povezanost sa drugim mehanizmima za rodnu ravnopravnost u Pokrajini?

Ne sasvim u praktičnim aktivnostima, manifestacijama, ali je dobar napor koordinatorke Centra Svenke Savić da animira za upis na master i doktorske studije one osobe koje su već uposlene u administraciji i institucijama i primenjuju znanje o mehanizmima za rodnu ravnopravnost. Na primer, Dragan Božanić i Maja Đundić iz Sekretarijata za privredu, zapošljavanje i rodnu ravnopravnost uskoro završavaju studije; Olivija Tešić iz Sekretarijata za ekologiju je zvanje magistra rodni studija dobila pre gotovo jedne decenije; Ankica Dragin iz Kancelarije pokrajinskog ombudsmana takođe, da pomenem samo nekoliko osoba, mada taj broj nije dovoljan danas. Potrebno je da rad i dostignuća Centra budu više vidljivi u široj javnosti, pre svega među onima kojima je teorijsko znanje potrebno, kao što su Kancelarije za rodnu ravnopravnost u opštinama, Kancelarije ombudsmana u opštinama, kao što su delovi administracije i institucija (na primer suda) koje su oformljene da smanjuju sve oblike diskriminacije u društvu: prema mladima, Romima, invalidima, i prema ženama. Ima tu još mnogo kadrovskih potreba!

Šta je presudno uticalo na Vaš feministički i građanski aktivizam?

Mislim da je sve počelo u porodici i da sam jednostavno rasla i razvijala se u feministkinju. Roditelji su nas uvek podržavali da ispunimo svoje potencijale, da završimo škole i da se osamostalimo. Nikada nisam doživljavala sebe kao manje vrednu, ili manje sposobnu od nekog muškaraca. Vrlo rano sam imala jasno izgrađen stav o tome da se ženi u braku ne mogu nametati briga o deci ili kuvanje samo zato što je žena. Taj stav prenosim i u moj brak, na naše dve ćerke i imam punu podršku muža. Naime, to što sam ćerka, sestra, majka, prijateljica, kolegica nekim drugim ženama daje mi snagu da istrajavam u borbi za prava žena.

Osnovali ste 2002. godine Zrenjaninski edukativni centar – ZEC. Koji su ciljevi Centra?

Cilj nam je unapređenje socijalnog i ekonomskog prava žena (imamo 19 zvaničnih članica i puno prijateljica i prijatelja u lokalnoj sredini na čiju podršku

možemo da se oslonimo). Mi smo ženska nevladina organizacija sa stažom od 12 godina – nije malo! Naš aktivizam je usmeren protiv svih oblika rodno zasnovanog nasilja nad ženama.

Koji su Vaši motivi da vodite ZEC?

Kada sam ulazila u aktivizam nikada nisam imala motiv da budem liderka, a to se dogodilo spontano, jer su kroz odnose sa drugim ženama u organizaciji, moje organizatorske sposobnosti došle do izražaja. Uvek sebe doživljavam kao „prvu među jednakima” i kada se donose odluke slušam šta kažu druge žene, važno mi je da sarađujem sa njima, da čujem mišljenje drugih.

Recite nešto o podršci grada Zrenjanina i okruženja u kojem radite.

Tokom 12 godina rada naša organizacija je postala prepoznatljiva u lokalnoj zajednici. Rekla bih da su se sada stvari promenile, lokalne institucije nas uvažavaju i pozivaju na saradnju. Mi smo odavno shvatile da moramo širiti i negovati saradnju sa lokalnim institucijama jer same ne možemo doći do održivih promena. Naročito nam je važna saradnja u borbi protiv nasilja u porodici jer samo tako možemo efikasno odgovoriti na ovaj problem.

Šta je Vaš civilni aktivizam doneo Vama, a šta zajednici?

Ne znam šta je doneo meni. Ja sam aktivistkinja! Da odgovorim na ovo pitanje trebalo bi da mogu da zamislim neku sebe „ne-aktivistkinju” pa da u poređenju utvrdim razliku. Aktivizam je deo mog identiteta. A zajednici? Nadam se da sam svojim aktivizmom, u saradnji sa drugim ženama iz organizacije, uspela da promenim i da menjam neke stvari na bolje. Ja znam da je to naporan i spor proces, ali ne odustajem. Svaka i najmanja promena u zajednici nekako mi daje energiju da nastavim. Svi projekti koje smo do sada realizovale ostavili su traga – „pomerili” granice. Te promene se ne mogu meriti kvantitativno, ali to što nas prepoznaju i što nas uvažavaju je promena – glas žena, za žene, koji se čuje. ZEC je za ovih dvanaest godina rada realizovao brojne projekte koji su usmereni na poboljšanje položaja žena. Spomenuću samo neke: „Aktivnosti za podršku i razvoj ženskog preduzetništva” (2005), Osnivanje ženske kolačarske zadruge „Sosina kuhna” (2007), „Prekogranična saradnja na razvoju ženskog preduzetništva” (2009), „Kampanja za jednake mogućnosti za žene u oblasti rada” (2011), „Dostupnost zdravstvene zaštite za žene sa invaliditetom u Zrenjaninu” (2014). Pokrenule smo SOS telefon za žene žrtve nasilja i članice smo SOS mreže Vojvodine.

Da li ste imala podršku porodice i bliskog okruženja za civilne inicijative?

Da, kada sam počela 1997. da odlazim na sastanke ženskih organizacija u Beograd i Novi Sad, imala sam podršku svoje porodice. Kada sam počela zajednički život sa suprugom već sam bila „duboko” u aktivizmu, a on je to prihvatio i to

...

podržava, jer to sam ja. Moje ćerke su kao male doživljavale moj aktivizam kao moj posao. Sad kad su starije mislim da osećaju (ne mogu reći da još uvek u potpunosti razumeju) koliko je borba za prava žena važna.

Da li Vas je civilni sektor osnažio i dodatno usmerio?

Sigurno jeste. Ono što me osnažuje je solidarnost i podrška koju žene u ženskom pokretu međusobno pružaju. Često sarađujem i sa ženama iz drugih NVO u Zrenjaninu i tu je nekako ženska solidarnost na delu. Sam osećaj da uvek imate neke žene na koje možete da se oslonite, koje možete da pozovete kada vam je potrebna podrška i savet, za koje ste vi tu kada im zatreba da im pomognete, da ih podržite, da nešto podelite... mislim da je to ono što nas žene drži u aktivizmu.

Koji su prioriteti danas presudni za položaj žena na javnoj i političkoj sceni?

Očigledno se naša javna i politička scena menja. Kada smo osnovale organizaciju 2002. godine bilo je drugo političko vreme – bilo je malo žena spremno na javni život i rad. Danas se sve više pojavljuju žene koje su spremne da se zalažu za ženska pitanja. Stvaranje Ženske parlamentarne mreže danas je pokazatelj da se stvari menjaju, da imamo neke nove političarke spremne da zagovaraju za interese žene i spremne da sarađuju sa ženama iz različitih partija. Mislim da će to doprineti rešavanju nekih problema vezanih za položaj žena u našem društvu. Važno je da se žene izbore za uticaj u političkom životu Srbije.

Šta je za Vas značilo Priznanje Vlade Vojvodine?

Smatram da je Priznanje značajan doprinos za pojedinke i pojedince i organizacije koje se bore za rodnu ravnopravnost. Pre svega me ispunjava zadovoljstvom činjenica da smo dobitnice Priznanja kao organizacija i da smo zaista u dobrom društvu, kada pogledam listu svih nas tokom ovih deset godina. Priznanje mi je dalo dodatnu energiju da istrajem u svom radu, pokazalo mi je da ima neko ko to vrednuje i ko uvažava rad i doprinos nevladinih organizacija u Vojvodini i da smatra da ono što radimo doprinosi unapređenju položaja žena.

Kako uopšte doživljavate priznanja, a pogotovo za ženski i civilni rad?

Ženski civilni rad je „rudarski rad” – često je nevidljiv, često neko drugi pobere zasluge, a mi i dalje guramo poput Siziifa zato što nam je važan cilj za koji se borimo i vrednosti za koje se zalažemo. Lepo je kada vam neko kaže „priznajem, radite i trudite se...”. Dobro je da ovakva nagrada postoji, iako nam nikada nije bio cilj da je dobijemo – priznanja uvek prijaju, bila ona formalna ili neformalna. Ali, da je nismo dobile mi bismo se i dalje trudile i istrajavale u našoj borbi za bolji položaj žena – to nam je sudbina.

Kako procenjujete danas položaj i dostignuća ženskog civilnog sektora u našoj državi?

Mislim da je ženski civilni sektor u Srbiji dao i daje nesumnjivo veliki doprinos izgradnji demokratskih vrednosti u društvu. Da li nas cene i uvažavaju zbog toga? Tu ne postoji jedinstven odgovor i na to pitanje nije lako i jednostavno odgovoriti. Ponekad nas iznenade, kao aveti iz prošlosti, oni koji nas napadaju, ali na sreću sve je više onih koji nas uvažavaju, makar i prećutno. Naš opstanak je uvek pod znakom pitanja, bez obzira na to koliko dugo radimo, ili koliko su važna pitanja kojima se bavimo. Živimo od projekta do projekta trudeći se da održimo kontinuitet u radu. Većina ženskih organizacija civilnog društva preživljava samo zahvaljujući entuzijazmu pojedinki. Tu smo i na nas treba računati.

Ko Vas je predložio za nagradu?

ZEC je za nagradu predložio tadašnji zrenjaninski ombudsman (Vladimir Arsić).

Da li je Priznanje medijski promovisano u Vašem gradu i kakva je bila reakcija javnosti?

Da, lokalni mediji su preneli vest, ali nije bilo posebnog intervjua sa nama u štampi. Koliko me sećanje služi, nije bilo neke preterane reakcije, mogla bih reći da je vest prošla neopaženo. Ali, kako vreme odmiče o Priznanju se sve više priča, ono polako dobija na značaju, a mi koristimo svaku priliku da napomenemo da smo i mi dobitnice.

Da li je Priznanje promenilo nešto u praksi Zrenjaninskog edukativnog centra?

Mi i dalje istrajavamo u svom radu, isto bismo radile i da ga nismo dobile, ali kao što sam već rekla – ono prija. Činjenica da smo dobitnice ove nagrade daje kredibilitet organizaciji.

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

Verovatno uobičajeno detinjstvo generacije rođene šezdesetih. To znači upoznati i relativno siromaštvo. Osetiti i različitost poruka u društvu pogotovo što je moja porodica bila na selu pa se preselila u grad. Sa majkom i ocem koji su pripadnici neke niže srednje klase. Sa porukama o pozitivnom stavu prema školovanju. Sa organizacijama u kojima su deca bila uključena, kao što je Savez pionira, Savez izviđača, Mladi pronalazači i slično. Dakle, u vremenu koje je inače bilo zamah relativnog ekonomskog razvoja u bivšoj Jugoslaviji i nekoliko kontroverznih poruka o tome da li je to sve dobro ili nije dobro. Ali svakako sa zadovoljstvom odrastanja u multietničkoj, multinacionalnoj, multikonfesionalnoj sredini. Idući u osnovnu školu koja je bila bilingvinalna na obroncima severnog Telepa – Adamovićevo naselje u Novom Sadu – škola „Vasa Stajić” i sa školovanjem u kojem je postojala volja za takmičenjem i moja neprestana radoznalost. Puno drugara, puno igara raznih i radoznalosti. Znači, ako bih jednom rečju trebalo da opišem svoje detinjstvo, onda je to obožavanje radoznalosti u detinjstvu za ceo život.

Da li ste jedinica?

Imam stariju sestru koja je bila i uzor i prijateljica i sestra. Sa njom imam izuzetno skladne sestrinske odnose, porodične. Odrasle smo u porodici koja je prvo negovala kult bliskosti u zajednici koja postoji zbog međusobne podrške i ljubavi, ali i zbog pravila

koja se moraju naučiti i poštovati. U porodici u kojoj je bilo izuzetnih ženskih figura, ali i muških. Moja sestra je, kao i neke druge žene iz moje porodice, moja ženska škola života, jer je starija od mene šest i po godina, i život sa njom u svakom od naših uzrasta je bio čisto zadovoljstvo bliskosti. I u tragičnim trenucima kada smo izgubile oca i u veselim trenucima kada su nam se jednoj ili drugoj događale razne stvare. Različitih smo struka, ona je istoričarka umetnosti, magistra dvostruka. Ja sam iz prirodnih nauka, pa završila u politici, ali evo, jutros je iznenada došla na kafu, s obzirom da je naša mama bila kod nas i ja sam pitala: – Otkud ti? A ona kaže: – Došla sam u razgledanje naše mame. Ja sam rekla: – Možeš da razgledaš svoju polovinu, a na moju polovinu da ti naplatim razgledanje. To je otprilike anegdota koja umnogome oslikava naš odnos.

Da li ste išli u predškolsku ustanovu do polaska u školu?

Išla sam u zabavište, četiri sata, to je bilo godinu dana pred osnovnu školu.

Da li ste u osnovnoj školi odlučili da ćete se baviti fizikom?

Da. U nižim razredima. Zbog toga što je meni bilo vrlo rano sasvim očigledno, dakle pre nego što sam u stvari i stigla u laboratoriju za fiziku u sedmom razredu, da je radoznalost nešto što me pokreće i što mi donosi radost, ali da radoznalost kreira pitanja koja traže odgovore. Ja nisam videla da svih odgovora može biti u jednoj drugoj nauci osim u fizici koja potpuno objašnjava prirodu i sve oko nas. U to vreme je bilo časopisa koji su se bavili, ne samo popularizacijom nauke, nego i novina sa naučnim disciplinama poput *Galaksije*. Čitajući tu literaturu naišla sam na eseje o fizici koji su mi potvrdili ono što je bilo samo moja dečja slutnja, tj. da je fizika gimnastika uma, i da, ukoliko naučite sve što umete da naučite iz fizike, možete da nađete suštinske odgovore na to kako funkcioniše priroda. Zašto funkcioniše? Kakva je veza između ljudskog bića i prirode, između života i prirode? Zašto je svet oblikovan baš tako kako je oblikovan? Dakle, fizika je bila neminovan izbor na onim osnovnim pitanjima koja pitaju što je nebo plavo i što sunce uvek izlazi na istom mestu? I zašto kiša pada na dole? I tako dalje... što su sve pitanja koja i danas deca postavljaju, a na koje fizika ima odgovor.

Koje su Vam najznačajnije ličnosti za koje smatrate da su imale uticaja na Vaš život?

Moja mama, moja baba, moja tetka. Jedna od mojih komšinica iz ulice Laze Nančića, baba Mancika, žene koje sam sretala tokom života ili koje su bile u porodici. Porodične žene, naročito moja baba (možda mnogo više nego moja mama), imale su taj mudri ženski ton u obraćanju koji je omogućavao da zapamtim šta mi govore. Moja baba je meni, pričajući mi legende, bajke, priče o

⋮
⋮
⋮

drugim životima, rekla rečenicu: *ne daj na se raspala se*. Što je narodno pamćenje o samopoštovanju. Istovremeno i kletva ako ne bude samopoštovanja. Moja mama me je učila glagolu: *ljudovati*. Ljudi ljuduju kad su ljudi. Ako ne ljuduju onda su zvjeri. One su obe Lika i Bosna, zadržale su jekavštinu čak i sada. Moja baba je inače bila neverovatna žena, neverovatne sposobnosti i energije, pozitivna. I razne stvari koje pamtim kao mudrosti ona je saopštavala na fini suptilan način. Nikad nije izazivala otpor kod mene kao što obično kod dece saveti izazivaju otpor. Što se tiče ženskih poslova i u detinjstvu sam radila, ja znam da predem na primer. Znam da koristim preslicu, znam da gazim kupus nogama, znam da radim na selu sve što treba, da pečem rakiju. Sve to te uče kao dete i meni se to sviđa. Meni je žao što naša deca ne mogu da imaju takvo iskustvo. Najveći deo te škole života koji su mi one pokazivale pamtim kroz vedre događaje, bez obzira koliko su tragedija one imale u svojim životima. Moja baba je izgubila troje dece tokom rata. Izgubila je odraslog sina posle rata. Moje ujne, sve su imale tragedija u životu, ali do mene je dopirala poruka da život pobeđuje. I to je ta ženska poruka koju ja imam od žena iz mog okruženja. I mislim da je istinita. To, život stalno pobeđuje.

Vi ste jedna od dobitnica Godišnjeg priznanja Vlade Vojvodine.

Pa, prija. Izuzetno prija. I kad čujete da je neko tamo odlučio da ste zaslužili nagradu koja je u mom sistemu vrednosti jedna značajna nagrada, onda je prvo osećanje neverovatna priyatnost jer je taj događaj potvrda da je vredelo. Nagrade i priznanja su dobra stvar. Volim da pričam da sam dobila to priznanje jer očekujem da me neko pita što si dobila to priznanje? A da ja onda objasnim, da dokazem, da stavim na proveru šta sam sve uradila što su oni kazali da je potrebno. Ceo taj ritual predavanja nagrade pamtim sa izuzetnom radošću i ponosom. Doživela sam potvrdu svojih uverenja. Pretpostavljam da je tako sa svakom nagradom koju dobijete. Mi imamo rituale malih nagrada u kući. Nešto si jako dobro uradio, nema veze šta, dobiješ dve čokolade umesto jedne. Treba obeležiti vrednost vremena i napora koji neko ljudsko biće ulaže u nešto.

Meni je jako žao što se malo žena nagrađuje. Žena ima u literaturi, ali nagrade dobijaju muškarci. U ekonomiji takođe. Poslednjih godina ipak vidim promenu i vidim da se stavlja svetlo na sjajne žene koje su uradile razne stvari i ja zbog njih i zbog sebe koristim jedan mali mehanizam u svom javnom govoru, a to je da ih citiram.

Žene se, takođe, retko citiraju. Znači, ako ja znam neke žene koje su dobile nagradu, ja ću u bilo kom svom javnom obraćanju uspjeti da je pomenem. Ja mislim da je to motivacija za druge da urade nešto, ne da bi dobili nagradu, nego da pomerite standarde, a to zaslužuje priznanje.

Gde je bila prelomna tačka da počnete da se bavite ženskim aktivizmom?

Nakon završenih protesta '96/'97, tačnije s jeseni '97. kada smo bojkotovali re-publičke izbore. Gledajući u to ko za šta hoće da glasa i ko se kome obraća u Srbiji, ja sam jasno videla da žene u većem procentu nego muškarci ostaju kod kuće za vreme izbora. Tako je počelo. Htela sam da vidim zašto one ostaju kod kuće. Pogotovo kad ste neko ko stalno izlazi na izbore onda pokušavate da razumete tuđe ponašanje. I onda vas istraživanje odvede. Prvo gde me je odvelo bile su ženske organizacije. Znači, iščitam sve što su one radile. One žene koje poznajem pitam šta je tu problem sa ženama? Ja ponekad imam problem zato što imam taj fizičarski mozak. Nešto mora biti s nečim u vezi. Nešto mora imati negde uzrok. I onda mislim, ako ona sedi kod kuće, to znači da ona ne vidi razlog da izađe na izbore. Ako ona misli šta će ona na izborima onda je njoj ili jako dobro ili jako loše, mi jedni drugima ne priznajemo koliko je loše, nema sredine. Samo lud bi rekao da je jako dobro, pa da, zato nisu bili, ej bre, '99. samo što nas nisu zveknuli oni zlotvori sa bombama. Dakle, mora biti da joj nešto nije dobro, a šta je to? Ja mogu da slutim, ali ne mogu na slutnji da napravim plan. Ja moram da imam nešto oipljivo.

I tako sam tokom te godine radeći, susrećući se, tražeći vezu, tražeći informacije u suštini ušla u krug saradnje sa ženama iz nevladinog sektora. I to se završilo mojim odlaskom u Sarajevo '98. godine gde sam ponovo srela Sonju Lokar i Meri Džoen i razne neke žene iz Bosne. I setim se Memnune koja je pričala kako je sedam ili devet dana išla od Sarajeva do Mostara. I letila, i plivala i hodila. I onda, kroz tu strašnu priču, ukapiraš kontekst u kome se žena nalazi. I vidiš da nešto moraš da uradiš. Znači, ako su već žene iz nevladinog sektora uradile ogroman posao na tematizaciji, na aktualizaciji, na kontekstualizaciji nasilja u kojima žene žive. Ako imam žene koje su žrtve rata. Ako živim početak postkonfliktnog povratnog društva '98, ne računajući naše bombardovanje, dakle, za region govorim. I ako ja vidim da one ipak neće da izađu na izbore, onda sam ja odgovorna da se nešto promeni, a ne one.

I tako je unutar stranke prvo počeo plan želje za promenom. I onda je počela saradnja sa međunarodnim organizacijama i sa domaćim nevladinim organizacijama, i sa ženama iz akademske zajednice, iz medija, iz nevladinog sektora. Mi smo se prosto okupile oko cilja. Naročito posle bombardovanja '99. i posle Saveza za promene, potpuno smo razumele da treba da se sastanemo, i da pravimo neki plan. Odatle je proistekla deklaracija na Paliću februara 2000. Deklaracija koja je i danas živa ako mene pitaš, to je borba protiv nasilja, siromaštva i straha. Znači, na toj listi 2000. bile su kvote, bilo je promene krivičnog zakona, bili su ekonomski uslovi za žene, bile su promene porodičnog zakona, bila je odbrana stečenih prava, i žene u bezbednosti i smanjenje nasilja. Mi smo to sve

uradile. Hiljade i hiljde nas. Uključujući na kraju tvrdu kvotu od trideset posto. I ja mislim da je u suštini izlazak žena i mladih na predsedničke i parlamentarne izbore 24. septembra 2000. doneo taj višak od skoro 12,5% i nikad više. Nikad pre i nikad posle. I meni je drago, privilegija je što sam bila deo tog procesa jer su one u suštini dovele do promena. Komunikacija sa njima posle kroz različite institucije je bio naravno manjkava i sa sinusoidama, ali se položaj žena za poslednjih deset, dvanaest godina u Srbiji i institucionalno i u legislativi i u atmosferi definitivno promenio na bolje. I to je daleko od bilo čega čime bih ja lično bila zadovoljna, ali ako vi imate promenjen javni jezik kad je nasilje prema ženama u pitanju, ako imate statistiku koja se vodi kao porodično nasilje, ako imate mehanizme koji se bave time šta se dešava ženama u životu, onda je to veliki napredak za društvo kakvo je u Srbiji.

Politikom se bavite dugo.

Osnovni motiv za početak bavljenja politikom je to što je meni, još '87. godine, postalo sasvim jasno da unutar Komunističke partije, podeljene po republikama, a u Savezu komunista u Srbiji počinju unutarstranačke borbe, sledi Osmu sednica, humoreska „Vojko i Savle” odražava političku atmosferu.... sve je ukazivalo da nema volje za dijalogom, za kompromisima, za bilo čim što bi ličilo na izbegavanje konflikta. Imala sam vrlo jasnu sliku da će biti rata u mojoj zemlji takvoj kakva je bila. I devedesetih, nakon dolaska Zorana Đinđića u Novi Sad na jednu od tribina, moj politički angažman je počeo. Ovo deluje strašno, neću da čekam da neko drugi uradi, da bude manje strašno. Kome god manje strašno da bude, ali to je bilo pitanje pristojnosti, da budete protiv konflikata, protiv rata, i u osnovi moja politička vokacija su ljudska prava. I nemate goreg trenutka i mesta da sva ljudska prava budu zbrisana kao predkonfliktno, predratno, samo ratno i poratno vreme. Posle toga se tema ženskih ljudskih prava nekako prirodno potencirala, izdvojila.

Koliko je važno baviti se ženama ili nekim od aspekata rodne ravnopravnosti?

Žene su prilično dobro sarađivale i u malo komično-ciničnom komentaru ja umem, recimo da kažem, da u prostoru čitave bivše Jugoslavije dve vrste organizacija nikad nisu prekidale sa radom, jedno je organizovani kriminal, a drugo su ženske organizacije. Mi smo se sretale, putovale i u vreme kada nikome drugome to nije padalo na pamet, žene iz Srbije, iz Bosne iz Hrvatske, žene sa Kosova posle 2000. godine. Međunarodne organizacije su srećom imale dobre procene da je takav vid saradnje, razvitak dijaloga, a ženske organizacije su vam metafora za dijalog, u konfliktnom području najvažniji. Treba vam, naravno, i ćebe i hrana i voda, to je druga priča, ali da vidite budućnost bez dijaloga – ne

možete. Tako da i sa UNIFEM-om* i sa OEBS-om i sa norveškom organizacijom, sa švedskim nevladinim organizacijama, levičarkama iz nordijskih zemalja, sa Nemicama – mi smo sarađivale. U vreme pre nego što je počela institucionalna podrška ženskim ljudskim pravima, dakle tokom devedesetih, ali i posle toga. Trenutno sam u trećem mandatu članica strane parlamentarne delegacije u OEBS-u, parlamentarnoj skupštini i na ovoj skupštini sada u julu u Istanbulu, izabrana sam, od strane svih zemalja za generalni komitet za ljudska prava, demokratiju i humanitarna pitanja, za izvestioca. Tako da će jedan deo mog rada biti i u okviru OEBS-a, tema kojom se inače bavim.

Koliko je Srbija patrijarhalno društvo?

Mislim da je površnost ovog društva mnogo veći problem nego što je to patrijarhat. Ženi u Srbiji, ili u bilo kom društvu, treba garancija sigurnosti koju daje pravna država. Ako negde piše da je zabranjeno da te pitaju da li si udata ili da li želiš da imaš dece, na intervjuu za posao, onda ti moraš da znaš ko je zadužen da to tvoje pravo, koje je zapisano u zakonu, bude ostvareno. Neprihvatljiva je sklonost pojedinaca tipa „kakve to veze ima što je zapisano u zakonu”. „Da se držiš zakona kao pijan plota”, to je suština pravne države. U jednopartijskom vremenu je bilo raznih dobrih stvari, neke smo uspeali da sačuvamo i prenesemo, neke ne, ali ta površnost, ta nedovoljna temeljitost, ta volja da se više tračari, nego što se stvarno analizira šta nam je struktura društva, to je nažalost stalno. Zašto to nije dobro po žene? Zato što one nisu površne, jer ona ako ne uradi svoj posao temeljito, potpuno u toku dana, onda nema ko drugi i onda je neko na šteti. Nema veze ko, da li neko iz porodice, da li njena profesionalna karijera, ali ona svoj život vodi temeljito, radeći poslove koji su joj namenjeni ulogom koju joj je društvo namenilo. A onda sa ove strane celog društva ima ceo korpus svojih ženskih ljudskih prava za koje je društvo kroz institucije prilično baš briga da li će biti primenjene ili ne, pa je ženski odgovor bio „dobro, 'ajmo u institucije, 'ajmo da nas bude bar 30 posto, pa da vidimo da li će se stvari bar malo menjati na bolje”. Ako nešto zameram jednopartijskom društvu to je što nisu nikada ni dotakli temu porodičnog nasilja i ne pristajem da mi se govori o humanom socijalizmu, a da te je baš briga koliko se žena mlati po Vojvodini, po Srbiji dnevno, da kažeš to ne postoji, zato što partija kaže da to ne postoji. Tematizacija nasilja kao društvenog fenomena je možda jedna od prvih pravih temeljitosti kojima se u društvu bavimo. Politički aktivizam neophodan je da bih kazala: *Pazi, nisam ni manje vredna ni podređena i hoću dijalog, jer nisi ni ti kao muškarac ni manje vredan ni podređen, nego smo ravnopravni, zajedno možemo deliti odgovornost*

.....
* Razvojni fond Ujedinjenih nacija za žene, poznat kao UNIFEM, obezbeđuje finansijsku i tehničku pomoć inovativnim programima i strategijama koji promovišu ženska ljudska prava, političku angažovanost i ekonomsku sigurnost (danas UN WOMEN).

o nečemu što je zajednički život. Tako rade temeljita društva. Tako rade društva koja nisu površna. Nivo površnosti je previše velik. Daću vam, nema veze sa ženama možda na prvi pogled, jedan paradigma primer. Table sa natpisima i putokazima po Srbiji, velika žuta tabla, na kojoj ima mesta da se piše i piše Srp. Crnja. Zašto piše Srp. Crnja, zašto ne piše Srpska Crnja? Velika tabla, ulazite, piše Sr. Mitrovica, zašto ne piše Sremska Mitrovica, dolazite na granicu, velika žuta tabla, piše Drž. granica. Društvo koje sebi dozvoljava takve putokaze je društvo koje sebi dozvoljava lakoću nemara na temama na kojima ne sme biti nemara, a uloga žene u društvu je jedna od tih prema kojima ne smete biti nemarni.

Da li Vam je važan rodno osetljiv srpski jezik u službenoj upotrebi?

Da. Ja sam narodna poslanica i nemam ništa protiv da žene koje ne smatraju da su narodne poslanice, za sebe kažu da su narodni poslanik, ali ja nisam. Ja sam narodna poslanica, ja sam političarka, ja sam fizičarka, majka, radnica, kuvarica, spremačica, ja imam identitet. Moje odrastanje u mojoj ženskoj školi života bilo je ispunjavanje tog identiteta sadržajem. U srpskohrvatskom (ja govorim taj mrtav jezik) jeziku se imenice slažu po rodu i broju. Ja sam ženskog roda i hoću da uz moj ženski rod stoji titula u ženskom rodu, ako se to nekome ne sviđa, ja tu ništa ne mogu.

U Demokratskoj stranci su žene bile zadužene za kontakte sa javnošću.

To je proces i dobra vest je da su žene unutar stranke, koje su pokretale ili nosile taj proces, imale neopozivu direktnu podršku svih muškaraca članova Demokratske stranke koji su vodili demokratsku stranku od Dragoljuba Mićunovića, preko Zorana Đindića, Borisa Tadića, Bojana Pajtića, Dragana Šutanovca, svih potpredsednika koji nisu ženskog pola. Mi smo uvek imali ženu za potpredsednicu, bez obzira da li je to striktno pravilima stranke pisalo ili ne. Bila je Ljilja Lučić, pa Vida Ognjenović, bila sam ja dva mandata, bila je Jelena Trivan, sada su Nataša Vučković i Vesna Martinović, jedan broj snažnih, vrednih žena koje su zarađivale svoj status unutar stranke, da budu uz predsednika stranke kada je press konferencija ili kada je bilo koji drugi događaj vezan za ženska ljudska prava.

Nije rodni dijalog samo dijalog među ženama (o tome da artikulišu šta im je interes), pa da onda naprave i plan kako svoj interes da zadovolje. Rodni dijalog je dijalog između muškaraca i žena, unutar partijskih organizacija, unutar institucija u društvu.

Izgleda da među vodećim političarima u Srbiji ima bojazan da će njihova prava biti manja razvojem rodne ravnopravnosti?

Možda imaju netrpeljivost, zato što ne znaju šta će sa svojom novom ulogom. I to je jedna od mojih tema, zašto govorim da je rod muško i žensko. Žene su

za poslednjih 100 godina svašta promenile u svojoj ulozi. Moj život, Vaš život, ni nalik nije na život Vaše babe, možda čak ni na život Vaše majke. To je samo generacija. To je najrevolucionarnija stvar koja se na svetu desila. Ja sam prva generacija, rođena sam '58. koja se rodila, a da se za nas smatralo da sve smemo kao i muškarci. Nijedna generacija žena na planeti, desetinama hiljada godina unatrag nije imala tu privilegiju. Mi smo se rodile u donete propise o ženskim ljudskim pravima i zato smo išle u školu, pa smo se oblačile, pa smo se udavale kad smo htele, rađale decu, ali nismo imale imovinu. Još uvek smo smatrale da treba da poboljšamo taj položaj, ali mi to imamo zato što stojimo na ramenima feministkinja i levičarki i revolucionarki i onih koje su ubijali, streljali, zapaljivali i konzervativki koje su napuštale svoje plemićke položaje i fine salone zato što su htele da urade nešto za žene. I tako stotinama godina unazad. Zato kažem da mogu da budem samo zahvalna, jer moj život ne bi izgledao ovako da nije tih bezimenih žena koje su sebe zvale feministkinjama ili revolucionarkama. Ja ne znam koga muškarac može da se seti s takvom zahvalnošću, s kojom se ja sećam feministkinja. Termin koji ima negativnu percepciju. Zašto? Zato što je termin koji udara na Vaše predrasude i imaćete uvek negativnu percepciju. Ali se uvek može uzvratiti pitanjem „dobro, zašto?” Koliko su ratova feministkinje proizvele? Koliko gladnih ljudi su feministkinje proizvele? Koliko užasnih pustošenja su feministkinje proizvele? Koliko agresivnih teorija o genocidu, o ubijanju drugih naroda imaju feministkinje? Gde to ima u feminističkim teorijama? Ne, kažu, one mrze muškarce. Nemoj da pričaš! Čime te mrze? Kako te mrze? Mrze te time što hoće da promene ulogu i mesto žene u društvu, bilo kom društvu na planeti. Hoće da menjaju svoj život. Menja se tvoj život, ako se menja njen život, tu si potpuno u pravu i to je rod, zato što je muškarcima uloga za poslednjih tridesetak godina stravično promenjena, a muškarci nemaju podršku da pričaju o svojoj promenjenoj ulozi.

Primer u svojoj porodici je najbolji primer.

Moj muž i ja sve poslove delimo u kući. To dete je pola moje, pola njegovo. To je naš život. Ako ga ne delimo u svim lepotama, u svim strahotama, onda nije naš život. Onda živimo kao cimeri. Ako hoćete porodicu u kojoj su žena i muškarac cimeri, to je isto izbor, ali nije moj izbor. Moj izbor je da, ako smo već napravili ta bića koja su naša besmrtnost i koja su izvor sve energije i radosti u kući, kao i izvor drugog što podrazumeva odgajanje deteta, onda je to naše zajedničko. Ne babino, dedino, ujino, tetino, strinino, ne, to je naše i delićemo sve ono što može da se deli na ravne delove. Muškarac ne može da rodi dete. Meni je žao zbog toga, jer to smatram, i proces nošenja deteta i rađanja, jednim čarobnim trenutkom, neverovatnim, koji je takvo čudo prirode da ja ne prestajem da ostajem zadivljena time, ali može da kupi dete, može da bude sa detetom, može da

bude sa detetom taman toliko koliko želi da upozna to dete. Duboko verujem da vi dete upoznajte taman kao što i dete upoznaje vas.

Životne poruke mladima?

Da poštuju svoje potencijale. Da nikad ne omalovaže ono što imaju u sebi kao dar i da slede svoje potencijale, svoje želje i svoje snove. Ja sam tu da im budem podrška, šta god i kako god, jer deca nisu tražila da se rode, nisu morala da se rode. To je bio naš izbor i onda je to moja poruka uzvratna, jer sam im zahvalna za to što su takvi kakvi su, da sam ja na njihovoj strani. Svo četvoro naše dece smo u školu pratili sa „Lepo se provedi!“. Ja to mislim za ceo život. Lepo se provedi u životu!

A da li može politika nekada da se nazove dobrim provodom?

Sve može da se nazove dobrim provodom. Ja mislim da je smisao dnevnog stanja, budnog stanja da nađeš načina da ti prija nešto u toku tog dana. U svakom poslu možete da nađete nešto. Možete da nađete drugo ljudsko biće.

Žene su inovacija politike. Politika se gleda kao arena gde je moć i novac, svi su kao nešto jako ozbiljni i namršteni i to je strašno komplikovano sve. A politika je u stvari da radiš za druge i nije arena moći i novca, nego je polje odgovornosti. Šta ćeš ti da uradiš, zajedno svi, da se u Kikindi desi za godinu dana ovo? Šta ćeš ti da uradiš u Vojvodini da se desi za godinu dana ovo? Zamislite kuće u kojima žive žene, za koje se smatra da one sve same treba da obavljaju, pa ih neko iz te kuće pita „Je l' ćemo da imamo zimnicu?“, a ona kaže: „Ne znam.“ Ne možete da zamislite. Ja bih da politika bude polje odgovornosti, da razmišljam o zimnicama za Srbiju. Zvuči jako pežorativno, ali verujte mi da u suštini nije. Svaka volja za mistifikacijom politike je količina neodgovornosti za politiku. Ne mistifikuj, radi!

Rad u Skupštini je društveno veoma odgovoran.

Prvo, ja smatram Skupštinu najvažnijom institucijom u našoj državi. Imam veliki problem što ljudi ne uvažavaju tu instituciju. Evo, ilustracije su Vam ovo sa rekonstrukcijom Vlade, koja teče već mesecima, nedeljama i ispašće da je Narodna skupština samo onako. Jedni kovertiraju ostavke, drugi daju na raspolaganje svojim glavnim odborima. U toj Narodnoj skupštini mora da bude reda, mora da bude dijaloga, mora da bude očitog poštovanja pravila da bi to na nešto ličilo. Procedura je kultura. Ili menjajte pravila. Ja sve hoću unapred, ali dok su na snazi pravila „da se može ovo, a ne može ovo“, onda ovo može za sve, ovo ne može za sve i gotovo. Ljudi kažu da je to neprijatno. Jeste to neprijatno kada nekoga upozorite na činjenicu koja je očita i dokazuje da se ne pridržava pravila koja važe za sve, ali to je u prirodi ljudskoj, oni bi svi, što bi rekao moj

drug Toma Panajotović iz Pirota: „Demokratija i pravila demokratije treba da budu za protivnike, a za nas nešto drugo da važi”. Ne može, jer zakon je jednak za sve, jer je dobar za atmosferu u državi.

Šta je Vaša politička ambicija?

Ambicija mi je da budem tu, da svedočim i učestvujem da je sistem stvarno na strani ljudi. Da radim u institucijama koje zaista kontrolišu, primenjuju zakon i da ljudi u Srbiji osećaju da su institucije na njihovoj strani. Kao što mi je deset godina, dok sam bila na ulici, ambicija bila da vidim slobodu zapisanu u zakonima, prava zapisana u zakonima i da vidim dijalog u društvu, umesto mene na ulici, a vlast u institucijama. To je ozbiljan proces i Srbija prvi put konvergira u suštini jednom istom idejom i jednim istim procesom, koji je koliko ozbiljan toliko i težak.

Šta možete reći o svom obrazovanju?

Završila sam Prirodno-matematički fakultet, Odsek za turizam na Beogradskom univerzitetu (1980), specijalističke rodne studije na ACIMSI Centru za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu (2005), a doktorirala 2011. godine sa temom *Rodna perspektiva u novinama Antifašističkog fronta žena u periodu 1945-1953. godine.*

Pripadate li nekoj tradicionalnoj verskoj zajednici?

Odrasla sam u duhu nekih hrišćanskih vrednosti, mada formalno ne pripadam ni jednoj crkvenoj zajednici.

Da li Vam je u Vašem angažmanu važna vera i verovanje?

Za mene nije pitanje da li je važno pripadati nekoj verskoj zajednici, nego šta je temelj vere i suština onoga što nas uči hrišćanstvo. Imam problem posredništva. Ne prihvatam nikakvo posredovanje i zato ne pripadam nijednoj verskoj zajednici.

Da li se nacionalno identifikujete i koliko Vam je to važno?

Po rođenju ne pripadam „čisto” nijednoj nacionalnoj zajednici, pripadam dvema. Kada pogledam svoje pretke, pripadam mnogim zajednicama koje su živеле na širem prostoru, ne samo Jugoslavije nego i dalje, tako da nemam potrebu za nacionalnom identifikacijom. Ipak, postoji lični osećaj pri-

padnosti po kome pripadate nekom više nego drugom, po nekom intimnom ključu, koji se samo mene tiče. Verujem da je važna neka vrsta tradicije sredine u kojoj čovek živi. Ta tradicija sama po sebi ne mora da predstavlja dobro, ili zlo, sve zavisi kako je čovek primenjuje. Verujem da u toj višestoljetnoj primeni tradicije postoje neke dobre stvari na koje se treba osloniti.

Na koji Vas je način oblikovao kontekst u kojem ste odrastali i da li je on uticao na Vaš izbor?

Mislim da kontekst mora da utiče na svaku osobu i da smo svi mi deca naših predaka i porodica na ovaj, ili onaj način. Mislim da moram reći da je na mene odlučujuće uticao socijalizam ili način na koji je bio organizovan svakodnevni život u socijalizmu. Naravno i sistem vrednosti. Recimo i danas se sećam učiteljice Vide Marjanović. Ona je bila istinski autoritet i to veći od mojih roditelja. Sećam se škole u koju je čitava generacija ušla, a da nije znala nijedno slovo. Učiteljica je svakom nacrtala sličicu na kojoj je bilo nešto iz našeg okruženja sa početnim slovom imena svakog od nas. Na mestu gde sam sedela svakog dana me čekao crtež goluba i ćirilično slovo Г. Sećam se vremena provedenog u školi u igri i raznim sekcijama, sećam se izleta u okolinu, mirisa lišća u jesen i sećam se da sam jedva čekala da idem u školu. Osećali smo sigurnost, ali to tek sada znam u vreme opšte nesigurnosti. Bilo je to vreme razvoja i podjednakih šansi za sve kojima je znanje bilo prioritet. Bilo je to vreme uvažavanja drugosti i solidarnosti sa onima koji nisu mogli ili nisu imali.

Kako ste Vi sami uticali na svoju porodicu i širu okolinu?

Mislim da je jako važno, pre svega primerom, uticati na svoju okolinu. Ljubav prema bližnjima je temeljna odrednica čovečanstva kojem bih ja htela da pripadam. Ali šta bi ljudima u ovom vremenu razdrobljenosti, opšte nesigurnosti i otuđenosti bilo potrebno? Ne znam. Mislim da živimo u korumpiranom sistemu kapitalizma nastalog na otimačini i da nijedna aktivnost unutar tog sistema ne može napraviti bitnu razliku. Mislim da to ljudi intuitivno osećaju i ne reaguju masovnim protestima – bar ne u meri koja znači preokret. Pitanje je zaista kako uticati na druge kada te sistem razdrobi, unizi, istroši, a onda te optuži za neadekvatnost.

Šta je za Vas civilno društvo?

Za mene je to društvo koje je spremno na visok stepen solidarnosti među ljudima, koje zna da prepoznaje i ceni različitosti, u kojem je moguće imati drugačije mišljenje, a da se pri tome ne bude osuđivan (osim ako se ne radi o fašizmu, rasizmu). Mislim da u jednom civilnom društvu treba da postoji opšti konsenzus da niko nema pravo da povređuje druge ljude, a da ne govorim da je ljudski život svetinja. Verujem da je civilno društvo za sada samo ideal.

Koliko ste godina imali kada ste se uključili u prvu civilnu inicijativu i koja je to bila?

Imala sam oko trideset godina. To je bio ekološki pokret, jedna od tada dozvoljenih inicijativa, a mi smo imali problem da krenemo u neku civilnu inicijativu. Prvih godina, kada je bilo moguće organizovati nešto što do tada nije bilo dozvoljeno, meni blisko po opredeljenju bio je ekološki pokret. Do tada nisam bila angažovana u stvarima koje imaju bilo kakve veze sa politikom. Ni to nije bila klasična politička organizacija, ali je bila politička opcija, pošto su neke akcije bile bliske politici.

Sa kojom motivacijom ste se priključili toj inicijativi?

Tada sam živela u gradskom području Beograda u kojem je bilo sedište rudnika, gde su u krugu od sto kilometara bile dve termoelektrane. To je bilo jedno od najzagađenijih, kao što je i sada, područja, ne samo ove nego i socijalističke Jugoslavije, tako da su problemi sa kojima se stanovništvo sretalo bili veliki. Svi smo imali određenih zdravstvenih problema, niko ništa nije želeo da radi po tom pitanju. Ono što nas je najviše zabrinjavalo je što se priroda uništavala, a ništa se nije preduzimalo da jednog dana, kada ti kopovi ne budu bili u funkciji, a taj dan se veoma približio, stanovništvo koje je tu ostalo, može da se bavi poljoprivredom i ima normalnu egzistenciju.

Koji su ciljevi civilne inicijative kojoj pripadate?

Posle ekološkog pokreta, samoinicijativno sam se povezala sa ženskim pokretom. To je bila organizacija Autonomni ženski centar protiv seksualnog nasilja nad ženama u Beogradu. Ta organizacija je meni bila vrlo bliska zbog sopstvenih životnih problema kroz koje sam tada prolazila. Uvek sam se priključivala organizacijama koje imaju uporišta u svakodnevnim životnim problemima, jer je to deo aktivnosti kojima sam želela da se bavim.

Koje vrednosti promovišete u civilnoj inicijativi čija ste članica?

U Novom Sadu sam prvo bila uključena u aktivnosti „Ženskih studija i istraživanja” gde vodim projekat *Znamenite žene Novog Sada*. U tom svojstvu sam objavila mnoge publikacije. Dužna sam da kažem da mi je veliku pomoć pružila i pruža profesorka Svenka Savić. To je bio period sticanja znanja, ali i aktivizma jer su se na osnovu rezultata istraživanja o biografijama žena i ženskim organizacijama razvio i projekat feminističkog mapiranja grada. Radi se o jednom modelu koji odgovara na pitanje gde su žene u istoriji i kulturi jednog grada – u prostorima gde traje naš život. Priče o istorijskom i kulturnom razvoju gradova, o institucijama, građevinama, privrednom razvoju, trgovima i ulicama, moguće je i potrebno ispričati kroz priču o ženama koje su dale doprinos kulturnoj, na-

učnoj, privrednoj istoriji, a živele su u drugoj polovini 19. i početkom 20.veka To je nadasve podjednako legitimna istorija, kao i ona koja se čita iz udžbenika ali koja se zataškava jer je u osnovi priče o istoriji žena priča o saradnji i toleranciji. Novi Sad je na osnovu rezultata istraživanja o znamenitim ženama i zahvaljujući združenim snagama članica „Ženskih studija i istraživanja” (Svenki Savić, Marini Rajh, Jelici Rajačić-Čapaković) „učitao” ovu naknadnu istoriju kroz ime-na ulica, trgova i škola. Sličan projekat je urađen u Kikindi i Beogradu, a metodologija je preneti i zainteresovanim ženskim grupama u Kruševcu, Leskovcu, Dimitrovgradu, Kragujevcu i Kotoru.

U „Novosadskom ženskom centru” sam bila suosnivačica i to ne za oblast kojom se on bavi, a to je nasilje nad ženama, već na planu organizacionih pitanja. Osnovne vrednosti koje su me vezale za organizaciju bila je i neka su vrsta posebne prisnosti među članicama organizacije, vid solidarnosti, jedna vrsta brige koju smo vodile jedne o drugima, razumevanje koje postoji među nama, ali i to se nešto kasnije promenilo. Nemam jednostavan odgovor zašto je to tako. Kasnije sam bila suosnivačica ili članica i drugih organizacija kao što su: Žensko putujuće pozorište, CikCak inicijativa, Alumnistkinje Rodnih studija i na kraju grupe S.T.R.I.K.E koja nije feministička već levičarska i aktivistička. Čini mi se da danas na levisi (koja se tek formira), a ne u ženskim grupama i organizacijama, među članstvom najpre žive vrednosti zbog kojih želim da budem aktivistkinja: solidarnost, razumevanje, želja da se opšti interes stavi u prvi plan.

U kakvoj je vezi Vaše delovanje sa službenom politikom zajednice u kojoj živite?

Čini mi se da smo kao članice ženskih organizacija uvek bile neka vrsta opozicije. Danas postoje zakoni koji bi trebalo da osiguraju ravnopravnost žena, ali to je u mnogim slučajevima mrtvo slovo na papiru. Verujem da je teško, a ponekad i nemoguće napraviti pomak unutar sistema u kome su (kako kaže Ema Goldman) „svi sistemi političke moći apsurdni i sasvim nepodesni da reše goruće životne probleme”.

Koje metode delovanja koristite u ostvarivanju ciljeva odnosno vrednosti civilne inicijative?

Jedna od vrednosti u aktivističkom radu su neposredni kontakti sa ženama koji su nam i najteži deo, jer se često radi o situacijama gde ne vidite jednostavno ni brzo rešenje. Obično se dešava da kroz konkretni problem sagledate čitav niz problema. Kada probate da osmislite aktivnosti za pomoć ženama koje su ugrožene, onda vidite da zakoni nisu dovoljna mera promena koje znače boljitak. Problem je to što društveno-politički sistem korupcijskog kapitalizma nema mehanizme za zaštitu najslabijih društvenih grupa, a žene su jedna od njih.

Kakvu moć imate i stvarate u civilnoj inicijativi?

Ono što je bitno, čega smo odmah bile svesne, jeste da se radi o procesu korak po korak, zato što se odjednom susrećete sa nizom problema koje treba rešiti, što nije moguće istovremeno. U takvom procesu se moć ne vidi odmah, ili se ne vidi uopšte. Ono što smo mi u početku videle kao veliki problem nije samo visok stepen patrijarhalnosti društva koje se na probleme žena nije nimalo osvrtao, nego i neobaveštenost žena o tome šta postoji kao njihovo pravo. Trebalo je imati prosvetiteljsku ulogu i ubeđivati žene da nije njihova sramota što su pretučene, nego je sramota nasilnikova i, šire, društva što po tom pitanju ne preduzima potrebno već samo ovlaš i nedovoljno. Onda smo shvatile da moramo raditi na nekoliko paralelnih planova i to odmah. To je temeljan, mukotrpan, neizvestan put malih koraka, ali smo se uvek trudile da koraci budu solidno urađeni da ne bude posle toga dva koraka nazad. Moć je u tome što smo dobro prepoznale korake.

Možete li je definisati?

Ne bih rekla da svi ljudi moći odmah sasvim razumeju šta neko podrazumeva kada kaže – moć. Ne bih ni volela da budem u nekoj organizaciji koja može lako da definiše svoju moć, kao recimo političke organizacije, ili interesne grupe koju formira kapital. Nisam nikad bila u političkim organizacijama, već u ženskim organizacijama koje su bile opredeljene za rešavanje konkretnih problema, da razgovaraju sa ženama na terenu i da stvaraju poverenje. Imale smo izvesnu moć, jer se za nas čulo, jer su nas žene tražile, jer se o problemima kojima smo se bavile javno govorilo, ali ne verujem da smo imale moć da smo mogle nekim našim stavovima, ili akcijama, da uradimo nešto tako spektakularno, da se nešto (brzo) promeni.

U kakvoj je vezi ta moć sa Vašom ulogom u civilnoj inicijativi?

Ženska mreža i ženski pokret danas, ako ih definišemo kao niz organizacija koje trenutno rade, nema respektabilnu moć. Mislim da je ženski pokret prilično marginalizovan. Osnovni razlog tome je što smo malobrojne, a zatim ima i drugih razloga.

U kakvoj je vezi ta moć sa Vama kao ženom?

Nikad nisam volela da budem u poziciji moći. Imala sam jedno kratko vreme rukovodeću poziciju unutar profesije i posla kojim se bavim koja nije bila velika i opet se nisam osećala lagodno. Ne volim tu vrstu odvajanja. Kod nas je moć nešto što se uvek koristilo protiv nekoga. Retko se moć koristila na opštu dobit i to je jako teško izmeniti. Pokušavam da radim drugačije, da prihvatim odgovornost, da podržim osobe sa kojima radim. Mislim da je to osnova da se stvori dobra atmos-

fera i fer odnos. U toj situaciji deluju mehanizmi koje mogu da prihvatim.

Volite li se u ulozi koju imate u civilnoj inicijativi kojoj pripadate?

Prvo, ja ne želim vodeću ulogu u bilo kojoj organizaciji i pristalica sam dogovora i timskog rada. Bežim iz organizacija gde se pojavi žena patrijarh i ponaša se prema drugim ženama po obrascu protiv koga se ženske organizacije bore. Trudim se da pošteno i najbolje što znam uradim svoj deo posla. Bitno je da sam u organizaciji u čiji rad i ideju verujem i gde se sasvim sigurno osećam.

Doživljavate li svoju ulogu kao moćnu?

Sve vreme pokušavam da opišem kako bežim od moći jer je moć uvek bila upotrebljavana na pogrešan i sebičan način, tako da samo onaj ko je na poziciji moći ima koristi. U principu to su neke muške uloge koje funkcionišu na taj način. Ne možemo se mi žene ponašati po obrascima protiv kojih se dugo borimo, a sa druge strane pitanje je da li na nekom društvenom vrhu možeš opstati da se ne ponašaš po tako opisanom patrijarhalnom modelu? Na opštem društvenom planu živimo patrijarhat, htele mi to ili ne.

Šta je za Vas predanost?

To je iskreno verovanje u ideju. Kada verujete u ideju, onda je sledeća stvar da budete predani onome što će omogućiti da se ideja ostvari. Kao i svugde i ovde postoje zamke. Kaže se da je put u pakao popločan dobrim namerama. Jako mi je važno da verujem u opšte ljudske vrednosti i da budem predana ideji, ali da sve vreme imam kritički stav prema sebi i prema drugima.

Jeste li sami pokrenuli neku od inicijativa? Recite nam nešto o tome.

Nekoliko. Prišla sam „Ženskim studijama i istraživanjima” u Novom Sadu 1996. godine, jedna sam od prve generacije diplomiranih. Kad sam ih nakon dve godine završila bila sam jedna od osnivačica „Novosadskog ženskog centra” (1999), zatim „Ženskog putujućeg pozorišta” (2007), „CikCak inicijative” (2009) i poslednjih godina grupe S.T.R.I.K.E (2011), znači, većito sam uključena u neke nove-stare inicijative.

Jeste li menjali civilne inicijative u kojima ste angažovani?

Jesam. Ekologija i ženski pokret imaju dodirnih tačaka – većinom su žene članice ekološkog pokreta, bar u vreme kada sam bila aktivna u ekološkom pokretu. Očuvanje prirode, odnos prema njoj, ima ozbiljne veze sa odnosom prema ljudima. Težimo da se odnos države, društva, muškaraca prema ženama promeni, ali isto tako i da se odnos prema prirodi promeni. Već sa levičarskim grupama je nešto drugačije tu predstoji aktivnost gde bi se definisala posebna agenda koja se tiče žena.

⋮
⋮
⋮
⋮
⋮

Jeste li solidarni sa drugim inicijativama?

Pitanje je sa kojim. Naravno, tu treba biti kritičan, videti šta ko želi i otvoreno razgovarati i videti šta se tu može uraditi. Postoji drugi problem. Kada prihvatite plan neke druge ženske inicijative, postoji mogućnost da jednostavno niste fizički u stanju da priskočite u pomoć, jer imate isuviše obaveza na profesionalnom planu i u organizaciji kojoj pripadate. Uopšte, čini mi se da nema neke povezanosti i solidarnosti među ženskim organizacijama. A dešava se i to da to što neka organizacija sebe upisuje među ženske ne znači da su joj ciljevi, metode i aktivnosti u korist boljeg položaja žena. Danas se mnoge organizacije (pa i ženske) okreću aktivnostima za koje postoje finansijeri, a ne prema potrebama svakodnevnog života. Što se tiče levičarskih organizacija postoji saradnja, ali bojim se da se i ovde ide putem kojim su već prošle ženske organizacije: na malim razlikama se podižu najveći zidovi, zatim tu su i lične sujete lidera, različiti motivi ulaska u organizaciju koji nisu vezani za ideju, prelazak iz jedne u drugu organizaciju i druge stvari.

Osećate li se pripadnicom mreže civilnih organizacija?

Ne volim kad me stavljaju u određeni koš. Vi možete reći da pripadate civilnoj inicijativi, ali je pitanje koliko stvarno radite na nekom zajedništvu, ili opštem boljitku. Mislim da, ako u svojoj organizaciji dobro radite, to je onda boljitak za sve. To je sasvim dovoljno po mom mišljenju.

Na koji način donosite odluke o civilnoj inicijativi kojoj pripadate?

Najbolja iskustva su kada odluke o budućem radu i problemima donosimo svi zajedno. Mislim da to nije ni mogao da bude problem jer civilne organizacije u kojima sam bila nisu bile mnogoljudne.

Da li sudelujete u donošenju odluka?

Svi sudelujemo.

Na čemu se temelje modeli komunikacije u Vašoj civilnoj inicijativi?

Na ličnoj komunikaciji uglavnom. Poslednjih godina je važna internet komunikacija jer je internet polje koje cenzura ne može da ugrozi. Kada je danas moj aktivistički angažman u pitanju, onda mogu reći da su za aktivistički rad, odluke, informacije i akcije od velike (nekad i presudne) važnosti komunikacija koja se dešava na internetu a tu podrazumevam (e-mail, elektronske časopise, YouTube, internet grupe, forume).

Kako evaluirate rad u Vašoj inicijativi?

Zavisi od organizacije i aktivnosti. Recimo kada se rad Novosadskog ženskog centra ocenjivao onda je bio važan podatak koliko se žena javilo advokatkinja-

ma zbog situacija porodičnog nasilja. Kod levičarskih organizacija je brojnost članstva, ili onih koji vas podržavaju, važan pokazatelj da li ste na dobrom putu. Ali ovde se ne radi o potpisanim pristupnicama (samo) već i o masovnosti akcija koje se organizuju i često oglašavaju na internetu. Sada vaši članovi i članice nisu samo vaši sugrađani i sugrađanke nego ljudi iz regiona.

Smatrate li čin sudelovanja u civilnoj inicijativi hrabrošću?

Pre 2000. bilo je veoma hrabro. Bilo nas je malo. Jako cenim osobe koje su tada bile u civilnoj inicijativi i sećam se vremena kad nas je bio strah. Sada vam mogu reći da su mnoge od nas poražene jer se promene koje su mogle da se dese – izostale.

Verujete li u uspeh svog angažmana?

Verujem u ideju i verujem u neku vrstu kritičke predanosti, a uspeh kao uspeh je relativna stvar. Uopšte ne ulazim u neki posao ili akciju zbog uspeha, nego zbog vere da je to što radim korisno, pre svega za nas sve: za ljude sa kojima radim i za ljude koji su u nevolji, za one koji dolaze.

U kojim konkretnim situacijama odustajete od početne vizije?

Vizije su uvek samo vizije. Problem je često put ka toj viziji. Kada vidim da se to pretvorilo u nešto u šta ne verujem to je onda problem koji se rešava na razne načine, a jedan je da sidete s tog puta. U ženskim organizacijama mnoge od nas su stvarno krenule rukovođene idejom o menjanju sveta, zašto da ne kažem neku tako jaku reč. Mi smo imale ideju o menjanju sveta i odnosa prema ženama, odnosu društva, politike i zakona... To što je urađeno jesu sitni koraci, nedovoljni i nedosledni, ali to su koraci bez kojih se ne može napred. Kada bih videla da se to pretvara u biznis, ili je pod snažnim uticajem neke političke centre koja ima ko zna kakve ciljeve, onda silazim.

Kada pristajete na kompromis?

Mislim da, kao što svaka stvar nije ni loša ni dobra, ni kompromis sam po sebi nije ni loš ni dobar, sve zavisi sa kim pravite kompromis u vezi sa kojom platformom. To se ne može univerzalno definisati.

Kojim se ostvarenjima zadovoljavate, a šta smatrate neuspehom?

Sve što prihvatim da uradim želim i trudim se da uradim najbolje što mogu, da sve što započnem dovedem do kraja. Mislim da je to jako teško, pogotovo što uletim u mnogo obaveza, ali se trudim da ih završim do kraja.

Šta smatrate svojim najvećim ličnim dobitkom u angažmanu?

Mislim da je to ono životno iskustvo koje nijedna škola, ili ustanova ne može da vam pruži. Takođe mislim da sam u ovom angažmanu obogaćena nizom pravih prijateljstava, ali i nizom razlaza sa prijateljima što je neosporno vrednost.

.....
:

Takođe, mislim da možda mravljim koracima menjamo svet, ali je to ono što je moguće bar iz perspektive u kojoj živim.

Možete li izdvojiti jedan od događaja vezanih za Vaš angažman koji je proizveo ličnu frustraciju ili kada ste se osećali posve nemoćnom?

To je u početku bilo vezano za proces pisanja projekata. Vrlo često morate da jedan projekat podelite na nekoliko adresa na koje se javljate kada skupljate novac. Ta vrsta menadžerstva, koja je nužna u radu nevladinih organizacija, mene je frustrirala. Ima već mnogo godina od kada sam prestala da pišem projekte, mada sam često deo programa i projekata koje su neke druge organizacije preduzele, a ja sam samo deo i to tačno određen deo. Ne izlazim iz prostora koje je moje istraživačko polje, a to su istorija žena i istorija ženskog pokreta. Nikad ne postavljam uslove niti pitam koliki je honorar, mada mi puno znači kada ga ima.

Šta smatrate ključnim preprekama u Vašem radu u civilnoj inicijativi?

Ne znam šta je problem, zašto ženske organizacije nisu dostigle masovnost naših prethodnica? Istorija pamti neka drugačija iskustva koja nisu isključivo privilegija antifašističke borbe i socijalizma (AFŽ). Doduše, između dva svetska rata kratko je postojala Ženska stranka, a mnogo duže masovan antiratni pokret – Jugoslovenska liga žena za mir, zatim feministički Ženski pokreti i Omladinska sekcija ženskog pokreta koju su činile komunistkinje. Mislim da je malobrojno članstvo jedan od osnovnih obeležja i problema savremenog ženskog pokreta. Pravo pitanje je zašto se žene masovnije nisu priključile? To ponekad, doduše, i nije moguće. Recimo „Novosadski ženski centar” je bila specifična organizacija, jer su nam kao članice bile najpotrebnije advokatkinje i pravnice. I danas je teško naći advokatkinje koje pored svog posla, koji je jako težak i zahteva ogromno vreme, u svoje slobodno vreme, za mali, ili nikakav honorar pomažu ženama. „Žensko putujuće pozorište” je takođe specifično, u njemu učestvuju uglavnom dve žene. Kada govorimo o grupi S.T.R.I.K.E. iskustvo govori da nam se javljaju samo one žene (i muškarci) koji traže neku vrstu pomoći. Verujem da teret ovog pitanja leži na organizacijama i da ga ne treba vezivati za žene i muškarce s druge strane civilnog društva i političkih partija.

Šta smatrate ličnim ograničenjima u radu?

Profesionalne usklađenosti, onog ličnog i onog vezanog za moj angažman u ženskom pokretu. Ja sam kao tri ličnosti sa punim radnim vremenom. Nisam svugde i uvek dvadeset i četiri sata angažovana, ali imam osećaj da samo skačem iz jedne uloge u drugu. Svaka od tih uloga zahteva da budem koncentrisana, da dam maksimum i da sve bude onako kako se od mene očekuje. Već trinaest godina imam i četvrtu ulogu, postala sam baka, a sada se ta uloga umnožava. To je realnost, ne samo moja, nego i svih žena sa ovog područja koje su u civilnom

pokretu. Mali broj njih može da živi od projekata. Ja baš nešto ne volim tu vrstu angažmana, ali mi smo siromašno društvo i niko nije dovoljno bogat da može da radi bez nadoknade. Nemoguće je uskladiti profesionalne obaveze, da radite osam sati na poslu i da imate angažman u nevladinoj organizaciji, a da pri tom imate lični život i porodicu i obaveze koje iz toga slede.

Koliko su Vam važni emotivni odnosi sa drugim aktivistkinjama i aktivistima civilnih inicijativa i zašto?

To je jedna od vrednosti i to mi je jako važno. Pod emotivnim podrazumevam veliku solidarnost, poštovanje i savezništvo, ne samo na ovom planu, jer smo mi celovite ličnosti i delujemo na više planova. Sve tako funkcionišemo i pomažemo jedna drugoj gde god je problem. Ali umemo da delimo i radosti, bar smo to nekad umele.

Da li je rad u civilnoj inicijativi ujedno i Vaša profesija, ili je to volonterski rad?

Moj profesionalni angažman je u Turističkom informativnom centru gde sam do skoro radila po smenama. Jako je teško uskladiti i ostale aktivnosti.

Kakav se pomak dogodio u Vašem ličnom životu angažmanom u civilnoj inicijativi?

Da se ne ponavljam, to nije samo životna škola, to su i prijateljstva i savezništva i solidarnost, što je jako retko među ženama. Ali to su i porazi. I to je važno.

Osećate li i spoznajete li vlastitu promenu?

Postoji neka vrsta sigurnosti koja se u meni razvila samim ulaskom u ženski pokret i bavljenjem problemima žena. Sigurnost da izaberem, da odlučujem o svom životu i načinima moga života onako kako meni odgovara, onoliko koliko je realno moguće.

Kako se sa njome nosite?

Ona mi prija.

Da li Vas Vaš angažman u odnosu na druge žene čini različitom?

Ne mislim da me čini različitom. Kada bi bilo koja žena, čak i ona koja ima predrasude prema ženskom pokretu, sela da pričamo, u dvedeset posto slučajeva bi mislila isto što i ja. Čak i radikalnije nego ja. Razlika između mene i nje je u tome što sam ja krenula da radim.

Kako ohrabrujete i podstičete svoje saradnice i saradnike, odnosno članice i članove inicijative/grupe/organizacije?

Imam osećaj da treba primerom raditi. Ja ću da uradim, ako hoće neko sa mnom,

⋮
⋮
⋮
⋮

može, ako neko može bolje, odlično, ja ću pomoći. Ta vrsta angažmana je jedini put. Niti ja najbolje znam, niti imam pretenzije za tako nešto. Kada ljudi znaju da se mogu osloniti na vas, onda dobijate situaciju da se vi u velikom broju slučajeva možete osloniti na njih.

Čemu je i/ili kome ovakav angažman otpor?

Kada je ženski aktivizam u pitanju ne mislim da je to otpor, mislim da je to pomoć. U suštini, čak i ti muževi koji su nam se javljali, a ponekad i pretili, kasnije su zvali i sami tražili pomoć. Pitaju ko će njima pomoći? Otpor postoji na nekim višim nivoima patrijarhalnog društva. To je opšti problem. Ta pozicija moći na kojoj su sada muškarci, oni imaju političku, finansijsku moć, i sve što menja taj projekat nailazi na otpor. Ali mi ga ne osećamo samo u rešavanju svakodnevnih problema nego i na višim lestvicama moći, kada ste svesni da treba promeniti sistem. Tu nailazimo na otpor. Jer kad se traži i usvoji promena nekog zakona, loša primena istog postaje nepotpuna promena. Sistem vas uvek vraća unazad. Levica već odranije poseduje to znanje. Mislim da dolazi vreme kada će se na levisi odlučivati između reformskog i revolucionarnog.

Postoji li za Vas ženska politika?

Uvek je postojala. Za mene je ženska politika pokušaj da se mi učinimo ravnopravnima. Pitanje je koliko su žene toga svesne i da li su svesne da je to pitanje njihova politika. Drugo je pitanje koliko su spremne da organizovano rade da ženska politika postane vidljivija i da bude u mogućnosti da nešto pomeri. Žene su marginalizovane! Tvrdi to ništa nismo novo izmislile. Još početkom dvadesetog veka postojao je ženski pokret i njihovi zahtevi, među kojima je bio i zahtev za plaćene kućne poslove ženama. To su donele građanske ženske inicijative, nisu socijalističke. Stalno je postojao set ženskih zahteva, od kojih bi deo privukao gnev patrijarhalnog društva, a drugi bi prošao. Strašno je što već sada postoji potreba da se borimo za zahteve koji su bili ostvareni. Pogledajte kakav je pravni i ekonomski položaj žena bio u socijalističkoj Jugoslaviji a kakav je danas. To je primer koliko je važno u kom sistemu živimo, a i primer za dva koraka unazad.

Koja su pitanja za Vas prioriteta u ženskoj politici?

Mislim da je ekonomska samostalnost u našim uslovima jako važna jer su žene prve koje ostaju bez posla. Mnoge žene koje su žrtve nasilja u porodici ne mogu da se osamostale jer nemaju stalan izvor prihoda, ili su im prihodi mali pa sa decom ne mogu da preživljavaju. Osnovni plan je plan ekonomskog osnaživanja žena. Nedovoljno je žena na rukovodećim položajima, žene su često zamenici, a u stvari, rade sav posao, a slabije su plaćene. Žene nemaju autentične pred-

stavnice u strukturama političke moći. Žene u političkim partijama po mom mišljenju najpre su lojalne svojim partijskim centralama i šefovima nego što su predstavnice autentičnih interesa žena. U svetu rada žene su pod presijom jer su najlojalnije sopstvenim porodicama. To je za kapital neprihvatljivo.

Postoji li za Vas ženska zajednica i da li joj pripadate?

Svakako da postoji ženska zajednica. Dopada mi se ideja ženskih zadruga. Mislim da postoje ženske grupe koje funkcionišu unutar ženskih zadruga ili udruženja žena koje se bave sličnim poslom. Žene često nemaju novca, ili se ne usuđuju da uđu u velike finansijske rizike, ali zato mogu da uđu u neki oblik zadrugarstva koji bi im omogućio da dođu do kredita, olakšica u porezu i tako naprave pomake na ekonomskom planu. Dopada mi se ideja održivih komuna po levičarskom ili anarhističkom konceptu, gde žene i muškarci žive u ekološkim kućama, sami proizvode hranu i nisu zavisni od mnogih struktura države. Esej Henrija Toroa „O građanskoj neposlušnosti” govori u prilog pretpostavci da ovaj koncept nije novina, a mislim da će biti sve aktuelniji kao odgovor na opresiju kapitala.

Smatrate li se feministkinjom?

Svakako. Svaka žena koja smatra da žene treba da budu ravnopravne, za mene je feministkinja. Prema tome, samim svojim rođenjem žena je feministkinja, jer ne verujem da želi da bude neravnopravna. Postoje razne vrste feminizama, ima mnogo definicija feminizma. Najmanji zajednički sadržalac za sve upravo je to.

Kako sebe predstavljate u javnosti?

Volim da se ne predstavljam. Predstavljam se samo kad treba da odgovaram za ono što radim, kada treba da kažem da sam to ja uradila. To je možda profesionalna deformacija koju nosim iz sveta rada.

Kako zamišljate percepciju o sebi u javnosti?

Ne verujem mnogo u sud javnosti. Svetu nikad udovoljiti, tako da mu i ne udovoljavam. Dokaz je i to kako se oblačim, neformalno i neupadljivo. Na poslu sam imala i neka nerazumevanja u vezi sa tim. Količina novca koju ja, kao žena, moram da izdvojim da bih zadovoljila opšte prihvaćene standarde javnosti, mnogo je zahtevnija od one koju muškarci moraju da ulažu. Smatram to jednom vrstom patrijarhalnog pritiska koji postaje nesnosan u eri robovanja mladolikom izgledu i modi.

Volite li sebe?

Pretpostavljam da svako od nas mora da ima jednu dozu pozitivnog odnosa prema sebi koji se može okarakterisati ovom ili onom rečju. Voleti se, osećati

⋮
⋮
⋮
⋮

se dobro u sopstvenoj koži. Da bi uopšte mogao da voli druge ljude mora voleti i sebe. Imam osećaj da se dobro osećam u svojoj koži. Što sam starija nekako je sve komotnije.

Možete li se zamisliti za dvadeset godina?

Radije bih da ovaj dan koji mi je dat iskoristim najbolje što mogu, da ga ne protraćim, a sutradan ću da mislim na sutrašnji dan. Interesantno, sada mi pada na pamet da nemam dugoročnih planova, možda na godinu i dve, ali nikad dalje. Možda zato što živimo u tako nesigurno vreme da je svako planiranje naučna fantastika.

Koje pitanje smatrate važnim, a nismo ga postavile?

Mislim da u ženskom pokretu ima velikih problema. U ženskim zajednicama i organizacijama postoje specifičnosti, što je u većini slučajeva kvalitet više, ali ima i nekih koje nam ne služe na čast. Mada mislim da je sada kasno da se o tome razgovara osim kao o iskustvu koje bi neke druge organizacije (najpre levičarske) trebalo da izbegnu.

Kako se osećate dok sarađujete sa muškarcima?

Sa njima sarađujem bez problema i mislim da ni njima nije lako. Podjednako delimo svet koji nije baš udešen po meri ljudi, mada je nama teže i zbog toga smo počele da se organizujemo. No, biće potrebe i da se muškarci organizuju i da, kada oni budu definisali neke svoje zaključke, a mi svoje, sednemo i razgovaramo. Treba razgovarati i sarađivati. To je jedna normalna stvar. Očekujem da se taj dijalog kao proces započne unutar levičarskih organizacija jer (kako Simon de Bovoar kaže) ne može se zanemariti specifična situacija žene, budući da je njena funkcija radnice značajna koliko i reproduktivna sposobnost.

Koju energiju žene unose u civilnu inicijativu čija ste članica?

Mislim da je energija vrlo važna. Da bih to opisala moram je razdvojiti. To je jedno životno iskustvo koje se može primeniti, jedna vrsta potrebne realnosti, što je za mene bitno. Ne mnogo priče, nego mnogo ozbiljnog, stručnog i taktičkog rada. Druga vrsta energije je emotivna energija koju žene nose. Kada to spojite, dobijate nešto što je suštinski bila vrlo važna odlika rada u mnogim ženskim organizacijama.

Dobitnica ste Priznanja Vlade APV u 2009. godini. Šta ona za Vas znači?

Najpre znači iznenađenje, a zatim priznanje svim ženama na čijim ramenima stojimo, a kojih nismo dostojne jer sve više gubimo ženska prava koja su one tokom dva i po veka svojim životima i aktivizmom izborile.

Kako je teklo Vaše obrazovanje?

Rođena sam 1963. godine, dakle imam četrdeset godina. Apsolventkinja sam na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu na smeru Jugoslovenske književnosti i srpskohrvatski jezik. Upisala sam se na Fakultet 1986. godine i studirala sam do 1990. Počela sam da radim kao novinar '91. i na žalost, još uvek nisam diplomirala.

U kojem tipu zajednice živite?

Živim sa majkom i bratom – sa roditeljima.

Da li se nacionalno identifikujete i koliko Vam je to važno?

Za mene lično nacionalna identifikacija nikada nije bila važna. Ona je samo jedan od podataka koji je upisan u vašu lična dokumenta, pored imena i prezimena.

Da li je u Vašem angažmanu važna vera i verovanje?

Osnovna pretpostavka svakog društvenog angažmana je da verujete u određenu ideju, da verujete u sebe i u ljude sa kojima zajedno radite na promeni. Promene se ne mogu dogoditi ukoliko ne verujete u to. Ukoliko nema te vrste verovanja, nemoguće je promeniti sve ono što dovodi do toga da se osećamo loše ili manje vredno u društvu u kojem živimo.

Na koji Vas je način oblikovao kontekst u kojem ste odrasli i da li je on uticao na Vaš izbor?

Nisam sigurna da li je presudno uticao na moj izbor,

.....
:

ali pretpostavljam da je dosta značilo to što je moj otac bio vojno lice. Porodica je često menjala mesto stanovanja, živeli smo u Prizrenu, Kosovskoj Mitrovici, Nišu i na kraju u Novom Sadu. Sigurno je ta vrsta odrastanja, gde sam učila da se „uklapam” u različite sredine i komuniciram sa drugačijim ljudima i prilagođavam novim okolnostima, doprinela da postanem osoba koja je otvorena prema novim sredinama, ljudima i idejama. Najvažnija lekcija koju sam naučila u detinjstvu je da ne treba imati predrasude, ni prema ljudima ni prema idejama.

Kako ste sami uticali na svoju porodicu i širu okolinu?

Dugo godina sam radila kao novinarka i trudila se da u medijima u kojima sam objavljivala članke i intervjuje predstavljam one događaje, pojave i ljude koji su se nalazili na margini, zbog svog načina mišljenja i javnog delovanja kojim su rušili postojeće stereotipe u našem društvu. Na izvestan način njihove „životne priče” uticale su ne samo na mene lično, već i na moju porodicu i sve one koji su u nedeljniku *Nezavisni* čitali ono što sam pisala*. Već samim izborom tema i sagovornica i sagovornika za intervjuje, bilo je jasno koje stavove i ideje želim da podržim i na koji način. Reakcije porodice i šire okoline bile su pozitivne. To me je ohrabrilo da napravim sledeći korak i uključim se aktivno u inicijative koje su pokrenute devedesetih godina u Novom Sadu. Moja porodica i šira okolina su taj moj angažman podržali.

Šta je za Vas civilno društvo?

Civilno društvo je za mene prostor u kojem se građani samoinicijativno organizuju, kako bi zadovoljili svoje potrebe i rešili neke probleme koji institucionalno nisu rešeni.

Koliko ste godina imali kada ste se uključili u prvu civilnu inicijativu i koja je to bila?

Imala sam 33 godine. Prva civilna inicijativa u kojoj sam aktivno učestvovala bilo je udruženje građana „Apostrof”, u kojem sam pokrenula projekat pod nazivom Mreža ženskih inicijativa „Multimedija” koji je finansirao Fond za otvoreno društvo. Zajedno sa Vladislavom Gordić, Vladislavom Felbabov, Sve-

.....

* Od 1994. do 2000. godine u nedeljniku *Nezavisni* objavljeni su intervjui sa Svetlanom Slapšak, Sonjom Lokar, Vidom Ognjenović, Dušanom Kovačevićem, Alen Polc, Matjažom Hanžekom, Jovanom Divljakom, Radom Iveković, Senadom Pečaninom, Marinom Abramović, Milicom Tomić, Borkom Pavićević, Jasminom Lukić, Rankom Bugarskim, Ivanom Čolovićem, Želimirom Žilnikom, Ahmedom Burićem, Sonjom Savić, Jasminom Tešanović, Vladislavom Gordić, Aleksandrom Vrebalov, Davidom Albaharijem, Miletom Prodanovićem, Gaborom Pinterom, Nihadom Kreševljakovićem, Slobodanom Tišmom, Veranom Matićem, Goranom Paskaljevićem, Nikolom Džafom, Jožefom Nadom, Igorom Antićem, Branislavom Petrićem, Mirom Banjac, Mirom Subotićem, Miroslavom Mandićem, Egonom Savinom, Ljuboslavom Majerom.

tlanom Tomin, Verom Kopiel i Svenkom Savić koncipirala sam projekat koji je imao za cilj da, na jednom mestu okupi žene koje duže ili kraće, učestvuju u kulturi, umetnosti i drugim aspektima života u Novom Sadu. Svesne da njihov rad u različitim domenima nauke, umetnosti i kulture nije uvek dovoljno vidljiv za sve one koji bi to želeli da znaju, ovim projektom smo želele da objedinimo već postojeće aktivnosti u gradu i podstaknemo nove za koje postoje potencijalne autorke i autori, a ne postoje organizacione forme u okviru kojih bi se one iskazale. Javne tribine, predavanja ženskih studija, muzičko-scenske prezentacije, radionice i likovni program činili su osnovnu organizacionu strukturu u okviru kojih su interdisciplinarno i multimedijalno realizovane aktivnosti „Multimedije”.

U periodu od 1994. do 1997. godine, „Multimedija” je doprinela većoj vidljivosti žena, kako onih koje su već bile afirmisane, tako i onih koje su se nalazile na početku i kojima je bilo potrebno mnogo više podrške i ženske solidarnosti da postanu vidljive u javnosti.

U toku 1996. godine u Novom Sadu su gostovale predavačice iz Centra za ženske studije iz Beograda: Marina Blagojević, Jasmina Lukić, Branka Arsić, Zorica Mršević, a u Beogradu predavačice iz Novog Sada: Svenka Savić, Vladislava Felbabov, Vladislava Gordić.

U prvoj fazi rada u Novom Sadu smo predstavili: novi časopis za žensku književnost i umetnost *ProFemina*, rad Centra za ženske studije iz Beograda i njihov časopis za feninističku teoriju *Ženske studije*, izdavačku delatnost prve ženske izdavačke kuće na Balkanu – *DevedesetČetvrta*, prvu knjigu Vladislave Gordić *Sintaksa tišine: Poetika Rejmonda Karvera* (objavljenu u izdanju Matice srpske).

Osim ovih aktivnosti, jednom nedeljno organizovana je i prva serija uvodnih predavanja ženskih studija čije su predavačice bile iz Centra za ženske studije iz Beograda i Novog Sada.

U okviru kursa „Filozofija i feministička teorija”, Branka Arsić je održala seriju predavanja na temu „Ljubav i zavodjenje” (Meri Vulstonkraft i Ruso; Niče i Kjekegor; Julija Kristeva; Frojd i Lakan: psihoanaliza; Lis Irigaj: kritika istorije filozofije i psihoanalize; Elen Siksu: o Klarisi Lispektor; Delez i Gatari: nomadski subjekt; Sara Kofman). U okviru kursa iz književnosti predavanja su održale Jasmina Lukić (Feministička kritika i novi istoricizam), Jasmina Tešanović (Karen Bliksen; Žensko pismo i ženska biografija), i Slavica Stojanović (Ženske zajednice; Kristina de Pizan i Tereza od Avila; Poetika Virdžinije Vulf). Vesna Krmpotić, predavačica beogradskog Centra za ženske studije, održala je seriju od četiri predavanja povezanih indologijskim temama – „Broj i bezbroj”, „Ramajana”, „Mahabharata” i „Avatar”.

U okviru kursa iz umetnosti Dubravka Đurić je održala predavanja – „Tretiranje ženske figure u umetnosti” i „Feminizam i postmodernizam”. U okviru

kursa sociologija i antropologija Marina Blagojević je održala dva predavanja – „Zašto su žene marginalna grupa?” i „Privatnost kao stara/nova ženska strategija”. U okviru kursa teorija nasilja i ženska ljudska prava, Zorica Mršević je održala predavanja: „Istorijske činjenice ostvarivanja pravnog statusa žena” i „Ženske grupe i grass roots inicijative*”.

U ovoj fazi rada, svoja prva predavanja iz ženskih studija imale su i predavačice iz Novog Sada – Vladislava Felbabov i Vladislava Gordić koje su održale seriju od tri predavanja pod zajedničkim nazivom „Žensko pismo crne Amerike”. Svetlana Tomin je održala predavanje „Znamenite žene našeg srednjeg veka – Carica Mara”, Aleksandra Nikolić je održala predavanje „Ženski likovi u romanima Miloša Crnjanskog”. U okviru kursa iz lingvistike Svenka Savić je održala predavanja: „Muški stil – ženski stil”, „Jezik i pol”, „Istraživačke metode jezika i pola”.

U drugoj fazi rada „Multimedeje” predavanja su imale, pre svega, predavačice iz Novog Sada – Vladislava Felbabov (Edit Vorton – o romanu Doba nevinošti; Gertruda Stein), Svetlana Tomin (Žene književnice u našem srednjem veku – monahinja Jefimija, kneginja Milica, Jelena Balšić; Žene značajne za srpsku kulturu srednjeg veka), Vladislava Gordić (Ženski glasovi u pričama Rejmonda Karvera; Priča o ženi – proza En Biti).

Posebno važno u ovoj fazi je bilo i to da je prvi put održano jedno predavanje o stvaralaštvu kompozitorki kod nas i u svetu. Predavanje je održala novosadska kompozitorka Aleksandra Vrebalov. Svoje prvo predavanje imala je i Marijana Perišić Tabaković pod nazivom „Pogled jednog kolekcionara utisaka na japansko žensko ljudsko biće”.

Osim predavanja, „Multimedeje” je organizovala i druge programe – tribinu pod nazivom „U dosluhu sa životom” posvećenu novosadskoj književnici Juditi Šalgo, i promociju pesničke knjige Jasne Manjulov „Lažno predstavljanje”. Ovi programi su bili deo multimedijalnih i interdisciplinarnih programa koji su realizovani tokom dvogodišnjeg rada „Multimedeje”.

Tribina o Juditi Šalgo, vrsnoj pesnikinji i spisateljici, preminuloj 1996. godine, predstavila je njen bogat stvaralački opus – od video snimaka pesničkih performansa do čitanja njenih neobjavljenih priča. Promocija pesničke knjige Jasne Manjulov izvedena je kroz formu pesničkih performansa koje su na stihove njenih pesama iz zbirke „Lažno predstavljanje” izveli članovi pozorišnog ansambla „Ogledalo” iz Novog Sada.

U okviru muzičko-scenskih programa predstavljen je i rad DAH teatra iz Beograda, koji je uključio igranje fragmenata iz predstave za otvorene prostore „Sećanje anđela” i razgovor o njihovom radu. U okviru programa tribina pred-
.....

* Gras ruts (en. Grass-roots) je pojam koji označava javni ili politički aktivizam i organizovanje širokih socijalnih slojeva, obično osoba sa pravom glasa, kako bi se podržao određeni politički ili društveni pokret za promenu.

stavljene su knjige Nede Božinović „Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku”, novi broj časopisa „Ženske studije”, rad Centra za antiratnu akciju iz Ade, Centra za žene „Isidora” iz Pančeva”, i Autonomnog ženskog centra protiv seksualnog nasilja iz Beograda. Kao poseban segment rada „Multimedije” realizovan je i likovni program, u okviru kojeg je Vera Kopicl realizovala prvi Međunarodni ženski video-festival „Videomedeja” i izložbu novosadskih umetnica pod nazivom „Ogledalo anime – od predmeta ka telu”.

Ovim aktivnostima u Novom Sadu su postavljeni temelji za pokretanje Udruženja građana „Ženskih studija i istraživanja” koje su osnovale deset aktivistkinja među kojim su bile i saradnice na ovom programu.

Sa kojom motivacijom ste se priključili toj inicijativi?

Moja želja je bila da otvorimo više prostora za sve ono što su žene do tada radile, a što je bilo manje prisutno u javnosti, ili nailazilo na neku vrstu negativnih reakcija. Namera ove inicijative je bila da predstavimo sve što je dragoceno na polju umetnosti i književnosti kad su u pitanju žene, a kasnije i da otvorimo pitanja koja se tiču i političkog angažmana žena. „Multimedije” je bila važna inicijativa koja je doprinela da u javnosti postane vidljivo kako žene mogu uticati na promene, i kako menjaju stereotipe o ženama u našem društvu.

Koji su ciljevi civilne inicijative kojoj pripadate?

Udruženje građana „Vojvođanka – Regionalna inicijativa” osnovala sam 2000. godine u Novom Sadu, s ciljem da doprinesemo stvaranju atmosfere ravnopravnosti u našem društvu. Kroz aktivnosti se zalažemo za civilno društvo u kojem žene i muškarci svih generacija i etničkog porekla ravnopravno učestvuju u javnom i političkom životu, i razvijamo nove modele saradnje i mreža između državnih institucija i nevladinih organizacija.

Koje vrednosti promovirate u civilnoj inicijativi čija ste članica?

Zalažemo se za poštovanje ljudskih prava i njihovo primenjivanje, kako bi se omogućilo svakom da vodi dostojanstven život, bez obzira na pol, nacionalno poreklo, veroispovest, političko ili drugo uverenje.

U kakvoj je vezi Vaše delovanje sa službenom politikom zajednice u kojoj živite?

Od 2000. godine do danas mnoge stvari su se promenile u našem društvu. Posebno je važno to što su, zahvaljujući zajedničkim naporima žena aktivnih u nevladinim organizacijama i političkim strankama, doneti i usvojeni zakoni kojima se garantuje ravnopravnost polova u našem društvu. Nevladina organizacija „Vojvođanka – Regionalna inicijativa” bila je jedna od mnogih organizacija, koje su u periodu od 2000. do 2004. godine aktivno učestvovala u inicijativama koje

...

su dovele do stvaranja institucionalnih okvira u oblasti ravnopravnosti polova. Ravnopravnost polova nije više tabu tema u našem društvu, ali i dalje postoji potreba da žene budu aktivne kako bi očuvale postojeća i osvojile nova prava i slobode.

Koje metode delovanja koristite u ostvarivanju ciljeva odnosno vrednosti civilne inicijative?

Da biste ostvarili vrednosti za koje se zalažete važno je da okupite što više osoba zainteresovanih za određena pitanja. U našem radu smo uvek insistirali na tome da pored žena koje pripadaju različitim generacijama, imamo i muške saveznike. Takođe, važno je da postoji i dobra saradnja i poverenje između žena aktivnih u nevladinim organizacijama i političkim strankama. Razmena iskustava, primeri dobrih praksi, kao i kontakti sa drugim ženama iz zemalja u okruženju, kao i iz Evropske unije su posebno važni, jer vam daju podršku koja je neophodna kako biste mogli da lobirate za svoje ciljeve. Kampanje, javne akcije i tribine su najčešće metode koje koristimo kako bismo široj javnosti skrenuli pažnju na vrednosti za koje se zalažemo u našem društvu.

Kakvu moć imate i stvarate u civilnoj inicijativi?

U civilnim inicijativama ne postoji moć u onom smislu u kojem je poznajemo kada govorimo o politici ili ekonomiji. Pre se može govoriti o uticaju koji imate u javnosti, kao pojedinac/ka ili grupa sa kojima zajedno radite. U tom smislu mislim da sam tokom trinaest godina svog angažmana u civilnom sektoru uspjela da steknem određeni uticaj u javnosti. Posebno važan period u mom radu bio je od 1999. do 2009. godine, kada sam aktivno učestvovala u realizaciji projekata Radne grupe za jednakost polova Pakta za stabilnost (SP GTF), koji su imali za cilj da doprinesu većem učešću žena u politici. Bila sam jedna od učesnica prve Ženske konferencije na Paliću (2000), gde je formirana ženska mreža koja je prvi put okupila žene iz političkih stranaka i nevladinih organizacija u Srbiji. Zajedno sa ženama iz nevladinih organizacija i političkih stranaka učestvovala sam 2000. godine u realizaciji prve ženske predizborne kampanje, čiji je moto bio „Izađi i budi aktivna”. Ova kampanja je imala za cilj da pruži podršku svim ženama koje su bile kandidovane na izbornim listama za republičke, pokrajinske i lokalne izbore koji su održani 2000. godine u Srbiji. Sve žene koje smo podržale u ovoj kampanji su bile izabrane za poslanice. Tada sam prvi put postala svesna da smo kao žene stekle određenu moć u društvu. Ženska predizborna kampanja pokazala je da žene imaju moć, i da znaju kako je mogu upotrebiti. Iskustvo koje sam stekla tokom ove kampanje uticalo je na moj dalji angažman u nevladinom sektoru. Zajedno sa Višnjom Nežić i Smiljkom Vukelić, osnovala sam nevladinu organizaciju „Vojvođanka – Regionalna ženska inicijativa” koja je u javnosti po-

stala prepoznatljiva kao organizacija koja se zalaže i za ravnopravnost polova.

Možete li je definisati?

Ova moć se, pre svega, odnosi na ono što nose ličnosti i osobe koje su aktivne u „Vojvođanki” i to je, u stvari, lični kredibilitet koji svaka od nas ima i koji je u vezi sa dosadašnjim profesionalnim angažmanom.

U kakvoj je vezi ta moć sa Vašom ulogom u civilnoj inicijativi?

Moglo bi se reći da je naša uloga slična onom što radi savetodavno lice koje može da pomogne u suočavanju sa određenim problemima kako bi se pronašla odgovarajuća rešenja za njihovo prevazilaženje.

U kakvoj je vezi ta moć sa Vama kao ženom?

Mislim da je to nešto što je, u stvari, sastavni deo mene, čega nisam bila svesna ranije, dok nisam imala priliku da postanem aktivna na civilnoj sceni, da se aktivnije uključim u sve ono što su ženske inicijative.

Volite li se u ulozi koju imate u civilnoj inicijativi kojoj pripadate?

Možda bih pre rekla da mi je prijatno u ulozi u kojoj se nalazim i da sam zadovoljna.

Doživljavate li svoju ulogu kao moćnu?

Doživljam je kao ravnopravnu sa ostalim članicama nevladine organizacije u kojoj sam aktivna.

Šta za Vas znači predanost?

Predanost – znači ne odustati sve dok se ne završi posao koji je započet, bez obzira na to sa kakvim se teškoćama ili nerazumevanjem susrećete.

Jeste li sami pokrenuli neku od inicijativa?

Mnoge inicijative sam pokretala, ono što je najvažnije uvek sam imala saveznice i saveznike koji su zajedno sa mnom bili u tim inicijativama. Moja prva inicijativa je bila „Multimedija – Mreža ženskih inicijativa” (1994-1997), koja je imala za cilj da promeni dotadašnje shvatanje o vrednosti i ulozi žene u našem društvu. Potom je usledila saradnja sa Dobrotvornim društvom „Panonija” u okviru koje sam realizovala više projekata. Prvi projekat je bio „Otvoreni krug ‘98”, multimedijalni festival u trajanju od četiri dana na različitim lokacijama u Novom Sadu. Drugi projekat pod nazivom „Otvoreni krug ‘99 – S one strane reke” realizovan je na Petrovaradinskoj tvrđavi u septembru 1999. godine. Program je trajao jedan dan i okupio je 30.000 ljudi i preko 100 učesnika. Ovaj program je bio inspiracija grupi mladih ljudi koji su 2000. godine pokrenuli EXIT festival u Novom Sadu. Potom je usledio regionalni projekat GEOtAKT, koji je u 1999.

...

i 2000. godini istovremeno realizovan u sedam gradova u Vojvodini. U martu 1999. godine bila sam jedna od autorki prvog Festivala ženskog stvaralaštva koji je organizovan u Beogradu.

Tokom NATO bombardovanja osmislila sam akciju pod nazivom „Pozdrav iz Novog Sada gde Dunav teče iznad mostova”, u okviru koje su, od aprila do jula 1999. godine, štampane razglednice sa motivima porušenih novosadskih mostova u bombardovanju. Zajedno sa Ekumenskom humanitarnom organizacijom i Nezavisnim društvom novinara Vojvodine odštampani smo preko 200.000 razglednica koje su poslate na različite adrese sa porukom protiv rata i razaranja i za izgradnju mostova između obala i ljudi.

U februaru 2000. godine organizovala sam u Novom Sadu prvu „Reviju filmova slovenačkih autorki”. U junu 2000. godine zajedno sa Višnjom Nežić i Smiljkom Vukelić osnovala sam nevladinu organizaciju „Vojvođanka”, u kojoj sam nastavila dalje da radim na novim projektima i inicijativama.

U „Vojvođanki” sam pokrenula projekte kojim smo želeli da promovišemo veće učešće žena u javnom i političkom životu u Srbiji i uspostavimo saradnju između žena aktivnih u političkim strankama, nevladinim organizacijama, sindikatima, medijima i ženskim seoskim udruženjima. U okviru ovih aktivnosti realizovali smo i prvi prekogranični projekat za žene iz Mađarske, Rumunije i Vojvodine. Projekat se odvijao na srpskom, mađarskom i rumunskom jeziku i u njemu su učestvovala žene različitih generacija koje su aktivne u političkim strankama, nevladinim organizacijama, i u medijima. Ovim projektom smo uspostavile novi oblik prekogranične saradnje baziran na principima rodne ravnopravnosti i ženske politike.

Od 2000. godine aktivno sam učestvovala u uspostavljanju novih metoda rada u procesima suočavanja sa ratnim zbivanjima na prostoru bivše Jugoslavije. Na osnovu iskustva koje sam stekla kao antiratna aktivistkinja, osmislila sam projekat pod nazivom VIVISECT. „Vojvođanka” je u septembru 2002. godini organizovala izložbu ratnih fotografija Rona Haviva „Krv i med” u Novom Sadu. Ona je izazvala veliku medijsku pažnju i kontroverzne reakcije posetilaca izložbe. Izložbu je videlo preko 5.000 ljudi, a materijal koji je prikupljen tokom trajanja izložbe (10 dana) montiran je u kratki dokumentarni film, dok su komentari koje su posetioci izložbe pisali na papirima pored fotografija objavljeni u knjizi dokumenata. Kratki dokumentarni film i knjiga dokumenata pod nazivom VIVISECT predstavljaju svedočanstvo o društvenoj i političkoj situaciji u Srbiji, posle pada režima Slobodana Miloševića i razlozima zbog kojih je otežan proces suočavanja sa istinom o ratovima i ratnim zločinima koji su se dogodili u poslednjoj deceniji 20. veka na prostoru bivše Jugoslavije.

Film VIVISECT je prikazan na 12 međunarodnih festivala (2003 – 2008) ,

uključujući i nagradu za najbolji kratki film na Filmskom festivalu o ljudskim pravima u Barseloni (2003), kao i svetsku premijeru filma na Filmskom festivalu o ljudskim prava u Njujorku (2003), i prikazivanje na Filmskom festivalu u Ženevi (2004). Film i knjiga VIVISECT nalaze se u više od 50 biblioteka univerziteta, organizacija za ljudska prava i festivala o ljudskim pravima u celom svetu.

U 2004. godini sam zajedno sa Smiljkom Vukelić pokrenula Festival o ljudskim pravima – VIVISECTfest, s namerom da razvijamo godišnji obrazovni i umetnički forum za prezentacije i diskusije na teme o ljudskim pravima. Festival je nastao iz potrebe da ukažemo na sve prisutnije napade na ljudsko dostojanstvo. Realizovano je sedam festivala koji su **posvećeni temama**: Rat u bivšoj Jugoslaviji – pogled iznutra i spolja (2004); Moji neprijatelji: nacionalizam i ksenofobija (2006); Terorizam, ne hvala (2008); Totalitarni režimi – pogled iznutra i spolja (2008); Dobrodošli u stvarni svet (2010); Osvajanje slobode (2011); U potrazi za demokratijom (2012).

Jeste li menjali civilne inicijative u kojima ste angažovani?

Nisam menjala, u svim inicijativama u kojima sam bila ranije aktivna i dalje sam aktivna. Menjao se samo obim mog angažmana i način na koji delujem.

Jeste li solidarni sa drugim inicijativama?

Jesam, što se pokazalo tokom 1999. i 2000. godine kada smo izuzetno bile solidarne sa svim ženskim inicijativama u Srbiji i u Vojvodini. Deo smo velike ženske mreže i ženskog pokreta na prostoru bivše Jugoslavije.

Osećate li se pripadnicom mreže civilnih inicijativa?

Da, u potpunosti. To je mreža u čijem sam formiranju učestvovala.

Na koji način donosite odluke o civilnoj inicijativi kojoj pripadate?

Odluke donosimo zajednički, analiziramo situaciju i predlažemo inicijative i akcije za koje smatramo da bi mogle da budu „najbolji” odgovor na problem koji smo uočile.

Da li Vi učestvujete u donošenju odluka?

Da.

Na čemu se temelje modeli komunikacije u vašoj civilnoj inicijativi?

To je pre svega razumevanje i poštovanje između svih članica koje su aktivne u inicijativi.

Kako evaluirate rad u vašoj inicijativi?

⋮
⋮
⋮
⋮

Jedno je spoljna evaluacija koja je vezana za feedback* iz šire javnosti preko medija i preko neposrednih korisnika i učesnika u našim inicijativama i programima. Unutar našeg tima evaluiramo rad tako što analiziramo ono što su bile dobre strane, šta je bilo loše i na koji način ćemo unaprediti naše aktivnosti dalje.

Smatrate li čin učestvovanja u civilnoj inicijativi hrabrošću?

To jeste hrabrost, jer se borite da prenesete drugim ljudima nešto što je drugačije – mišljenje i pristup određenim stvarima. Hrabrost je i zato što je to jedna vrsta angažmana koja vam ne pruža ništa što vam je zagarantovano. Na izvestan način vi se svesno odričete svega onoga što vam omogućava da zadovoljite svoje osnovne egzistencijalne potrebe, i da živite bez stresa.

Verujete li u uspeh Vašeg angažmana?

Da, i ono što je za nas, i za mene lično, važno je da dobijemo potvrdu da sve to što radimo ima odjeka i da ljudi to podržavaju.

U kojim konkretnim situacijama odustajete od početne vizije?

U situaciji kada procenimo da naša lična bezbednost i bezbednost drugih ljudi mogu biti ugroženi odustajemo od početne ideje.

Kada pristajete na kompromis?

Pristajemo na kompromis kada procenimo da je važno realizovati određenu inicijativu za opšte dobro i pored činjenice da se sa određenom idejom u potpunosti ne slažemo.

Kojim se ostvarenjima zadovoljavate, a šta smatrate neuspehom?

Zadovoljavam se ostvarenjima koja zadovoljavaju sve profesionalne kriterijume i koja su kreativna. Ono čime se ne zadovoljavam su površnost i nezainteresovanost.

Šta smatrate svojim najvećim ličnim dobitkom u angažmanu?

To što sam se oslobodila osećaja „nemoći” da ja kao individua ne mogu ništa promeniti u društvu u kojem živim. Najvažnija stvar koju sam naučila tokom svog dosadašnjeg rada u civilnom sektoru je da očaj nikada nije potpun i da nada uvek postoji.

Možete li izdvojiti jedan od događaja vezanih uz Vaš angažman koji je proizveo ličnu frustraciju ili kada ste se osećali posve nemoćnom?

To su obično situacije koje su vezane za realizaciju projekta, kada dobijemo manje sredstava od planiranih. Pitanje budžeta je uvek stresno, jer toliko toga želite da uradite a sredstva su vam ograničena.

.....

* Engl. feedback – povratna veza.

Šta smatrate ključnim preprekama u Vašem radu u civilnoj inicijativi?

Najveća prepreka je nedostatak novca ne samo za plaćanje osnovnih troškova radnog prostora, već i za sve one koji se angažuju na određenim projektima. Kada ne možete da obezbedite osnovne uslove za rad, nalazite se u poziciji gubitnika. U našem društvu se na građanske inicijative, posebno ženskih organizacija i dalje gleda sa pozicije sumnje, država ne podstiče razvoj civilnog sektora, i u takvoj atmosferi je veoma teško raditi.

Šta smatrate ličnim ograničenjima u radu?

Nekada sam jako uporna, ne odstupam od onoga što sam zamislila, pa se dogodi da zbog toga idem težim putem, umesto da prihvatim savet i pomoć drugih.

Koliko su Vam važni emocionalni odnosi s drugim aktivistkinjama i aktivistima civilnih inicijativa i zašto?

Veoma, zato što oni, u stvari, daju jedan novi kvalitet ne samo našim odnosima, već i inicijativama koje realizujemo. Kada postoji razumevanje i podrška, za sve ono što radite, onda je lakše preći prepreke na koje nailazimo u našem civilnom angažmanu.

Da li je rad u civilnoj inicijativi ujedno i Vaša profesija ili je to volonterski rad?

Rad u civilnoj inicijativi je postao moja profesija.

Kakav se pomak dogodio u Vašem ličnom životu angažmanom u civilnoj inicijativi?

U mom ličnom životu su se dogodili značajni pomaci. Nisam više osoba koja smatra da je nešto nemoguće uraditi, naučila sam kako ideje koje imamo mogu postati stvarnost u kojoj živimo.

Osećate li i spoznajete li vlastitu promenu?

Veoma.

Kako se sa njome nosite?

Iznenadi me ponekad! Navikavam se i pokušavam da je prihvatim kao sastavni deo sebe i da ona bude zaista prepoznatljiv deo moje ličnosti.

Da li Vas Vaš angažman u odnosu na druge žene čini različitom?

Mislim da me angažman u civilnom sektoru ne čini različitom od drugih žena. Ono što me razlikuje od drugih je možda to što sam zahvaljujući svom angažmanu bila u prilici da upoznam više zanimljivih ljudi i budem na više različitim mestima. To je ono što je obogatilo moj život i što ga čini uzbudljivim.

Kako ohrabrujete i podstičete svoje saradnice i saradnike odnosno članice i članove inicijative/organizacije?

Ličnim primerom! Obično kažem, ako sam ja mogla da prevaziđem sve svoje strahove i nedostatak samopouzdanja, onda to možete i vi da učinite.

Čemu je, ili kome, ovakav angažman otpor?

Otpor je patrijarhalnom društvu, punom predrasuda u kojem živimo danas.

Postoji li za Vas ženska politika?

Da, postoji. Nažalost, ona još uvek nije dovoljno vidljiva iako je sve više i više žena prisutno u politici.

Koja su pitanja za Vas prioriteta u ženskoj politici?

Solidarnost i podrška između žena različitih generacija kako bi pokazale muškarcima da ključno pitanje demokratije nije koja će stranka osvojiti vlast, već šta treba učiniti kako bi demokratija postala upotrebljivija, delotvornija, pouzdanija, pravednija i pravičnija za svaku ženu i svakog muškarca u našem društvu.

Postoji li za Vas ženska zajednica i da li joj pripadate?

Za mene postoji ženska zajednica u našem društvu. Ona možda nije uvek dovoljno vidljiva, ali je stalno prisutna. Ženska zajednica kojoj ja pripadam je deo civilnog sektora u kojem postoje već dugi niz godina različiti oblici saradnje i podrške među ženama.

Smatrate li se feministkinjom?

Da, smatram se feministkinjom.

Kako sebe predstavljate u javnosti?

Svojim imenom i prezimenom – Marija Gajicki.

Kako zamišljate percepciju sebe u javnosti?

Kao Mariju Gajicki.

Volite li sebe?

Mislim da volim.

Možete li se zamisliti za dvadeset godina?

Mogu. Mislim da ću i dalje biti aktivna.

Koje pitanje smatrate važnim, a nismo ga postavile?

Pitanje međugeneracijske saradnje žena: kako žene različitih generacija i isku-

stava, mogu da prenesu jedna drugoj znanje i pruže jedna drugoj podršku i solidarnost u borbi za ženska prava i ravnopravnost u društvu.

Kako se osećate dok sarađujete s muškarcima?

Vrlo dobro i uvek saradnju s muškarcima doživljavam kao ravnopravnu.

Da li je u vašoj inicijativi moć vezana za pol/rod?

U našoj inicijativi žene čine većinu koja odlučuje o svemu. Imamo i muškarce saradnike, ali u našoj inicijativi više preovlađuje ženski princip nego muški.

Koju energiju žene unose u civilnu inicijativu čija ste članica?

Žene unose odlučnost i izdržljivost. Kada sebi postave cilj, one ne odustaju od njega dok ga zaista ne dostignu.

Kako pamтите svoje detinjstvo i mladost?

Rođena sam 1945. godine u selu Gola Glava. Otac je bio trgovac, a majka domaćica. Kako je očeva imovina, koju je imao u selu, nacionalizovana, on se 1950. godine zaposlio u državnom trgovačkom preduzeću u Valjevu. Tako sam odrasla na periferiji tog lepog malog grada u zapadnoj Srbiji. Bilo nas je troje dece u porodici: starija sestra, mlađi brat i ja. Stanovali smo u naselju Brđani. Moja prva sećanja vezana su za to naselje sa puno dece. Mogu da kažem da sam imala veoma sadržajno, srećno i bezbrižno detinjstvo.

Vreme od 1950. do 1960. godine bilo je siromašno posleratno vreme, ali ga pamtim po zajedničkim igrama sa decom iz komšiluka i iz škole, punim radosti, razdragane dečije graje i smeha... Nismo osećali nikakvu razliku između nas i sve vreme van škole, osim što smo radili domaće zadatke, provodili smo zajedno na livadama u okolini, u šetnjama, beskrajnim pričama... Tada smo se igrali raznovrsnih igara, takmičili se za pobedu. Vodila se pravična borba u kojoj nije bilo nikakvih grubosti, nije bilo tuča, zavisti. Svi smo uživali u druženju. Reč detinjstvo za mene znači vedrinu, duboku povezanost sa decom iz komšiluka i iz škole.

Osnovna škola.

I pre nego što sam pošla u školu, u meni se razvila naklonost prema knjigama, jer je moja sestra, dve godine starija, donosila udžbenike, pisala domaće

zadatke, čitala bajke. Ja sam želela da naučim, a vrlo brzo sam i naučila da čitam, kao i da brojim. To mi je omogućilo da saznam šta piše u dečijim knjigama, da „zavirujem” u njene sveske, da otkrivam novi svet, da saznam mnogo novog meni do tada nepoznatog.

U osnovnoj školi sam imala divnu učiteljicu, koja je sve učenike pomagala, sve pravično ocenjivala, i usmeravala nas da jedni druge međusobno pomažemo i podstičemo. Kao učenica koja se isticala odličnim ocenama, još tada sam počela da pomažem drugaricama i drugovima u savlađivanju školskog gradiva. To je ostao obrazac mog ponašanja i tokom gimnazijskog školovanja.

Moj društveni aktivizam datira iz osnovne škole. Mislim da je pored školskog uspeha i spremnosti da pomažem drugim učenicima bila preporuka da budem izabrana za člana Upravnog odbora učeničke zadruga. Zadruga je tada puno radila na pomoći siromašnim učenicima i uopšte na unapređenju rada škole. Kako sam bila ponosna što u tim aktivnostima učestvujem!

Bila sam aktivna i na sportskom planu: trenirala sam rukomet i bila članica školskog tima u ovoj sportskoj disciplini, bila aktivna sportistkinja u DTV „Partizan”, član tima pionirki u višeboju i išla na razna takmičenja.

Generacije kojima ja pripadam bile su upućene na školu. To je tada bio naš univezum. Sve važno događalo se u školi. U njoj smo sticali znanja, upoznavali svet oko nas, družili se, učestvovali u raznim aktivnostima, išli na ekskurzije, na takmičenja i letovanja...

Iz duboke vezanosti za školu proizašli su i moji uzori u tom uzrastu: nekoliko mladih profesora koji su sa entuzijazmom i izuzetnim pedagoškim pristupom na nas prenosili temeljna znanja iz srpskog jezika, istorije, matematike... Razvijali su kod nas takmičarski duh i bili krajnje objektivni u ocenjivanju.

Posmatrano iz sadašnje perspektive, škola je, uz roditelje, bila ključni faktor u mom razvoju. To je važilo za većinu mojih drugova i drugarica budući da je tada bilo vrlo malo školovanih ljudi, naročito u malim gradovima. Zemlja je tek kretala putem modernizacije (industrijalizacije) i školovanje se podrazumevalo kao put dolaska do posla, pristojne egzistencije i napredovanja u poslu. Perspektive za tadašnje mlade generacije bile su otvorene...

Ja sam želela da posle završene osnovne škole nastavim školovanje u gimnaziji. Moj otac je bio jako protiv toga. Smatrao je da je za žensko dete dovoljno da završi srednju ekonomsku školu i postane službenica u banci. Klasičan obrazac rodnih uloga za patrijarhalni svet kome je on pripadao. Moj razredni starešina iz osnovne škole je s njim razgovarao i ubedio ga da mi dozvoli da se upišem u gimnaziju, s obzirom na već jasno ispoljeni potencijal i ambiciju za školovanjem na univerzitetu. Uvek ga se sa velikom zahvalnošću sećam. Da nije bilo te njegove „intervencije”, zaista ne znam u kom pravcu bi išao moj život.

Mislim da je u mom odrastanju i ambiciji, a naročito u osveščivanju o rodnim nejednakostima (mada to tada nismo tako imenovali) veliku ulogu imala naša majka. Ona je i mene i moju sestru podsticala da vredno učimo i da dođemo do nekog zanimanja koje bi nam omogućilo ekonomsku samostalnost. Duboko sam joj zahvalna na tome i ponosna na njenu ljudsku širinu i iskorak u odnosu na tada još krute obrasce poželjnih uloga za žensku deci i žene uopšte. Mama je na moju sestru i mene prenela svoju neostvarenu želju za obrazovanjem. Celog života je patila što nije bila zaposlena i imala „svoj dinar”. U suštini, bila je ambiciozna i uvek je nastojala da sve što radi, uradi na najbolji način. Pamtim je kao ženu koja sa četiri razreda osnovne škole čita ozbiljne romane, i moja sestra i ja smo, vrlo rano, u višim razredima osnovne škole, počele od nje da „krademo” za nas tada provokativne knjige, recimo Floberovu *Madam Bovari*, Stendalovo *Crveno i crno*, Tolstojevu *Anu Karenjinu* i *Rat i mir*; i mnoge druge. Za nas je bio pravi izazov da se „dokopamo” tih knjiga i da ih uveče, kad je ona umorna i već spava, u svojoj sobi čitamo. Za mene je to bilo otkrivanje jednog novog sveta, ličnosti nestandardnog ponašanja, ljubavnih doživljaja, životnih izazova u svetu odraslih, tada skrivenih od nas mladih. Kako nije bilo televizije, a i radio-aparati su bili prava retkost, većina mojih školskih drugarica i drugova je takođe mnogo čitala, pa smo često razgovarali o pročitanim knjigama. Ti naši dugački razgovori, koji su se često pretvarali u prave rasprave, bili su i važan izvor saznanja.

Porodica.

Što se vaspitanja tiče, naši roditelji su kod nas dece razvijali vrednoću, disciplinovanost, istrajnost, poštenje, poštovanje drugih ljudi, kao i međusobnu odgovornost unutar naše porodice. Moja sestra i ja, kao i naš brat, smo vrlo rano počeli da preuzimamo razne obaveze u porodici, često i samoinicijativno, bez uobičajene podele na muške i ženske poslove. Mogu da kažem da nismo bili pod pritiskom roditelja u odnosu na naše školsko postignuće. Ali, nekako se podrazumevalo da treba da budemo odlični đaci. Naši roditelji, kao i naši baka i deda, bili su veoma ponosni na naš uspeh u školi. Uz pohvale profesora, veći podsticaj za predano učenje tada nismo mogli da zamislimo.

Srednja škola.

Sledeći korak u otkrivanju sveta izvan uskih granica porodice i malog srbijanskog grada bilo je moje gimnazijsko školovanje. Bio je to jedan od najlepših i najzujbudljivijih perioda u mom životu. Profesori su bili posvećeni svom pozivu. Trudili su se da nam prenesu znanje, usmeravali su naš individualni razvoj, pomagali u savlađivanju raznih problema koji prate mlade u tom uzrastu, uvodili nas u razne vannastavne aktivnosti kroz koje smo upotpunjavali znanje, otkrivali svoje talente i sposobnosti, sazrevali... Ohrabrivali su naše težnje ka no-

vom, imali razumevanja za naše nedorečene ili neutemeljenene ideje, ambicije... Mislim da je, gledano iz današnje perspektive, posebno važno da kažem da su bili prilično strogi u ocenjivanju. Ne sećam se da je bilo olakog davanja ocena. Zahvaljujući tome, većina nas (skoro svi) koji smo se upisali na fakultete smo ih i završili.

Ono što još smatram vrlo važnim u mom obrazovanju i proširenju vidika tokom gimnazijskog školovanja, posebno u oblasti kulture, je opšta atmosfera, dinamična, otvorena za novine, u gimnaziji se stalno „nešto” događalo. Skoro svi talentovani mladi pesnici i književnici gostovali su tada u našoj školi, organizovana su mnogobrojna predavanja sa raznim temama, priredbe, takmičenja...

Moja sklonost ka aktivizmu došla je do punog izražaja u gimnaziji. Bila sam vrlo aktivna u raznim vanškolskim aktivnostima. Ipak, taj period je bio obeležen mojim političkim angažmanom i po tome sam ostala prepoznatljiva. Već u drugom razredu gimnazije izabrana sam za sekretarku, a potom i za predsednicu Školskog komiteta Saveza omladine. Takođe sam bila članica Opštinskog i Sreskog komiteta. Moj „resor” u tim organima bio je rad sa pionirima. Sećam se da sam kao gimnazijalka išla sa vozačem na razgovore u razne osnovne škole u valjevskom okrugu kako bih prikupila podatke za izveštaje o radu sa pionirima. Primali su me direktori škola i nastavnici zaduženi za rad pionirskih organizacija. Najzubbudljiviji su ipak bili odlasci u brdska, zabačena sela radi organizovanja aktiva seoskih devojaka. Deo puta vozio me je vozač, a onda me je na nekom dogovorenom mestu čekala aktivistkinja i peške smo, po uzanim stazama, išle do seoske škole. Bilo je mnogo nedelja, pa i praznika, koje sam provela u takvim aktivnostima. Kroz taj aktivizam rano sam upoznala život i probleme mladih devojaka na selu, obogatila svoje životno iskustvo.

Moram reći da nisu svi profesori blagonaklono gledali na moj, kao ni na politički aktivizam drugih učenika. Ipak, podrška je dolazila od onih profesora koji su tada bili najcenjeniji, odlični stručnjaci u svojim disciplinama, otvoreni za novine i sa individualizovanim pristupom učenicima.

Ko je uticao na Vaše opredeljenje za studije društvenih nauka?

Na moje profesionalno usmerenje ka društvenim naukama najveći uticaj imali su moji gimnazijski profesori književnosti i filozofije. Njihova nastava bila je inspirativna, uvek podsticajna za razmišljanje. Za moje interesovanje za prirodu društvenih odnosa naročito su podsticajni bili seminarski radovi koje smo pripremali u okviru nastave sociologije i filozofije. Bili smo upućivani, a i sami smo se informisali i čitali knjige i članke autora koji su na Zapadu bili vrlo velika imena. Sećam se sa koliko intelektualne radoznalosti smo moja drugarica Olja Pejović i ja noću u mojoj sobi čitale Froma, Fridmana, Markuzea, Karen Hornej.. Ili francuske autore koji su pisali o socijalnim nejednakostima u školi. Bila

.....
:

je to prava mladalačka 'zaludenost' novim idejama i pogledima! Zahvaljujući čitanju tih radova i posmatrajući zbivanja kod nas, rano sam se ne samo zainteresovala, već i postala osetljiva za društvene probleme i društvene nejednakosti.

A kako ste se odlučili za svoje zanimanje?

Gimnaziju sam završila kao učenik generacije. Tada još nije bilo vukovaca, pa sam proglašena učenicom generacije i dobila specijalnu četvorogodišnjustipendiju od Sreskog odbora za školovanje na univerzitetu. To je bila nagrada data u okviru proslave 50 godina velike mature u Valjevskoj gimnaziji. Znači, nisam morala da brinem da li ću dobiti kredit ili stipendiju za studiranje. Za moju porodicu sa troje dece, u kojoj je samo otac imao plaćeni posao, to je bila velika stvar. A ja sam slobodno mogla da izaberem buduću profesiju. Tada se očekivalo od učenika koji su bili odlični da idu na tehniku, a najprestižnija je zapravo bila medicina. Moji roditelji su želeli, posebno otac, da ja studiram medicinu budući da je starija sestra već otišla na tehniku. Smatrali su da odličnom učeniku, kakav sam bila, takav poziv dolikuje. Ali, ja sam izabrala sociologiju.

Zašto sam želela da budem sociološkinja kada je tada to bila nova i malo afirmisana profesija kod nas? Zato što je negde iz dubine mog bića 'izlazila' potreba da razumem društveni svet kome pripadam i budem među onima koji ga objašnjavaju, ali i menjaju, unapređuju... A upravo sociologija, kao opšta teorijska nauka o društvu, otkriva dubinske strukture i uzroke društvenih dešavanja, omogućuje nam da spoznamo kakav svet jeste u svojoj suštini, nezavisno od naših ili želja drugih društvenih aktera. Na studijama sociologije naučila sam da je otkrivanje tih dubinskih struktura, osnova za društvene promene. Taj nauk učvrstio je moje uverenje da mi kao mladi ljudi možemo nešto da promenimo...

Studije u Beogradu.

Mislim da sam dobila zaista dobro i široko obrazovanje na Katedri za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Smatram da smo imali odlične, vrhunske profesore. Oni nas nisu uveli samo u osnovne teorijske pristupe i kategorije filozofije, sociologije i drugih društvenih nauka. Oni su te pristupe primenili u tumačenju, odnosno kritici ondašnjeg jugoslovenskog modela socijalizma. Hrabro su ga označili kao nedemokratski, autokratski... Cena je, kao što je poznato, bilo njihovo administrativno udaljavanje sa Univerziteta.

Za vreme mojih studija 1968. godine, u Beogradu su se, kao i u mnogim drugim gradovima Evrope, dogodili studentski protesti. Oni su ostali kao nešto što u mom životu predstavlja najveći kolektivni zanos koji sam doživela: kada jedna velika masa mladih ljudi stremlji istim ciljevima, ima iste moralne principe, postoji neka vrsta socijalne saglasnosti o tome u kakvom društvu želi da živi. Naši protesti su, uistinu, bili vid kritičkog rezonovanja o društvenoj situaciji u

zemlji....Verovali smo da se može ostvariti socijalizam „sa humanim likom”. Ali, brutalna tuča studenata od strane policajaca, ne samo prvog dana protesta,kao i moje lično iskustvo sa „pokrivenošću” ponašanja studenata iz unutrašnjosti pripadnicima Službe državne bezbednosti iz matičnih gradova, koji su nas obilazili i pratili naše aktivnosti u Beogradu, razbila je moje uverenje o humanosti socijalističkog poretka.

Posle tih zbivanja imala sam jednu fazu razočarenja u sistem, u društvo, potpune pasivizacije...Trebalo mi je vremena da sva ta dešavanja prevrednujem u svojoj glavi, da ponovo dođem na neku normalu i da se prilagodim novonastaloj situaciji. Ipak, iz sadašnje perspektive, mislim da je to što sam doživela '68 na Filozofskom fakultetu bilo značajno životno iskustvo. Nikada nisam prestala da budem među onima koji su težili saznavanju i kritičkom rezonovanju o društvenim zbivanjima. Nastojala sam da svojim učenicima i studentima prenesem svoje duboko uverenje da su znanja iz društvenih nauka neophodna da bi razumeli svet kome pripadaju i kako ne bi bili lak plen manipulacije političkih elita. Sadašnji trend smanjivanja fonda časova iz oblasti društvenih nauka u univerzitetskim programima, kao i njihovo revidiranje (što manji obim gradiva, što jednostavnija eksplikacija teorijskih pristupa i uopšte društvenih kategorija) pogoduje, odnosno olakšava vladanje bez odgovornosti.

Vaše prvo zaposlenje?

Ni u vreme u kome sam ja diplomirala (1969) nije bilo lako naći posao, naročito ako ste završili sociologiju neposredno posle studentskih protesta. Moja velika želja bila je da se bavim empirijskim istraživanjima. Kako nisam imala ni društvene ni partijske veze u Beogradu, šansa za takav posao nije mi se ukazala. Zato sam se vratila u Valjevo. Kolege u Valjevskoj gimnaziji, u dogovoru sa direktorom, odrekle su se svojih honorarnih časova iz sociologije i omogućile mi da zasnujem svoj prvi radni odnos sa polovinom radnog vremena. Tako sam počela svoju pedagošku karijeru. Sa malim prekidima, ona je ostala moje profesionalno opredeljenje i najveći profesionalni izazov tokom cele radne karijere.

Da li ste se usavršavali u svojoj struci?

Želja za nastavkom školovanja odvela me je posle dvogodišnjeg rada u Valjevskoj gimnaziji ponovo u Beograd. Upisala sam se na magistarske studije na matičnom, Filozofskom fakultetu, na grupi za sociologiju. Posle položenih propisanih ispita, udajom sam se preselila u Novi Sad (1974). Rođenje ćerke i intenzivan radni angažman u Stručnoj službi Pokrajinske konferencije Socijalističkog saveza udaljili su me od nastavka započetih studija. Tek kada mi se ukazala prilika da pređem na Prirodno-matematički fakultet za asistenta na predmetu Sociologija (1977), vratila sam se studijama.

Tokom studija u Beogradu kretala sam se u vrlo podsticajnom okruženju što se tiče ambicije za profesionalno usavršavanje i postignuće. Diplomski rad sam radila kod profesora Vojina Milića, našeg čuvenog metodologa. Rad sa njim bio je inspirativan u edukativnom smislu. Mnogo sam naučila, ne samo iz metodologije socioloških istraživanja, već i iz drugih polja sociologije. Rad sa njim ojačao je moju ambiciju da nastavim profesionalno usavršavanje.

On mi je sugerirao da za magistarski rad istražim proces nastajanja Univerziteta u Novom Sadu budući da je to bio prvi univerzitet u bivšoj SFR Jugoslaviji nastao izvan republičkih centara (1960). To nije bio jednostavan zadatak za nekoga ko je tek došao u Vojvodinu. Ali, rad na toj temi omogućio mi je da bolje upoznam prilike u Vojvodini i rekonstruišem proces nastajanja jedne tako značajne društvene institucije kao što je univerzitet. Posmatrano iz vizure moje akademske karijere, bila je to tema koja nije dalje mogla da se razvija. Zato sam za doktorsku tezu odabrala da proučim društvenu pokretljivost putem obrazovanja (Fakultet političkih nauka, Beograd). Smatrala sam i smatram da je jedna od najznačajnijih odlika i učinaka socijalističkog društva bilo stvaranje uslova za školovanje mladih iz svih društvenih slojeva. Široke mogućnosti za školovanje (stipendije, studentski krediti, jeftin smeštaj u studentskim domovima i regresirana ishrana u studentskim menzama) učinile su školovanje na višim školama i univerzitetima dostupnim mladima iz nižih društvenih slojeva. Rezultat je bio značajan obim društvene pokretljivosti. Na podacima službene statistike analizirala sam izvore, obim, pravce i karakteristike društvene pokretljivosti u Jugoslaviji u periodu od 1953. do 1980. godine. Kako sam doktorsku tezu odbranila u Miloševićevoj eri (1990), od koje sam bila ne samo distancirana, već i zaslužila partijsku kaznu, pretpostavljam da je to bio razlog što sam šesnaest godina čekala na promociju u doktora nauka.

Usavršavanje u inostranstvu?

Kao asistent, tokom školske 1984/85. godine provela sam tri meseca na studijskom boravku na Fakultetu za filozofiju i sociologiju Varšavskog univerziteta. Oblast usavršavanja bila je društvena pokretljivost u Poljskoj. To je bilo dragoceno iskustvo s obzirom na to da je sociologija u Poljskoj imala dugu tradiciju, sa značajnim istraživanjima i u vremenu državnog socijalizma.

Na Akademiji za profesore menadžmenta (IMTA) u okviru CEEMAN, Bledska škola za menadžment, Slovenija(2004) stekla sam sertifikat za profesora strategijskog menadžmenta.

Kao gostujuća istraživačica, tokom školske 2005/06. godine, provela sam tri meseca u Centru za studije liderstva na Fakultetu za ekonomiju i biznis Univerziteta u Exeteru, u Velikoj Britaniji. Sprovela sam istraživanje putem dubinskih intervjua na uzorku engleskih preduzetnica sa ciljem da napišem uporednu stu-

diju o preduzetnicama u Srbiji i Engleskoj.

Kada je počelo interesovanje za rodne nejednakosti?

Kao što sam već pomenula, moja majka je kod moje sestre i mene razvila svest da žena mora da bude ekonomski nezavisna da bi mogla da „napravi nešto od svog života”. Nas dve smo dosta vremena provodile kod maminih roditelja, kod naše bake i deke u selu. Tamo sam videla tu diferencijaciju između muškaraca i žena, i njihovih uloga i pozicije u porodici. Uočila sam da je nepravda da one puno rade, a da nemaju nikakvu ulogu u odlučivanju o tome šta će se raditi, kako će se raditi, u šta će se ulagati. Uvek su bile u drugom planu, „skrajnute”. Dodala bih da je i između mojih roditelja postojala jasna podela rodni uloga. U svim važnim odlukama tata je imao glavnu reč, iako su on i mama uvek dugo razgovarali o svim porodičnim pitanjima.

Kasnije, sa promišljanjem šireg društvenog konteksta zahvaljujući znanjima iz sociološke literature, osvestila sam svoj odnos prema tom vidu društvenih nejednakosti i rodna osetljivost postala je deo mog identiteta.

Preseljenje iz Beograda u Novi Sad, a naročito dolazak na Univerzitet, pružili su mi određene, nove podsticaje za bavljenje problematikom roda. Teme koje sam istraživala, pored zastupljenosti žena u političkim organima, uključivale su položaj seoskih, zatim starih žena, žene i obrazovanje, rodnu dimenziju akademске elite, a od početka 2000. godine i žensko preduzetništvo. Rodni aspekt je bio prisutan i u istraživanju raznih tema u vezi sa mladima.

Članica ste Saveta „Ženskih studija i istraživanja”.

Važna okolnost za moj intenzivniji istraživački, a naročito obrazovni i aktivistički angažman na ovom području, bilo je osnivanje udruženja građana „Ženske studije i istraživanja – Mileva Marić Ajnštajn” (1997), čiji je idejni tvorac i glavna pogonska snaga bila profesorica Svenka Savić. Ona me je pozvala da se pridružim ovom udruženju. Ono je vrlo brzo izraslo u feminističko intelektualno i aktivističko središte u Novom Sadu, sa uticajem na celu Vojvodinu. Ženske studije su u novosadskoj sredini afirmisale sve važne feminističke teme i nove konceptualne okvire za proučavanje i razumevanje tema rodnosti kroz predavanja, tribine, seminare, gostujuće profesorke i profesore, istraživanja... Zahvaljujući navedenim širokim i intenzivnim aktivnostima, tokom više od jedne decenije, „Ženske studije” su postale jedan od prepoznatljivih znakova Novog Sada. Meni je kao predavačici i istraživačici, najveći izazov bio rad sa polaznicima ovih studija. Naš cilj bio je da žene svih starosnih dobi kroz obrazovni program dobiju rodno osetljivo znanje zasnovano na feminističkim teorijskim pristupima. Našrad ovaploćivan je svake godine kroz diplomirane, rodno senzibilizovane polaznice edukativnog programa kao alternativnog i neformalnog

...

obrazovanja. One su se potom angažovale u osnivanju ženskih nevladinih organizacija, u osnaživanju rodne dimenzije u aktivnostima u pojedinim institucijama, pokrajinskim i lokalnim, u medijima...

U okviru značajne istraživačke delatnosti „Ženskih studija” obuhvaćene su razne teme iz oblasti rodnosti. Uz pomoć volonterki Ekumenskog humanitarnog centra iz Novog Sada, kao i finansijsku podršku ovog Centra, sproveda sam (2003), gledano iz sadašnje perspektive, jedno pionirsko istraživanje o društvenom položaju i potrebama starijih žena u Novom Sadu. Sa urušavanjem socijalizma ta je tema postala i ostala do danas vrlo aktuelna zato što su starije osobe, uz decu, društvena skupina koja je najviše i višestruko pogođena nastalim promenama nakon pada socijalizma (drastičan pad penzija, smanjivanje prava u zdravstvenoj zaštiti, nedostatak domova i sistemske pomoći siromašnim starim osobama, stav, naročito mladih, da su stari opterećenje, zatim porast nasilja prema starim...). Pokazala sam da su starije žene više pogođene krizom nego muškarci, jer imaju manje penzije, ređe su bile zaposlene od muškaraca, pa češće žive od porodičnih penzija ili bez penzija, i u starosti obavljaju sve kućne poslove, izolovanije su od muškaraca...

Ženski aktivizam.

„Ženske studije i istraživanja” su takođe razvijale ženski aktivizam usmeren na postizanje veće ravnopravnosti žena. Pred parlamentarne izbore u Srbiji u proleće 2000. godine „Ženske studije” su pokrenule projekat „Više žena u parlamentu” (koordinatorke su bile Svenka Savić i Marijana Pajvančić). Predavačice (među kojim sam bila) i polaznice su sa puno energije vodile, odnosno učestvovala u radionicama za osposobljavanje članica raznih političkih partija da definišu probleme i javno zagovaraju interese žena, da se ohrabre i obuča za izbornu nadmetanje, za pripremu i argumentovano izlaganje i diskusiju, za javni nastup, službenu komunikaciju...

U izornoj kampanji za te izbore „Ženske studije i istraživanja” su podržavale žene kandidatkinje Demokratske stranke. U tom kontekstu, pokrenule su i realizovale projekat „Promocija kandidatkinja iz Vojvodine za republički parlament u izborima 2000. godine”, koji sam koordinirala zajedno sa Jelicom Rajačić Čapaković. Cilj projekta bio je da se javnost upozna sa obrazovanjem, preferencijama i postignućima kandidatkinja DOS*-a iz Vojvodine za Republički parlament i da se na taj način doprinese stvaranju pozitivnog javnog mjenja prema ženama u politici, odnosno privuku glasači da svoj glas daju ženama.

Takođe sam više godina bila članica Saveta rodni studija i istraživanja, a predsednica dve godine, i na taj način dala određeni doprinos radu ovog udruženja.

.....

* Demokratska opozicija Srbije.

Učestvujete najpre u osnivanju a onda koordiniranju Centra za rodne studije na UNS.

Kao što je poznato, kroz rad „Ženskih studija i istraživanja” stvorene su bitne pretpostavke za institucionalizaciju ženskih studija na Univerzitetu u Novom Sadu: iskustvo u obrazovnom i istraživačkom radu, izdavačka delatnost, biblioteka, dokumentacioni centar. Sam čin osnivanja Centra za rodne studije (2003) bio je rezultat zalaganja i rada feministički orijentisane grupe univerzitetskih profesorki i žena u pokrajinskim institucijama, na čelu sa profesorkama Svenkom Savić i Fuadom Stanković, tadašnjom rektorkom Univerziteta. Kao jedna od rukovoditeljki ovog Centra (2008-2010), mogu da kažem da su profesorke, koje su učestvovalе u koncipiranju i realizaciji nastave iz predmeta uključenih u program rodnih studija, to činile sa velikim entuzijazmom. Takođe su studentkinje prve generacije magistarskih i doktorskih studija, kao i kasnijih generacija, unele svoj entuzijazam, motivaciju i elan za usavršavanje u ovoj oblasti. Kako su dolazile iz različitih socio-kulturnih sredina, sa različitim prethodnim obrazovnim i radnim iskustvom, to je omogućavalo plodan susret različitih mišljenja i iskustava o temama i problemima iz oblasti rodnih nejednakosti. U zajedničkim raspravama upotpunjavana su saznanja i povećavane sposobnosti studentkinja u prepoznavanju i eksplikaciji tih nejednakosti.

Da li Vam je važan rad na rodnim studijama?

Za mene lično to je bio veliki edukativni izazov. Pružila mi se prilika da kroz predmete *Metodologija rodnih istraživanja*, kasnije *Istraživački metodi u studijama roda*, *Uvod u studije roda*, *Politika i žene*, *Ekonomska uloga žene u modernom društvu* uvedem studentkinje u proces naučnog istraživanja tema rodnosti. Kroz nastavni proces, a naročito kroz seminarske radove uvela sam studentkinje u mnoge nove teme vezane za rodnost u našoj sredini, kao što su: žensko preduzetništvo, rodna dimenzija univerzitetske elite, teorije liderstva i žensko liderstvo, žene u matematici, starije žene, žene u politici... Kroz mentorski rad trudila sam se ne samo da studentkinje uputim u istraživanje problema koje su odabrale, već sam ih i podsticala i pomagala im da objavljuju radove napisane na osnovu rezultata tih istraživanja.

Želim da istaknem da sam veoma zadovoljna što sam bila deo tima univerzitetskih profesorki koje su postavile i realizovale jedan novi akademski program kakav su rodne studije na Novosadskom univerzitetu. Smatram da naš rad ostaje trajan doprinos razvoju ove vrste studija, ne samo u Srbiju već i u celom regionu.

Kako ste primenjivali svoje sociološko znanje u različitim građanskim inicijativama i organizacijama?

Sociološko znanje, kao i nalazi iz mojih istraživanja, imali su značajnu ulogu

.....

u mom angažovanju u ženskim nevladinim organizacijama. Sociološko znanje omogućilo mi je da uočavam rodno determinisane probleme, a empirijska istraživanja da dođem do saznanja o raznim problemima iz ove oblasti, kao i plasiranje tih saznanja kroz aktivnosti u NVO u cilju promene stanja, rešavanja problema...

Pored sudelovanja u aktivnostima „Ženskih studija” kasnih devedesetih godina prošlog veka (1998), učestvovala sam i u realizaciji projekta „Vojvođanska inicijativa za samozapošljavanje žena”. Idejni tvorci i koordinatorke ovog projekta bile su profesorka Fuada Stanković i Amerikanka Lorens Hovde. To je bio jedan od prvih projekata kod nas, možda čak i prvi, posvećen razvijanju preduzetničke kulture među ženama, odnosno njihovoj pripremi da otpočnu samostalne poslove, da se samozaposle, da same traže rešenja za obezbeđivanje sredstava za egzistenciju, jednom rečju, da se odnose proaktivno prema vlastitoj karijeri, kao i rešavanju drugih problema. Potpuno nova ideja za našu sredinu! Za edukativne potrebe napravljen je priručnik „Pet koraka do vašeg biznis plana”. Taj je program realizovan u trinaest gradova u Vojvodini i Srbiji, a nosilac te aktivnosti bilo je Udruženje poslovnih žena iz Novog Sada na čelu sa Danicom Todorov. Pet godina kasnije, sprovele smo istraživanje o ženama koje su prošle našu edukaciju. Rezultati su objavljeni u knjizi „Žene u Srbiji – preduzetnički izazovi” (ured. S. Markov, 2005.). U njoj su izložena prva saznanja o društvenom profilu preduzetnica kod nas, motivima za ulazak u privatni biznis, oblastima ženskih biznisa, osnovnim problemima i ograničenjima koja prate žene u biznisu, zadovoljstvu vlastitim poslovnim aktivnostima, usklađivanju poslovnih i porodičnih obaveza, obukama i usavršavanju u oblasti preduzetništva i drugim. Mogu reći da je učešće u ovom projektu bio početak mog intenzivnog bavljenja preduzetništvom, ne samo kao praktičnim problemom, već i kao akademskom temom. Kada je reč o akademskom miljeu, koncipirala sam i predavala predmet Preduzetnički menadžment na studijskom programu Menadžment u hotelijerstvu na Departmanu za geografiju, turizam i hotelijerstvo (Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad).

Zajedno sa profesorkama Fuadom Stanković, Smiljanom Mirkov i Tatjanom Đurić Kuzmanović, tokom školske 2005/2006. i potom 2007/2008. godine sprovele smo prva istraživanja preduzetničkih težnji među studentima Univerziteta u Novom Sadu. Isto istraživanje sprovedeno je 2009/2010. na uzorku srednjoškolaraca u Vojvodini.

Moje intenzivnije angažovanje u nevladinom sektoru vezano je i za Akademiju ženskog preduzetništva (Kikinda, Novi Sad, Bački Petrovac) u okviru koje sam sarađivala u više projekata u vezi sa edukacijom i promocijom preduzetništva žena, rodnim budžetiranjem, edukacijom žena za zapošljavanje i samozapo-

šljavanjem, doživotnog učenja žena, lokalnog privrednog razvoja, izgradnjom i razvojem kapaciteta rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou, žene – pokretači i nosioci ekumenizma u slovačkoj, verski mešovitoj, zajednici u Vojvodini i mnogim drugim.

Takođe sam sarađivala u Udruženju poslovnih žena Novog Sada, kao i u drugim ženskim nevladinim organizacijama u Vojvodini, najčešće kao predavačica, učesnica na panelima, recenzentkinja ...

A da li ste Vašu ćerku usmeravali ka rodno osvešćenoj osobi?

Da, dobro pitanje! I moj muž i ja smo puno vremena posvetili vaspitanju i usavršavanju naše ćerke. Što se tiče njenog rodno osvešćivanju, mislim da je zahvaljujući mom profesionalnom i društvenom aktivizmu, ono bilo sastavni deo njenog odrastanja. Kasnije, kada je otišla iz zemlje, povremeno smo vodile razgovore na temu rodne nejednakosti, koji su me uverili da je ona potpuno rodno osvešćena osoba. Sada živi u Austriji u kojoj su, sa jedne strane, još uvek vidljivi tradicionalni obrasci ponašanja za žene, a na drugoj, država je u novije vreme donela niz zakona i mera za veće učešće žena u javnom životu i uopšte za veću jednakost žena. No, ona svojim kako privatnim tako i poslovnim životom pokazuje svoj rodno osvešćeni stav i tu nema mesta za bilo kakve tradicionalne rodne uloge.

Kako pamтите devedesete godine, na poslu i kod kuće?

Pa, evo da počnem od kuće. To je bilo zaista teško vreme. Pre svega zbog toga što nismo imali grejanje, nismo imali struju. Ćerka, tada studentkinja, učila je uz sijalicu koju smo montirali na akumulator od auta. Teško se nabavljala hrana... Smatram da je njena generacija platila 'ceh' izolaciji naše zemlje, koju su nam nametnule zapadne zemlje. Strahovita inflacija dovela je tada najveći deo građana Srbije na ivicu egzistencije, a i naša porodica bila je izložena raznim vidovima lišavanja.

Kada jer reč o profesionalnoj karijeri, bili smo izolovani i nismo imali kontakte sa kolegama iz inostranstva, nismo dobijali časopise, nismo odlazili u inostranstvo na konferencije, nismo imali novac za istraživanja i mnoge druge stvari koje su sastavni deo akademskog rada i statusa. To sam vreme doživela pre svega kao profesionalnu stagnaciju i borbu za elementarno preživljavanje. Za moju ćerku i njenu generaciju to je bilo vreme zatvorenih perspektiva za budućnost u vlastitoj zemlji. Bile su to godine koje su, kako je rekao književnik Borislav Pekić, pojeli skakavci.

Kako ste doživeli promenu socijalističkog društava?

Moja generacija krenula je u život sa velikim ambicijama, sa otvorenom per-

spektivom. Početkom šezdesetih godina prošlog veka ex Jugoslavija je imala jednu od najviših stopa industrijskog rasta u svetu. Ljudi su se zapošljavali, mladi stručnjaci dobijali stanove, usavršavali se, putovali po svetu. U ekonomskom smislu, to je bilo doba poleta. Istina, sfera politike bila je obeležena autoritarnim obrascima. I onda dođete u devedesete godine kad se sve to urušava. Prvo se srušio svet kome smo mi pripadali, u ekonomskom, kulturnom i vrednosnom smislu. I kad se ceo taj svet urušio, onda je trebalo prilagoditi se na novi sistem, sačuvati svoj identitet i svoj vrednosni sistem.

Šta Vam je u tim promenam najteže palo?

Uspostavljanje socijalnih razlika koje u mladosti moja generacija nije mogla ni da sanja da su moguće. Prebogati ljudi i vrlo siromašni – tanak sloj nove elite (sa ogromnim bogastvom bez stvarnih zasluga) i masivno društveno dno siromašnih, sa istanjenim srednjim slojem. Bilo je teško prihvatiti te radikalne promene u socijalnoj strukturi, prilagoditi se tome. Moralan čovek ne može biti srećan kada svuda oko sebe vidi velike socijalne nejednakosti, bedu, razne vrste siromaštva i nasilja, ekonomskog, političkog, u najnovije vreme i beznađa.

Žene u vremenu tranzicije?

Zakasnela tranzicija u Srbiji vratila je mnoge žene u krug porodice i domaćinstva. U suštini, one su podnele najveći teret preživljavanja porodica u vreme krize. Feminističke autorke su zbog toga s pravom pisale da je kriza kod nas, kao i drugim postsocijalističkim društvima, bila rodno determinisana. Pojedine grupe žena bile su posebno pogođene krizom. Profesorka Svenka Savić se bavi Romkinjama. Ovih dana sam baš čitala neke njene radove i mislim da je ona uradila veliki posao što se tiče emancipacije mladih Romkinja i njihovog uključivanja u društvo, njihovog osveščivanja. Takođe su i seoske žene i siromašne žene u gradovima – gradski proletarijat, grupacije kojima treba sistemska društvena pomoć. Ne u smislu osveščivanja nego pomoć u smislu realnih promena uslova njihovog života. Lično praćenje i učešće u projektima nevladinih organizacija u okviru kojih su istraživani položaj raznih grupa žena i pružane im razne vrste pomoći u prevladavanju problema, pomoglo mi je da bolje razumem svu složenost i dubinu društvene krize u Srbiji. Ali društveni aktivizam u tim organizacijama davao mi je i osećaj da sam na taj način dala svoj doprinos u smanjivanju problema žena.

Da li možemo reći da živimo u doba ranog kapitalizma?

U celini gledano, živimo u veoma teškom vremenu za sve marginalizovane socijalne slojeve i grupe. Ipak, najveći problemi su oni sa kojima se suočavaju mlade generacije, pa samim tim i mlade žene.

Što se rodne ravnopravnosti tiče, vidljive su vrlo značajne promene na institucionalnom nivou (zakoni, strategije, tela za rodnu ravnopravnost i njenu zaštitu na pokrajinskom, republičkom i lokalnom nivou) uglavnom indukovanih spolja, pre svega od strane Evropske unije. Ipak, institucionalne promene jesu nužan, ali ne i dovoljan uslov za promene u realnim društvenim odnosima. Već je jasno da donosioci odluka o rodnoj ravnopravnosti, odnosno muškarci, kao većinski susprstat u političkim organima, ne poštuju odluke koje su sami doneli. Tu se naziru ozbiljni problemi. Novi modeli javnog (naročito političkog) ponašanja i delovanja, koji nisu u skladu ne samo sa feminističkim principima već ni sa humanizmom u širem smislu, ugrožavaju učinke na planu rodne jednakosti. Političko je postalo sfera privatnih interesa moćnih društvenih grupa. U tim uslovima moguće je, pored ostalih negativnih trendova, očekivati i potiranje ili umanjivanje učinaka na planu rodne ravnopravnosti.

Ipak, očekujem i verujem da će se formirati nove feminističke grupe među mladim ženama sa novim idejama i novim oblicima feminističkog aktivizma. Verujem da su pripadnice sada starije i srednje generacije feminističkih autorki i aktivistkinja stvorile dobar temelj za ostvarivanje rodne ravnopravnosti i da će se taj trend nastaviti.

Kako ste zamišljali sebe u mladosti i koliko je to različito u realnom životu?

Još u dečijim igrama sebe sam zamišljala kao osobu koja je završila visoke škole, koja radi neki važan posao u društvu, društveno je aktivna.

Tokom profesionalne karijere radila sam u više institucija u kojima sam mogla da koristim svoje sociološko znanje, ali tek dolazak na Prirodno-matematički fakultet u Novom Sadu omogućio mi je da radim posao „po svojoj meri“, da mu se posvetim i imam puno profesionalno zadovoljstvo. Uz to, pedagoški rad sa studentima donosi i društvenu prepoznatljivost.

Kada se sada okrenete unazad, da li ste zadovoljni onim što ste postigli?

U osnovi sam zadovoljna. Izvesno je bio veliki iskorak doći iz jednog malog grada u unutrašnjosti Srbije u Beograd, pa posle u Novi Sad. Studirala sam i radila u Beogradu, stekla radno i životno iskustvo u nekim značajnim ustanovama u prestonici, službeno putovala po celoj tadašnjoj Jugoslaviji. Potom sam došla u Novi Sad, bila primljena na Univerzitet i na njemu se održala na jednom pristojnom nivou.

Najbitniji profesionalni i privatni događaj u Vašem životu?

Hajde da počnemo od privatnog života! Mislim da mi je najviše u životu značilo rođenje ćerke, njena diploma na grupi za hemiju Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, zatim master diploma na Univerzitetu Illinois u Čikagu i

odbrana doktorske teze na Tehnološkom univerzitetu u Gracu na nemačkom jeziku. Moj muž i ja smo prisustvovali odbrani i bili ponosni roditelji slušajući pohvale mentora i članova Komisije za odbranu njene doktorske teze. Postdoktorske studije, zajedno sa mužem, na Univerzitetu u Dejvisu (USA), sa stipendijom fondacije austrijske vlade. Rođenje unuka, Lukas i Rafaela.

Profesionalna karijera? Diploma Filozofskog fakulteta u Beogradu! Tada sam bila naročito srećna zato što je to značilo da sam roditelje oslobodila obaveza oko mog izdržavanja i omogućila bratu, koji je bio treće dete, da nastavi školovanje na univerzitetu.

Prvo zaposlenje u Gimnaziji u Valjevu, u kojoj sam bila učenik. Ravnopravne odgovornosti sa bivšim profesorima. Prvi maturski bal u statusu mlade profesorke.

Jedan od najsrećnijih trenutaka u profesionalnoj karijeri bio mi je kada sam primljena na Univerzitet u Novom Sadu, odnosno kada sam bila izabrana za asistenta. To je bilo kao san koji nisam mogla ni da sanjam, a ostvario se.

Sledeća tačka, koja mi je u profesionalnom smislu bila veoma važna, jeste zavšetak magistarskih studija. Ipak, najveći profesionalni iskorak bio je kada sam odbranila doktorsku tezu. To mi je najviše značilo jer sam time obezbedila uslove da idem dalje i da sačuvam svoje mesto na Univerzitetu.

A da li ste nekad nailazili na nepravdu zato što ste žena?

Vrlo rano, u drugom razredu gimnazije, postala sam omladinski rukovodilac. Mogu reći da sam bila dobro prihvaćena i od učenika i od nastavničkog kolektiva. Ne sećam se da se u školi postavljalo pitanje kog ste roda. Bilo je bitno kakav ste učenik i imate li smisla za društveni angažman. Takođe, te su funkcije u to vreme bile važne, moglo se nešto uraditi u školi. To mi je dalo samopouzdanje u polju političkog aktivizma.

U profesionalnoj karijeri nisam imala nekih vidova izopštavanja zato što sam žena. Mislim, pre svega, zbog toga što u akademskom napredovanju na univerzitetu rod nema posebnog značaja, a za napredovanja po liniji upravljačkih funkcija nisam imala ambicija. Istina, bila sam sekretar Univerzitetskog komiteta Saveza komunista, ali i u izboru na tu funkciju rod nije bio značajan već prethodno političko iskustvo. Ponekad su na političke izbore uticali i neki drugi faktori koji su imali situacionu konotaciju.

Savet unucima u odnosu na rodnu ravnopravnost?

U uspostavljanju rodne ravnopravnosti veliki značaj ima proces socijalizacije u školi i u porodici. Moj zet, Austrijanac, inače profesor univerziteta, jedan je od onih muškaraca koji ravnopravno sa mojom ćerkom deli poslove u kući i brigu o deci. Moj savet unucima, jer nemam unuke, jeste da slede primer svoga oca.

Šta Vam znači nagrada Sekretarijata za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova?

Najpre da kažem da sam se istinski obradovala ovoj nagradi, jer je to jedina nagrada za doprinos žena i muškaraca razvijanju rodne ravnopravnosti u nas koju dodeljuje državni organ. Nagradu doživljavam kao priznanje mom pedagoškom radu sa studentkinjama u Centru za rodne studije, ali i istraživanju raznih dimenzija društvene (ne)ravnopravnosti žena i društvenog položaja žena iz raznih društvenih grupa i sredina. Modernim sociološkim rečnikom rečeno, i moja uloga i uloga mojih koleginica sa Univerziteta, bila je podrivajuća u odnosu na uvrežena shvatanja, ili kako bi profesorka Svenka Savić rekla, dekonstrukcija rodnihi stereotipa. Ali, i konstrukcija, rad na razvijanju novih rodnihi odnosa. Put da se pokaže kakvi su stvarni muško – ženski odnosi nije bio lak i sigurno ima još dosta na tom putu da se uradi. Kao što sam već naznačila, i u izgradnje veće rodne ravnopravnosti ima još uvek puno prepreka i izazova.

Iako se ova nagrada dodeljuje za lični angažman, shvatam je i kao priznanje širem feminističkom krugu žena u Novom Sadu, kome i sama pripadam, koje su svojim akademskim postignućima, profesionalnim znanjima i aktivizmom učinile da Novi Sad i Vojvodima imaju jednu od vodećih uloga u oblastima organizovanja, osnaživanja i edukacije žena iz oblasti rodne ravnopravnosti.

Na kraju, smatram važnim da podsetim da ženski rad nije u dugom istorijskom periodu bio predmet društvenog vrednovanja, nije ulazio u krug poslova koji su smatrani značajnim za zajednicu i kao takvi su ostajali u zatvorenom krugu porodice i domaćinstva. Pripadam generacijama žena koje su imale sreću da budu učesnice u procesima masovnog školovanja i zapošljavanja žena, i po toj osnovi i nagrađivanja našeg rada. Zato ovu nagradu doživljavam i kao deo ostvarenja mojih mladalačkih ideala, među kojima, pored ideala socijalne pravde, rodna ravnopravnost zauzima najviše mesto.

Kakve su Vam uspomene na detinjstvo?

Rođena sam 1948. godine u Kikindi. Na moju sreću, imam mlađu i stariju sestru. Ranije mi je bilo žao što nemam i brata, ali život je tako hteo da je svaka od nas tri rodila prvo dete muško. Detinjstvo sam provela u jednom malom banatskom selu. Moj otac je bio državni službenik i 1948. godine je dobio premeštaj da bude na dužnosti u mesnom odboru u selu Sajan i moje rano detinjstvo je vezano za to mesto. To je malo banatsko selo gde pretežno živi mađarski živalj i meni je uspomena na moje detinjstvo lepa zato što se u tim malim sredinama svi poznaju, ljudi su povezani i svi se međusobno druže. Mi deca smo se takođe družili, imala sam drugarice koje su mi i danas najbolje drugarica u životu.

Šta možete reći o svom školovanju i obrazovanju?

Ja sam osnovnu školu do sedmog razreda pohađala u Sajanu i 1960. godine su se moji roditelji preselili u Adu, kad je došao upis u srednju školu. Roditelji nisu hteli da se razdvajamo, a u Adi su bile dve srednje škole i veća mogućnost za zaposlenje. Ja sam, zapravo, osmi razred osnovne i srednju poljoprivrednu školu završila tamo, po izboru svojih roditelja. Nakon toga sam krenula na studije u Novom Sadu na Poljoprivredni fakultet, ali je bila velika kriza u državi, nisam dobila stipendiju i morala sam da napustim studije jer roditelji nisu bili u mogućnosti da me školuju bez stipendije. Tako da sam visoko školovanje završila uz rad kasnije. Para-

lelno sam radila u Zemljoradničkoj zadruzi u Petrovom Selu i završavala Višu poljoprivrednu školu – inženjer agronomije.

Zaposlenje.

Inače sam želela da budem učiteljica. Kao devojčica sam se uvek igrala učiteljice i nekako me je ta profesija privlačila, ali u Adi su bile samo Srednja tehnička škola i Srednja poljoprivredna škola. Moj otac me je savetovao da je proizvodnja hrane neprolazna, da će hrane uvek trebati, što sam nakon mnogo godina i ja shvatila, zavolela taj poziv i radila ga sa puno ljubavi.

Moja mama je bila jako stroga žena prema nama ćerkama. Ona nas je vaspitala da radimo i svaka je imala zadatak, imala je spartanske metode vaspitanja. Zato nismo toliko bile slobodne da ispoljimo naše želje. Ali su zajedno doneli odluku o našem obrazovanju. Mi smo tatu držali na pijedastalu, on je bio kao glava porodice, ali moram Vam reći da je uvek bilo sve kako je moja mama htela. Tako je bilo do zadnjeg dana njihovog zajedničkog života, a živeli su u braku šezdeset godina. Nažalost, preminuli su.

Danas živite u Bačkom Petrovom Selu?

Tu sam došla 1971. godine zato što sam tamo dobila prvi posao u Zemljoradničkoj zadruzi. Tu sam osnovala svoju porodicu, rodila sina (porodila sam se u Senti u bolnici), i moj ceo život i moj radni vek vezani su za Bačko Petrovo Selo.

Ko čini Vašu zajednicu danas?

Trenutno živim sa sinom i snajom i mojih dvoje unučadi. Moj suprug je pre deset godina preminuo. Imam sina jedinca. On je završio Višu školu za industrijski menadžment. Trenutno radi u *Julija mlinu* u Feketiću. A snaja je poreklom iz Mađarske, završila je Tehnološki fakultet u Budimpešti, prehrambeni smer. Trenutno je na porođajnom odsustvu.

Čime se danas bavite?

Trenutno, glavno zanimanje mi je baka, jer sam 2010. godine otišla u penziju. Završila sam svoj radni vek i nakon toga se malo više posvetila svojoj unučadi, pošto se rodio mali unuk Atila, a nakon tri godine i jedna mala devojčica Franciška. Oni mi sada ispunjavaju veliki deo života. Ali paralelno sa tim vodim i žensku sekciju *Femine cirkulum*, predsednica sam i Kulturnog kruga *doktor Kiš Imre*, član sam skupštine Zadružnog saveza Srbije, član sam i Skupštine opštine kao poslanik iz Petrovog Sela, a aktivna sam i u našem Parlamentu, tako da i nadalje dinamično živim.

Kako je Vaš izbor i profesionalni angažman uticao na Vašu porodicu, decu i širu okolinu?

U ličnom životu sam se susrela sa problemom koji inače imaju zaposlene žene

.....
:

i danas. Onda je na snazi bio takav zakon da sam mogla svega dva i po meseca biti sa svojim detetom, a do šest meseci sam radila četiri sata. To je bilo nemilosrdno vreme za ženu. Ostaviti tako malo dete, a nismo imali obdanište u selu, nismo imali nikakvu mogućnost da se mala deca čuvaju dok roditelji rade. Moji roditelji nisu živeli u našem mestu, suprug je radio u Bečeju, nemate kome da ostavite dete. I zapravo sam još onda shvatila da jako mnogo moramo raditi da poboljšamo kvalitet života žene na selu. I verovatno su tada te prve niti za borbu za jedan kvalitetniji, sadržajniji život žene na selu formirani kod mene. Naime, završavala sam studije kad mi se rodio sin. Noću sam učila, danju sam bila sa njim tako da je i to već iziskivalo fizički i psihički napor. Onda smo uzeli jednu ženu, koja je bila bez posla u selu, da nam pomogne dok ja radim. I moram vam reći da je ona bila vrlo korisna, jako smo se svi lepo slagali, ali je to rešenje bilo nesigurno, jer je njen angažman zavisio od njene porodice. Bila je sa nama do trinaeste godine mog sina i bila mi je kao mama.

Suprug mi je pomagao kad god je mogao. Ipak, podela poslova je bila na ravnopravnoj osnovi, svako je radio ono što je bilo najvažnije u datom trenutku. Drugo, imala sam njegovu podršku da se pored porodičnih poslova i studija i politički angažujem. Bila sam član Saveza komunista, postala sam članica kao dobar đak u srednjoj školi na predlog mojih profesora, taman sam napunila osamnaestu godinu i za rođendan sam dobila partijsku knjižicu, na šta sam bila jako ponosna. Iz toga proizilazi da sam se prihvatila i društveno političkog rada u selu. A u svojoj 33. godini sam postala i predsednica Socijalističkog saveza grada Bečeja. Bila sam suviše mlada u tom periodu za tu funkciju! Ja sam žena iz mađarske nacionalne zajednice, što je bila velika promena u političkom životu. To sam smelo prihvatila i nisam uopšte bila opterećena time, jer sam smatrala da je to jedan zadatak koji treba ispuniti. I jako sam se trudila da obaveze koje sam prihvatila ispunjavam i da istovremeno mom detetu pružim sve ono što i drugi roditelji pružaju svojoj deci. Vreme koje smo zajedno provodili trudila sam se da maksimalno iskoristim da puno razgovaramo, da dete oseti da brinem o njemu, da bdimo nad njim. Mislim da smo imali dobar odnos.

Razmišljala sam da idem i dalje na studije, ali muž mi je bio bolestan. U međuvremenu je on bio u vojsci godinu dana, a ja sam sa detetom morala da radim.

Vi ste 17 godina bili direktorka Zemljoradničke zadruge „Tisa” u Bačkom Petrovom Selu. Potom ste od 2009. do 2010. obavljali funkciju predsednice Zadružnog saveza Srbije. Kako ste postali direktorka Zadruga?

Da dodam da sam bila i predsednica Skupštine zadružnog saveta Vojvodine u jednom mandatu. Zaposlila sam se u Zemljoradničkoj zadrugi, kao što sam rekla, to je moje prvo radno mesto. U našem društvu smo imali promena, pa su i zadruge u jednom periodu u Vojvodini političkim odlukama bile uništene –

naterane da uđu u velike kombinat. Pošto Bačko Petrovo Selo pripada opštini Bečej naša zadruga se integrisala u PIK Bečej*, protiv volje meštana Sela. I ja sam kao mlada radnica u Zadruzi, preživljavala sve to sa njima, slušala ljude šta pričaju, i pošto sam ostala kao agronom da radim u delu kooperacije, ostala sam u kontaktu sa zemljoradnicima, slušala sam razne priče, uključujući i istorijat nastanka zadruge: kako se četrdeseteipete stvorila zadruga, kako se razvijala... Posle sam postala članica Zadružnog saveza Vojvodine (koji je još postojao) i nekako je zadrugarstvo sve više počelo da me zanima, sada već kao pokret.

Sa ženama tada niste radili?

Paralelno u društveno političkom angažovanju sam radila sa ženama. Mi smo onda imali Opštinsku konferenciju za društvenu aktivnost žena, i bila sam i predsednica. Radila sam sa ženama, a zadrugarstvo je bilo nešto što me je interesovalo. Naši zemljoradnici sebe nisu našli u kombinatu, imali su dojam da o njima niko ne brine u kombinatu i u selu je provejavala ideja da se stvara ponovo zemljoradnička zadruga. Čak su oni osnovnu organizaciju kooperanata (u koju smo se mi transformisali) nazvali zadruga. Znači, nisu rekli da idu u kooperaciju nego su uvek govorili: – Idemo u zadrugu! To znači da je ta zadruga ostala u srcima naših ljudi u selu. I kada je osamdesetiosme godine izašao Zakon o zadrugama, naši ljudi su počeli ponovo da artikulišu potrebu za stvaranje zemljoradničke zadruge. Iz sastava PIK Bečej izašli smo devedesete godine i to referendumom. Tada je započeo dug proces za povraćaj imovine i evo već dva-desetijednu godinu vodi se sudski spor za povraćaj zadružne imovine. Tako su moje najlepše godine života potrošene u borbi za povraćaj zadružne imovine.

Da li je to zavisilo i od političkih prilika u zemlji?

Onda je politički ambijent bio jako loš, jer je namera bila da se zadrži taj kombinat kao celina. Tadašnji direktor (sedam ih se promenilo za mog radnog veka) je želeo da dokaže kako zadruga ne može sama da funkcioniše i da moramo da se vratimo u sastav PIK Bečej. U meni je to izazvalo revolt i rekla sam – ne. Nećemo se vratiti. Mi ćemo pokazati da naša zadruga može da bude u funkciji života našeg sela. I zahvalna sam što sam među zemljoradnicima naišla na razumevanje! Na skupštini su me izabrali za vršioca dužnosti direktora, a tadašnjeg direktora su smenuli. Onda sam tek shvatila da sad više nema priče i prelazimo na dela. Morala sam se dokazati kao žena na rukovodećem mestu, jer nijedna pre mene nije bila direktorka Zadruge u selu. Mađarica sam, znači, sve su to bile osobine koje mi nisu išle u prilog. Želela sam da se dokažem da to može da funkcioniše jer sam dobro poznavala rad zadrugara, jer sam od sedamdesetiprve u pravnoj službi Zadruge. Znači, ja nisam napustila selo nikada. Stručni

.....
* PIK Bečej – Poljoprivredni industrijski kombinat Bečej.

ljudi u PIK Bečej su potcenjivački reagovali na naš rad i smatrali su da zadruga nema budućnost. U tim vremenima i ministri su dolazili u PIK Bečej, naravno, uvek su se slikali sa direktorom i uvek su dolazile sve televizije, a nisu dolazili u zadrugu. Ja sam bila odlučna, a imala sam i podršku supruga koji je inače bio po struci ekonomista, verovali smo da možemo napraviti nove odnose u zadruzi jer sam dobro poznavala tu problematiku. Aktivno sam radila u Zadružnom savezu Vojvodine, u Zadružnom savezu Srbije, pa čak sam bila članica i Izvršnog odbora Zadružnog saveza Jugoslavije (onda je postojala Jugoslavija). Tadašnji predsednik Zadružnog saveza Jugoslavije je dolazio u Petrovo Selo. Znači, što se tiče zadružnog pokreta ja sam imala izuzetno dobru saradnju i podršku tih ljudi. Moram da pomenem jednu izuzetnu ličnost koja je meni lično jako mnogo značila, doktorku Ljiljanu Vasić. Ona je bila predsednica Zadružnog saveza Vojvodine, sa njom sam lepo sarađivala i puno mi je pomagala kada sam imala teške trenutke, hrabrila me je i to mi je jako mnogo značilo (nažalost, iznenada je rano preminula). Posle toga dolazi Đorđe Bugarin za predsednika i on je imao izuzetno dobru saradnju sa nama, što mi je dalo osećaj sigurnosti u radu – da imam Zadružni savez iza sebe.

PIK Bečej se u međuvremenu raspao, industrija je napustila proizvodnju, doživio je sudbinu ukupnog društva, mnogo ljudi je ostalo bez posla nakon privatizacije... tuga jedna... A naša zadruga i dan-danas živi! I ja sam posle dvadesetijedne godine uspela da vratim 110 hektara zemlje i staklenu baštu, i moja zadruga sada ima materijalnu sigurnost: ima svoju imovinu, a saradnja sa selom i sa zadrugarima je naravno i dalje aktuelna.

Da li Vam je uloga direktorke bila satisfakcija ili opterećenje?

U tim nesretnim devedesetim godinama kada sam postala direktorka, lično sam imala teške trenutke i preživljavala sam svu tu situaciju. Moj suprug je ostao bez posla zbog privatizacije i razboleo se, a sin je trebalo da krene u srednju školu. Susrela sam se sa porodičnim problemom i jednostavno sam isključivo živela od svog rada. Jako je bilo važno da svakog meseca primimo platu – saradnici i ja nismo imali izbora!

Kakva se promena dogodila u Vašem ličnom životu kada ste postali direktorka?

U početku sam doživljavala dosta poniženja i imala sam osećaj da me nisu shvatali ozbiljno, ali sam kasnije doživela i mnogo lepih trenutaka. Osetila sam da me uvažavaju, pre svega ljudi iz nauke, koji su dolazili u našu zadrugu, eminentni stručnjaci Vojvodine. Doživela sam i da je pokrajinski sekretar magistar Olga Čurović došla kod nas. Kroz sve te kontakte sam polako gradila imidž naše zadruge i na kraju sam dobila priznanje Zadružnog saveza Vojvodine za moj rad

kao direktorke uspešne zadruga. Naša zadruga nijedan dan nije imala blokiran žiro račun za sve vreme dok sam bila direktorka, naši radnici su svakog meseca primali lični dohodak i nikad nismo bili u gubitku, nego smo pozitivno poslovali. I kad sve to znate kakav je ambijent bio u poljoprivredi u devedesetim, onda možete da procenite da je ovo bio uspeh.

Da li je u to vreme u Zadruzi bilo žena u užem rukovodstvu?

Nije bilo! Bilo je zaposlenih žena, one su uglavnom radile kao blagajnice, spremačice, kao kafe kuvarice, ili su bile u knjigovodstvu. Radila sam na tome da na rukovodećim mestima ipak istaknem žene. I bio je jedan period kada su mi saradnici prigovarali da zadrugu pretvaram u žensku zadrugu. A meni se i dopada ideja o ženskoj zadruzi, što je u zakonu postojalo kao mogućnost. Jer zašto da se žene ne udruže i zašto da žene ne stvaraju sebi mogućnost zaposlenja i zarade? Pa, to može svaka žena koja veruje u sebe. Sportisti se bore da postignu visoke rezultate u sportu i da dođu do nekih medalja. Ali kad dobiju medalju tek onda dolazi problem da to treba i opravdati. Tako sam i ja shvatila moj izbor za direktora, a i kad sam bila predsednica Zadružnog saveza Srbije.

Na primer, na početku su mi prigovarali da neću moći da odvedem poslovne partnere u kafanu na neki ručak kad dođu, kako to rade direktori. Ja sam dobre poslovne odnose uspela da izgradim bez opijanja, ali naravno, kao i svaki dobar domaćin izuzetno sam cenila svoje poslovne partnere i trudila sam se da uvek budem dobra, i kao domaćica i kao gost, kada su me pozivali. Moj kontakt sa ljudima iz Kragujevca je zanimljiv. U to vreme smo izuzetno lepo sarađivali sa jednom firmom iz Kragujevca, kad sam postala direktorka priznali su mi, onako, u tim neformalnim razgovorima, da nisu verovali da ću uspeti da oživim i održim firmu. Cenim što su imali snagu da mi to priznaju.

Izdvojite jedan od događaja kada ste se osećali nemoćnom?

Pa, ima ih nekoliko! Kad je bio rat, mog saradnika su pozvali na ratište. U ratnim uslovima treba zaposlenima da date ratne zadatke. Potpisati ratne zadatke je jako teško, ne mogu da opišem.

Drugi primer je period hiperinflacije, kad vidite da ljudi koji su godinu dana radili u poljoprivredi i došli do svog novostvorenog proizvoda i do neke vrednosti, ta vrednost preko noći nestane. Ako sam ujutro primila platu već popodne nije imala nikakvu vrednost. Znači, to je bio šok sa kojim je trebalo da se borite. Imala sam odgovornost prema mojoj porodici, prema ljudima u selu koji su sarađivali sa našom zadrugom i prema njihovim porodicama.

Da li ste hteli da odustanete u tim trenucima?

Pa, razmišljala sam o tome da izađem pred ljude i da kažem da mi dalje ne

možemo. Ali uvek mi je bilo važno da još samo malo istrajemo. Pratila sam ekonomske i političke tokove, najvažnije je bilo da ne pokazujete drugima da vam je teško. Borbu sam vodila u sebi, ali pred ljudima to nisam mogla da pokažem. Imala sam izuzetno poštene i dobre saradnike.

Da li je moć koju ste imali vezana za pol odnosno za rod?

Možda ima veze sa nekom vrstom diplomatije. U to vreme se moj muž razboleo i ja sam imala i porodičnih obaveza. Život zadruga sam vezala za život sela. I dan-danas mislim da u svakom selu treba da bude jaka zadruga, jer će onda i selo ponovo dobiti sigurnost koju je nekad selo imalo. Mislim, tu sam imala podršku i muškaraca i žena. I to mi je mnogo značilo. I sve dok osetite da ono što radite ljudi podržavaju, dotle vam ništa nije teško. Vremenom se struktura u Zadruzi tako promenilo da su se žene sve više uključivale.

Imala sam tu privilegiju da u izboru kadrova dam svoj predlog, koji je uglavnom bio prihvaćen od strane Upravnog odbora i ljudi koji su bili pored mene. Baš dosta promena sam napravila i stavljala žene na odgovorne funkcije. Ali to nije išlo preko noći. Počela sam da zapošljam žene, tako da se struktura dosta promenila u zadruzi, i kad bi jedna žena otišla, opet bih drugu ženu primala na njeno mesto. U poljoprivredi imamo pomaka, ali nije veliki pomak – domaćinstva se i nadalje uglavnom vode na muškarce. Mali je broj zadrugarki, ili manji. I upravo zbog toga sam kao direktorka zadruga i formirala *Feminae cirkulum*, kao udruženje žena u kome sam okupila žene zemljoradnika, jer smo želele da se na taj način čuje naš glas.

Zašto je važno jačati ulogu žena na selu?

Pa, pre svega posao koji se radi na poljima i u poljoprivredi, pretežno rade žene. Žene vode računa o domaćinstvu, o nezi deteta, o nezi bolesnih i starih, jer je više starih i bolesnih na selu. Drugo, žena paralelno još radi i na njivama. Veći i teži deo angažmana je na ženama. Suprug i ja smo zajedno gradili našu porodičnu kuću, ali je to bilo pola-pola vlasništvo. To važi i za zemlju koju posedujemo.

A koliko su žene na selu uopšte uključene u razvojne politike svojih lokalnih zajednica?

U mesnoj zajednici, u lokalnoj samoupravi, imali smo ženu sekretaricu. I sad imamo ženu, a to je rezultat rada sa ženama. Jako puno sam radila na edukaciji, a i dalje vidim da ima puno posla. Zadatak nam je da što više artikulišemo te stvari i da prosto menjamo svest. Na primer, kod mladih žena vidim već dosta pomaka, samim tim što je veliki broj devojaka otišao sa sela na školovanja u gradove. Imate jedan broj žena koje ne žele da se menjaju. One dođu na čajanke i zabave, tu su spremne da izađu iz kuće, ali svoj status ne žele da menjaju. Inte-

resovanja žena sa sela su promenila i tržište, ono što bi one mogle da rade moglo bi opet da oblikuje neki moderan vid zadrugarstva danas. Bila sam uključena u radnu grupu za izradu novog nacrtu zakona o zadrugama, ali ni sadašnji zakon iz 1996. ne sprečava žene da se udružuju. Zadrugarstvo je oblik gde žene mogu da se udruže u svim segmentima našeg društva i da stvore zadrugu. Trenutno, jedino nisu u mogućnosti da formiraju štedno-kreditne zadruge, što smo nekada imali tradiciju u Srbiji. I sad trenutno ponovo je tišina oko novog zakona o zadrugama. Treba nam novi zakon! Neki su bili za to da se umesto zadruga koristi izraz kooperativa, mislim da treba da ostane zadruga, jer kad raščlanite tu reč ono ima značenje za – druga! Zar postoji lepša reč? Raša Popov je jednom napisao jedan članak, pa je završio ovim rečima: Zar postoji u srpskom jeziku lepša reč, pa sam uzela ovako da citiram njega jer se meni to strašno dopalo. Ono što treba da menjamo jeste suština zadruga. Znači, ne samo u nazivu, nego u shvatanju zadrugarstva. Osnova celog zadrugarstva je da ne očekujete da će to neko umesto vas odraditi.

A šta žene sprečava da se udruže?

Žene samo treba da uzmu stvar u svoje ruke. Nema čarobnog štapića da sad formirate zadrugu i da ona sama radi. Morate poznavati zakone, plaćati porez, imati završni račun, voditi računa o svakoj pari gde i kako trošite – imati odgovornost. Zajedno sa pravom da formirate zadrugu dobijate i ogromnu društvenu odgovornost. I ako to niste spremni da prihvatite treba neko da vas u tome pouči i osnaži.

Da li se osnivanjem sekcije žena nešto promenilo u Vašem ličnom životu?

Kao direktorka zadruge zamislila sam da ojačamo žensku organizaciju, a u budućnosti možda i žensku zadrugu. Ali muškarac je došao na moje mesto direktora zadruge. Mogla sam još ostati u zadruzi, možda bi se nešto još poradilo, ali mi se rodio unuk.

Šta je udruženje žena donelo zajednici?

Sada imamo jedno zdravo jezgro koje se redovno sastaje. I kad su bili izbori učestvovali smo oko izbora, ja sam ušla u naš opštinski parlament, vodimo računa da za vreme izbora radimo na tome da što više žena bude uključeno u parlamentarni rad i u rad naše mesne zajednice. Drugo, radimo na ekonomskom osnaživanju, jer bez ekonomskog osnaživanja žena nema ravnopravnosti.

Da li udruženje ima podršku i lokalne samouprave i zajednice?

Imali smo Savet za rodnu ravnopravnost u opštini. Trenutno ne radi. Znači ponovo sad pokrećemo to pitanje. Kad se menja politika u opštini, menjaju se i osobe i onda opet iz početka, pa nema kontinuiteta da ono što je dobro nastavi-

.....

mo, a da menjamo ako nešto nije dobro.

Bačko Petrovo Selo je poznato i po manifestaciji Dani krastavaca?

To je bilo moja ideja. Bila sam u Holandiji na jednom stručnom putovanju, na Danima kupusa. Jedna firma je to organizovala i ja sam rado odlazila na takve skupove kad mi se ukazala prilika, da vidim kako to drugi rade, šta možemo primeniti u svojoj sredini. I kad sam se vratila iz Holandije, znala sam da nešto veliko ne mogu da uradim u selu, ekonomski nije bio dobar momenat da nešto uradimo. I kada su me ponovo izabrali na mesto direktora, u dogovoru sa drugima smo prepoznali da je naše selo poznato po proizvodnji povrća i naravno, krastavaca. Drugo, sitni posedi bolje žive ako proizvode kulture gde je više manuelnog rada. I profesorica Branka Lazić, profesor Veselin Lazić i Vladan Marković su mi dali podršku da napravimo Dane krastavaca. Kad sam ovu ideju iznela na Upravnom odboru, smejali su mi se ljudi. Moj argument je bio sledeći: ako sam ja iz Petrovog Sela otišla u Holandiju na dane kupusa, pa zašto ljudi iz celog sveta ne mogu da dođu u Petrovo Selo na dane krastavaca. I mi napravimo prve *Dane krastavaca*. Napravili smo i kulturno-umetnički program, osmislili smo to kao naučno-kulturnu manifestaciju. Nakon deset godina smo dodali i *turistička*. Svake godine se održava u istom terminu. Neke negativne stvari nam nisu išle u prilog, naime, najviše smo izvozili u Sloveniju, ali nam se to tržište zatvorilo. Raspad celog jednog ekonomskog sistema uticao je i na našu proizvodnju i potrošnju, a mi nismo imali adekvatno sačuvane skladišne prostore. Prerađivački kapaciteti su počeli da se privatizuju, da propadaju, da se zatvaraju i prosto nije bila potražnja za tim količinama. Mladi su odlazili sa sela, a starci su ostali u selu. Nema ko da bere krastavce. Počeo je pad proizvodnje. A manifestacija se sve više širila i širila. Ali mi je strašno to da danas mi uvozimo krastavce! A imamo resurse. Sad samo treba animirati mlade ljude jer starci to ne mogu, ili raditi mehanizovano, mislim.... tu je reč nauke jako bitna, ali opet moramo i svest menjati.

I sad se vraćam na tu manifestaciju *Dani krastavaca*. Odjek je bio ne samo unutar zemlje, već i van naše zemlje. Često je profesor Berenji donosio vesti sa interneta. U početku nismo tako ni koristili internet, ali to je sad već nešto sasvim drugo, ta komunikacija sa svetom. Iz svih zemalja smo imali interesovanje za našu manifestaciju. Međutim, sa mojim odlaskom procenili su da je ne treba održavati i pretvorili su je u *Dane sela*.

A šta radi ženska sekcija sada? Čime se bavi?

Bavimo se rukotvorinama, odlazimo na manifestacije koje Pokrajinski sekretarijat za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova organizuje svake godine, svugde smo gde god se organizuje. Držimo predavanja iz zdravstva. Imamo taj

naš mali centar. Ove godine još nismo organizovale zato što smo imale mali problem, nekoliko naših žena su se bile razbolele. Sad već ima dosta edukovanih, pa, deca su edukovana, pa edukuju roditelje. Malo je splasnulo interesovanje za kurseve, ali smo i to radile. Preko šezdeset polaznika su završavali kurseve kod nas. Organizujemo izlete. Tada jedan broj žena rado promeni sredinu. Organizujemo čajanke, susrete drugih organizacija žena, stalno idemo nekuda, u Vrbas, Kikindu, Mužlju... Žene imaju potrebu da se malo susretnu i sa drugim sredinama. Učestvujemo i u političkom životu.

Na koji način donosite odluke u Vašoj ženskoj sekciji?

Ima nas oko trideset žena. I mi uvek ravnopravno izložimo, predložimo, imamo zapisničara, blagajnicu, ono što se dogovorimo to i radimo. Dosta stvari sam predvidela, ali nisam predvidela da se sa promenom ljudi menja i pristup određenim stvarima.

Na primer, ja sam tu prostoriju izuzetno lepo opremila, napravila i dala da to koriste i zemljoradnici za stručna predavanja, ali i mi žene. I sad moram ponovo to da aktualiziram i da ponovo vidimo taj prostor da li i dalje možemo da ga koristimo. Jer, prosto, meni je to bilo normalno da tako bude, ali nije i novom rukovodstvu.

Kako se finansira Vaša sekcija?

Kad pravimo neku manifestaciju onda tražimo sponzore. Obratili smo se sa projektima pokrajinskom sekretarijatu za privredu, i tu smo naišli na malu pomoć, snalazimo se, pravimo ručne radove, nešto i prodamo kad smo na tim izložbama, pa taj novac što dobijemo koristimo za kupovinu materijala da bi sledeći put imale. Žene vrlo ekonomično i maksimalno štede. I od kuće jako puno stvari donosimo. Znači ono, ništa se ne baca u kući, nego sve to treba za ovu grupu žena.

Da li ženska udruženja na selu u Vojvodini danas imaju budućnost?

Pa, što se tiče vidljivosti, mislim, jako je lepa ta manifestacija što je naš sekretarijat stalno organizuje, ali suština je da žene što više prodaju, ali to nije tako. Ja bih stavila akcenat na to da ih treba ohrabriti da one same od tog naprave biznis. Ne može Sekretarijat da to uradi za njih, ako one ne veruju u to. Imamo i lepe primere, doduše. Već su se formirale i ženske zadruge. Doduše, nailaze na probleme, ali ako naidete na problem onda nemojte odmah dizati ruke i proglasiti da to nije dobro, nego menjajte poslovnu politiku. Ali ja kad god držim predavanje o formiranju zadruga (išla sam na puno mesta gde god me pozovu žene), rado im pričam o prevazilaženju teškoća na koje nailaze. Suština je da morate napraviti ekonomsku podlogu da bi ste ih ohrabрили.

Da li za Vas postoji ženska zajednica i da li joj pripadate?

Meni je puno pomogao, a i dan-danas mi pomaže AŽIN* iz Beograda, Sonja Drljević, pa Radmila Gujaničić iz Ženskog centra Užice. Učestvovala sam i u izradi strategije za žensko zadrugarstvo.

Kao direktorka zadruge sam konkurisala kod ministarstva da uvedem HACCP sistem**. To je zdravstveno bezbedna hrana, za koju dobijate sertifikat. Čak mi je i naš sveštenik u selu rekao da celo selo bruji šta će to nama, toliki je to bio otpor u selu. Ali ja sam znala da ako na našem krastavcu piše da je sertifikovan i da sada cela prehrambena industrija mora to da uvede, imaće takvu sirovinu. Pa, naš krastavac nema gde ne možete prodati. I to se i pokazalo. Tragedija je to što mi nemamo sopstvenu proizvodnju. I da sad treba akcenat staviti na sopstvenu proizvodnju.

Smatrate li se feministkinjom?

Podržavam feminizam, ali ja sam majka muškog deteta. Uvek kažem da mi je stalo da se osećamo jednake. Ako ne vredimo onda, bez obzira na pol, ne vredimo. Ne mogu za sebe da kažem da sam feministkinja, jer prosto imam muško dete.

Da li Vaš sin ima takav odnos sa svojom suprugom?

Vidim da je moja snajkica jedna savremena žena koja je sasvim drugačija. Već ovi prvi koraci u njihovom braku i njihov život idu u smeru ravnopravnosti, što mi je jako drago. Ona je jedna samostalna, sposobna, obrazovana i snalažljiva osoba. Kad je prihvatila da napusti svoju zemlju i da dođe u našu zemlju da živi ovde sa mojim sinom, znači da su privrženi jedno drugom, ali ja uvek stajem na njenu stranu, ako nešto treba.

Kako zamišljate percepciju o sebi u javnosti?

Znate, kad živite na selu kad nešto radite izloženi ste vetrometini i kad idete na pijacu, i kad ste direktorka i kad niste, i kad ste u crkvi ili kad ste na groblju. U ranoj mladosti sam već bila izložena javnom radu, u jednoj opštini od četrdeset šest hiljada stanovnika. Meni je važno da budem u redu, nije važno da budem prva u redu. Samo da budem u tom redu.

Da li Vas Vaš angažman u odnosu na druge žene čini različitom?

Pa možda sam spremnija da otvoreno pričam i o lepim i o ružnim stvarima. Da rešavam probleme. To važi i u porodici, to važi u poslovnom smislu, spremna

.....

* Asocijacija za žensku inicijativu.

** HACCP predstavlja sistem za identifikaciju, ocenjivanje i kontrolu opasnosti od značaja za bezbednost hrane.

sam, ako nešto ne funkcioniše da menjam za nešto što će dati bolje rezultate. Imala sam jedan težak period u životu: za godinu i po dana sam izgubila supruga sa kojim sam trideset pet godina bila u braku, kroz dva meseca mamu, kroz osam meseci tatu. I svi su mi govorili: Kako ste jaki! Ja sam uvek govorila da sam jaka, ali kad je u komšiluku problem. A onda mi je posle toga i sin otišao u inostranstvo, jer ovde nije imao posao. Ja sam faktički u jednom momentu ostala sama. Hvala bogu što sam imala moje sestre... i to sve opet sad dolazi ono kako je lepo imati sestre. Tu su žene, tu su kulturno-umetnička društva. Volim da radim sa mladima, da im prenesem iskustvo, da nešto izvuku iz njega. Imam prijateljicu koja je feministkinja i njena podrška mi je uvek bila važna. Mnoga poznanstva sam stekla upravo radom sa ženama.

Koliko je Vaš angažman uticao na vaspitanje i oblikovanje sina kao mladog čoveka?

Mislim da je upravo zbog toga on smelo prihvatio ovaj odgovoran zadatak koji sada radi. To je ono što je poneo od kuće. U našoj kući smo uvek voleli nesebično da dajemo sebe drugima. I moj suprug je isti takav bio. On je mene podržavao u tome.

Da li ima nešto što Vas nisam pitala što mislite da je važno da kažete?

Sve više razmišljam o tome da ništa nije dobro, ako nema ko to da nastavi. Ja iza sebe ostavljam dobar tim, a meni je važno da sam tu uz njih i da radim sa njima, da budem tamo, ako mogu nešto da pomognem savetom. Da procenim izuzetne, mlade i talentovane učenike u selu koji nemaju ekonomsku moć, da pomognem, ili da ih povežem sa ljudima koji im mogu pomoći. Ja im nisam mogla dati pare, ali da ih povežem sa drugima, to mogu.

Sad sam u fazi da rezimiram neke stvari i zaključila sam da trajem četrdeset godina. Ja mislim da od tog nema boljeg argumenta za nešto, jer napraviti jednu manifestaciju ili jedanput nešto, nije velika stvar. Ali biti toliko godina prisutna i obezbediti kontinuitet, nije malo.

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

Moji roditelji su se uzeli posle II svetskog rata i pošto su oboje prošli koncentracione logore izgubili su većinu rodbine i nisu imali kuću u kojoj bi živeli. Moja majka je doduše dobila „lep građanski štafir” od posvojitelja, ali to je bilo dovoljno za ponos i održavanje određenog identiteta ali ne i za svakodnevni život.

Živeli smo kao podstanari, na više mesta, ali mi je u sećanju najviše ostala kuća jedne bake koja je imala veliku baštu sa voćkama, groždem i povrćem. Kraj u kome smo živeli bio je siromašno predgrađe i moji roditelji nisu želeli da se igram na ulici. Zato su mi dolazile drugarice uglavnom iz društva mojih roditelja ili one koje su oni dozvolili. Moja dečija soba je bila veliki čardak u dvorištu koji sam uredila sa stvarima koje su mi bile dostupne, i to je bio moj prvi atelje u kome je crtanje bilo jedno od najvažnijih delatnosti. To je kasnije postala i jedna od važnih odrednica u mom životu, gde god sam živela uvek sam imala i sada imam svoj prostor za rad. *Day dreaming* i povremeno povlačenje iz okoline su takođe uvek bili važni faktori mog samoodređivanja.

Kada sam pošla u školu shvatila sam zašto su me roditelji štitili od izlaska na ulicu. Kao što sam rekla to je bio vrlo siromašan kraj, i mi smo bili siromašni, ali je ono malo odeće što sam imala uvek bilo savršeno čisto i opeglano, pa sam štrčala u okolini. Drugi bitni momenat je bio moje jevrejsko prezime.

Činjenicu da sam „nešto drugo” saznala sam tako što su me deca napala na ulici uz pominjanje moga porekla. Roditelji su pokušali da me zaštite ali nisu mogli da budu svugde i u svakom trenutku. Na kraju sam to rešila tako što sam zavitala školsku torbu i izbila zub glavnom komandujućem. Dakle, vrlo rano sam naučila da imam pravo da budem ono što jesam i branim svoje stavove.

Sve do moje 9. godine smo živeli kao podstanari, a onda su moji roditelji uspeali da kupe polovinu jedne stare kuće i presele se u mnogo lepši kraj Subotice gde sam stekla prijatelje za ceo život. Škola u koju sam išla je bila mnogo bolja od prethodne i po izgledu i po kvalitetu nastave.

Moj otac i majka su bili izuzetno vešti i kreativni. Otac je kupovao stare motorbikle, popravljao ih i preprodavao. Od toga su kupili ono pola kuće, a nedugo zatim i „automobil”. To je bio jedan mali „topolino” koga smo ručno ofarbali, a mama je sašila presvlake za sedišta od „kartona” za fotelje. U to vreme je i moja majka počela da radi pa je sve postalo mnogo lakše.

Uskoro je „topolino” bio zamenjen „fićom” i onda počinju velika putovanja porodice Rosenfeld. Svake godine smo pravili program putovanja kroz razne delove Jugoslavije a onda provodili po dve nedelje na moru u kampu po sistemu ‘sve što ti treba nosiš sa sobom’. Te godine putovanja su sasvim sigurno jedan od najlepših delova mog detinjstva.

Družila si se sa drugaricama?

Pa, drugarice sam imala, ali ne bih rekla da sam se družila sa svima. Uvek sam imala omiljenu drugaricu.

U osnovnoj školi da li si se vezivala za učiteljicu?

Imala sam jednu prelepu učiteljicu. To mi je bila prva učiteljica, ona je bila tip Odri Hepbern: tanka, delikatna, lepa, crna kosa, pametna, umerena, stroga ali pravedna. Ona je, ono što bi se reklo, prototip učiteljice. Lenka se zvala. I još uvek se pozdravljamo kad se sretnemo u gradu.

Nakon osnovne škole Ti ideš u srednju?

Da. Ja sam završila Srednju tehničku – arhitekturu – u Subotici, što mi baš nešto nije bilo po volji, jer sam već onda želela da radim enterijer, ali moji roditelji su se bojali da me pošalju samu u Novi Sad u Srednju dizajnersku školu. Jer, to je umetnička škola, a ona je žensko, pa šta će da se desi.

Ali su zato letnji raspusti bili fenomenalni provod. Tetke u Novom Sadu i Beogradu su bile divna prilika za putovanja, žurke i velika letnja druženja.

I tako sam ‘68. završila srednju školu, a onda sam se upisala na Akademiju primenjenih umetnosti u Beogradu. I to mi je bilo bezveze do bola. U to vreme je u arhitekturi i enterijeru ‘tutnjala moderna’, a ja sam bila ustrojena na druga-

čiji način. Već onda sam imala svoje vrlo određeno shvatanje o tome da enterijer treba da služi i da se dopada ljudima koji u njemu žive i rade, a ne da bude kruto i beskompromisno nametanje trenutnih trendova u struci. A trend je tada bio nešto što bih ja nazvala 'afektirani asketizam' jer su boje, ornamentika i sve osim strogih linija bile prognane iz unutrašnjeg i vanjskog prostora. Secesija je u to vreme bila tretirana kao definitivni kičeraj! A ja odrasla u Subotici prepunoj bisera tog stila! I onda sam za svoje radove stalno dobijala profesorske primedbe o zaraženosti secesijom, i naravno loše ocene. Vrlo su se trudili da me preobrazu, a ja sam trošila ogromnu energiju na to da se ne dam preobraziti. Kraj je bio takav da to jednostavno više nije imalo smisla i tako sam u nekom momentu napustila studije u Beogradu i otišla u Ljubljano. Tamo je ipak bilo nešto bolje. Bilo je mnogo više fleksibilnosti i mnogo se više polagalo na individualni pristup i razvoj ličnog stila.

Već krajem studija dobila sam punu satisfakciju i potvrdu za svoje viđenje i ideje, jer se i na našim prostorima konačno pojavila postmoderna* kao prilično burna reakcija na strogo kontrolisane oblike i kruta pravila klasične moderne, u čemu sam se ja definitivno prepoznala.

Ipak ovo je bila samo prva u nizu mojih pobuna protiv primoravanja ljudi na uklapanje u strogo određena pravila i posebno zatiranja prava na ličnu slobodu izražavanja. Mislim da je tu negde posejano i seme za moj kasniji angažman u civilnom sektoru.

Pa, da li se nešto osećalo u Subotici te '68?

Pa, '68. sam imala devetnaest godina. U Subotici su se osećale, ne toliko studentske demonstracije, koliko politički događaji u Češkoj. Pošto smo na granici prema Mađarskoj, imali smo možda nešto više informacija, ali da sam ja tu baš nešto bila angažovana ne, samo sam negde imala empatiju prema tome.

Subotica je dvojezična sredina.

Da, ja sam od najranijeg detinjstva bilingvalna. U kući sam sa ocem pričala mađarski, a sa majkom srpski a išla sam u srpsku školu. Meni je to jako važno jer mislim da bilingvalnost veoma obogaćuje ličnost, a ako se tome doda još i treći jezik onda su to troja direktna vrata u različite svetove.

Moj kulturni identitet se razvijao na najmanje tri kulture, jevrejskoj, mađarskoj i srpskoj, a pošto sam odrasla u Subotici tu svakako ima i niz drugih uticaja kao na primer, bunjevački ili čak i nemački.

.....

* Postmoderna je u punoj meri vratila i reafirmisala secesiju, kao jedan od najlepših stilova u arhitekturi i enterijeru ikada. To je izuzetno značajan stil zato što se u secesiji prvi put dešava da nisu samo majstori ti koji formiraju zgradu ili nameštaj, nego se uključuju umetnici. I tu, u stvari, nastaje ono što danas zovemo primenjena umetnost

Što se tiče nacionalnog identiteta u našoj porodici je rešenje za to bilo Jugosloven kao i u mnogim drugim jevrejskim porodicama. Ni otac ni majka nisu bili religiozni i nisu me upisali u Jevrejsku opštinu jer su mislili da me na taj način štite (što je razmljivo s obzirom na ono što su njih dvoje prošli). Sa druge strane, moje prezime je na ovaj ili onaj način bilo stalni predmet pažnje moje okoline. To je neminovno dovelo do toga da sam počela da tražim svoj stvarni identitet. Ko sam ja? Gde pripadam? Na ta pitanja je odgovorio moj divni teča Janoš. Široko obrazovan čovek, istoričar, bibliofil, zanesenjak koji je svirao klavir i još nekoliko instrumenata. On me je uveo u poznavanje umetnosti, klasične literature, ozbiljne muzike i posebno u jevrejsku istoriju, kulturu i dogmatska pitanja judaizma. Time je u ranom pubertetu bio formiran moj kulturološki i identitet pripadnosti jevrejstvu.

Nakon završenih studija si se odmah zaposlila?

Da, imala sam sreću da je u Subotici radila jedna mala firma koja se bavila izradom unikatnog enterijera, a čovek koji je tamo bio jedan od šefova bio je naš komšija. To je bila firmica koja je imala otprilike sto pedeset radnika i radili su enterijere po čitavoj Jugoslaviji, u Rusiji, Iraku, Mađarskoj i drugim zemljama. Zaposlila sam se kao samostalni projektant i tokom tih godina koje sam tamo provela a posle i u svojoj firmi, dizajnirala sam i rukovođila radovima na opremanju oko trideset hiljada kvadrata enterijera. Neki od njih i danas se mogu videti u Subotici i drugde. Hoteli, restorani, banke, poslovni kabineti i kafići su bili samo deo asortimana.

Tu sam se stvarno osećala fenomenalno i mogu da kažem da sam od majstora koji su tamo radili naučila barem toliko kao na fakultetu.

U stvari, za konačno zaokruživanje mog sopstvenog načina izražavanja u enterijeru, bilo mi je veoma važno upoznavanje i savlađivanje stolarske tehnologije. Dobra saradnja sa pravim majstorima koji vladaju celim procesom od kreiranja do pravljenja nameštaja je u tom smislu bila presudna. Suvereno vladanje tehnologijom je izuzetno važan elemenat dizajna, to istovremeno daje slobodu, sigurnost i samopouzdanje.

Naučili su me još jednu važnu stvar, a to je šta znači braniti i održati čast profesije. Kao samostalni projektant, vodila sam kompletan proces počevši od prvih razgovora sa klijentima do ključa u bravu. Jednom je došao neki kupac i počeo da traži neke stvari koje zaista nisu bile na mestu. Požalila sam se majstoru koga sam smatrala za svog stolarskog mentora i on mi je rekao: „Kada dođe mušterija koja traži nešto što je ispod praga časti struke, onda mu ti kaži: „Hvala gospodine, ja to neću da radim! Jer, ti si dužna da braniš čast svoje struke. Čast profesije!” Od tada se trudim da se pridržavam tih pravila kad god nešto radim.

Dokle si tamo radila?

Do '92. Znači, provela sam tamo praktično osamnaest godina. Nisam nikada bila dizajner koji samo sedi za crtaćim stolom. Projektovanje je za mene bilo samo deo procesa koji je počinjao od razgovora sa mušterijom, davanja ideje, razrade i pripreme za radionicu. A kada je u radionici bilo gotovo onda je dolazio najzanimljiviji deo, odlazak na teren i vođenje montaže celokupne opreme. To je najlepše što sam radila u životu. Prvo se odvija animacija u glavi, pa onda to ide na papir, a zatim u radionici sve dobija treću dimenziju i misli izrastaju u stvarne predmete. Kruna svega je kada ljudi počnu da ulaze u taj prostor i ti vidiš da se lepo osećaju. Posla je bilo preko glave: do dva sata radiš u firmi, posle toga od kuće, privatno. To je meni naravno donosilo lepe prihode.

Šta si radila s tim novcem?

Pa šta sam radila? Trošili smo na familiju. Onda sam već imala dvoje dece. Moja ćerka je rođena '75. a '78 je rođen sin. To je sada četvoročlana porodica i treba novca. Normalno smo živeli, išli smo na letovanje, putovali, imali smo šta nam treba. Otišli bi u kupovinu zato što je to bilo zabavno, a ne zato što nam je nešto trebalo.

Kome si poverovala kad je brak u pitanju?

On se zove Rudić Vranić Josip. Građevinac je. I to sušta suprotnost od mene. Ja sam ekstrovertna, on je introvertan. Ja radim šest stvari odjedanput, on sistematično jednu stvar. Ja sam putovala, on nije, voleo je da bude kod kuće. Ali mi smo to lepo uklopili jer nismo pokušavali da preobrazimo jedno drugo.

Šta se dogodilo 1992. godine?

Napustila sam firmu i osamostalila se. Zapravo smo suprug i ja otvorili firmu. Nastavila sam sama da radim enterijer. Budući da je suprug građevinac, i njega sam uključila. Imali smo radnike i izrađivali smo manje enterijere, a pokrenuli smo i izradu programa drvenih igračaka koje smo izvozili. Program je dobio nagradu za najbolji dizajn drvenih igračaka na Zmajevim dečijim igrama 1994. godine.

Kako se dogodio tranzit prema aktivizmu u nevladinim organizacijama u devedesetim?

Ja sam profesionalno bila zadovoljna, i smatram sebe vrlo uspešnom ženom. Međutim, moja majka se, u najboljoj nameri naravno, veoma trudila da me usmeri na to da budem kako se kaže, redovna domaćica. Kuća, peglanje, kuvanje, posao naravno... A ja sam išla na gradilišta! I onda dođem u subotu sa gradilišta i krenem da radim po kući. A tek kada smo počeli da vodimo svoju firmu, e, onda je tek nastao haos. Projektantkinja, preduzetnica, majka, žena,

domaćica, kuvarica, pobogu šta sve ne. Stvarno sam došla do zaključka da tu nešto nije u redu. A nije bilo u redu to što je trebalo da se ja osećam krivom ako ne ispunim sve normative za redovnu domaćicu, kao da uopšte nisam zaposlena. Istovremeno, u svom poslu sam bila potpuno emancipovana i uspešno sam vodila poslove koji su se u to vreme smatrali muškim. To je bila jedna prilično kontradiktorna situacija.

To je bila recimo '95, '96. A druga stvar je što je tada već uveliko trajao onaj generalni mrak u zemlji.

Ja sam došla u Suboticu u junu ili julu '97. da počnete ženske studije...

Ja sam se uključila odmah na početku. U *Subotičkim novinama* videla sam članak i izjavu Stanislave Sigulinski o osnivanju ženskih studija. Nisam znala šta je to, ali neki instinkt je proradio u meni da mene to zanima. I onda sam se povezala. U stvari, kao što sam i rekla, ja sam već bila pripremljena, svesna da negde nešto ne štima u mojoj svakodnevici. A nigde nisam mogla da slušam o rodnoj ravnopravnosti ili o bilo čemu u tom smislu.

I onda se dogodilo?

Počele smo da se sastajemo '97, a '98. smo se registrovale kao nevladina organizacija. Mnogo sam naučila i raščistila sa sobom neke stvari. Pošto sam onda bila preduzetnica ubedila sam neke od mojih poznanica da nam se pridruže jer su one takođe osećale slične probleme kao ja.

Od prvog trenutka i ja i druge žene koje sam dovela, jasno smo izrazile stav da želimo da se bavimo ekonomskim položajem žena i ženskim preduzetništvom što u principu nije naišlo na razumevanje nekih drugih članica. To je dovelo do toga da nas nekoliko nismo bile zadovoljne funkcionisanjem organizacije kao i postupanjem, jer su to sve bile veomaiskusne i uspešne žene koje su želele da napreduju u svojim životima, a ne da budu paternalizovane.

Kada sam ušla u civilni sektor, uopšte nisam imala nameru da osnivam svoju organizaciju. Još onda sam naveliko bila u svom poslu, i nisam imala nameru da smanjujem intenzitet svog profesionalnog angažmana da bih se bavila nevladinim sektorom. Tražila sam razrešenje nekih svojih, ličnih stvari, a kada sam to uradila onda sam poželeva da svoje iskustvo prenesem i drugim ženama sa sličnim problemima i da im tako pomognem.

I onda smo organizovale konferenciju o preduzetnicama. To je bila prva takva konferencija u Srbiji (u stvari još je bila Jugoslavija), koja je imala naslov „Žene i preduzetništvo”. To smo organizovale u Gradskoj kući. Imam i fotografije. I onda smo se mi, znači te koje su bile moje prijateljice, dogovorile da napravimo novo udruženje. Prvo smo napravile udruženje preduzetnica, ali pošto je tu bilo i slamarki (koje nisu preduzetnice) i drugih žena koje su tek kretale u

⋮
⋮
⋮
⋮
⋮

preduzetništvo, osnovale smo Asocijaciju za žensku ekonomsku inicijativu, *Femina Creativa*. Ovaj drugi deo naziva po kome nas poznaju je zapravo potekao od jednog projekta koji je finansirao OXFAM*. Tamo je bila Ana Prodanović, jedna mlada žena, koja je stvarno imala razumevanja za to. Mi smo radile sa OXFAM-om nekoliko projekata, sve dok se nije povukao iz Srbije. Radili smo između ostalog obuku za preduzetništvo koja je trajala šest meseci, sa posebnim programom psihološke podrške ženama koje hoće da uđu u biznis. Ja sam imala ideju da sve ono što sam i sama morala da prođem kao žena, stručnjakinja i preduzetnica, prenesem drugim ženama. Da prenesem stečeno iskustvo, to drugačije razumevanje problema žena i način na koji sam u svom životu stavila stvari na svoje mesto. To je naravno uključivalo i dogovor sa mužem koji je on apsolutno mogao da prihvati, budući da je po prirodi otvoren i tolerantan čovek. Od prvog trenutka prihvatio je moju feminističku priču i veoma je ponosan na ono što radim. To je moguće zato što on isto tako ne trpi nikakvu vrstu neopravdanog pritiska, prisiljavanja i nepravednog proganjanja bilo koga po bilo kojoj osnovi.

A onda se dogodio još jedan veliki preokret u mom životu.

Dizajn i opremanje enterijera su definitivno bili najlepši deo mog profesionalnog života i delovanja. Međutim, nakon bombardovanja, početkom 2000. godine postajalo je sve vidljivije da je ono malo građevinske industrije a sa tim i enterijer, postalo plen tajkuna i mafije. Kriminalizacija i korupcija su sve više uticali na rad u toj oblasti. Ne samo da se tu više nije moglo govoriti o „časti struke”, nego je to preraslo u otvoreno ignorisanje i kršenje bezbednosnih propisa i mera. Uz to je krenula i tendencija neplaćanja usluga svih učesnika u procesu. Upravo zato što sam toliko volela svoju profesiju, odlučila sam da izađem iz tog kruga. Budući da je *Femina Creativa* onda postojala već nekoliko godina, 2004. godine sam odlučila da i profesionalno pređem u civilni sektor. Iako sam promenila način svoga izražavanja (reči umesto crteža), pronašla sam sebe, jer tu imam slobodu da radim ono što mislim da je dobro ili važno. Napisala sam i nekoliko knjiga, ali ću uvek sebe smatrati kao nekoga ko je praktičar, ko sprovodi teoriju u život.

A činjenica je da ste se održale, a s druge strane su se ove razišle. Ja sam pomalo tužna jer sam dosta energije uložila da vas sve okupim i da se osnujete. Dobro, svaka je našla svoje.

Šta Tebi znači Priznanje Vlade APV u 2012?

Pa jako mi je mnogo značilo zato što sam imala utisak da Pokrajinski sekretarijat ne obraća dovoljno pažnje na rad *Femine Creative*. Sve što sam do tada radila,

* OXFAM International je nevladina organizacija koja se bori protiv gladi i siromaštva u svetu.

ostvarila sam preko fondacija iz Beograda.

I onda je ta nagrada na neki način bila kompenzacija, ne samo za mene lično, nego i za dvanaest godina ukupnog delovanja *Femine Creative* u Vojvodini.

U čemu se sastoji to što radite?

Od 2000. do 2004. mi smo radile neku 'klasiku' što se tiče obrazovanja u preduzetništvu: *Mala škola biznisa za žene*, *Žene u etno biznisu* i slično. Radile smo na tome da žene stvarno pripremimo za samostalan preduzetnički rad. Međutim, u to vreme nije bilo nikakve podrške za mali biznis. Ako je neko otišao u banku i tražio hiljadu-dve maraka poslovnog kredita, rizikovao je da ga ismeju. I onda smo zaključile da mi, sa jedne strane, podižemo samopouzdanje tim ženama, guramo ih u samozapošljavanje, podstičemo na preduzetništvo, a onda se one nađu na tržištu i nemaju sa čim da počnu a mi ne možemo da ima pomognemo. Šta je rezultat? Preživeće jedna, dve koje su super, snalažljive, a ostale? Da li pravimo medvedu uslugu?

I onda smo se preko projekta sa organizacijom OXFAM uključile u monitoring Strategije za smanjenje siromaštva. I tu sam se prvi put, u stvari, upoznala sa strateškim planiranjem. Gordana Matković je to vodila. To je stvarno bilo profesionalno. I ja sam shvatila da je to nešto što želim da radim ubuduće. Moja profesionalna iskustva, lična transformacija kroz rad i učenje u civilnom sektoru, uslovi u kojima smo tada radili i živeli, sve se to negde fokusiralo, saželo i našlo svoje mesto u odnosu rodnosti i razvoja, odnosno razvojnom i strateškom planiranju koje sam videla kao snažno „oruđe“ za moj dalji rad na ostvarivanju prava žena.

Videla sam da je dobro da se okrenem prema institucijama i da kroz strateško planiranje zapravo mogu da utičem, makar malo, na stvaranje ambijenta, na stvaranje okruženja, na stvaranje mogućnosti. Tako da sam se praktično od 2004. okrenula prema temi rodnosti i razvoja. Zatim je bio raspisan konkurs za učešće nevladinih organizacija u izradi Strategije održivog razvoja Republike Srbije. Konkurisale smo kao organizacija *Femina Creativa* i naša prijava je prihvaćena (od 33 prijavljenih, nas 9 civilnih organizacija iz različitih oblasti). To je bila fenomenalna škola, jer je korišćen interaktivni način komunikacije sa stručnim delom ekipe. Prolazili smo stavku po stavku uz detaljnu diskusiju i usvajali rešenja konsenzusom.

Meni je naravno bilo važno da se dalje obrazujem pa sam išla na razne seminare koji će me osposobiti za stručni pristup onome što sam odabrala kao radni angažman u trećem dobu svoga života. U potpunosti sam našla sebe u ovome, tako da sam do sada učestvovala u izradi nekih dvadesetak raznih republičkih, vojvodanskih, lokalnih strategija, pa i u Strategiji za rodnu ravnopravnost

Evropske banke za razvoj.

⋮
⋮
⋮
⋮
⋮

Vi ste sve preduzetnice?

Ne nismo više. Profil udruženja se u potpunosti promenio, mada sa većinom osnivačica postoji stalna komunikacija. Sada je to sasvim drugačije, uslovljeno temom koja je naše osnovno strateško opredeljenje. Imamo jednu grupu saradnica različitih profila, pravnica, ekonomistkinja, psihološkinja i drugih stručnjakinja koje nisu nužno članice *Femine Creative*. Uspostavile smo saradnju koja traje već nekoliko godina i tu je došlo do neke prirodne selekcije u međusobnom razumevanju ideja i pristupa rodnoj ravnopravnosti. Najviše radimo u oblasti rodnosti i razvoja, što u praksi najčešće znači integrisanja rodne ravnopravnosti u strateško planiranje uz neophodne obuke i istraživanja i javne kampanje. Naravno, uvek ima i nekih drugih projekata i aktivnosti, ali je od 2004. to praktično glavna oblast delovanja i razvoja organizacije.

U našem radu se uvek oslanjamo na lokalne partnere i uključujemo lokalne institucije, i *Femina Creativa* je zapravo lider jedne neformalne mreže od nekoliko ženskih organizacija u Vojvodini i šire.

U poslednje tri godine smo, na primer, uradile akcione planove za poboljšanje položaja žena u Kuli, Kovinu, a u Subotici smo direktno radili na urodnjavanju strategije lokalnog održivog razvoja. Isto tako smo izradili i strateške programe za zapošljavanje žena u ruralnoj ekonomiji u Malom Idošu, Kovačici i u gradu Niš.

Radiš sada nešto i sa Sekretarijatom za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova?

Prvi put su me uključili kada je rađen nacrt Strategije za poboljšanje položaja seoskih žena. Sad radimo program za ekonomsko osnaživanje žena koje su pretrpele nasilje.

Strateško planiranje je u stvari preduslov da bi se rodna ravnopravnost u lokalnoj zajednici ostvarivala.

Da, to je osnovni instrument za stvaranje mogućnosti. Po našem iskustvu je to mnogo bolji i efikasniji instrument za uključivanje žena u razvojne procese, nego direktni zahtev lokalnim samoupravama da poštuju rodnu ravnopravnost, jer onda u stvari ne znaju šta treba da rade.

Mi polazimo od rodne analize postojećih lokalnih razvojnih dokumenata. Sprovodimo ceo proces strateškog planiranja i u taj posao uključujemo partnerske ženske organizacije, javne institucije i stručne službe u lokalnoj samoupravi. Na ovakav način svi učesnici mogu da razumeju potrebu poštovanja rodne ravnopravnosti i svi učestvuju u kreiranju koraka koji će do toga i dovesti. To je inovativna metodologija koju je razradio tim *Femina Creativa* i do sada se pokazala veoma uspešna u svim sredinama gde je primenjena. Jedan od važnih

rezultata ovog metoda je evidentno razvijanje osećanja vlasništva nad izrađenim programom.

Osim direktnih rezultata, postoje i indirektni uticaji koji se šire kroz komunikaciju ženskih organizacija. To se pre svega ogleda u tome da su žene ohrabrene da zahtevaju učešće u izradi ili reviziji razvojnih planova u svojim opštinama.

Da li si radila bilo šta u vezi sa Romkinjama kao preduzetnicama?

Ništa. Prosto, to je izvan našeg koncepta, jer mi ne ciljamo određene grupe. Mi ukazujemo na razvojne mogućnosti u koje se mogu uključiti žene posebno u ruralnoj ekonomiji. Tu vidimo velike mogućnosti za zapošljavanje i samozapošljavanje žena, što znači učešće u razvojnim procesima i pravedno deljenje dobiti od razvoja.

Ruralni razvoj po konceptu Evropske unije znači preduzetnički pristup poljoprivredi i obuhvata neverovatan dijapazon mogućnosti. Posebno je značajan koncept nove vrste povezivanja ruralne i urbane ekonomije kroz prizmu kreativne industrije*.

Najzanimljivije u ovoj oblasti je činjenica da žene na selu prilično odavno i naveliko rade na nečemu što se stručno zove diverzifikacija ruralne ekonomije. Organizuju manifestacije, sakupljaju tradicionalna lokalna znanja, iniciraju razvoj seoskog turizma.

Međutim, ono za čega se godinama zalažem jeste striktna potreba da se raščlane dve suštinski povezane oblasti, a to su Sistem tradicionalnih lokalnih znanja kao ekonomska kategorija i tradicionalna uloga žena koja podrazumeva besplatno negovanje ovih veština kao deo ustaljenih društvenih očekivanja.

* Rudić Vranić R., *Rodno određeni lokalni razvoj*, izdanje Femina Creativa, UN Women, 2012.

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

Rođena sam u mešovitom braku: majka mi je Mađarica (jevrejsko-nemačkog porekla, rimokatoličke veroispovesti), a pokojni otac je bio Srbin (crnogorskog, bokeljskog porekla, pravoslavac). Odrasla sam u Zrenjaninu, kao jedinica, roditelji su me kasno dobili (majka je imala 43 godine kad sam se rodila). Željeno sam dete, te su me svi u užoj i široj porodici, pa i u komšiluku, mazili i pazili. Roditelji su me oblačili u najlepše haljinice, a u moju dugu kosu stavljali mašnice. Meni, izuzetno nemirnom i fizički previše aktivnom detetu, to je neopisivo smetalo, pa sam se vrlo rano pobunila protiv ukrasno-odevnog nepraktičnog balasta, koje me je ometalo u veranju i penjanju na drva, ograde, kapije, garažu, i u mojim igrama sa drugom decom. Posle dužeg natezanja, roditelji su popustili, i dozvolili mi da ošišam kosu i oblačim se po svom htenju. Mama je u to vreme bila direktorka osnovne škole u Tordi, a njene kolege i kolegice su me vodile na neke svoje časove, što je za mene bio praznik. Rado sam išla u školu, volela sam svet znanja i da učim nove stvari. Sa četiri godine sam čitala i na srpskom i na mađarskom jeziku. Mnogo sam volela da čitam bajke. Najviše mi se svidela uloga i lik viteza, koji se bori sa poteškoćama, i koji nakon svih avantura i životnih okršaja, pobeđuje.

Recite nam nešto o svom obrazovanju?

Osnovnu školu sam završila u Tordi 1981. godine

na mađarskom jeziku. Maturirala sam kao đak generacije Zrenjaninske gimnazije – Pravni smer 1985. godine, nakon čega sam upisala Pravni fakultet u Novom Sadu. Diplomirala sam 1990. godine.

Recite nam nešto o svom građanskom i političkom aktivizmu?

Moj aktivizam na polju rodne ravnopravnosti počeo je u junu 2004. godine u Čortanovcima, na prvom seminaru o osnovnim pojmovima iz oblasti ravnopravnosti polova, koji je organizovao Pokrajinskog sekretarijata za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, na čelu sa pokojnom Jelicom Rajačić Čapaković. Tokom sledeće dve godine usledila je serija „gender” obuka u okviru projekta „Gender focal points” u organizaciji OEBS-a*. Kolege, kao i pretpostavljeni na poslu, bili su mi uvek dobra podrška. Posebno se na ovom polju isticala moja draga koleginica Dragana Grbić, (nažalosti više nije sa nama).

Odmah posle prvog OSCE** treninga u decembru 2004. godine, nastojali smo da oformimo telo unutar lokalne samouprave koje bi se bavilo unapređenjem položaja oba pola, posebno žena na teritoriji opštine. Edukacije, kroz koje smo prošli, pomogle su u formiranju tela za rodnu ravnopravnost pri lokalnoj vlasti. Ja sam napisala jedan letak o rodnoj ravnopravnosti, a pokojna Dragana Grbić, koja je od početka bila aktivno uključena u ukupan angažman, pročitala ga je i prokomentarisala na prvoj narednoj sednici skupštine te 2004. godine. Pismo predsednika Narodne skupštine Republike Srbije Predraga Markovića upućeno u januaru 2005. godine predsedniku Opštine sa preporukom da se formiraju tela za ravnopravnost polova pri lokalnoj samoupravi, bio je dodatni argument za konstituisanje mehanizma. Bili smo u dilemi, zajedno sa oba predsednika (opštine i skupštine) pri kom organu formirati takvo telo. Na kraju je prevagnuo argument da su skupštinska tela organizaciono stabilnija i teže podložna promenama, pa u dogovoru sa predsednikom skupštine i predsednikom opštine, usledile su izmene i dopune Statuta Opštine i Poslovnika o radu skupštine, i po prvi put u istoriji opštine Žitište (25.02.2005.) obrazovan je institucionalni mehanizam za ravnopravnost polova: Komisija za rodnu ravnopravnost Skupštine opštine Žitište, koja od tada kontinuirano radi.

Profesionalni angažman u opštini Žitište?

Otkako sam u Opštini Žitište imala sam priliku da upoznam Opštinsku upravu u celosti, i u svim njenim delovima. Počela sam sa ličnim stanjem građana i matricom, zatim pisarnicom, arhivom, overama. Sledilo je pravno normiranje, nakon čega su mi ponudili da vodim imovinsko-pravnu službu. Jedno vreme sam vodila i javne nabavke, a od 2005. godine, dodali su mi (uz imovinsko-pravnu

* Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju.

** Organization for Security and Co-operation in Europe.

službu) i funkciju zamenika sekretara Odeljenja za privredu. Kratko vreme tokom 2008. godine, obavljala sam dužnost sekretara Skupštine opštine. Sa mesta sekretarke Skupštine, u septembru mesecu 2008. godine, postavljena sam za načelnicu Opštinske uprave Žitište na vremenski period od pet godina. Trenutno se bavim informacijama od javnog značaja i ravnopravnošću.

Komisija za rodnu ravnopravnost u Opštini Žitište je primer dobre prakse.

Kako je 2005. godine usvojen novi Porodični zakon, koji na nov način sagledava i reguliše nasilje u porodici, uz finansijsku podršku Pokrajinskog sekretarijata za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova i Opštine Žitište, a u saradnji sa Centrom za socijalni rad, organizovale smo iste godine dvodnevni trening za lica koja po pomenutom zakonu imaju ingerenciju u sprečavanju i suzbijanju nasilja u porodici. Obuka je održana pod nazivom „Nasilje u porodici – uspostavljanje mehanizama za praćenje i intervencije”, a bila je namenjena predstavnicima institucija na teritoriji opštine, uz logističku podršku stručnjakinja iz Autonomnog ženskog centra Beograd. Obuku je ukupno pohađao 21 polaznik. Nakon ovog treninga, usledilo je potpisivanje sporazuma o saradnji opštinskih institucija koje se bave problemom nasilja u porodici. Sporazum su potpisali Centar za socijalni rad, policija, organ za prekršaje, škole, Dom zdravlja i Skupština opštine. Godinu dana kasnije, 2006. godine, Komisija organizuje (u saradnji sa nevladinom organizacijom „Horom” iz Valjeva), obuku „Žene to mogu – žene u fokusu”. Trening je rezultirao vidljivo većim učešćem žena u politici i na rukovodećim mestima u opštini.

Komisija redovno sprovodi akcije i medijske kampanje povodom obeležavanja datuma koji afirmišu rodnu ravnopravnost i položaj žena: štampamo plakate i flajere, izrađujemo rodnu statistiku organa lokalne samouprave. Brojni okrugli stolovi i tribine rezultirale su povećanjem svesti žena o preduzetništvu i poboljšanju položaju žena u ruralnim sredinama. U saradnji sa Zavodom za ravnopravnost polova, uradile smo edukaciju zaposlenih i funkcionera lokalne samouprave.

Projekat „Vreme je za budžet po ženskoj meri” u saradnji sa Akademijom ženskog preduzetništva (finansirao UNIFEM*) donosi efikasnu, rodno osetljivu i transparentnu raspodelu budžetskih sredstava, uvažavajući različitost potreba koje muškarci i žene imaju. Odluka o ravnopravnosti polova o organima lokalne samouprave Žitište doneta je u oktobru 2009. godine. To je bila prva odluka ove vrste u Srbiji, a prethodila je Zakonu o ravnopravnosti polova. Za svoj rad Komisija dobija Priznanje Vlade APV za 2010. godinu u kategoriji organizacije.

.....

* Razvojni fond Ujedinjenih nacija za žene. U julu 2010, na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija stvorena je UN WOMEN, organizacija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena.

Početakom 2013. godine održava se konstitutivna sednica Komisije za rodnu ravnopravnost SO Žitište u novom sazivu, i ona nastavlja dobru praksu Komisije različitim aktivnostima. U februaru 2013. godine je održana radionica za izradu akcionog plana za članice i članove institucionalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost na kojoj su učestvovalе predstavnice Opštine Žitište i Opštine Nova Crnja i tom prilikom su stečene veštine kako izraditi dobar i realan plan aktivnosti Komisije za rodnu ravnopravnost (predavačica je bila prof. dr Marijana Pajvančić). U martu 2013.godine, povodom obeležavanja Međunarodnog dana žena, organizovale smo okrugli sto „Borba protiv nasilja nad ženama” na kojoj učestvuju predstavnici relevantnih institucija: lokalne samouprave, Centra za socijalni rad, Doma zdravlja, škola, policijske uprave (prisustvuju i državni sekretar Miodrag Miljković i narodna poslanica Jelena Travar). Sledi tribina „Organska hrana – šansa za sve” u okviru projekta Pokrajinskog sekretarijata za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova i Zavoda za ravnopravnost polova koja je održana na inicijativu i uz podršku Udruženja žena „Vredne ruke” iz Srpskog Itebeja. U maju organizujemo radno-edukativnu posetu Domu Narodne skupštine Republike Srbije, kojoj su prisustvovalе članice lokalnih institucionalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost, odbornice, i žene na mestima odlučivanja u Opštini. Važnost ove posete se ogleda u razmeni iskustava narodnih poslanica iz različitih političkih stranaka koje su osnovale parlamentarnu mrežu narodnih poslanica.

Aktivno učešće u projektu Pokrajinskog sekretarijata za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova „Upoznajmo Vojvodinu” – organizovano je osam jednodnevnih izleta sa učešćem udruženja žena iz cele Vojvodine (u kome se posebno isticalo Udruženje žena „Vredne ruke” iz Srpskog Itebeja, a koje je imalo i svoje gošće Udruženja žena iz Međe). Početkom septembra slede različite aktivnosti važne za seoske žene. Na primer, učešće na pijaci „Moj salaš” u organizaciji Zelene mreže Vojvodine. Opštinu Žitište je, uz logističku i finansijsku pomoć Komisije za rodnu ravnopravnost predstavljalo četiri udruženja žena sa srpskom, rumunskom i mađarskom kuhinjom. Komisija za rodnu ravnopravnost postigla je jednu vrstu kreativne prezentacije multinacionalnosti i multikulturalnosti Opštine Žitište. U oktobru 2013. godine smo obeležile Međunarodni dan seoskih žena u Žitištu (ujedno i učešće na centralnoj manifestaciji u Kikindi 21.09.2013).

Realizovana su dva projekta za koja su ostvarena sredstva po konkursima pokrajinske Vlade. Prvi je na temu „Tanka linija između vršnjačkog nasilja i nasilja” koji se sprovodio uz saradnju osnovne škole sa teritorije Opštine Žitište. Stručnu podršku pružili su psiholozi i pedagozi škole i Centar za socijalni rad Opštine Žitište. Drugi projekat „Od varjače do računara Klik, Klik...” sprovele

smo s ciljem da ojačamo kapacitete žena sa sela u okviru programa informatičke obuke.

Kolika je podrška Opštine i okruženja u kojem radite?

Kao višenacionalna, multikonfesionalna sredina, Opština Žitište veliku pažnju poklanja pitanjima tolerancije, zajedničkog suživota i ravnopravnosti svih građana i građanki, muškaraca i žena koji žive na ovoj teritoriji. Slična je situacija i sa pitanjima koja se tiču ravnopravnosti polova. Najveći problem u radu predstavlja mali budžetski kapacitet lokalne samouprave uopšte, što ima uticaja i na rodne projekte i aktivnosti.

Da li postoji saradnja sa drugim rodnim mehanizmima?

Pored skupštinske Komisije za rodnu ravnopravnost, u Opštini Žitište funkcionišu i rade još dva rodna mehanizma. Prvi je institucionalni mehanizam za rodnu ravnopravnost predsednika opštine, formiran u decembru 2006. godine na predlog Komisije za rodnu ravnopravnost, Odlukom Predsednika opštine, pod nazivom „Stručno telo za edukaciju i unapređenje ravnopravnosti polova i politike jednakih mogućnosti na teritoriji opštine Žitište”, kao logistička podrška Komisiji. Mehanizam se sastoji od eksperata iz različitih oblasti (psihologije, prava, medicine, ekonomije...), kao i obučених službenika ministarstva unutrašnjih poslova. Članovi i članice pomenutog tela daju mišljenja, sprovode edukacije, predavanja na okruglim stolovima i tribinama iz oblasti rodne ravnopravnosti, pružaju potrebnu stručnu pomoć u realizaciji programskih aktivnosti Komisije, i sprovode druge logističko-edukativne akcije usmerene na ostvarivanje i unapređenje ljudskih prava i jednakih mogućnosti u oblastima zdravlja, porodičnog nasilja, obrazovanja, odlučivanja, medija, privrede, privatnog preduzetništva, stvaralaštva, zaštite životne sredine, održivog razvoja i sporta.

Drugi mehanizam funkcioniše unutar opštinske uprave, a ustanovljen Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta Opštinske uprave Opštine Žitište, sistematizuje se radno mesto „Stručni poslovi za oblast rodne ravnopravnosti, kreiranje i upravljanje projektima. Posebno mi je drago da je ovaj Pravilnik nastao u vreme mog rukovođenja Opštinskom upravom i potpisan je mojim imenom.

Ta osoba prati propise i stručnu literaturu iz oblasti rodne ravnopravnosti, izveštava o sprovođenju Opštinske odluke o rodnoj ravnopravnosti, pruža stručno-tehničku pomoć u radu tela organa lokalne samouprave iz svoje oblasti, učestvuje u radu drugih opštinskih mehanizama za rodnu ravnopravnost, učestvuje u pripremi i izradi projekata, programa, planova i drugih dokumenata iz oblasti rodne ravnopravnosti i analizira iste, obavlja statističko-evidencione i druge poslove za potrebe drugih mehanizama za rodnu ravnopravnost, prati i

vodi rodnu statistiku opštine, pokreće pitanja od značaja za unapređenje politike jednakih mogućnosti na teritoriji opštine, održava kontakt i ostvaruje saradnju sa organima, institucijama i mehanizmima za rodnu ravnopravnost, obavlja druge poslove iz svoje oblasti. Naglašavam da pomenuti mehanizmi deluju u okviru svojih nadležnosti, ali ujedno i uspešno sarađuju na projektima, prilikom analiziranja i izrade opštinskih planova, strateških dokumenata, odluka i drugih propisa, kao i pri donošenju strateških opštinskih dokumenata.

Komisija ima dobru saradnju sa resornim pokrajinskim sekretarijatom, Pokrajinskim ombudsmanom, kao i sa Zavodom za ravnopravnost polova. Što se republičkog nivoa tiče, imamo poslovan odnos sa Upravom za rodnu ravnopravnost i Odborom za ravnopravnost polova Narodne skupštine. Sarađujemo sa Asocijacijom žena Srednjobanatskog okruga, kao i sa nevladinim organizacijama, posebno lokalnim udruženjima žena.

Koliki je kapacitete Komisije?

Komisija se, u sadašnjem sastavu, sastoji od četiri članice, od toga su dve penzionerke (od kojih je jedna bila domaćica, a druga poštanska službenica); jedna je nezaposlena diplomirana ekonomistkinja, predsednica Komisije je diplomirana veterinarica i rukovoditeljka Odeljenja za inspeksijske poslove Opštinske uprave Žitište. U radu Komisije aktivno učestvuje stručna saradnica za rodnu ravnopravnost, i deo članova i članica Stručnog tela za edukaciju i unapređenje ravnopravnosti polova i politike jednakih mogućnosti na teritoriji opštine Žitište.

Kako procenjujete mogućnosti i potrebe unapređenja i rada Komisije?

Dobra volja za rad članica Komisije postoji, međutim osnovni pokretač je njena predsednica, stručna saradnica za rodnu ravnopravnost, pojedine članice institucionalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost predsednika Opštine, i moja malenkost. Problem je verovatno i u putovanju (dve članice tela žive u Toraku). Sredstva predviđena u budžetu za rad Komisije iznose svega 250.000,00 dinara, što je za neki ozbiljniji rad i projekte, nedovoljno. Nedostaje tehnička opremljenost Komisije (nema svoj laptop, projektor, fotoaparatus, USB), već se u njenom radu koriste kancelarijska sredstva za rad i privatna oprema.

Koja je Vaša uloga u Komisiji, od osnivanja do danas?

Učestvujem u radu Komisije od samog osnivanja, i jedna sam od inicijatorki za uspostavljanje ovog tela, pa i drugih institucionalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost unutar lokalne samouprave. Shodno svom vremenu i mogućnostima, prisustvujem sastancima i aktivnostima ovoga tela; izrađujem prezentacije za potrebe rada Komisije, pa i o samoj Komisiji; zajedno sa kolegama i kolegamicama, aktivno učestvujem u pisanju i sprovođenju projekata iz oblasti ravnopravnosti polova.

Da li imate podršku porodice i bliskog okruženja za Vašu misiju?

Apsolutnu.

Da li Vas je ovaj posao i angažman osnažio i dodatno usmerio?

Toliko da ga osećam kao svoj poziv i opredeljenje.

Šta je za Vas značilo Priznanje Vlade AP Vojvodine?

Sa jedne strane osećaj zadovoljstva da neko vidi i prati naš rad, a sa druge strane dodatnu motivaciju za dalji rad. Sve što je Komisija radila uglavnom je zasluga Dragane Grbić i obeleženo je njenom ličnošću (do njene smrti).

Da li je Priznanje promovisano u vašoj Opštini, i na koji način?

Dodeli priznanja u Izvršnom veću APV prisustvovalo je najviše rukovodstvo lokalne samouprave Žitište, na čelu sa predsednikom opštine i predsednikom skupštine. Po povratku u Žitište, dva predsednika su priredila poseban prijem za članove i članice nagrađenog institucionalnog mehanizma. Na narednoj sednici skupštine, predsednik skupštine je saopštio prisutnim odbornicima lepu vest. Nagrada se promovisala i u lokalnim medijima i na internet prezentaciji Opštine Žitište.

Da li je Priznanje promenilo nešto u praksi Komisije?

Entuzijazma u radu Komisije postoji od samog početka. Volja i želja da se stvari menjaju u pozitivnom pravcu u korist svih naših građanki i građana, i dalje su nepromenljivo prisutni.

Kako uopšte doživljavate priznanja i nagrade ženama?

Ako neko nešto prvi uradi u svom okruženju, i/ili je dobar u nekoj oblasti u toj meri da postiže vidljive i merljive rezultate, to ne treba gurati pod tepih, već treba pokazati i drugima, koji to ne vide ili ne žele da vide. Možda sutra baš vi budete pozitivan i ohrabrujući primer nekome drugome. Da biste bili vidljivi, nekada se morate i nametnuti.

Koji su prioriteti danas za Vas presudni u pogledu položaja žena na javnoj i političkoj sceni?

Stvari su krenule u željenom pozitivnom pravcu, što se tiče povećanog učešća žena u političkom i javnom životu, i na mestima odlučivanja, ali moram dodati da verujem da su ove promene tek početak nečega što će jednoga dana samo po sebi biti razumljivo.

Saradnja sa muškim kolegama?

Iako su učinjeni mnogi pomaci, žene se još uvek moraju boriti za svoje mesto u društvu, za svoje pozicije u svojim strankama. Lakše je voditi bitku u save-

zništvu sa muškim kolegama. Jednoga dana svi će(mo) – nadam se – shvatiti, i uvideti, da žene donose nov kvalitet u politiku i javni život. Države u kojima su žene podjednako ili približno zastupljene na pozicijama moći sa muškarcima, ekonomski su mnogo snažnije i prosperitetnije od zemalja u kojima to nije slučaj. Nema bogate društvene zajednice tamo gde se ne osećaju svi podjednako dobro. Jednake šanse, i jednake mogućnosti, ponekad zahtevaju i po koju afirmativnu akciju da bi se startne pozicije izjednačile. Identitet bilo koje vrste ne sme da bude prepreka pojedinačnom razvoju u bilo kojoj grupi ili zajednici.

Kakvo je bilo Tvoje detinjstvo?

U suštini je bilo lepo i bezbrižno. Majka je radila kao daktilografinja u predškolskoj ustanovi, otac je akademski slikar, nemam braće i sestara. Kada sam bio u uzrastu od pet – šest godina, roditelji su se razveli, nakon čega sam živio sa majkom. Često smo se selili, a sa ocem sam redovno imao kontakte. Svake godine sam, kako sa ocem, tako i sa majkom, išao na more, i to su mi bili najljepši periodi jer more jako volim.

Kao dete pohađao si predškolsku ustanovu?

Išao sam u predškolsku ustanovu, i iz tog perioda imam samo lepe uspomene jer sam voleo da se družim sa drugom decom, a i vaspitačice su bile zaista dobre prema nama. U osnovnoj školi mi je takođe bilo lepo, dosta sam vremena provodio u školi, jer sam išao u boravak, tako da sam imao jako puno drugova. Bio sam odličan đak u školi, a u jednom periodu pevao sam i u školskom horu.

A da li si išao na neke vannastavne aktivnosti uz školu?

Od šestog razreda osnovne škole, pa sve dok nisam završio, trenirao sam ronjenje, a sve je to u vezi sa mojom ljubavlju prema moru, na koje sam svake godine odlazio. Kako u ovim krajevima, na žalost nema mora, treninzi su se održavali na bazenu u okviru ronilačkog kluba, dok su se preko leta organizovali odlasci na more, i to su bili lepi trenuci u

mom životu. Pored ronjenja, voleo sam da vozim sportski bicikl, što sam svakodnevno i činio kada dođem iz škole.

Nastavljaš srednju školu u Zrenjaninu?

U Zrenjaninu sam se 1989. godine upisao u Srednju elektrotehničku školu „Nikola Tesla“, na smer elektrotehničar računara koji je tada prvi put bio uveden u školovanje. Smatrao sam da je to perspektivno zanimanje s obzirom na ekspanziju upotrebe računara u poslovne i privatne svrhe, mada su u to vreme računari bili zaista smešni sa svojim performansama i mogućnostima u odnosu na današnje računare. Ipak, bio je pojam imati računar, jer ga nije mogao svako priuštiti sebi, bili su jako skupi.

Odlaziš na fakultet u Novi Sad?

Pri kraju srednje škole, shvatio sam da ipak imam više sklonosti i interesovanja za društvene nauke nego za elektrotehniku, pa sam se opredelio da upišem Pravni fakultet u Novom Sadu. Nekako mi je Novi Sad više pasovao nego Beograd. Kad je bio otvoren konkurs za upis 1993. godine, prijavio sam se, a u međuvremenu sam se prijavio da idem u vojsku, gde sam već u julu mesecu bio upućen u Crnu Goru u mornaricu. Tamo sam i dobio obaveštenje da sam primljen na Pravni fakultet i sećam se da sam od sreće plakao, jer mi je to mnogo značilo. Posle obuke sam bio upućen na neki izdvojeni vojni objekat, koji se nalazi na samoj obali mora na poluostrvu Luštica. Tu je bilo nas nekoliko mornara i to je bio jedan sasvim specifičan život, koji se u velikoj meri razlikovao od onog u kasarni.

Nakon godinu dana se vraćaš?

Po povratku iz vojske, 1994. godine, otpočeo sam sa studijama na Pravnom fakultetu u Novom Sadu. Sa nekoliko drugara koje sam poznao iz osnovne i srednje škole, a koji su zajedno studirali, iznajmio sam stan u Novom Sadu, u kojem smo živeli prvih godinu dana, nakon čega sam se osamostalio.

Da li si bio zadovoljan studijama na Pravnom fakultetu?

Studije sam shvatio veoma ozbiljno i zaista sam najviše vremena posvećivao obavezama na fakultetu i učenju, jer sam želeo da studije okončam u roku, u čemu sam i uspeo. Nije mi bilo teško i zaista sam sa lakoćom učio, jer sam redovno pratio predavanja na kojima sam dosta toga pamtio ili zapisivao.

Kad si diplomirao, već si znao gde ćeš da radiš?

Imo sam želju da radim u pravosuđu i krajem 1999. godine počeo sam da radim u Opštinskom javnom tužilaštvu u Zrenjaninu kao upisničar – pripravnik, jer u to vreme još uvek nisam završio fakultet. Diplomirao sam u maju 2000. godine i

potom kao diplomirani pravnik ostao da radim kao pripravnik, te sam se obučavao za polaganje pravosudnog ispita, koji sam položio u oktobru 2002. godine.

I kakve veze ima sad taj Tvoj posao sa ovim što će kasnije biti Godišnje priznanje?

U vreme kada sam počeo da radim u tužilaštvu, nasilje u porodici još nije bilo propisano kao krivično delo i mi se time nismo ni bavili sve do 2002. godine, kada sam se i ja prvi put susreo sa tom problematikom. Naravno, u tim počecima, krivičnih prijava za nasilje u porodici skoro i da nije bilo, mogle su se izbrojati na prstima jedne ruke. Niko u tužilaštvu o tome nije imao nikakvog znanja niti iskustva, niste imali koga da pitate kako da prepoznate i otkrijete porodično nasilje, kako da ga dokažete pred sudom. Sudska praksa je dugo godina lutala po pitanju toga šta se smatra nasiljem u porodici, a i često je menjala pravne stavove, što je u velikoj meri otežavalo borbu protiv nasilja. Neka bliža i jasnija saznanja o porodičnom nasilju i o uzrocima i posledicama ove pojave, stekao sam tek u toku 2005. godine, nakon što sam bio izabran za zamenika javnog tužioca, jer sam tada počeo da pohađam obuke i seminare koje su pretežno organizovale nevladine organizacije. Prvi i najdragoceniji susret sa ovom problematikom imao sam na seminaru koji je održan u organizaciji Autonomnog ženskog centra i tada sam prvi put osetio neki podsticaj i želju da se dublje posvetim problemu porodičnog nasilja. Nakon toga, sa svakim narednim seminarom iz ove oblasti, sve više sam osećao potrebu i želju da u okviru svoga posla i funkcije koju obavljam, učinim nešto kako bi se u Zrenjaninu unapredio rad organa i institucija i kako bi se one povezale i zajednički radile u cilju prepoznavanja i suzbijanja porodičnog nasilja i pružanja potrebne pomoći i podrške žrtvama porodičnog nasilja.

Ti si izabran kao vanstranačka osoba?

Nikada nisam bio član nijedne političke partije niti stranke, niti sam imao takvih ambicija. Želeo sam da se bavim isključivo svojom profesijom.

Šta bi Ti izdvojio da su Tvoji kvaliteti na osnovu kojih su Te izabrali?

Kolege sa kojima sam radio su prepoznale moje potencijale i kvalitete, videli su da sam posvećen poslu i sticanju novih znanja, kao i da svojim ponašanjem doprinosim očuvanju ugleda javnotužilačke funkcije, i to je doprinelo da 2005. godine budem izabran na funkciju zamenika javnog tužioca u Opštinskom javnom tužilaštvu u Zrenjaninu.

Čini se da je Tvoj mentor Tebe profesionalno dobro pripremio.

Imao sam tu sreću da za mentore dobijem izuzetne profesionalce i to, pre svega, tadašnjeg Opštinskog tužioca Simonovski Ivicu, kao i njegovog prvog zamenika

Miškeljin Dragana, uz koje sam zaista stekao mnogo iskustva i znanja, i koji su svojim savetima, kao i ličnim primerom uticali na moju profesionalnu izgradnju i oblikovanje.

I sada si Ti već u toj poziciji da možeš da kreiraš politiku, je l' tako?

Kao zamenik javnog tužioca, došao sam u poziciju da samostalno odlučujem o pokretanju krivičnog postupka, kao i da utičem na rad drugih državnih organa i institucija u delu koji se odnosi na otkrivanje krivičnih dela i prikupljanja potrebnih dokaza. Smatrao sam da ne postoji zadovoljavajući nivo međusobne saradnje tužilaštva, prekršajnog suda, policije i Centra za socijalni rad u slučajevima porodičnog nasilja, jer praktično saradnje nije ni bilo, a što se odražavalo na prepoznavanje nasilja, kao i na obim i način procesuiranja slučajeva porodičnog nasilja. Sve to je imalo za posledicu da je veoma mali broj slučajeva porodičnog nasilja bio prepoznavan kao takav i prijavljiv, već je većina tretirana kao prekršaj protiv javnog reda i mira, ili uopšte nije ni bila procesuirana. Kao državni funkcioner, koji treba da radi u interesu građana i zaštite njihovih prava, osećao sam obavezu da nešto učinim po tom pitanju.

Sa tim novim znanjem šta radiš?

U jednom trenutku, a to je bilo sredinom 2007. godine, zapitao sam sebe šta je ono što ti možeš da učiniš kako bi se kvalitet i efikasnost zaštite od nasilja u porodici na području Zrenjanina podigo na jedan viši nivo i kako bi se žrtvama nasilja u porodici moglo pomoći da iz tog okruženja izađu i otpočnu jedan normalan život. Imao sam već dovoljno iskustva da uočim gde su nedostaci i problemi u radu institucija, koje sam do tada pokušavao samostalno da ispravljam, od slučaja do slučaja. Kako su to bili usamljeni slučajevi koji su dospevali u moje ruke, dok mnogo veći broj nije ni stizao do tužilaštva, odlučio sam da svom tada pretpostavljenom tužiocu Vucelja Zoranu iznesem svoje mišljenje o tome kako da se ti problemi prevaziđu i kako da se unapredi zaštita od nasilja u porodici. Tužilac je odmah prihvatio moje predloge i prepustio mi da te ideje sprovedem u delo, što sam odmah i učinio. U roku od sedam dana su na području Grada Zrenjanina počeli da se održavaju redovni sedmični sastanci između predstavnika tužilaštva, policije, prekršajnog suda i Centra za socijalni rad. Na njima se razmatraju i analiziraju svi prijavljeni slučajevi porodičnog ili partnerskog nasilja, da se razmenjuju sve potrebne informacije između navedenih institucija, kako bi se svakom konkretnom slučaju pridala potrebna pažnja i utvrdilo da li je nasilje zaista prisutno, ko je žrtva, a ko nasilnik, kako procesuirati predmetni događaj i šta bi svaka od institucija trebalo da preduzme od ovlašćenja i mera iz svoje nadležnosti kako bi se nasilje zaustavilo, a žrtvi pružila potrebna pomoć i podrška. Navedene institucije su otpočele da se i pismeno obaveštavaju o svakoj

.....
:

prijavi porodičnog nasilja, a Centar za socijalni rad počeo je da dostavlja tužilaštvu i pismene izveštaje o proceni postojanja porodičnog nasilja, sa predlogom mera zaštite. Njih je tužilaštvo počelo da koristi u sudskom postupku kao dokaz i kao značajnu potporu iskaza žrtve porodičnog nasilja, a što je rezultiralo sticanjem poverenja suda u iskaz žrtve i kažnjavanjem nasilnika. Takođe je pri Centru za socijalni rad formiran poseban fond za materijalnu pomoć žrtvama porodičnog nasilja, za koji sredstva obezbeđuje tužilaštvo, primenom načela oportuniteta krivičnog gonjenja i obavezivanjem učinioca pojedinih krivičnih dela da novčana sredstva namenjena za humanitarne svrhe, uplaćuju u navedeni fond, čime je Centru za socijalni rad omogućeno da žrtvama pruža ne samo stručnu, nego i materijalnu podršku. Pored toga, tužilaštvo je počelo da koristi i svoja ovlašćenja iz Porodičnog zakona, da podnosi tužbe za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici. Eto, Priznanje Vlade AP Vojvodine sam dobio za doprinos u oblasti ravnopravnosti polova u 2011. godini.

Istovremeno su u Zrenjaninu i dve nevladine organizacije koje se bave nasiljem. Da li si sa njima sarađivao?

Kada je otpočela saradnja institucija u Zrenjaninu, prvobitni cilj je bio da se ta saradnja učvrsti i da se institucije prilagode jedne drugima, kako bi se njihov rad sinhronizovao i međusobno dopunjavao. Kroz tu saradnju mi smo učili jedni od drugih i s vremenom smo uticali na to da se ta saradnja poboljša, da se uvrste i neki dodatni koraci u toj saradnji. Vremenom smo uočili potrebu da se i nevladine organizacije intenzivnije uključe u tu saradnju i po tom pitanju smo svi imali konsenzus, ali zbog ograničenih kapaciteta i resursa nevladinog sektora na području Zrenjanina, nismo uspeali u željenom obimu i njih da uključimo u ovu saradnju, već je ta saradnja uspostavljena na jednom razumevajućem i podržavajućem odnosu i povremenoj razmeni informacija i saveta. Sa druge strane, nakon što je ovaj model saradnje prepoznat kao primer dobre prakse, uspostavljeni su kontakti sa drugim brojnim institucijama i nevladinim organizacijama kroz razne projekte, obuke i seminare, gde se ovo stečeno iskustvo i znanje koristilo za podršku uspostavljanja saradnje institucija sa područja drugih gradova i opština.

Da li si još uvek na toj istoj funkciji sada tako da u kontinuitetu možeš da radiš?

Još uvek sam na funkciji zamenika tužioca u Osnovnom javnom tužilaštvu u Zrenjaninu i do sada ne da nisam prestajao da se bavim ovom problematikom, nego sam s vremenom sve više bio angažovan u ovoj oblasti, kako u toku radnog vremena, tako i van njega. Skoro svakodnevno sam u kontaktu sa svim saradnicima iz drugih organa i institucija, a pored toga stalno sam angažovan na broj-

nim projektima koji za cilj imaju obuku profesionalaca, unapređenje saradnje institucija u porodici, poboljšanje položaja i prava žrtava porodičnog nasilja i sličnog.

Koliko je to što si izgradio kao svoje iskustvo sada postalo institucionalno i koliko ono može da se primeni u ovim drugim mestima?

Ja jesam imao ideju za sve ovo, ali bez istomišljenika i profesionalaca iz prekršajnog suda, policije i Centra za socijalni rad, koji su prepoznali potrebu i značaj zajedničke borbe protiv porodičnog nasilja i koji su svojim radom i angažovanjem neposredno učestvovali u izgradnji i uspostavljanju ove prakse, ne bi ovaj model saradnje mogao zaživeti, niti se s vremenom učvrstiti kao sistemsko rešenje. Dokaz da ono funkcioniše i da više ne zavisi od pojedinaca koji su ga uspostavili, govori i činjenica da se sastav predstavnika institucija s vremenom promenio, ali model saradnje i dalje funkcioniše. Ipak, mislim da se nijedan model saradnje ne može preslikati u svim sredinama, već svaka lokalna zajednica mora da pronađe najbolji model koji odgovara njenim resursima i potrebama. Postoje gradovi koji su, rukovodeći se iskustvima Zrenjanina, usvojili isti, ili sličan model saradnje, ali oni su izuzetak u odnosu na one gde nije uspostavljena nikakva stalna i sveobuhvatna saradnja.

A da li si nešto napisao i objavio drugim od toga što je Tvoje iskustvo?

Učestvovao sam u pisanju više priručnika i publikacija na temu porodičnog nasilja, u kojima sam naravno iznosio svoja iskustva i davao određene preporuke.

Koliko je širi građanski angažman u Zrenjaninu doprineo tome?

Na području Zrenjanina, nije bilo nikakvog aktivnog građanskog angažmana po pitanju uspostavljanja saradnje institucija u oblasti porodičnog nasilja, meni to nije poznato. Jedino znam da je tokom 2005. godine postojala inicijativa Pokrajinskog ombudsmana da se na području svih opština u Vojvodini zakluče sporazumi o saradnji između šireg kruga državnih i lokalnih organa i institucija, pa je tako i u Zrenjaninu održan inicijalni sastanak, ali sporazum nije potpisan od većine relevantnih institucija, niti su se predstavnici institucija ikada više okupili po tom pitanju.

Imaš li kontakte ili saradnju sa Kancelarijom za rodnu ravnopravnost u gradu Zrenjaninu?

Kancelarija za rodnu ravnopravnost Grada Zrenjanina nije me nikad kontaktirala za neku saradnju po pitanju ostvarivanja zaštite od nasilja u porodici.

Ko je Tebe predložio za Priznanje Vlade Vojvodine?

Za nagradu Vlade APV, koja se dodeljuje jednom godišnje u oblasti ravnoprav-

nosti polova, mene je predložio Zavod za ravnopravnost polova.

Da li je Priznanje išta promenila u tvom životu?

Priznanje nije ništa promenilo u mom svakodnevnom životu i radu, osim što me je učinilo ponosnim, jer sam prvi muškarac kome je ova nagrada uručena.

U tužilaštvu su, kako da kažem, bili ponosni?

Ova nagrada je u vezi sa mojim radom u tužilaštvu, pa samim tim je i rad tužilaštva reprezentovan, tako da su i kolege imale razloga da zajedno sa mnom podele ovaj ponos.

Da li su Zrenjaninske novine pisale o tome?

Naravno da su i novine pisale o uručanju nagrade, bilo je objavljeno u više dnevnih novina.

Ta nagrada sada u Tvom ličnom životu nije puno promenila, ali u praksi? U praksi vi nastavljate to isto?

Saradnja i dalje traje istim intezitetom, a priznanje nam je potvrda da smo na dobrom putu koji i dalje treba da sledimo.

Šta je Tvoj sledeći korak?

Na ovaj model saradnje nije stavljena tačka, jer se i ovlašćenja i procedure rada institucija često menjanju, kao što se menjaju i resursi kojima raspolažemo, zbog čega se i rad institucija i njihova saradnja mora stalno prilagođavati potrebama brzog i efikasnog delovanja. Takođe, smatram da bi trebalo uključiti u saradnju nevladin sektor, kao i spoljni krug institucija, koje su od značaja za prepoznavanje i prijavljivanje nasilja, kao što su prosvetne i zdravstvene ustanove.

Dobro, znači Ti si podelio privatni i javni život.

Moje mišljenje je da posao i porodicu ne treba mešati, niti od kuće treba praviti kancelariju i zato nikada nisam u kuću donosio svoje poslovne obaveze, predmete za rad i slično, već sam sve isključivo radio u kancelariji, bez obzira koliko sam dugo morao da ostanem. Volim i poštujem svoju časnu profesiju i ponosan sam što sam za nju izabran, ali kada zatvorim vrata kancelarije i krenem kući, sve to ostavljam iza sebe i posvećujem se isključivo svojoj porodici i svojim prijateljima.

Nije te zanimalo da budeš advokat fokusiran na pitanja nasilja nad ženama?

Do sada nisam ozbiljno razmišljao da se bavim advokatskim pozivom, jer sam bio zadovoljan svojim radom i napredovanjem u tužilaštvu, ali ne isključujem i tu mogućnost, jer i advokatska profesija ima svojih prednosti.

Šta Tebi znači Godišnje priznanje Vlade APV?

Priznanje nosi ne samo ponos i satisfakciju za dobitnika, nego ga i dodatno obavezuje da to priznanje i u budućnosti opravda svojim radom. Za mene ovo priznanje predstavlja pre svega potvrdu da sam „kao zamenik javnog tužioca” svoju državnu funkciju koristio za dobrobit šire društvene zajednice, što se inače i očekuje od svakog državnog funkcionera i službenika. Znači da sam zajedno sa saradnicima iz ostalih institucija uspeo da podignem nivo poverenja građana u rad državnih organa i institucija, po pitanju zaštite od nasilja u porodici, a sa druge strane i da podignem svest i odgovornost profesionalaca u istim ti državnim organima i institucijama kada postupaju u slučajevima porodičnog nasilja. Takođe, ovo priznanje mi nameće i osećaj odgovornosti za pružanje novih doprinosa u ostvarivanju zaštite od nasilja u porodici.

Šta bi bila Tvoja poruka?

Poruka bi bila da svako od nas treba i može da pruži svoj doprinos borbi protiv porodičnog nasilja. Naime, pored državnih organa i institucija, važan faktor u procesu prevencije, kao i otkrivanja i suzbijanja porodičnog nasilja su i sami građani, odnosno svako od nas kao pojedinac. Ukoliko želimo da živimo u boljem i bezbednijem društvu, ukoliko želimo da naša sadašnja ili buduća deca imaju srećno detinjstvo i da izrastu u čestite, poštene i vredne ljude, kao i da danas-sutra budu brižni supružnici i roditelji, moramo i mi sami, u skladu sa svojim mogućnostima, da učinimo nešto za ovo društvo u kojem živimo, pa makar i ličnim primerom u nenasilnom ophođenju prema članovima svoje porodice i prema svim drugim ljudima.

Da li si se negde usavršavao van granica Srbije?

Na konkursu Američke agencije za međunarodni razvoj USAID, izabran sam među deset stručnjaka iz Republike Srbije iz oblasti porodičnog nasilja, te sam u okviru programa „Community Connections” bio upućen na studijsko – stručno usavršavanje u Čikago, iz oblasti „Porodično i kućno nasilje”, koje se održavalo u periodu od 16. februara do 09. marta 2011. godine. To je bilo zaista dragoceno iskustvo za mene, ne samo u profesionalnom smislu.

Recite nam nešto o svom detinjstvu.

Rođena sam u Subotici gde smo živeli dve godine, kada je moj otac, željeznički službenik, premešten u Novi Sad i praktično od tada sam Novosađanka. Tri godine smo živeli u Mađarskoj u mestu Hedjehalom na granici sa Austrijom. Moje detinstvo je slično mnogim iz generacija pred rat, teško, ali lepo, jer nisam u to doba ni bila svesna svih teškoća i realnih opasnosti.

Da li imate braću ili sestre?

Ne, jedinica sam! Ja nisam osetila da mi neko nedostaje jer sam uvek imala drugarica i drugova za igru, a tokom mog odrastanja sa nama su živela i učila deca maminih sestara iz Banja Luke ili tatinih iz Kikinde. Kasnije mi je knjiga bila drug. Kad god sam bila u teškoj situaciji, latila bih se knjige i tako imala svoj novi svet. Tako sam verovatno i nado-knađivala to što sam jedinica u porodici.

Koje porodične uspomene pamtite iz detinjstva?

Najranije detinjstvo pamtim po ratnim događanjima, okupaciji i raciji u Novom Sadu, čestih pretresa stana i zamračenih prozora u našem stanu u Dudarskoj ulici u Novom Sadu. Takođe pamtim i odlaske u zabavište pored Šumske škole, uz sam Futoški park, koji je za mene bio tajanstvena šuma. Moj otac, službenik u ložionici u Novom Sadu, bio je 1942. godine premešten uz više željezničara iz Vojvodine u Mađarsku. U novoj, nepoznatoj sredi-

ni, učili smo mađarski, a snalazili se uz pomoć maminog znanja iz nemačkog jezika koji su meštani govorili. Živeli smo uz samu prugu u zgradi pored vodotornja gde su se parne lokomotive svakodnevno snabdevale vodom i ugljem. To je u željezničkom saobraćaju bitan čvor i zato su pri kraju rata, negde 1944, pri jednom od brojnih bombardovanja, zgrada i naš stan bili potpuno razrušeni. Nekim čudom, ostalo je samo ogledalo i mamina, kako kažem, zlatna šivaća mašina, čuvena singerica koja nas je dugi niz godina posle rata u Novom Sadu „hranila”. Oni su danas kod mene i moje ćerke Sanje. Meni je najžalije bilo moje velike lutke i knjige koja je uvek bila sakrivena ispod veša u ormanu, kao neka tajna. Što je možda i bila, zbog čestih pretresa našeg stana. To je bila prelepo uređena knjiga *Nemušti jezik*, velikog formata, sa slikama u boji i zmijom na korici a krupnih ćiriličnih slova iz koje sam učila srpski i ćirilicu.

Bez ičega od odeće i obuće, pa do nameštaja, dobili smo izbeglički smeštaj u susednom selu Bezenje na granici sa Slovačkom. Ljudi su nam bili bliski, i sada se dopisujemo, govorili su slovački. Dobili smo nužni smeštaj i neophodne opšte stvari. Tata je putovao na posao u Heđešhalom, ja sam išla u drugi razred osnovne škole a mama je pokušavala da ponovo stvori dom. I tu smo dočekali dolazak Rusa. Tek u maju 1945. godine dobili smo dozvolu za povratak u Jugoslaviju.

Vratili smo se u Novi Sad, dobili privremeni smeštaj, neki nameštaj, i na kraju se uselili u Železničku koloniju koja i danas postoji, između dve pruge – subotičke i teretne. Celo detinjstvo i devojaštvo provela sam tu, sve do 1960. godine.

Šta možete da nam kažete o svom školovanju i obrazovanju?

Prva dva razreda osnovne škole završila sam u Mađarskoj, a zatim od trećeg osnovne do završetka fakulteta bila sam učenica i studentkinja u Novom Sadu. Prvi dani trećeg razreda osnovne škole bili su mi teški, morala sam dobro savladati srpski jezik i ćirilicu. Mnogo mi je pomogla šetnja kroz Novi Sad sa roditeljima i čitanje naziva prodavnica ispisanih ćirilicom. Treći i četvrti razred završila sam u Osnovnoj školi broj 8 uz sam Futoški park (današnji Stomatološki fakultet), i upisala se u I Nepotpunu mešovitu gimnaziju (današnja zgrada Srednje elektrotehničke škole).

Završila sam nižu gimnaziju, sistem obrazovanja je bio četiri razreda osnovne škole, tri razreda niže gimnazije, tri razreda srednje stručne škole ili pet godina više gimnazije, i kao odličan učenik bila sam oslobođena polaganja nižeg tečajnog ispita (sada je to mala matura). Odluka o daljem školovanju nije uvek laka. Prvo je moja mama želela da idem u srednju geodetsku školu koja je trajala tri godine jer bih tako već sa 16 godina mogla da radim, odnosno da privređujem. Ja sam želela u gimnaziju. I tako je i bilo, i 1950. godine upisala sam IV razred Više mešovite gimnazije „Svetozar Marković” sa tada čuvenim direktorom

.....
:

Novakom Radovićem. Mi iz IVc razreda bili smo, a i sada smo dobri prijatelji. Gimnazijsko vreme je možda i najlepše iako su to bile još uvek teške posleratne godine. Zajedno smo na velikom odmoru pili ne baš ukusno mleko, jeli neku marmeladu ili sir iz pomoći UNRE, učili smo, šetali korzom, naša strana je bila uz zgradu Gradske kuće sa poznatim „majmunskim ostrvom” gde su momci sedeli. Bila su i čuvena sela-igranke u poslepodnevnim časovima u gimnaziji.

Kao odlična učenica bila sam oslobođena polaganja višeg tečajnog ispita (velike mature), i tako se uz mnogo veselja završilo moje gimnazijsko školovanje. Maturu smo proslavili sa mnogo crvenih božura i vožnjom, jasno sa pesmom i fijakerima kroz Novi Sad. Ceo svet je bio naš.

A kako ste se odlučili za studije?

Svi su mislili da ću ići na Filozofski fakultet. Ali ja sam najviše volela hemiju, a znanje i ljubav usadila mi je moja profesorica hemije Smilja Leskovac, supruga akademika Mladena Leskovca. Bila sam ubeđena da ću ići da studiram hemiju. Ali hemije nije bilo u Novom Sadu. Bilo je u Beogradu, a za to nisam imala ni želje ni mogućnosti.

A onda ste se odlučili za Poljoprivredni fakultet?

Razmišljala sam gde ima najviše hemije i zaključim da je to agronomija. I tako ja napunim 18 godina, uzmem dokumenta, pa lepo peške na Tvrdavu gde je tada bio Poljoprivredni fakultet. Nikada nisam zažalila zbog ovog izbora, a u toku mog istraživačkog rada bilo je puno hemije, najčešće kroz istraživanje kvaliteta povrća, počevši od magistarskog rada sa crnim lukom do organski proizvedenog povrća.

To je znači bio Vaš slobodan izbor?

Moji roditelji su se iznenadili iako su znali za moju ljubav prema biljkama. Uvek smo imali bašte ili baštice sa povrćem i cveće koje je krasilo ulaz u stan. Možda je sve to bilo u meni i pomoglo mi da se sama odlučim za studije poljoprivrede. Dani studiranja bili su lepi, posebno dok je Fakultet bio na Tvrdavi. Tada smo često, posebno zimi, ostajali po po ceo dan, učili i družili se, zajednički ručali još uvek čedar sir i marmeladu, kao u gimnaziji, i još po nešto kada je neko nešto doneo od kuće. Prvi ispit koji sam položila bila je neorganska hemija. Pa, da li ima slučajnosti? Studije sam završila u novoj zgradi na Limanu, tada prvoj zgradi izgrađenoj na nasutom pesku. Moja generacija se družila i van nastave, išli smo na igranke koje su posebno bile lepe u bašti zgrade (sada Galerija Rajka Mamuzića) u Vase Stajića broj 1. U toj zgradi se odvijao i društveni život studenata, a tu je bilo i sedište Univerzitetskog odbora Saveza studenata i komiteta, izviđača, ferijalaca, redakcije lista Misao, kasnije i Polja. Tu započinje i moja društvena aktivnost koja postaje sastavni deo mog rada i života.

Poljoprivredni fakultet, opšti smer, završila sam u februaru 1960. godine, udala se 30. aprila iste godine, i kao asistent na predmetu povrtarstvo Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu, tada u sastavu Univerziteta u Beogradu, počela da radim 1. jula 1960. godine.

Ko čini Vašu porodicu?

Moju porodicu danas čini nas četvoro: moja ćerka Sanja, zet Miroslav Miša Kričković i moj unuk Luka. Nekad smo bili brojniji, rekla bih, uvek proširena porodica: sestrice i bratći u različitim periodima, moj tata i mama, udajom i moj muž Dušan Lazić, pa ćerka Sanja, pa njenom udajom zet Miša, a kasnije i moja svekrva. Ali polako, porodica se smanjivala. Prvo je umro moj otac (1972), pa moja svekrva i moja mama (1993), a 2005. i moj suprug Dušan. Danas smo tu moja ćerka Sanja, redovna profesorka na predmetu opšta fitofarmacija na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu, doktorka tehničkih nauka, zatim moj zet Miša, inženjer geodezije i najmlađi član, moj unuk Luka. On sada ima petnaest godina i uči me novim stvarima, što meni daje posebnu energiju. Odličan je učenik prvog razreda gimnazije *Isidora Sekulić*. Sa njima se ponosim, oni su moj oslonac, moja majčinska briga i sreća.

Kako je funkcionisala Vaša porodična zajednica?

U porodicu svako unosi deo sebe, postaje tolerantniji i okupljen oko zajedničkog cilja –boljitka porodice. Mi smo dobro funkcionisali. Kada sam puno radila, moji su roditelji, posebno mama, a kasnije i suprug Dušan, pomagali. Bili smo relativno toleratni i to smo postepeno izgrađivali. Nismo se sputavali i bili smo skromna porodica, i kada smo stranovali zajedno i kada smo živeli u posebnim stanovima. Uvek izražavam veliku zahvalnost mojoj majci, veseloj, stamenoj ženi, širokih interesovanja i znanja, iako je uvek bila domaćica i koja je nosila teret kuće. Zatim ocu koji je na specifičan način dopunjavao porodicu i zarađivao, kao i suprugu Dušanu, mirnom, tolerantnom čoveku koji je davao spokojnost porodici i društvenom radu. To mi je sigurno, uz moje osobine, pomoglo da ostvarim sve rezultate. Trudim se da to sve pružim ćerki Sanji i njenoj porodici – Miši i unuku Luki.

A Vaša društvena i politička aktivnost.

Moja društvena aktivnost i funkcije, započete još studentskih dana, nastavile su se gotovo čitavog mog radnog veka i to paralelno sa pedagoškim, naučnim i stručnim radom u oblasti povrtarstva, i jasno, i sa porodičnim životom. U vreme docenture bila sam potpredsednik Skupštine Novog Sada, kao vanredni profesor bila sam potpredsednik Skupštine Vojvodine, a kao redovni profesor bila sam i predsednica Konferencije za aktivnost žena Jugoslavije i po funkciji

član predsedništva Savezne konferencije SSRNJ. Istovremeno sam bila predsednica saveta značajnih kulturnih organizacija i manifestacija u Novom Sadu i Pokrajini. Uvek je pitanje kako se sve to moglo odvijati. Moram reći da je sve to bio pun, aktivan, raznolik rad i život. Moje nove životne škole. Sigurno da nije bilo slučajno. Pripadam osobama koje svoj rad planiraju, kao i vreme za pojedinačne obaveze ali i za slobodne trenutke sa porodicom, sa omiljenom knjigom i slično. Da li se to može postići? Može, ako radu prilaziš sa ljubavlju ili naučiš da taj rad zavoliš, ako si uporan, pozitivno ambiciozan i dobar planer. I sve to uz pomoć porodice moje majke, oca i supruga. A kada sam ostala bez njih, sve je bilo nešto teže ali su i društvene aktivnosti bile manje, a Sanja je već imala i svoju porodicu. Sve što sam radila i ostvarila vezano je i za moje saradnike, posebno one na fakultetu koji su zbog mog angažovanja nosili i određeni teret rada. Ističem najuže saradnike: Vikica Sakač, moj laborant, nekadašnji asistenti, a sada profesori u penziji Vladan Marković, Mihal Đurovka i kraće vreme Žarko Ilin, ali i drugi. Bila sam dobar učenik i imala sam odlične profesore kao što su profesori Borojević, Drezgić, Stojković, Dobrenov, Marjanov, Vrebalov i drugi. Ali tu su i moji drugovi iz društvenog i političkog života – Jovan Dejanović, Bogdan Tankosić, Mirko Čanadanović, Laslo Varga i drugi. Kod spominjanja imena uvek nekog izostaviš, ali to znam.

U porodici i u poslu imala sam dovoljno podrške da sve ono što je teško i neprijatno lakše podnesem i krenem dalje. A bilo je i toga.

Ćerka.

Sanja je tiša od mene, ali *tiha voda breg roni*, ima svoj način života i rada, okrenuta je porodici, kući, sa specifičnim istančanim ukusom, odličan je stručnjak, naučni radnik i profesor. Daleko je tolerantnija od mene. Moj zet Miša je dobar stručnjak, mnogo radi, voli porodicu, a Luka mu je centar sveta. Oni grade svoju porodicu putem koji su zacrtali, a sama ne mogu proceniti koliki je moj uticaj. Trudim se da i dalje dajem svoj doprinos, da olakšam Sanji i što više budem sa Lukom.

Ne znam pravi uticaj na Sanju. Uvek je uticaj porodice bitan, a u pojedinim segmentima jači je uticaj pojedinih članova. Volela bih, ako je to moguće, da moj razvojni put bude neki putokaz, pozitivan ili negativan, a moje ambicije, široka interesovanja i rad – podstrek.

Čija je podrška bila presudna da izgradite profesorsku i profesionalnu karijeru?

Samo nešto o mojoj profesionalnoj karijeri. Moj naučni rad se zasniva na istraživanjima biologije povrća, posebno lukova, zatim na istraživanjima primene agroekoloških i agrotehničkih mera, na prinos i kvalitet povrća, proučavanje i

prikupljanje autohtonih sorti i ekotipova, rad na formiranju Banke biljnih gena povrća i razvoju tehnologija proizvodnje povrća na otvorenom polju, zaštićenom prostoru baštama kao i ekoloških sistema proizvodnje kao što je organska poljoprivreda. Sve to, kao i obiman stručni rad, dali su preko 300 naučnih radova, referata, studija, domaćih i stranih projekata, 30 knjiga, od prve i najdraže „Bašta zelena cele godine” iz 1981. godine, prve knjige u ediciji Zelena sveska namenjena Zimskim školama za poljoprivredne proizvođače u Vojvodini. Sve to odvijalo se u toku 41 godine mog redovnog pedagoškog rada na fakultetu, gde sam bila šef katedre za ratarstvo i povrtarstvo, dekan fakulteta, profesor tada najjače škole povrtarstva u Jugoslaviji, ali i jedan od osnivača i predavača predmeta Cvečarstvo i predmeta Hortikultura Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu. Ali, to se sve može pročitati iz podataka datih u enciklopediji Novog Sada, u publikacijama Naučnog društva Srbije i Akademije inženjerskih nauka Srbije, zatim u Životopisu dobitnika Zlatne plakete za životno delo univerzitetskih nastavnika, ali i na sajtu Univerziteta datih pri izboru u zvanje profesorke emerite 2010. godine. Bogatstvo i sveobuhvatnost mog života i rada daju i moje društvene i političke funkcije, zaokružujući moj život.

Moje osobenosti, učenje uvek, pa i danas, relativno dobro procenjivanje situacija, ali i prihvatanje pravih saveta dali su rezultate. Od srednje škole, pa do danas, bila sam dovoljno samostalna u donošenju odluka koje nisu uvek bile dobre za mene. To je verovatno prvi shvatio moj otac koji mi nije ništa zabranjivao, ali mi je davao savete od kojih su se mnogi obistinili i mene umirivali, kada bih se setila njegovih reči. Možda je sreća što sam poslušala savet da izaberem fakultetsku karijeru i moje lično opredeljenje da to bude povrtarstvo na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu. Zahvaljujući profesoru Milanu Dobrenovu, osnivaču predmeta povrtarstvo u Novom Sadu i Sarajevu, i jednom od dekana Fakulteta u Sarajevu i osnivača Zavoda za povrtarstvo Instituta za poljoprivredna istraživanja u Novom Sadu, blagog i mudrog čoveka koji se nije mnogo mešao u moje želje i moje pravce razvoja, a bio je tu kad je trebalo, mogla sam savladati početničke prepreke. U julu 1960. godine, od asistentskog zvanja, redovno sam napredovala u nastavničkom, naučnom i stručnom rada i izgrađivala sebe. Opredelila sam se za povrtarstvo misleći da je to za mene kao ženu najprihvatljiviji agronomski poziv.

Prvo zaposlenje.

Mesec dana radila sam u Institutu za ratarstvo i povrtarstvo te 1960. godine, i tamo načinila prve korake u povrtarstvu. Prvog jula iste godine stupila sam na posao kao asistent na predmetu Povrtarstvo Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu i napustila ga kao redovni profesor, 31.12.2001. godine. Uz to sam po pozivu predavala povrtarstvo na Poljoprivrednom fakultetu u Sarajevu i Zemunu.

.....
:

Veoma sam srećna što je moj rad cenjen na mom fakultetu i Univerzitetu, jer sam 2011. godine izabrana u zvanje emeritus, postala sam profesorka emerita. Divne reči koje je na promociji, upoređujući me sa najpoznatijim profesorima našeg fakulteta, izgovorio dekan Poljoprivrednog fakulteta prof. dr Milan Krajinović, bile su najveća nagrada za moj pedagoški, naučni i stručni rad.

Moj se rad nastavio i posle penzionisanja, pre svega na polju ekologije, organske poljoprivrede posebno povrtarstva i biobašte, ali i u okviru NVO.

Da li Vam je to što ste žena pomoglo ili odmoglo u karijeri?

To je često bilo pitanje. Pa, ja mislim da to nije uticalo na moj rad i karijeru. To može da odmaže posebno u periodu rađanja i odrastanja dece. Gubiš kontinuitet u radu, posebno u istraživačkom delu i često žene tu malo zastanu u ostvarivanju karijere. Neku neravnopravnost u radu nisam osećala. Među agronomima, a i u društvenopolitičkim strukturama, uvek je manje žena, pa mogu biti u sitnom „povlašćenom položaju”. Moje kolege i drugovi su uvek, kao i danas, poštovali i mene i moj rad. Mislim da sam svoju ravnopravnost izborila velikim, velikim radom i upornošću.

Da li ste imali neke barijere u usavršavanju?

Ne, na sreću mogla sam da ostvarim kraća ili duža usavršavanja, da učestvujem na naučnim i stručnim skupovima, mogla sam putovati u inostranstvo. Izdvajam vrednost jednog studijskog putovanja sa početka moje asistentske karijere, obilaskе fakulteta, instituta i povrtarske proizvodnje u celoj bivšoj Jugoslaviji. To iskustvo, ti susreti i znanja koja sam tada dobila, bila su dragocena za moj rad, za stav o povrtarstvu, o načinu predavanja, i iznad svega uverilo me da koliko sebe u radu daješ toliko i dobijaš. Sa svakog putovanja čovek donosi nova znanja i otvara svoje vidike.

A kakav je bio položaj žena u vreme kad ste gradili svoju profesionalnu karijeru?

Nas je bilo malo devojaka u toku studija i kasnije u radnom odnosu na fakultetu. Na fakultetu je bilo žena, a sada ima još više profesorki, i kako mogu da procenim, nije bilo nekih problema u vezi sa polnom strukturom fakulteta. Ipak je to bilo drugo vreme kada se veoma cenio rad, pedagoški, naučni i transfer znanja u poljoprivredu. Zato i ne znam za napredovanje po polnoj osnovi ili da zbog toga neka stručnjakinja nije mogla da napreduje. Za meni lično, dve profesorke su imale odlučujući uticaj na izbor onoga šta ću raditi. One su odgovorile savetom i literaturom na moje pismo iz prvih asistentskih dana.

To su profesorke, doktorke nauka Paula Pavlek sa Poljoprivrednog fakulteta u Zagrebu i Marina Alekseeva sa Timirjazevske Akademije nauka u Moskvi,

biolog, poznavalac lukova, velika žena, koja me je uvela u specifičnu porodicu lukova. Crni luk je bio i ostao moja biljka, na njemu sam magistrirala, doktorirala, sa kolegom A.Vasićem stvorila prvu jugoslovensku sortu crnog luka „Kupusinski jabučar“, a u saradnji sa divnim ljudima iz sela Kupusina, opština Apatin.

To je vreme tolerancije i solidarnosti?

Mislim da jeste, ali sigurno više nego danas. Bez obzira na to, borba za ženska prava bila je i tada aktuelna, a znamo da je ona duga. Mislim da je tadašnja generacija bila svesna da je velika stvar što se toliko žena obrazovalo i stvaralo stručnu ali i političku karijeru.

Da li ste i u to vreme bili svesni važnosti obrazovanja žena?

Ja uopšte imam stav da je obrazovanje bitno za sve. Sigurno da je ono posebno važno za žene jer ekonomska stabilnost daje osnovu za srećniju porodicu i život. Žao mi je što seoske žene nisu uvek u mogućnosti da se obrazuju iako one to delimično nadoknađuju istančanim osobinama i veštinom. Bliže su prirodi i zato su otvorenije za nova znanja. Moj životni stav je da se svaki dan nešto mora naučiti. Ceo život tako radim. Bitni su različiti modeli i oblasti učenja od radnih do filozofskih. U struci i na društvenim funkcijama zalagala sam se da veća brojnost žena znači, ali ne samo broj, već i odgovarajući kvaliteti.

Čemu ste pridavali značaj u radu sa studentkinjama i studentima?

Ja volim da predajem i važila sam, bez neke skromnosti, za dobrog pedagoga, što uključuje i razumevanje studenata ili slušalaca. Težila sam da gradim prijateljske odnose, da primerom pokažem da se sve može postići, da kada je i najteže treba podići glavu i ići napred. Znači, moje poruke su bile učenje, druženje i negovanje prijateljstva i ljubav za ono što se radi. Ipak, mislim da je najveća vrednost razvoja, celoživotno učenje. Zato se i danas zalažem za taj koncept koji je jasno vidljiv, iako ne tako nazvan, u programima edukacije žena koje ostvaruje Zavod za ravnopravnost polova i Pokrajinski sekretarijat za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova. Da nisam imala tako otvoren stav o učenju, mnoge projekte ne bih mogla ostvariti. Učim, i učim druge i danas u brojnim edukacijama, posebno ističem korisne i lepe edukacije žena iz ruralnih sredina.

Kada ste počeli da se zanimate za civilni sektor?

U periodu snažnog razvoja ekološke svesti u Evropi počele su aktivnosti i u Jugoslaviji. Ti programi nisu naišli odmah na plodno tlo u državnim ustanovama, pre svega zbog sporosti sistema, ali su postali značajni za razvoj civilnog sektora. Ti programi su bili ono što sam ja i radila na fakultetu, ali često sputavana i bez razumevanja problematike kvaliteta hrane i zaštite životne sredine. Zato mi je civilni sektor u celini svojim idejama, a posebno u okviru programa organske

.....
:

proizvodnje i ruralnog razvoja postao gotovo središte volonterskog rada a tek kasnije i poluprofesionalnog rada. To su moji prvi koraci u biološkoj odnosno, kako sada zovemo, organskoj poljoprivredi. Krajem 1989. godine formiramo NVO „Vrelo” u Novom Sadu, gde sam održala svoje prvo predavanje o biobašti. Iste godine, 1990. formiramo Terras u Subotici sa ekološkim programima i velikim radom na edukaciji o organskoj poljoprivredi u okviru „Terras bio škole”. U toku ratnih godina, sa dolaskom izbeglica, formiramo Humanitarni centar za integraciju i toleranciju i opet imamo program edukacije iz oblasti povrtarstva za preko 300 izbeglica. Olivera Radovanović 2002. godine formira NVO „Zelena mreža Vojvodine” gde do današnjih dana ostvarujemo brojne programe edukacije, proizvodnje i plasmana organskih proizvoda, i predstavljamo svetlu tačku na mapi organske proizvodnje i ruralnog razvoja, posebno Vojvodine. U civilnom sektoru naučiš da radiš otvoreno, sa ubeđenjem i brzo vidiš rezultate od promena u svesti do konkretnih proizvoda.

To su Vaši aktivistički motivi?

Da, ali nije uvek bilo lako i prijatno raditi u ovom sektoru. Bilo je tu i neprijatnih situacija, ali prave ideje, posebno ekološke, uvek pobeđu.

Da li je to u početku bio volonterski rad ili su bili projekti?

Osnivanje i prvi počeci su bili volonterski, ali sa dobijanjem donacija i projekata, pre svega iz inostranstva a poslednjih godina i iz domaćih izvora finasiranja, rad postaje profesionalan. Za mene je rad uvek na nivou eksperta ili konsultanta sa odgovarajućom nadoknadom, ali nikad sa radnim odnosom. Ja sam penzionerka, volim slobodu u odlučivanju i često upadam u prebukiranost, ne dana, već i sati. Uvek preporučujem mladim ljudima da se uključe u nevladine organizacije. Taj rad je jedna nova škola, jer je rad širi, fleksibilniji sa novim idejama u odnosu na utvrđene školske programe. Nevladine organizacije daju jedan nov sistem rada ali i vrednosti. Uostalom, razvoj organske proizvodnje u Srbiji rezultat je rada NVO. Sada se organskom proizvodnjom bave i fakulteti i instituti.

Jedna ste od osnivačica Zelene mreže Vojvodine.

Kada se 2002. godine formirala Zelena mreža Vojvodine ja sam se jednostavno uključila u rad kao saradnik, a pre svega edukator u brojnim tribinama, školama organske proizvodnje i ruralnog razvoja. To i danas sa radošću radim. Sposobnost Olivera Radovanović, predsednice Upravnog odbora Zelene mreže i njen osećaj za Vojvodinu i vojvođansko selo, upornost i rad su podloga za naše aktivnosti, od edukacija za organsku poljoprivredu, za ruralni razvoj, do formiranja prve organske pijace u Srbiji „Moj salaš” ali i prodavnice istoimenog naziva, do IPA i FAO projekata i mog, da kažem, zajedničkog rada na velikoj edukaciji žena

Vojvodine za organsku proizvodnju, posebno za biobaštovanstvo. Oliverinom posetom njujorškoj organskoj pijaci na Menhetnu započet je projekat pijace „Moj salaš”. Edukovani proizvođači su bili tu, jedna velika edukacija oko uređenja javnog prostora dovela je do mesta održavanja na prostoru ispred SPENS-a iako je najviše glasova bilo za centar grada gde je i bila davnašnja novosadska pijaca. Uz pomoć Grada i Pokrajine 2004. otvorena je organska pijaca Moj salaš. I ta pijaca nije obična, tamo su samo proizvođači, nema nakupaca, ona promovise proizvođače i proizvode iz cele Vojvodine. Sada već imamo nove proizvođače oko Novog Sada i žene iz Vojvodine koje su 2013. prošle edukaciju iz povrtarstva i biobašte. Pijaca uči potrošače i proizvođače, promovise proizvode i uspostavlja neophodan kontakt potrošača i organskih proizvođača. To je mesto prijateljstva i druženja. Veliko prijateljstvo je osnova, ja sam ubeđena, jednog bržeg razvoja. A onda, jedan broj će imati svoju proizvodnju, korak po korak, povezanu sa stečenim znanjima iz oblasti informacionih tehnologija, preduzetništva, zadruga. Sve to zajedno mora dati rezultat.

Da, pa sama ta činjenica da je više od osamstopedeset žena i muškaraca prošle godine prošlo obuke i zauvek steklo Vas i Vašu radnu grupu za konsultante.

I prijatelje. Verujte, najlepša su nagrada reči koje one upućuju meni. Mislim da je taj rad doneo i donosi izmenu svesti ljudi o potrebi proizvodnje kvalitetne i bezbedne hrane o organskoj poljoprivredi koja štiti prirodu i jasno neposrednu čovekovu okolinu..

Kako je išlo sa podrškom za civilne inicijative?

Da nije bilo stranih fondova i donacija ne bi ništa mogli raditi. Danas je bolje jer smo osnažili i možemo konkurisati na evropske fondove ali i domaća sredstva. To se oseća po povećanoj aktivnosti upravo na projektima razvoja sela i organske poljoprivrede i ekonomskom osnaživanju i žena.

A podrška porodice?

Odlična, oni se samo brinu da se ne umaram suviše ali dok imam njihovu ljubav i pažnju sve je lakše. A to znači mnogo. Oni znaju proizvođače, i mi smo svi velika porodica.

Da li Vas je civilni rad izdvojio?

Imala sam tu sreću da sam otišla u penziju, i onda je meni rad u civilnom sektoru proširio nekadašnji rad, otvorio nove puteve i verujte dao snagu, izdržljivost. Jer sve se radi sa ljubavlju sa ljudima, a rezultati i nova prijateljstva su prava nagrada.

Šta je za Vas značilo priznanje Vlade APV?

Prvo je bilo veliko iznenađenje. U životu sam dobila puno priznanja među kojima je Povelja Novog Sada, nagrada Oslobođenja Vojvodine, nagrade Sindikata i Privredne komore, Zlatna plaketa za životno delo univerzitetskih nastavnika i druga draga. Ali kad sam obaveštena da sam dobitnica Godišnjeg priznanja Vlade AP Vojvodine u oblasti ravnopravnosti polova za 2011. godinu, bila sam izuzetno srećna. Razmišljala sam o mom životnom putu i činjenici da rad sa ženama i o ženama predstavlja značajnu nit mog rada. Jer, tu je bio rad u mladosti u okviru Sekcije žena sreza Novi Sad, pa mnoge edukacije žena iz oblasti povrtarstva, pa moj rad kao predsednice Konferencije za aktivnost žena Jugoslavije, pa rad u NVO ali i na dokumentima Vlade Vojvodine. Sve to radim sa puno energije i posvećenosti. I onda posle dužeg vremena neko me se setio, procenio i nagradio visokim priznanjem Vlade Vojvodine.

Ja uopšte ne znam da li sam ikada bila toliko uzbuđena nego tog dana kada mi je uručena nagrada. Kada sam pogledala po holu, sva ta lica bila su mozaik mog ukupnog rada, prijatelji u koje ubrajam saradnice iz Zavoda za ravnopravnost polova i Sekretarijata. Bila sam srećna što sam deo mog rada posvetila ženama, pre svega njihovoj edukaciji za povrtarsku proizvodnju i posebno za najlepší deo o biobašti, ali i rad u kulturi, dečijim aktivnostima. I moram reći da me je nagrada podstakla, dala mi novi vetar u leđa za nove korake posebno za ekonomsko osnaživanje žena kroz rad u organskoj poljoprivredi. Moje žene i sada prave nove planove.

A kako posmatrate priznanja, pogotovo za ženski rad?

Malo je nagrada koje bi cenile i taj deo rada. Nagrade ne moraju biti uvek specijalizovane, ali u svakoj nagradi koju dobija žena treba da stoji i njen doprinos ka punoj ravnopravnosti.

Važno je imati i dobijati nagrade. Bolje je u nagradama pogrešiti nego ne dati nagradu. Nagrada je stimulativna, obavezujuća jer si ponosan da je neko tvoj rad cenio. Znae, kad ste uspešni ne vole vas svi. Ali kad dobijete nagradu onda ipak svi ljudi kažu, pa jeste, stvarno je dobro radila. To onda i ja samoj sebi kažem kao što je bio slučaj kada sam proglašena za jednog od najvećeg zaštitnika životne sredine i time dobitnika „Zelenog lista” za 2013. godinu, priznanja koje već 30 godina na bazi akcije u Srbiji, dodeljuje Radio Beograd 2 – Ekološki magazin „Čekajući vetar”.

Kako ocenjujete pokušaj institucija U Vojvodini na unapređenju položaja seoskih žena?

Tokom 2011. bila sam članica radne grupe za izradu Nacrta strategije za unapređenje ekonomskog položaja žena na selu u Vojvodini, a tokom 2012. uče-

stvovala sam u osnivanju mreže žena u ruralnom razvoju Srbije i definisanju ciljeva i aktivnosti ove mreže usmerene na unapređenje položaja žena u ruralnim sredinama. Da nije bilo tog rada i rezultata tog rada, ne bi bilo ni programa jačanje sela, ekonomskog osnaživanja žena a ni intenzivnog rada za organsku proizvodnju. Mislim da je Akcioni plan jedini zvanični dokument gde je organska proizvodnja dobila pravo mesto. Iz toga su proistekli projekti Sekretarijata za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova usmereni i na organsku proizvodnju. Na edukacije žena. Verujem da će biti dobrih proizvodnji ali ne preko noći. Znači, edukacija oko organske proizvodnje, i prelaz na organsku proizvodnju traži duži period za stvaranje ekoloških uslova u poljoprivredi ali i bolje shvatanje ekološkog sistema ove vrste proizvodnje.

Vaš politički aktivizam, profesionalni angažam i razumevanje procesa u kulturi.

Bila sam potpredsednica Skupštine opštine Novog Sada, potpredsednica Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine, predsednica Savezne konferencije za aktivnost žena Jugoslavije. A u mladosti sam bila aktivna u studentskoj organizaciji i Savezu komunista Jugoslavije. Svuda sam sticala znanje i veštinu za budući aktivan društveni i politički rad, pa i za rad sa ženama. To je bio deo mene, uvek zainteresovana za novo polje rada, ali uvek u vezi sa mojim osnovnim zanimanjem, znači obrazovanjem, poljoprivredom, kulturom, a kasnije radom na programu ostvarenja ravnopravnosti žena. I uvek učenje. Moje tri funkcije bila su moja tri nova i različita fakulteta.

Važno je da se žene intenzivnije uključe u javni život.

Apsolutno. Ženama ponekad nije lako da se uključe u javni život. Moraju biti svesne svojih pravih vrednosti, izgrađivati sebe i uvek biti svoje. Kada se odbace neke nedoumice kao što je pitanje koliko sam dobra, možda bi muškarac mogao bolje, sve postaje lakše. Politikom se treba baviti ako za to imaš sposobnosti i ljubavi i ako si spremna za učenje ali i na neke neprijatnosti vezane za pol, za zavist. I ako si sposobna da uvek ideš uzdignute glave verujući u svoj rad. Moraš imati svoje ja i moraš biti svoja ličnost.

Jasno, ima i objektivnih prepreka, porodičnih, ličnih velikih očekivanja da moraju biti savršene da bi bile bolje od muškaraca, ali i realno da stvore svoje ime. To sve nije lako ni jednostavno. Ali zato su tu organizacije kao što je Zavod za ravnopravnost polova i druge da otklanjaju dileme i radom utiču na formiranje lika – žena političarki.

Da li se predstavljate i osećate kao feministkinja?

Ne, ja mislim da svojim radom i rezultatima pokazujem sliku ravnopravnosti.

⋮
⋮
⋮
⋮

Pored toga baviti se ili biti feministkinja traži i dodatna znanja iz oblasti koje meni nisu jako bliske. Mislim da mi je samo opšte znanje za sada dovoljno ali ko zna šta nose dani.

Feministkinju ne deklariše reč već rad i dela. Moja prijateljstva, nagrade i stvaralaštvo uverena sam da deluju pozitivno. Jer inače ne bih ni radila i ne bih stalno stvarala.

Nešto što Vas nisam pitala.

Smatram da svako gradi svoju sreću kako kaže narodna mudrost. A sreća je širok pojam. Treba biti zadovoljan i malim, kada pogledate jutarnje Sunce, kada pročitate za vas lepu knjigu ili čujete pesmu, vidite sliku. Znači treba biti optimista, sebi stvoriti uslove za stalnim učenjem, prosto imati želju za novim. Evo, ja sada započinjem za mene novi sistem edukacija za biobaštovanstvo, u okviru „Brankine škole organske poljoprivrede” otvorene u Zelenoj mreži Vojvodine. Male grupe, neposredan rad, razmena mišljenja. Uz pozitivnu atmosferu i smeh znanje se lakše prima. Najlepše je što smo uz učenje stvorili lepa prijateljstva i sa radošću se, samo privremeno, posle časa razišli. Eto, ovo je potvrda mog stava o važnosti stvaranja i negovanja prijateljstva i širenja pozitivne energije. I sve to i u najtežim uslovima. Možda jednostavno treba biti prava žena.

Želeli ste da sami sebe intervjuišete. Zašto?

Postoji mnoštvo razloga. Pre svega, ja sam iskusna istraživačica i dobro razumem moć onoga ko formira pitanja i daje implicitan interpretativni okvir. Drugo, predviđeni obim za moju životnu priču jednostavno nije dovoljan, a i moj život ne može da se lako formatira kroz uobičajena pitanja. Želim da pričam svoju životnu priču onda, onako i koliko želim, i koliko smatram da je dobro i potrebno. Moj život je imao isuviše kompleksnu matricu da bi bio redukovano, i smešten u jednostavan i trivijalan, najčešće hronološki tok. Umesto da mi neko ko me ne poznaje postavlja pitanja koja su neka vrsta opštih mesta, ja želim da o sebi govorim pre svega zato da bih saopštila neku poruku. Ne radi se, dakle, o jednostavnom procesu rekonstrukcije događaja i činjenica, već o nameri da ispričam ono što smatram da je važno, a što je samo jedna od mnoštva „crvenih niti” u mom životu. Rizik od neadekvatnih pitanja je veoma veliki i u to se stalno iznova uveravam.

Ja sam još polovinom 90'tih godina odlučila da u javnosti govorim samo kada želim da nešto saopštim, a ne kada drugi smatraju da je baš „zgodno” da se uklopim u njihov okvir. Nemam apsolutno nikakvu potrebu da budem „javna ličnost” tako što ću se vrteti po medijima, ili gomilati beznačajne funkcije ili pozicije. Odustala sam od ideje da ima smisla pričati „svoju priču” širokom krugu slušalaca, jer smatram da se jako sužava krug onih koji uopšte mogu da razumeju i prate ono što radim, čime se

.....

bavim. Hiperinflacija informacija i površnih interpretacija u oblasti kojom se ja bavim, u suštini smanjuje razumljivost, jer ukida dubinu. A meni je samo i jedino stalo do dubine, jer mislim da samo iz dubine može da se razume površina. I što ja više, zahvaljujući ozbiljnom i napornom radu i razmišljanju, prodirem u dubinu, to je teža i moja komunikacija, i razumevanje onoga o čemu govorim. Zato sasvim namerno, i osmišljeno, menjam strategiju. Govorim samo ono i onoliko koliko želim da kažem, i isključivo vodim dijalog sa sobom, jer sebe poštujem kao refleksivnog i autorefleksivnog subjekta. Ovaj moj stav stoji u suprotnosti sa onim što mi se stvarno događa, a što jeste konstantno mobingovanje, osporavanje, zlonamerna interpretacija, marginalizacija, pre svega u ovoj maloj i provincijalnoj sredini. Ipak, bez obzira na sve to, ono što mi niko ne može osporiti to je upravo pravo koje sam sama sebi dala, da sebe poštujem kao auto/refleksivnog subjekta i da govorim upravo iz te osvešćene i samoosvešćene pozicije.

Hiperprodukcija informacija, medijskih i internetskih sadržaja, kao i različitih vrsta „istraživanja“, naročito u oblasti kojom se ja bavim još od polovine 80-tih godina, dovodi u pitanje ne samo kvalitet onog što se naziva „ženskim ili rodnim studijama, već doprinosi opštoj konfuziji, u kojoj trivializacija ozbiljnih tema biva dovedena do apsurda. Upravo zato, ja želim da zaštitim i sebe, ali i polje koje smatram bitnim i „svojim“, jer sam ga „prisvojila“ zato što sam ga „pravila“, odnosno na njegovom formiranju ozbiljno radila u kontinuitetu od tri decenije. Štitim sebe i to polje tako što govorim ono što želim i što smatram da je u nekom trenutku potrebno. Kada mi se omakne, pa napravim grešku i dam neki intervju, na primer osobi koja, kao jedna od mnogih, radi doktorat o ženskom pokretu u Srbiji, po pravilu zažalim jer shvatim kako sam stavljena u interpretativni okvir koji ima za cilj da mi oduzme legitimitet, da ospori moj „agency“, i da interpretira moje političke stavove i javno delovanje, suprotno istini, a i mojim namerama. Živimo u vreme velike surovosti, u kome inflacija sujeta i grabeži, formira u svakom polju, pa i u polju zalaganja za rodnu ravnopravnost, dominantna pravila ponašanja. A ja na njih ne pristajem, nikada i nisam, i moja jedina odbrana ostaju reči koje izgovaram, ili prećutkujem, koje ispisujem ili držim u glavi, objavljujem ili ne objavljujem. Za mene komunikacija sa javnošću predstavlja mesto najveće moguće odgovornosti, a ne afirmacije ega.

O čemu, onda, sada želite da govorite? Šta je to što želite da saopštite?

Želim da ispričam priču, ukratko, o svom javnom delovanju, samo nekim malim segmentima, i o svojoj filozofiji javnog delovanja, jer mi se čini da je to važno, sada i ovde.

Šta podrazumevate pod „javnim delovanjem“ i zašto je baš to jedna od „crvenih niti“ koja se provlači kroz Vaš život? A i zašto je to bitno „sada i ovde“?

Javno delovanje je kao pojam, kako ga ja ovde upotrebljavam, delovanje koje

predstavlja zalaganje za javno dobro. Dakle, ne radi se o pukom prisustvu u javnosti, već o promišljenom delovanju koje je namenjeno unapređenju društva. Ono može biti, naravno i u okviru profesije, a može biti delovanje putem aktivizma. Javno delovanje je zasnovano na principima uvažavanja javnog dobra i zalaganja za javno dobro, koje uključuje i vrednosti kao što su jednakost, pravda, sloboda i sl. Javno delovanje podrazumeva, ja u to verujem, da se lični, individualni interesi, ako je to potrebno, podrede nečemu što je važnije i veće, a to je dobrobit šire zajednice. Zašto smatram da je to važno za moj život? Pa zato što, kad pogledam unazad, postaje mi kristalno jasno da je ono što sam radila u najvećoj meri bilo rukovođeno upravo idejom o javnom dobru – idejom o tome kako da dam doprinos nečemu što je veće i važnije od mene i mojih vlastitih interesa. Mnogi moji postupci apsolutno ne mogu da budu shvaćeni, niti da se razumeju iz perspektive mog individualnog interesa, jer zapravo izgledaju krajnje nepraktični i za mene lično štetni. Ali, to je upravo zato što se ja i nisam nikada rukovodila usko shvaćenim ličnim interesom, već sam svoje ciljeve oblikovala prema onome što sam smatrala da je potrebno činiti sa stanovišta javnog dobra. Puno puta sam odustajala od „svog” puta, od svojih interesovanja i talenata, da bih radila ono što sam mislila da je potrebno zajednici u određenom trenutku. Ne mislim da sam bila jedina, bilo nas je mnogo, i sasvim je sigurno da su sve žene koje su zastupljene u ovoj knjizi u tome slične meni. Ali, verujem da su moj metod, moj pristup, moja filozofija javnog delovanja bili specifični, kao i posledice koje sam proizvodila, i to je nešto što bih želela da izvučem na površinu u ovom razgovoru. Veoma mi je važno da to objasnim, jer je ovo trenutak svojevrsnog kolapsa ideje o javnom dobru, trenutak kolapsa principa na kojima mora da počiva društvena zajednica da bi uopšte bila društvena i da bi bila zajednica. Sebičan lični interes je postao legitiman i on je potpuno normalizovan u javnom diskursu. Zato sam odlučila da govorim o svom utopizmu, svom aktivizmu i svojoj političkoj „naivnosti”, i kako se time ponosim. Želim da objasnim, na svom primeru, kako sam se zalagala za stvari za koje sam se zalagala i koje sam strategije primenjivala. Mnogo toga sam uradila upravo „iza scene”, razmišljajući strateški o tome kako je moguće ubrzati progresivnu društvenu promenu. I sada, kada je veoma teško proceniti ukupni bilans svih tih zalaganja, jer je istorijski trenutak krajnje konfuzan, i jer višedecenijsko retrogradno kretanje kulminira u „restauraciji” i potpunom prepuštanju negativnim globalnim trendovima, mislim da, je, ipak, moguće bar naučiti neke lekcije i proširiti ih dalje. Sigurna sam da je na globalnom nivou započeo novi talas aktivizma, građanskog aktivizma, i da će on i nas zahvatiti, i zato želim da govorim o svojim iskustvima. Možda će to nekom koristiti.

Vi želite da govorite o svom javnom delovanju uz istovremeno uviđanje da različita progresivna zalaganja nisu odvela do željene promene. Zar to onda nije u izvesnom smislu kontradiktorno? Čemu je služilo to zalaganje, ako je u suštini bilans negativan? Da li bi išta bilo drugačije na kraju, i da Vi i slični Vama nisu ništa radili? Nije li se u suštini samo besmisleno trošila energija, ako smo opet došli na mesto na kome smo bili, čak i više urušeni kao društvo, i kao individue? Da nije bilo tog „aktivizma” koji nije uspeo, možda bi sada bar postojala nada. Kako iz ove perspektive uopšte dati smisao onome što je rađeno kada su izostali pozitivni efekti, a stanje je još gore?

To jesu prava pitanja za aktivizam, danas u Srbiji. Ta pitanja, se, međutim, ne postavljaju u aktivističkim krugovima, niti među onima koji su se zalagali za „demokratiju”. Zašto? Pa zato što je zavladała cinična etika pobednika, svi stalno tvrde da su pobednici, da su uradili nešto dobro, da su u pravu. Veoma su retki oni koji govore kritički, javno, poput Vesne Pešić. Feministički krugovi, kao i ono što je urušeni ženski pokret, ne pokazuju ni želju, ni sposobnost da se suoče sa svojom odgovornošću. Celo polje je isuviše ideologizovano i zaparloženo u rituale samoslavljenja, samočestitanja, samodivljenja, autoafirmacije i automitologizacije. Važno je, s vremena na vreme, samo, izmisliti neprijatelje ili neprijateljku, neistomišljenicu, i onda je ogovaranjem i mobingom izolovati. To stalno pronalaženje „unutrašnjeg neprijatelja” drži na okupu malobrojne ženske grupe. Feministički krugovi su radili intenzivno na svojoj samoizolaciji, koja verovatno dostiže vrhunac u onome što se danas predaje kao „rodne studije” pri čemu se studentkinjama koje su zainteresovane za političko delovanje kaže da nisu tamo da bi „menjale svet”. I ne radi se tu o sukobu akademizma i aktivizma, već o sukobu kvaziakademizma i kvaziaktivizma. Sve je kvazi, jer je lični interes nadjačao zalaganje za javno dobro, rodnu jednakost, u suštini – zalaganje za pravdu. Ciničan završetak kruga predstavlja uspostavljanje nekolicine samoproklamovanih „liderki” koje ispisuju svoje verzije feminističke istorije, koja se onda spinovanjem preko različitih mreža, magistarskih teza i doktorata, pretvara u zvaničnu, tj. dominantnu verziju istorije. Ali, pravi, suštinski cinizam čak i nije to iskrivljivanje istorije, koje će se, možda, ispraviti vremenom, već je pravi cinizam u tome što „demokratski orijentisane”, „levičarke”, „feministkinje” nisu kritički osvestile ulogu „feminizma za uvoz” (Zila Ajzenštat) u nastajanju i sprovođenju neoliberalnog projekta na tlu bivše Jugoslavije.

Da li to znači da Vi feminizam i feministkinje proglašavate krivima i nacionalnim „izdajnicama”, na način na koji to već decenijama čine kritičari feminizma na ovim prostorima?

Naprotiv. Osnovna razlika između mog i njihovog stava je u tome što oni vrše ideološku, uglavnom sa stanovišta srpskog nacionalizma, kritiku feminizma, a

ja se zalažem za dezideologizaciju feminizma, i kao teorije i kao prakse.

Šta to konkretno znači?

To znači da ja smatram, u skladu sa stavovima koje iznosim u mnoštvu svojih autorskih, naučnih tekstova, da su i znanje (uključujući „Teoriju”) i aktivizam kontekstualizovani i uvremenjeni. Nephodno je iz konteksta, unutar samog konteksta, razumeti šta je to što pomera i znanje i aktivizam napred.

Da se vratimo na Vašu individualnu priču. Da li možete da objasnite, rekonstruišete svoj put? Kako ste se formirali kao neko kome je stalo do takvih progresivnih i reformatorskih ideja? Šta je uticalo na Vas da svoj život usmerite u tom pravcu, umesto u nekom drugom? Pretpostavljam da ste mogli da izaberete da radite i nešto drugo, što bi Vam omogućilo jednostavniji život, ili donelo veću korist?

Tačno. Mogla sam da radim svašta. Možda mi je, pre svega žao što nisam studirala teorijsku fiziku, nekada osećam glad za tom vrstom znanja. Mogla sam da budem i glumica, imala sam dosta iskustva u raznim nastupima na sceni, matematičarka, arheološkinja, antropološkinja, ili slikarka i vajarka. Mogla sam da postanem i spisateljica, pesnikinja, osvajala sam nagrade i iz matematike i iz pisanja, i iz crtanja. Mogla sam da budem i arhitektkinja, ali to nadoknađujem time što kao hobi imam stalnu gradnju nečega, ili adaptacije. Mogla sam svašta, i možda ću u nekom trenutku, relativno bliskom, promeniti tok i krenuti drugim putem. Ima još mnogo toga što bih želela da radim i uradim. Ali, možda sam, kada malo bolje razmislim, ovaj put izabrala baš zato što je bio najteži u odnosu na druge stvari koje su me privlačile. Baš kao što sam i mnogo puta izabrala da ostanem vezana za Srbiju, i da upravo u njoj pokušavam nemoguće. Kada pogledam okolo, vidim da je dugotrajna negativna selekcija, pre svega višegeneracijskom intenzivnom emigracijom, u Srbiji proizvela strašne štete. Ali, isto tako znam da ima ljudi, možda ne mnogo, ali ipak ih ima, koji žive u Srbiji smatrajući to izazovom i specifičnom privilegijom. Srbija je moja velika laboratorija, iz koje jako dobro vidim svet.

Izabrali ste taj teži put, najteži, kako kažete. Da li ste imali periode kada ste smatrali da je taj izbor bio pogrešan?

Imala sam mnogo puta dileme oko svojih izbora. Profesionalno, često sam se pitala da li sam mogla da ostanem više na terenu opšte sociologije, umesto što sam toliko otišla u pravcu feminističke sociologije. Utoliko pre što sam već u 33. godini bila izabrana za vanrednu profesorku na Filozofskom fakultetu u Beogradu, što sam u to vreme takođe već bila predsednica Sociološkog društva Srbije i tako dalje. Svoj visok akademski status u tom trenutku, početkom 90-ih „ulila”

sam u niz feminističkih aktivističkih projekata, uključujući i osnivanje Centra za ženske studije, 92/93. godine. U to vreme sam u Centru ja bila jedina osoba koja je imala doktorat, i to doktorat koji je praktično bio iz oblasti feminističke sociologije (Društveni položaj profesionalno uspešnih žena u Jugoslaviji). Ja sam, u to vreme, upravo svojim akademskim statusom želela da branim Centar i celo polje ženskih studija od napada, i da im dam akademsko obeležje, o čemu mogu da posvedoče različiti intervjui iz tog vremena. Ipak, kada razmišljam o tome da li je to profesionalno bio dobar izbor, uvek iznova shvatim da je moj put specifičan po tome što sam apsolutni prioritet davala svom unutrašnjem napredovanju, a ne zauzimanju sve viših i viših pozicija. Za mene je ta intrinzična „karijera” bila daleko važnija od „ekstrinzične”, koja je dolazila spontano i posledično. Feminizam mi je pružio intelektualnu provokaciju, kao i etički angažman, za koji sam mu duboko zahvalna. On je nastupio u mom razvoju u fazi odmah posle završetka sociologije, na kojoj sam diplomirala kao student generacije, da bi mi pomogao u dekonstrukciji androcentričnog znanja kojeg je moja glava bila prepuna u tom trenutku. On mi je pomogao da se „razobrazujem”, odnosno da na neki način demistifikujem znanje, kao i akademiju, i da se odvažim da krenem svojim putem. Zato, ne postoji jednostavan odgovor na pitanje da li je to bio dobar izbor. Bio je to, ponavljam, izbor težeg puta. Ali, istovremeno, svaki teži put je ujedno i više nagrađujući, jer podrazumeva veći unutrašnji rast. Umesto da odaberem sređenu i opuštenu akademsku karijeru, da se priklonim većinskom mišljenju, i dobijam nagrade koje iz toga proizilaze, da živim mirnim životom samozadovoljne profesorke, ja sam učinila sve suprotno. Postoji samo jedan odgovor na pitanje: „Zašto sam to uradila?” Da se ne bih ugušila. Feminizam je za mene u tom periodu bio svež vazduh. Bio je tačka sa koje sam mogla da vidim bolje, dalje, dublje. I to je tada bilo dovoljno.

Činjenica je da ja i dalje smatram da feministički pristup zaista ima šta da ponudi „velikoj” nauci, odnosno da su za adekvatnu analizu društva neophodna „feministička sočiva”. Ja verujem, duboko, da feminizam (i pod tim ne podrazumevam neki specifični pravac, već pojam upotrebljavam u najširem mogućem značenju, kao zalaganje za rodnu jednakost i poboljšanje položaja žena), zaista omogućuje da se vidi kako mikro reprodukuje makro i obrnuto. Tužno mi je kada shvatam da je „feministička teorija” marginalizovana u nastavi sociologije, i kada su rodne i ženske studije getoizirane; objektivno veliki doprinos feminističkih istraživanja usisan i učinjen nevidljivim; a oni/e koji/e se njima bave marginalizovani/e. Moj izbor da se profesionalno opredelim za feminističku sociologiju imao je veoma visoku profesionalnu cenu za mene, jer sve ono što radim ostaje vrednovano izvan feminističkih krugova kao „nebitno”, ili sekundarno u odnosu na ono što su teme vezane za nacionalizam, korupciju, državu

ili Evropsku uniju. U mom slučaju, postoji čak i jedan duhoviti zaplet, naime, veći značaj mi pridaju antifeministi nego lokalne feminističke „teoretičarke”, koje smatraju, valjda, da se „Teorija” isključivo proizvodi izvan sociologije. Ali, zamorno mi je onima koji/e nisu imali nikakvo obrazovanje iz filozofije nauke, sociologije nauke i metodologije naučnih istraživanja, da objašnjavam šta je problem sa feminističkom „Teorijom” kada se primeni na srpsko i ostala poluperiferijska društva.

A kako vidite taj svoj izbor upravo iz ove trenutne političke perspektive? Da li je to poraz onoga za šta ste se zalagali, čemu ste posvetili veliki deo svog života?

Ne, uopšte to ne vidim kao poraz i nije mi žao što sam se zalagala „za nemoguće”. Ja stvari ne sagledavam na nivou dnevne politike. Ona mi je potpuno jasna, providna, i što je najvažnije, banalna. Uopšte me ne interesuju imena ili biografije ovih ili onih, a još manje njihove izjave i laži. Bilo je, naravno, nekih ljudi, kao što su Zoran Đinđić i Vesna Pešić, koji su mi bili inspirativni, pre svega zbog svojih visokih analitičkih sposobnosti i obrazovanja. Kao sociološkinja stvari analiziram strukturalno i posmatrajući procese dugog trajanja. Tako mi ništa nije ni iznenađujuće, a još manje poražavajuće. Samo sam u jednom periodu zaista osećala visok stepen razočarenja u ovu ‘svoju’ stranu, ali sada sam i to prevazišla. Poslednjih nekoliko godina rukovodim se sledećom devizom: „Kako pojesti slona?” „Zalogaj po zalogaj”. Radim ono što mogu i ono u šta verujem. Pri tom, što mi je jako važno, proširujem polje svoje individualne slobode da bih mogla da pravim izbor koji želim da pravim. Mislim, takođe, na osnovu svojih istraživanja, dakle, tvrde empirije, da je hod ka rodnoj, a i svakoj drugoj jednakosti nezaustavljiv. To takođe, znači da će nužno biti otpora, pa i koraka unazad, ali to ništa ne menja na nivou „velike slike”, makroistorijskog toka. Ono što predstavlja pravi predmet moje zabrinutosti nije aktuelni populizam, već upravo ono što se krije iza njega, a to je otimanje i uništavanje razvojnih resursa u neoliberalnom kodu. Mogućnosti svih emancipatorskih projekata, pa i onog koji se odnosi na rodnu ravnopravnost omeđeni su upravo tom datošću. Zato je za mene pravi problem to šta se događa sa poluperiferijom u celini.

Iz perspektive dominantnog sistema vrednosti zalaganje za prava onih koji su na margini nije naročito praktično, i izgleda kao „unapred izgubljena bitka”. Šta je to što Vas uporno pokreće u tom pravcu?

Nekada davno jedna bivša prijateljica mi je rekla: „Marina, kako to da si ti uvek na pogrešnoj strani?”. Počinjali su ratovi, ona je i tada, kao i sada, kao i uvek, bila na „pravoj strani”. Onoj strani koja jasno prepoznaje dobit, ličnu korist, „go with the flow”, i koja nema nikakv problem sa tim da bude „fleksibilna” i menja strane, izjave, uverenja. Jasno je i zašto mi je „bivša prijateljica”. Ja sam, s druge strane,

⋮
⋮
⋮
⋮
⋮

birala uvek onu manjinsku stranu, stranu koja se manje čuje, manje vidi, koja je izložena nepravdi, koja je gubitnička. Iako često nisam imala lične razloge da budem na toj strani, jer sam upravo suprotno, mogla da budem na dobitničkoj strani, ja sam sasvim svesno, ali i „iz stomaka” birala „pogrešnu stranu”. I to nije tako neobično kada se razume sredina iz koje sam potekla. Moj otac, Miodrag Šijaković, književnik, bio je intelektualac širokog obrazovanja i izraziti nekonformista. Kao odličan student, koji je paralelno studirao romanistiku i germanistiku, a iz hobija polagao ispite iz filozofije na tadašnjem Filozofskom fakultetu u Beogradu, odbio je da bude član Komunističke partije posle rata, iako je bio mlad partizan. Odbio je sa obrazloženjem da ga „politika ne interesuje” i da hoće da se školuje. U svojoj 23. godini bio je postavljen za asistenta na Sarajevskom univerzitetu. To je trajalo samo nekoliko godina, jer je moj otac ušao u sukob u kome je stao na stranu muslimana. On se uvek, po pravilu zalagao za slabiju stranu. Bio je potpuno otvoren prema svima, bez obzira na poreklo, pripadnost, obrazovanje. Njegov najbolji drug, pobratim, kako ga je nazivao, bio je njegov kolega Hasan Kaleši, albanski istaknuti intelektualac, koji nije bio albanski nacionalista. Kasnije, moj otac se zalagao za prava Roma, i bio mu je blizak Rajko Đurić. Posle gubitka posla u Sarajevu, on je uglavnom bio u statusu slobodnog umetnika, sa izuzetkom jednog perioda kada je bio urednik „Oboda”, izdavačke kuće sa Cetinja. Moja majka, Ljiljana Šijaković, prevodilac, je takođe uvek bila naklonjena ideji jednakosti, spontano, na način koji sam ja imala običaj da zovem „ranohrišćanski”, jer je u tome bilo jako puno političke naivnosti i dobronamernosti.

U mojoj roditeljskoj kući je negovana filozofija solidarnosti sa onima koji su u nekoj deprivilegovanoj poziciji, ma iz kog razloga. Podrazumevalo se da nika-da ne ističeš svoje prednosti u odnosu na druge, jer se to smatralo nepristojnim i nemoralnim. Kada sam polazila u školu mama mi je održala predavanje o tome kako nijedno dete ne smem da zadirkujem zbog bilo koje mane ili nedostatka, a da s druge strane svakom kome treba pomoć, pokušam da pomognem. Sledeći ova uputstva dosledno, uskoro sam imala neku vrstu svoje „privatne škole”, jer sam stalno držala lošim đacima dodatne časove. Ali, ni to nije bilo sve. Podrazumevalo se da postoji napor da se stalno svima pomogne u meri u kojoj je to moguće. Život se tada živeo na drugoj ravni, izvan sebičnog porodičnog kruga, uz povišenu svest o kolektivu, zajednici, čaršiji, zavisi kako se posmatra.

Kako Vas je intelektualno oblikovala sredina iz koje ste potekli?

Moji roditelji su pripadali krugu humanističke inteligencije i imali su veoma širok krug prijatelja. Svakodnevno su izlazili, najčešće u „Klub književnika”, ili su nam dolazili gosti u posete, umetnici, književnici, profesori... Ja sam odrastala u atmosferi „Otvorenog univerziteta” koji je sada teško i zamisliti. Intelektualne

rasprave koje su trajale satima, do duboko u noć, a koje sam ja najčešće prisluškivala iza vrata, dok su moji roditelji mislili da spavam, bile su pokretane oko svih pitanja vezanih za društvo, istoriju, politiku, umetnost, filozofiju. Nije postojala tabu tema, niti se verovalo da postoji jedna istina. Govorilo se o svemu, uključujući i teme koje su zvanično bile zabranjene, političke tabu teme. Ne samo da sam odrastala u ogromnoj porodičnoj biblioteci, od oko 10.000 knjiga, već je ta biblioteka zaista sadržavala sve bitno što je predstavljalo nasleđe čovečanstva, a bilo objavljeno u to vreme. Moj otac je govorio 5-6 jezika, a kupovao je i knjige na jezicima koje nije govorio, npr. na arapskom. U policama su stajale Biblija, Kuran i Talmud jedan pored drugog. Sve mitologije i religije su bile zastupljene, jer su se moji roditelji time posebno bavili. Svet je bio jedna celina. Jugoslavija je bila u svetu, lider pokreta nesvrstanih. Ja sam veoma rano naučila da živim sa knjigama, ogromnim brojem knjiga, kao normalnim okruženjem. Knjige su mi zaista bile najbolji prijatelji, a bilo ih je uvek tu, nadomak ruke, i bilo im je teško odoleti. Čitala sam sve i čitala sam puno, sve do kraja gimnazije čitala sam po knjigu na dan. Prosto sam ih usisavala. Kao mala učila sam enciklopedije, ne iz enciklopedije, već zapravo cele enciklopedije. Ideal mi je bio da znam sve što predstavlja osnov znanja u čovečanstvu. Moja želja za znanjem je bila neutaživa. Ali, istovremeno sam obožavala umetnost, kao i matematiku. Osvajala sam nagrade iz matematike, na najvišem gradskom i republičkom nivou, kao i iz književnosti, slikanja i lepog govorništva. Sve to mi je ipak, nekako, bilo usput. Stalno sam se žalila da mi je dosadno, i bilo mi je dosadno sve dok nisam izašla iz klasičnog obrazovnog procesa i nekako sve više uranjala u ono što me interesuje. Momenat u kome je prestalo da mi bude dosadno je momenat u kome sam osetila moć da delujem u svetu oko sebe. Bio je to u stvari početak mog aktivnog odnošenja prema okruženju, početak mog „javnog delovanja“, kako to sada nazivam. Dosada je nestala, onda kada sam sebe počela da doživljavam kao nekog ko ima „agency“, ko je delatan, ko ima moć da utiče. Onda se javilo jedno potpuno novo osećanje koje je zamenilo dosadu – osećanje odgovornosti. Želela bih da kažem, takođe, da sam ja, moja porodica, bila prilično siromašna, moji roditelji nisu bili članovi Partije, i naš kapital je u suštini bio jedino kulturni kapital. U porodici sam naučila da su važni rad i talenat, da novac nije važan, da su bitni kreativnost i sloboda, kao i to da radimo nešto što je u humanističkom smislu korisno za zajednicu. Naučila sam da se divim, ne političarima, već umetnicima i naučnicima, ne moćnicima, niti bogatašima, već filozofima i pesnicima.

Kada pogledate unazad, da li je taj momenat kada je prestalo da Vam bude dosadno, zaista bio trenutak preokreta ili se radilo o procesu izrastanja u društvenog aktera koji se bori za javno dobro?

U suštini i jedno i drugo. Ja sam postepeno izrastala u nekog ko svesno svoj život

.....
:

gradi oko ideje progresivne društvene reforme, a onda je akumulacija različitih iskustava i znanja, buntovničkog genetskog nasleđa i pogodnih okolnosti, kreirala „momenat” u kome sam svesno počela da preuzimam ulogu reformatorka. Kao mala, dok sam išla u osnovnu školu, često sam dobijala uloge „liderke”, tj. predsednice odeljenske zajednice. Već tada sam sasvim jasno shvatala da moja uloga nije to da se borim za sebe, već za druge, one koji su imali probleme sa ocenama i disciplinom. Podrazumevalo se, takođe, da ću se solidarizovati sa njima. Ja sam bila omiljena među profesorima, ali ovo nisam koristila za sebe, a nisam ni imala potrebe, već upravo za druge, da njih zastupam kod profesora. U to vreme, u svim školama koje sam pohađala, a sticajem okolnosti promenila sam dosta škola u Beogradu, odeljenja su bila homogena i postojala je solidarnost, a dečaci i devojčice su se zajedno družili. Sećam se da sam u gimnaziji inicirala „ženske razgovore”, okupljanje devojaka posebno da pričamo o svojim stvarima... Bio je to neki spontani izraz mog ranog feminizma.

Kada sam upisala sociologiju, ideja o socijalnoj reformi mi postaje još bliža. Kockice se sklapaju. Bilo je vrlo zanimljivo posmatrati na Filozofskom fakultetu u Beogradu studente različitih studijskih grupa. Psiholozi, sociolozi, istoričari umetnosti, filozofi, svi su imali svoje grupne karaktersitike. Sociolozi su uglavnom bili oni koji su želeli da poprave društvo. U osnovi sociologije kao nauke je ideja o reformi društva. Naravno, iz ove perspektive, postajemo sve više svesni i kolonijalnog nasleđa u sociologiji, ali to sada nije tema.

Kada pogledam svoje rane radove u sociologiji, oni su uvek vezani za neku mogućnost reforme, neku utopijsku zamisao, ili neke marginalne grupe. Sasvim je jasno da sam ja sociologiju duboko shvatala kao nauku koja može da „popravi društvo”, ali pod pretpostavkom da ga prethodno dobro razume. A da bi ga razumela, mora da ga istraži, da razume dubinske slojeve, strukturalne karakteristike koje se sporo menjaju. Oduvek me je fascinirala i ideja povezivanja makroglobalnog i mikroindividualnog nivoa. Društvenu reformu sam uvek shvatala kao nešto što je povezano i sa individualnom transformacijom i obrnuto. Mene u stvari uvek iznova fascinira društvena uslovljenost naših individualnih života. Mi smo u velikoj meri društveno uslovljeni, čak i kada to ne vidimo i ne priznajemo. Zato je, konsekvantno, i društvena reforma uslov individualne transformacije, i obrnuto. I zato smo i odgovorni za svet oko sebe. Nedavno sam u jednom intervjuu rekla da ma gde da se događa zlo na svetu, to je i naša odgovornost. Kada su ratovi na tlu Jugoslavije otpočeli, napisala sam „Niko više nije nevin”. Ratovi su, jednom rečju, zaoštrili moje osećanje odgovornosti i pojačali moj aktivistički nagon.

Kada je počelo ono što nazivate svojim „javnim delovanjem”?

Moje prvo zaposlenje je bilo u Marksističkom centru CK Srbije. Zaposlila sam

se nevoljno, posle višegodišnjeg traženja posla, iako sam bila najbolji student u generaciji. Nisam nikada volela politiku, a iskustvo rada u Partiji mi je samo dodatno „ogadilo” politiku. Međutim, od tada počinje nešto što će obeležiti moj ceo život. Ja počinjem da shvatam da stvari vidim unapred, da razumem dubinske društvene i političke procese, da umem da „čitam” društvo. Od tada ja počinjem da jasno vidim trendove, i da jasno, u okviru svojih mogućnosti, utičem na promenu. Kada pogledam unazad, ja sam ponosna na ono što sam tada radila u CK Srbije. Na primer, ja sam inicirala istraživanje koje je pokazalo svu besmislenost tzv. marksističkog obrazovanja koje se tada predavalo kao jedna vrsta dogme u školama, i na osnovu tog istraživanja formulisala preporuke za njegovo ukidanje. Ja sam, takođe inicirala konferencije o ekologiji, o ravnopravnosti polova, kao i o etničkim aspektima migracija, što je bila posebno osetljiva tema. Uspela sam da, uprkos različitim kontrolama i cenzurama, stalno pomeram granice slobode. To sam činila vrlo promišljeno i diplomatski, imala sam čitav niz pravila koje sam sama sebi definisala da bih sprovođila stvari za koje sam verovala da „vuku napred”. Između ostalih, imala sam pravilo da „ne idem po mišljenje”, što je značilo da ne tražim dozvole, već da svoje nadređene najčešće stavljam „pred svršen čin”, kada je bilo kasno da nešto zabrane. Moja omiljena tehnika subverzije unutar rigidne partijske hijerarhije je bila zapravo ignorisanje pravila koja su tu hijerarhiju proizvodila. Bila je to jako inteligentna strategija, i vrlo uspešna, jer je niko nije očekivao. Tako sam proširivala prostor slobode. Ali, za to je bilo neophodno razumeti kako stvari funkcionišu, i takođe ne pristajati na „podelu plena”. Ja nikada nisam bila ni u jednom klanu, jer je svima bilo jasno da sam odana nekim svojim principima, a ne vođama. To je bio obrazac koji sam tada uspostavila i koji je ostao do danas. U to vreme postajem svesna i formulišem neku vrstu svoje lično/političke strategije, koju sam nazvala „pronalaženje tačke preobražaja”. Kao dobra matematičarka ja sve vidim kao sistem povezanih varijabli, i takođe, lako sagledavam celinu i povezanost delova. Zato mi nikada nije bio problem da, na osnovu temeljne analize, koja je za mene uvek polazna osnova, pronađem tu tačku. To je ono mesto koje predstavlja ključ, koje omogućava najveći učinak sa najmanje utrošene energije, strateško mesto transformacije.

Posle odlaska iz CK Srbije zapošljavate se na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Kako izgleda Vaš javni angažman u tom periodu?

Posle odlaska iz CK, zato što je otvoreno mesto na Filozofskom fakultetu, ja bežim iz politike, odlučujem se za duplo manju platu, samo da budem što dalje od politike. U to vreme mi je već bilo potpuno jasno (radi se o 1985/6) da politička elita gura zemlju u propast, odnosno rat. U to vreme, pa sve do kraja 80-tih vodim povučen porodični život i završavam obrnutim redom, prvo doktorat

.....

(1988), pa onda magistarski, koji branim, naravno, pre doktorata (1990). Kako je tema doktorata bila „Profesionalno uspešne žene u Jugoslaviji”, to je momenat kada ulazim u feminizam. Volim da kažem da sam ja u feminizam ušla iz epistemičkih, a ne iz političkih razloga. Zaista, da bih uradila doktorat, nisam imala izbor: sociologija koju sam studirala je nudila samo androcentrično znanje koje nije omogućavalo da se razume problem kojim sam se bavila. Tih godina, paralelno sa naučnim i pedagoškim radom, ja pomno pratim, u ulozi posmatračice, dešavanja na političkoj sceni, čitam „Demokratiju”, navijam za „demokratiju”. Međutim, tek sa završetkom doktorata počinjem da osećam potrebu da saznanja o diskriminaciji žena podelim i da nešto konkretno počnem da činim i to u dva pravca: predupređivanja ratova i uspostavljanja društva veće jednakosti.

Početak 90-ih za Vas predstavlja novi krug ulaska u javno delovanje, odnosno aktivizam?

Upravo tako. Sve se slaže. Moja novostečena intelektualna zrelost, znanje i nemir koji osećam usled duboke zabrinutosti zbog onog što odbijam da vidim, iako predosećam. Vraćam se iz USA, gde sam bila *visiting professor*, u samo predvečerje rata. Govorim i sebi i drugima da rata neće biti. Ali, istovremeno, počinjem da radim sve što mogu, da učinim da ga stvarno ne bude. Pišem prvi Manifest za prve antiratne demonstracije (Lina Vušković dolazi kod mene kući, a potom nosi taj rukopis u tek osnovan Centar za antiratnu akciju), radim sa grupom feministkinja na formiranju Ženske stranke, Ženskog parlamenta, osnivam Ženske studije, sa Sonjom Drljević, Žaranom Papić i Dašom Duhaček; osnivam sa Anđelkom Milić ženske studije na Filozofskom. Bilo je to vreme intenzivnog rada, siromaštva, straha, autentičnog otpora. U svemu što tada radim, pokušavam da povežem znanje, strateško mišljenje i želju za promenom. Svaka od ovih aktivnosti mogla bi da se analizira u detalje, što će se i desiti, jer to sve pripada jednoj veoma vrednoj i zanimljivoj istoriji ženskog pokreta, kao i mojoj ličnoj istoriji, o kojoj sve više želim javno da govorim. Ali, ono što bih ovom prilikom želela da kažem to je da za mene, u tom periodu, znanje i aktivizam postaju nerazdvojni i to ostaju do danas. Nekada sam više nagnuta na jednu, a nekada više na drugu stranu, ali povezanost između te dve stvari je suština društvene promene, i to je ono što mene interesuje. U tom periodu učestvujem u formiranju Beogradskog kruga, Demokratskog fonda, ali sam i predsednica Sociološkog društva Srbije, i pokušavajući da revitalizujem društvo, osnivam „Sociološki klub” koji postoji do danas. Bilo je to vreme izuzetno velike inicijative na građanskoj sceni, i ja sam bila veoma angažovana. Ipak, stalno pokušavam da vidim iznad neposrednog aktivizma, i ne prestajem da se pitam o tome koje su najbolje i najefikasnije strategije otpora i promene.

Važan događaj za razvoj feminizma predstavlja organizovanje Prve feminističke postkomunističke konferencije u Beogradu, 1994. godine. Kako je došlo do toga?

Ta konferencija je organizovana po mom projektu, finansirao ga je Fond za otvoreno društvo. Moja zamisao je bila jednostavna, a sastojala se u tome da feministkinje iz postkomunističkih zemalja treba prvo da sednu da razgovaraju među sobom da bi videle šta se zapravo događa u tranziciji. Ideja je nastala kao rezultat neposrednog iskustva na predavanjima ženskih studija u Centru za ženske studije i na fakultetu. Pošto su meni feministička znanja bila već veoma bliska, jer su bila sadržana u mom doktoratu, za mene u tom trenutku nije bilo zanimljivo „otkrivanje feminističke teorije”, već upravo raskorak između te „teorije” i onoga što je predstavljalo realnost postkomunističkog sveta. Posle 20 godina, ove teme su i dalje izuzetno važne, i ja upravo pišem o tome. Međutim, ni tada, kao ni godinama kasnije, ja zapravo za ove svoje ideje nisam imala podršku od strane nekih drugih feministkinja, koje su, usled neznanja, nerazumevanja, političke zaslepljenosti ili zbog nekih ličnih interesa, olako koristile formule o „tranziciji” i „Miloševićevom režimu”, bez razumevanja suštine. Ni tada, a velikim delom ni sada, izvan socioloških krugova, i među nekolicinom prosvetljenih autorki iz drugih matičnih disciplina (književnosti, pre svega) ja nemam prave sagovornice među feministkinjama, o temama koje su u suštini najbitnije. To je tužna priča, i veoma bolna, jer su mi usput prilepljene različite etikete i bila sam i još uvek sam izložena mobingu.

Kada kažete da ste izloženi mobingu, šta pod tim podrazumevate?

Pa, to je duga priča, koju tek nameravam da ispričam. Do sada sam ćutala jer sam procenjivala da ne treba dodatno oslabljivati inače slabu žensku scenu, i pružiti zadovoljstvo antifeministima. Međutim, u ovom trenutku procenjujem da bi rasprava o mobingu u ženskom pokretu imala smisla i da bi ona mogla da doprinese uspostavljanju nekih normalnih standarda ponašanja, pa time i jačanju feminizma.

Želim da završim ovaj intervju sa pitanjem o nadi. Ono što ste opisali i analizirali ne pruža mnogo razloga za nadu. Dakle, kako kod Vas stoji stvar sa nadom?

Ja imam nadu i vidim razloge za to da je imam. Pre svega, na globalnom nivou, i pored užasnog destruktivnog višedecenijskog neoliberalnog haranja po planeti, postaje sve jasnija artikulacija otpora i alternativa. To daje nadu. Na lokalnom nivou, na nivou Srbije, nadu vidim u činjenici da toliko ljudi nije izašlo na izbore i da se opet potvrdilo da su političari potcenili „narod”. Na nivou svog naselja, Vrdnika, nadu vidim u tome što cveta cveće i cvetaju voćke. A na ličnom nivou, nadu mi uvek iznova daje ljubav.

⋮
⋮
⋮
⋮
⋮

Sadašnji trenutak pun je izazova za sve one koji se žele baviti pitanjima ravnopravnosti žena iz različitih aspekata. Postoje relativno dovoljni podaci za procenu doprinosa žena razvoju društva u Srbiji iz istorijske i savremene perspektive. U toku je rad na nekoliko značajnih projekata u okviru kojih se dokazuju pojedinačni aspekti prisustva žena i javnom životu: u umetnosti, posebno u književnosti, zatim u slikarstvu, politici i u pojedinačnim naučnim disciplinama. Formiraju se baze podataka na osnovu kojih će se nadalje istraživati savremena situacija i porediti sa onom iz prethodnih vekova. Možemo zaključiti da danas postoji značajan broj različitih podataka o doprinosima žena razvoju društva u Srbiji.

Ako znamo da postoje valjano prikupljeni podaci o ženama na jugoslovenskom prostoru, onda zabrinjava podatak da se ti podaci malo koriste za promenu načina mišljenja o ženama u postojećim institucijama, pre svega u obrazovanju (na primer, kada je reč o udžbenicima za osnovnu i srednju školu, a posebno za one koji se koriste na univerzitetskom nivou), zatim u medijima, ali i u mnogim sferama nauke i akademske zajednice.

Danas nas interesuju posebno doprinosi savremenica ostvareni u zemlji i van nje o kojima postoje različite informacije rasute po različitim publikacijama, nekada nedovoljno sistematično uređene, nekada veoma sistematično uređene, ali manje vidljive, a najčešće su i jedne i druge objavljene u veoma malom tiražu. Na primer, već se zna da postoji relativno značajna suma podataka o poznatim (znamenitim) ženama iz politike, umetnosti, manje iz nauke, koje su dobile svoje monografije, a neke su već postale deo nacionalne kulture pa prestižne nagrade ili priznanja nose njihovo ime. Na primer, Milica Stojadinović Srpkinja (za poeziju), Nadežda Petrović (za slikarstvo), Bogdanka Poznanović (za video art), Mileva Marić Ajnštajn za najbolji studentski rad iz fizike na Univezitetu u Novom Sadu).

Za tumačenje istorije podjednako su važni podaci o svakodnevnom životu manje poznatih i/ili nepoznatih žena i to iz različitih nacionalnih zajednica i iz različitih podzastupljenih društvenih grupa žena u jugoslovenskom prostoru, ali mnogo više u lokalnom vojvođanskom. Širenje znanja o njima je neophodno.

Dobitnice priznanja, 2013. godina

Jedan način širenja znanja jesu (dugoročno osmišljeni) istraživački projekti na kojima se prikupljaju različiti podaci o različitim ženama, a drugi je obrazovanje istraživačica za dugoročno osmišljen istraživački rad.

U Udruženju građana „Ženske studije i istraživanja“ od osnivanja (1997) postoje dva dugoročno osmišljena istraživačka projekta u okviru kojih su do sada prikupljale podatke veliki broj studentkinja i istraživačica valjan empirijski materijal o različitim ženama iz istorije i iz savremenog perioda. Jedan je »Znamenite žene Novog Sada« (kojim rukovodi Gordana Stojaković), a drugi je »Životne priče žena u Vojvodini« (kojim rukovodi Svenka Savić). Sa ovih projekata objavljeno je preko 20 knjiga na jezicima koji su u službenoj upotrebi u Vojvodini, što je jedan od načina širenja prikupljenog znanja o ženama koje su manje poznate, a tu su pored nas u nacionalnim zajednicama i u zajednici većinskog naroda. Znanje o njima, materijalizovano je u tekstovima objavljenih knjiga, ostaje za istoriju žena.

Drugi način širenja prikupljenog znanja su same osobe koje su tokom poslednjih petnaest godina bile uključene u projekte, čiji broj nije mali (ukupno je preko sto žena i muškaraca savladalo metod životnih priča), a koje šire metod i u druge istraživačke centre u jugoslovenskom prostoru i na taj način podstiču žene da se uključe u prikupljanje podataka iz savremene istorije (u Nišu, Kragujevcu, Kruševcu, Kikindi, zatim u Banja Luci, Bijeljini, Kotoru, Sarajevu, da navedemo samo one koje su već dobile štampanu formu, a deo podataka je dostupan u neobjavljenom obliku).

U Vojvodini značajan deo podataka sada se sabira u okviru dveju institucija u Vojvodini: u Centru za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu i u Zavodu za

ravnopravnost polova AP Vojvodine, pored Udruženja građana »Ženske studije i istraživanja« i drugih udruženja (Udruženje »Iz kruga Vojvodina«, ili Udruženje »Živeti uspravno«). Verovatno će se dogoditi prelazak istraživačkih zadataka iz nevladinih organizacija u institucije čime će se omogućiti bolja distribucija stečenog znanja i uticaj u obrazovnom procesu na svim nivoima obrazovanja u Srbiji.

Danas se obično piše o prvim ženama koje su se pojavile u pojedinim profesijama do sada privilegovanim za muškarce (fotografkinje, pilotkinje, šahistkinje, biskupkinje), ili o ženama koje su otvorile nove discipline u nauci, umetnosti, modi... Ali je neophodno da se govori i o ženama koje su te novoosvojene pozicije održavale i širile.

Na projektu „Životne priče žena“ do danas smo sakupile preko 300 različitih životnih iskustava žena u politici, nauci, umetnosti, sportu, novinarstvu, ali i u izgradnji civilnog društva, o čemu svedoče same žene. Tako dobijamo čitavu mrežu različitih doprinosa i darova žena, do danas manje poznatih, zatim podatke o slojevitosti onoga što smatramo društvenim doprinosom, o čemu nismo do sada vodile dovoljno računa. Materijal je već sada dovoljan da se revidiraju postojeći kanoni (pre svega u književnosti i nekim granama umetnosti), zatim i u nauci i religiji te da se to rekanonizirano znanje uključi u osnovne obrazovne podatke o doprinosu žena, naročito u onim slučajevima kada je doprinos žena prećutkivan ili zaboravljen.

Na projektu „Zamenite žene Novog Sada“ primenjuju se nove istraživačke tehnike sa različitim izvorima koji do sada nisu dovoljno uzimani u obzir (dnevni- ci žena, privatna korespondencija, fotografije, i sl.). Ovakav način istraživanja postao je uzor pojedinim ženskim organizacijama i pojedinkama u različitim gradovima Vojvodine i regiona za sopstvena istraživanja, pa danas raspolazemo kraćim ili dužim biografijama 200 različitih žena za poslednja tri veka, od kojih je većina i objavljena u Nišu, Kragujevcu, Kruševcu, Kikindi, Bijeljini, Banja Luci, Kotoru. Podaci svedoče o povećanom broju žena u kategoriji 'znamenitih', tačnije, da je značajan broj takvih žena koje su 'zaboravljene', budući da se njihovi doprinosi nalaze zabeleženi u oskudnim podacima rasutim po različitim dokumentima, ili su ostali u sećanju i iskustvu građanki i građana lokalnog grada. Otuda su i manje vidljive u obliku teksta, knjiga, spomenika, naziva ulica i/ili trgova.

Šta je manjkavost do sada objavljenih podataka?

Podaci su objavljeni u relativno malom tiražu (najčešće u 200 ili 300 primeraka, a samo u nekim slučajevima se mogu naći i u elektronskoj verziji); podaci se nalaze rasuti po raznim manje znanim publikacijama u zemlji i svetu, na različitim svetskim i nacionalnim jezicima, nakon dugotrajnih i obimnih (nekada i skupih) istraživačkih poduhvata uz nedovoljnu javnu promociju i distribuciju.

Iz pregleda literature se može videti da su značajne publikacije najčešće objavile aktivne građanske organizacije (od kojih je nekima i prestao vek trajnja), a ređe državne institucije ili renomirane izdavačke kuće koje inače imaju dobro organizovanu distribuciju, reklamu i proizvodnju ponovljenih izdanja ili stavljanja knjiga na internet, pa ovaj značajan uspeh u okviru (najčešće ženskih) nevladinih organizacija nema ni kontinuitet ni dovoljnu javno priznatu vrednost. Ono što je zadatak današnje naučne brige o podacima jeste njihovo objedinjavanje u arhiv u okviru institucija (što u poslednjih nekoliko godina u svoju misiju uključuje Zavod za ravnopravnost polova u Novom Sadu).

Nadalje, danas se još uvek malo zna da su ovi podaci o pojedinim ženama ili grupama žena već preoblikovani unutar različitih vidova umetnosti, pa su i naučno i obrazovno iskorišćeni u predstavljanju široj javnosti (na primer, u formi pozorišnih predstava - „Šaputave devojke“ u Beogradu; kratkih filmova - „Borovi i jele“ u Zagrebu; ili putujućih feminističkih radionica - Fondacije CURE u Sarajevu). Primerovanjem želimo samo da skrenemo pažnju da je već počeo proces prekrajanja (preoblikovanja) istorije u kojoj su sada žene subjekti događanja, a na osnovu istraživačkih poduhvata žena, ali, nažalost, ne i u postojećim udžbenicima iz raznih, pre svega društvenih disciplina – novo znanje još nije dobilo kanonsko značenje.

Godišnje priznanje ženama za rad u domenu ravnopravnosti i emancipacije.

Samo je jedna nagrada koja se dodeljuje za unapređenje i razvoj rodne ravnopravnosti i emancipacije žena – Godišnje priznanje koje Vlade AP Vojvodine dodeljuje tokom deset godina (2003 -2013).

Dodela prvoj dobitnici Godišnjeg priznanja u oblasti ravnopravnosti polova, Jelica Rajajić Čapaković i Svenka Savić.

Jelica Rajić Čapaković (Savić, 2008), prva sekretarka u Sekretarijatu za rad zapošljavanje i rodnu ravnopravnost Vlade APV, zajedno sa svojim timom postavila je ukupan okvir za funkcionisanje mehanizama za rodnu ravnopravnost u Pokrajini, uključujući i osmišljavanje i dodelu Godišnjeg priznanja zaslužnim za razvoj rodne ravnopravnosti u Pokrajini. Prema njenim rečima: Za četiri godine smo u Vojvodini formirali u Sekretarijatu Savet za ravnopravnost polova, u kojima su sedeli stručnjaci i stručnjakinje. Naročito je važno da smo osmislili mehanizam da se pojedinke i pojedinci nagrade za svoj rad – ustanovili smo nagradu za doprinos ravnopravnosti polova (jedinstvenu u Evropi)... Nagradu dodeljujemo povodom Osmog marta, Međunarodnog dana žena. U poslednje vreme ima onih koji misle da te dve stvari ne treba povezivati. Za nas je važno da pokažemo javnosti doprinose onih žena koje su svojim radom dale doprinos, ali i da ostvarimo kontinuitet sa našim prethodnicama na internacionalnom nivou – sa onima koje su se početkom dvadesetog veka izborile za prava koja danas smatramo našim 'prirodnim' pravima – da biramo i nasleđujemo. Mada ima lutanja oko obeležavanja Osmog marta, svake godine sam se trudila da ga obeležimo... organizovali smo akademiju u holu Izvršnog veća. Polako su se mnogi privikavali na to da je za nas žene, za ženski pokret, ali i za borbu za ženska prava to naš najznačajniji praznik“ (Savić, 2008, 31). Iz izjave prve sekretarke koja je doprinela uspostavljanju Godišnjeg priznanja, vidimo da put do finalizacije kroz instituciju vlasti nije bio lak i da je od samog početka uspostavljanja ovog mehanizma bilo otpora unutar same institucije koja nagradu dodeljuje, ali i u delovanju oko ravnopravnosti polova uopšte. Prva sekretarka nadalje svedoči o tom procesu: U Izvršnom veću Vojvodine su teme koje smo otvarale u početku izazivale podsmeh, a kasnije – uvažavanje. Svi su itekako vodili računa kako će se ophoditi u javnoj sferi (Savić, 2008, str. 30).

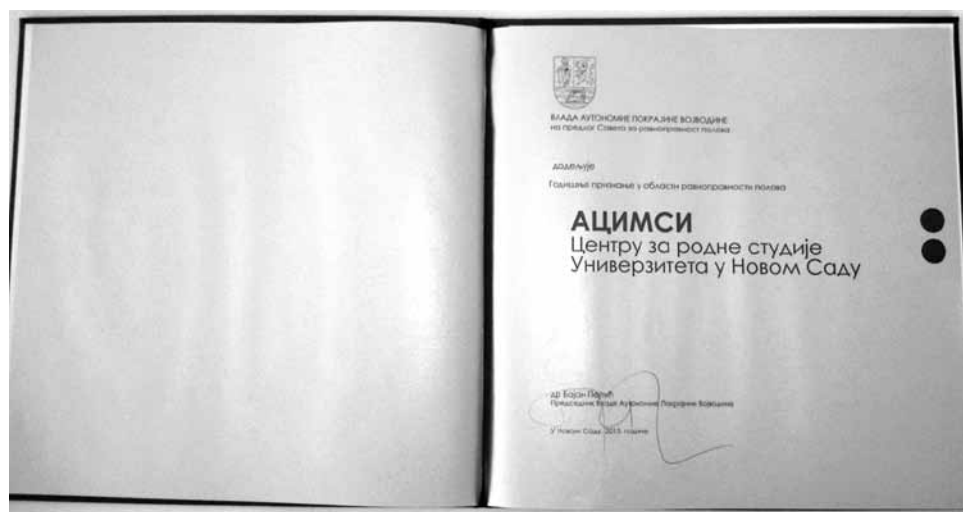
Nakon smrti Jelice Rajačić Čapaković, pomera se dan dodele Godišnjeg priznanja i nije više nikada povezan sa Međunarodnim danom žena. Tako je, nažalost, stvoren utisak da se ženski pokret odvija 'izmrvljeno' tu i tamo, bez povezanih događaja koji jedan drugog hrane (u ovom slučaju Međunarodni praznik žena i lokalni dometi žena na vojvođanskom nivou). Otuda i nije šire poznato u Srbiji da se Godišnje priznanje dodeljuje, pa je ova knjiga jedan od dokumenata u nastojanju da se neznanje smanji i kontinuitet znanja obezbedi.

Objavljivanje knjige životnih priča žena koje su dobile Godišnje priznanje tokom deset godina u kontinuitetu, važan je dokument njihovog raznostranog učinka, budući da se o Priznanju tokom istog tog perioda malo pisalo, dokumentovalo ili u obliku podataka sačuvalo. Ako se pogledaju podaci koliko su mediji obeležili čin dodela Godišnjeg priznanja APV, vidimo da je samo poneki medij kratkom informacijom zabeležio ovaj događaj.

Literatura

- Ćetković, Nadežda (2000), *Možeš ti to, Vesna, možeš*: avgust 1999 – april 2000 (Životne impresije Vesne Pešić, sociološkinje i političarke), Medijska knjižara Krug, Beograd.
- Ćetković, Nadežda i Dobrila Sindeil Ibrajter (2000). *Dunavske Švabice*, Krug, Beograd.
- Čaušević, Jasmina (2014). *Zabilježene – Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*. Sarajevski otvoreni centar: Fondacija Cure, Sarajevo.
- Dabižinović, Ervina (2014). *Medijsko lice Međunarodnog dana žena u Crnoj Gori u 2014. Godini*. Peta međunarodna konferencija „Mostovi medijskog obrazovanja 2014”, 23. i 24. maja 2014, Filozofski fakultet, Novi Sad (u štampi).
- Gajić, Draga (2013). *Život i stvaralaštvo žena Banjaluke*. Grafopapir, Banjaluka.
- Golubović, Zagorka (2001). *Život protiv struje*. Krug, Beograd.
- Jankov, Edita (2006). *Jevrejke: životne priče žena iz Vojvodine*. Jevrejska opština, Novi Sad.
- Jovanović, Ana (2013). *Žene Niša, Ženski prostor*, Niš.
- Lazić, Tanja (2012). *Žene u istoriji Semberije*. Organizacija žena „Lara“, Bijeljina, (dopunjeno izdanje).
- Pantelić, Ivana (2011). *Partizanke kao građanke: društvena emancipacija partizanki u Srbiji: 1945-1953*. Institut za savremenu istoriju i Evoluta, Beograd.
- Radulović, Beca (2004), *Sjećam se... međunarodni projekat sjećanje žena u socijalizmu, traganje za identitetom*. ANIMA, Kotor.
- Rašković, Milica (2013). *Analiza godišnjeg priznanja za razvoj rodne ravnopravnosti u Vojvodini (2003-2012)*, Univerzitet u Novom Sadu: ACIMSI Centar za rodne studije. (odbranjen masterski rad pod rukovodstvom prof. dr Svenke Savić).
- Ristic, Ljiljana (2012). *Prve hemičarke u Srbiji*. Centar za promociju nauke: Srpsko hemijsko društvo, Beograd.
- Savić, Svenka (2008). *Jelica Rajačić Čapaković*. Futura publikacije i Ženske stu-

- dije i istraživanja, Novi Sad.
- Savić, Svenka i dr. (2009). 'A što ću ti ja jedna pričat': životne priče žena. Futura publikacije i Udruženje građana „Ženske studije i istraživanja”, Novi Sad.
- Savić, Svenka (2012). Promena značenja Međunarodni dan žena – 8. mart: medijski diskurs u Dnevniku 1980-2010. Politikon: časopis za istraživanje fenomena politike, Vojvođanska politička asocijacija, Novi Sad, br. 2, 7-30.
- Spahić Šiljak Zilka (2013). Sjaj ljudskosti: životne priče mirotvorki u Bosni i Hercegovini. TPO Fondacija, Sarajevo.
- Stojaković, Gordana (2001). Znamenite žene Novog Sada. Futura publikacije Novi Sad.
- Stojaković Gordana (2010). Pioneer Serbian Women Physicians and Their Activist Role in Women`s Rights in: Serbian Studies. Journal of the North American Society for Serbian Studies 24 (1-2). 109-125.(ed. Ljubica D. Popovich and Lilien F. Robinson). Bloomington: Slavica Publisher, Indiana University.
- Stojaković Gordana i Kresoja Svetlana (2014). Ženska imena Novog Sada - vodič za ljubitelje alternativnih tura, Turistička organizacija Grada Novog Sada, Novi Sad (u štampi).
- Tomin, Svetlana (2007). Knjigoljubive žene srednjeg veka, Akademska knjiga, Novi Sad.
- Tomin, Svetlana (2011). Mužastvene žene srpskog srednjeg veka. Akademska knjiga, Novi Sad.
- Vujošević, Lela (2013). Žensko lice istorije Kragujevca. Kragujevac (u štampi).
- Zolak, Trivo i Olivera Kukić (1999). Čudesna moć žene. Bar: Uspješne žene Crne Gore.

Ukupni dokumentacioni podaci o Priznanju Vlade APV za rodnu ravnopravnost (2003-2013): hronološki redosled

N°	Prezime i ime	God.	Snimanje	Transkripcija	Redakcija	Lektura	Snimano
1	Svenka Savić	2003	Čarna Ćosić	Čarna Ćosić (1974-2006)	Svenka Savić Vesna Šijački	Katarina Krajnović	1.03.2003. dopunjeno 2014.
2	Marijana Pajvancić	2004	Svenka Savić	Sara Savić	Svenka Savić	Katarina Krajnović	12. 03 2003. dopunjeno 2014.
3	Svetlana Kalačan Aspelund ¹ *	2004	Vesna Šijački	-	Svenka Savić	Katarina Krajnović	Kancelarija lica zaduženog za ravnopravnost polova SO Kikinda
4	Fuada Stanković	2005	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Katarina Krajnović	11. 08. 2004.
5	Milica Mima Ružićić Novković*	2005	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Katarina Krajnović	14. avgusta 2009. i 3-4. aprila 2014. za Udruženje „Živeti uspravno“ u Novom Sadu*
6	Ana Bu	2006	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Katarina Krajnović	2003. dop. 2014.
7	Silvija Kranjc*	2006	Vesna Šijački	-	Svenka Savić	Katarina Krajnović	Centar za socijalni rad Grada Sombora
8	Radoslava Aralica*	2007	Vesna Šijački	-	Svenka Savić	Katarina Krajnović	Zrenjaninski edukativni centar*
9	Gordana Čomić	2008	Ljubica Dević Dijana Subotički	Marija Vojvodić	Svenka Savić Vesna Šijački	Katarina Krajnović	2013. godine
10	Gordana Stojaković	2009	Bojana Jelečanin	Bojana Jelečanin	Svenka Savić	Katarina Krajnović	20.12.2002. dopunjeno 2014.
11	Marija Gajicki	2009	Ljubica Soro	Ljubica Soro	Svenka Savić	Katarina Krajnović	2003. dop. 2014.
12	Slobodanka Markov	2010	Zorana Ioksimović	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Katarina Krajnović	6.06.2013. u
13	Erna Kiš Čisar	2010	Katarina Krajnović	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Katarina Krajnović	16.01.2014.
14	Ružica Rudić Vranjić	2011	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Katarina Krajnović	2011.
15	Kalina Rajević*	2011	Vesna Šijački	-	Svenka Savić	Katarina Krajnović	Komisija za rodnu ravnopravnost Opštine Žitiste*
16	Slobodan Josimović	2012	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Katarina Krajnović	17.02. 2014.
17	Branka Lazić	2012	Vesna Šijački	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Katarina Krajnović	5. 03. 2014.
18	Marina Blagojević	2013	Vesna Šijački	-	-	Katarina Krajnović	2014.

¹ Priznanje je dodeljeno pod prezimenom Ugarcina.

*Označava da je Godišnje priznanje dobila organizacija.